

65.5

Ш 33

КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Науково-дослідний інституту економічних і
гуманітарних наук

Відділ економіки

Швайка М.А., Коміренко В.І.

**ПРОБЛЕМИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ
І ВДОСКОНАЛЕННЯ ГРОШОВО-
КРЕДИТНИХ І ВАЛЮТНИХ
ВІДНОСИН**

Київ – 2007

Видавництво Київського міжнародного університету

**Науково-дослідний інституту економічних і
гуманітарних наук**

Відділ економіки

**ЗБІРНИК ПРАЦЬ
НАУКОВЦІВ У ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ**

До 75-річчя М.А. Швайки

За загальною редакцією О.М. Овсянникової

НБ ІНУС

754893

**Київський міжнародний університет
Київ – 2007**

ЗБІРНИК ПРАЦЬ НАУКОВЦІВ У ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ.
До 75-річчя М.А. Швайки. За загальною редакцією
О.М. Овсянникової. – Наукове видання. – К.: Київський міжнародний
 університет, 2007. – 375 с.

Упорядник: Овсянникова О.М. – доктор філософських наук.

Рецензенти: Андрійчук В. – доктор економічних наук, професор.

Горбоватий М. – кандидат економічних наук.

З метою удосконалення організації наукових досліджень і їх активізації в університеті створено Науково-дослідний інститут економічних та гуманітарних наук, який має такі відділи:

1. Відділ з проблем міжнародного та національного права. Включає кафедри: міжнародного права та порівняльного правознавства; теорії та історії держави і права; цивільного та господарського права; кримінального права та процесу.

2. Відділ соціально-психологічних інновацій. Охоплює кафедри: психології; соціології та соціального управління.

3. Відділ з проблем міжнародних відносин та зовнішньої політики. Охоплює кафедри: міжнародних відносин та зовнішньої політики; політології; суспільних наук.

4. Відділ інформаційних технологій в засобах масової інформації. Охоплює кафедри: теорії та історії журналістики; масової комунікації; кіно-, телемистецтва; міжнародної інформації і інформатики.

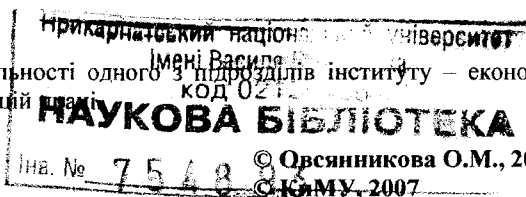
5. Відділ з проблем лінгвістики. Охоплює кафедри: германської філології; романської філології; східної філології; теорії і практики перекладу; германських мов.

6. Відділ з проблем розвитку національної та світової економіки. Охоплює кафедри: міжнародних економічних відносин; економіки та менеджменту; країнознавства.

7. Відділ Педагогічної майстерності.

8. Відділ з проблем культури і літератури. Охоплює кафедри: української і світової культур і літератур, слов'янської філології та загального мовознавства.

Перші кроки діяльності одного з підрозділів інституту – економічного відділу – підводяться в цій

ISBN 5-7763-2385-1

© Овсянникова О.М., 2007
 © КМУ, 2007

ЗМІСТ

Швайка М.А. , директор Науково-дослідного інституту.....5 економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, академік, доктор економічних наук, професор Кредитна грошова система та її вплив на світові валютні відносини.	
Швайка М.А. , директор Науково-дослідного інституту.....49 економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, академік, доктор економічних наук, професор До читання про необхідність створення в Україні інвестиційних банків.	
Швайка М.А. , директор Науково-дослідного інституту.....83 економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, академік, доктор економічних наук, професор Про підпорядковану інтересам тіньовиків, олігархів і мафіозі руйнівну для економіки України лихварську банківську систему, яка не дозволяє навести лад в країні.	
Коміренко В.І. , доктор економічних наук, професор завідувач кафедри.....110 міжнародних економічних відносин КиМУ; Найдюнов В.С. , доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин КиМУ. Проблеми моделювання та прогнозування економічних процесів в контексті методології економічної науки.	
Патика Н.І. , кандидат економічних наук, професор, декан.....127 економічного факультету КиМУ. Оцінка конкурентоспроможності вітчизняного виробництва.	
Троненко В.І. , кандидат економічних наук, професор кафедри.....136 міжнародних економічних відносин КиМУ. Євросоюзна інтеграція: нові виміри.	
Індиченко І.В. , викладач кафедри міжнародних економічних.....143 відносин КиМУ. Україна у світовому процесі міграції робочої сили.	
Кравченко О.Б. , викладач кафедри міжнародних економічних.....149 відносин КиМУ. Інноваційні процеси в системі регулювання зайнятості населення.	
Пашенко В.С. , кандидат економічних наук, професор.....166 кафедри міжнародних економічних відносин КиМУ. Про "ефект взаємодоповнення" Росії Україною.	
Щербина С.В. , кандидат економічних наук, професор кафедри.....175 економіки та менеджменту КиМУ. Розвиток вертикально-інтегрованих маркетингових систем в агропромисловому комплексі України на базі досвіду США.	

Александрова М.О. , аспірантка Інституту світової економіки.....	182
та міжнародних відносин НАН України, викладач кафедри міжнародних економічних відносин КиМУ.	
Світові валютні кризи: причини виникнення.	
Колесник І.А. , кандидат економічних наук, доцент кафедри.....	188
міжнародних економічних відносин КиМУ.	
Вплив євро на міжнародні валютно-кредитні відносини.	
Коміренко В.І. , доктор економічних наук, завідувач кафедри.....	191
міжнародних економічних відносин КиМУ.	
Університет як „око Європи”. Український контекст. Маркетинговий аспект.	
Коміренко В.І. , доктор економічних наук, завідувач кафедри.....	199
міжнародних економічних відносин КиМУ;	
Сокрутанов С.Г. , студент магістратури спеціальності МЕН.	
Етичний аудит в міжнародному бізнесі.	
Коміренко В.І. , доктор економічних наук, завідувач кафедри.....	214
міжнародних економічних відносин КиМУ;	
Швайка М.А. , доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин.	
Міжнародна економічна інтеграція в контексті захисту прав інтелектуальної власності.	
Заїкіна О.О. , кандидат економічних наук, доцент кафедри.....	227
економіки та менеджменту КиМУ.	
Стан і перспективи розвитку міжнародного туризму в Україні.	
Князєва Л.М. , к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту КиМУ;.....	238
Богацька Л.М. , доцент Міжнародного Соломонового університету.	
Діагностика конкурентного середовища ринку пива України.	
Коміренко В.І. , доктор економічних наук, завідувач кафедри.....	252
міжнародних економічних відносин КиМУ;	
Линюк О.Є. , кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин КиМУ.	
Філософія бізнесу в контексті національної ідеї.	
Швайка М.А. , директор Науково-дослідного інституту.....	262
економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, академік, доктор	
Українські корені кредитної теорії грошей (український учений М.І. Туган-Барановський – основоположник сучасної теорії грошей, яка панує в усьому світі).	
Швайка М.А. , директор Науково-дослідного інституту.....	307
економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, академік, доктор економічних наук, професор	
М.С. Грушевський і українська гривня.	
Овсянникова О.М. , доктор філософських наук.....	360
До 75-річчя Михайла Швайки.	

Швайка М.А., директор Науково-дослідного інституту економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, доктор економічних наук, професор

КРЕДИТНА ГРОШОВА СИСТЕМА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СВІТОВІ ВАЛЮТНІ ВІДНОСИНИ (до проблеми демонетизації золота, звільнення грошей від золотих кайданів, розкриття змісту і природи пануючої тепер в усьому світі кредитної грошової системи)

У минуле відійшли побудовані на золоті такі грошові системи: 1) золотомонетна; 2) золото-зливкова; 3) золото-девізна. Вони глибоко досліджені і описані в літературних джерелах.

Тепер відбулась демонетизація золота і в усьому світі існує кредитна грошова система. Вона дуже слабо досліджена. Її зміст не розкритий дослідниками в науковій літературі. З цього боку пропонується праця заслуговує серйозної уваги.

На шляху становлення і розвитку української економіки є багато перешкод, які живлять і поглиблюють кризові процеси. Чимало з них пов'язані з незадовільним, нечітким функціонуванням грошово-кредитної і банківської системи. Для підвищення ефективності її функціонування важливе значення має усунення перешкод, які існують у розумінні наявних тут проблем і способів їх розв'язання.

Актуальність цих питань навіть на 16-му році незалежності України зумовлюється їх складністю і великою важливістю. Провідні західні науковці засвідчують, що тривале економічне зростання на майбутні 10–30 років зумовлюватиметься глибиною розвитку банківської системи¹.

¹ King R., Levin R. Finance and Growth: Schumpeter. Might Be Right // Quarterly Journal of Economics, 1993. – С. VIII.

Розв'язання цього завдання належить до числа найскладніших завдань державного будівництва.

Для того, щоб успішно управляти грошовим обігом, треба глибоко дослідити складні процеси функціонування грошових механізмів у тісному взаємозв'язку з іншими явищами і процесами, розкрити суть грошей, з'ясувати, що вони собою являють і яку роль відіграють. На жаль, у розумінні цих питань немає належної ясності і через це в грошовій політиці допускаються серйозні прорахунки і помилки, через які країна несе великі втрати.

Досі переважає грубе матеріалістичне, відірване від життя догматичне трактування грошей як товару, що виконує роль загального еквівалента. Це положення запозичене в теоретиків XIX ст. (насамперед у Маркса), не відображає сучасного, високого рівня розвитку грошових відносин і банківництва, і непридатне для практичного використання. Гроші давно вирвалися зі своєї золотої матеріальної шкаралупи і порвали з нею безпосередній зв'язок.

Суспільство з допомогою нових форм кредитних грошей добилось значного підвищення ефективності грошових операцій. Розрахунки при здійсненні великих торгових операцій за допомогою кредитних карток і електронних пересилань грошей значно зручніші, ніж було проведення цих операцій в минулому за допомогою важких і дорогих золотих монет, які не тільки важко переносити, а ще треба й охороняти.

Як суспільне відношення кредитні гроші регулюються властивим їм суспільним способом. Свою суспільну роль вони виявляють безпосередньо як усвідомлений феномен людських відносин, як їх ефективний регулятор.

Наша цивілізація побудована на грошах. Вони – основний засіб регулювання суспільних зв'язків. Експеримент з регулювання суспільного життя за допомогою рішень ЦК КПРС і енкаведистських репресій провалився.

Застосовувані до аналізу панівних тепер у всьому світі кредитних грошових систем методи є невідповідними. До їх оцінки економісти підходять зі старими штампамі, придатними до аналізу інших економічних явищ.

Ось як українські економісти оцінюють кредитні гроші: "Кредитні гроші – форма грошей, породжена розвитком кредитних відносин, основа сучасного розрахунково-платіжного механізму. Кредитні гроші являють собою нерозмінні на золото банкноти національних банків і банківські (депозитні) гроші, що є базою чекового обігу.

Кредитні гроші з'являються тоді, коли капітал омановує саме виробництво й надає йому цілком іншої, ніж раніше, зміненої і специфічної форми. Вони з'являються не з обігу, як товар-гроші в докапіталістичній формації, а з виробництва, із кругообігу капіталу.

Роль грошей виконує не грошовий товар, а грошовий капітал, отже, не гроші виступають у формі грошового капіталу, а грошовий капітал у формі кредитних грошей.

Кредитними грошима безпосередньо виступають вексель, банкнота, банківські депозити, чек і т. д..."²

Це визначення кредитних грошей не є оригінальним і воно повторює підхід російських економістів, які пишуть: "Кредитні гроші виникають тоді, коли капітал оволодіває самим виробництвом і надає йому зовсім іншої, ніж раніше, зміненої і специфічної форми. Вони з'являються не з обігу, як товар-гроші в докапіталістичних формаціях, а з виробництва, з кругообігу капіталу.

Оскільки основним об'єктом мінових відносин при капіталізмі стає не товар, як такий, а товарний капітал, то роль грошей виконує не грошовий товар, а грошовий капітал. Отже, не гроші виступають у формі грошового капіталу, а грошовий капітал – у формі кредитних грошей.

---

² *Латтев С.М., Денисенко М.П., Кабанов В.Г., Любунь О.С.* Банківська діяльність (вітчизняний та зарубіжний досвід): Навчальний посібник. – К.: Видавничий дім "Професіонал", 2004. – С. 86.

Кредитні гроші пройшли таку еволюцію: вексель, банкнота, банківські депозити, чек, електронні гроші, пластикові картки...”³

Цей підхід у дійсності підміняє гроші капіталом, який їх проковтус. Гроші є перетвореною формою товару, а не капіталу. Згадуючи про векселі та інші форми кредитних грошей, породжені простим товарним обміном, що є очевидним і незаперечним, економісти і не намагаються довести, що вони продукти кругообігу капіталу. Деякі економісти наближаються до правильного визначення природи кредитних грошей, твердячи, що “кредитні гроші виникають і функціонують в обігу на основі кредитних стосунків... Кредитний механізм емісії грошей тісно пов’язаний з виробництвом і реалізацією товарів, володіє механізмом повернення грошей до емітента і тому здатний забезпечувати тривалу товарно-грошову рівновагу” (Демківський А.В. Гроші та кредит. – К.: ДаКор, 2003. – С. 49, 161). Настирливе штучне і тривале прив’язання емісії грошей до золотого забезпечення привело до різкого спаду кількості грошей в обігу США у 1929–1933 рр., створення грошового голоду і значно посилило руйнівні кризові процеси. Плутанина з трактуванням кредитної грошової системи в значній мірі породжена нерозумінням самої суті грошей. Ось взірць еkleктичного підходу до трактування грошей: “Гроші – це інструмент управління життям окремої людини і суспільства в цілому. Гроші – це документ, що дає право на отримання будь-яких життєвих благ і майна. Гроші завжди перебувають поруч з людиною. Готівку людина носить в кишені, безготівкові гроші тримають на пластиковій розрахунковій карті, на банківських вкладах і рахунках.

На питання: “Що таке гроші?” Можна дати просту відповідь: “Гроші – це річ, яку завжди можна обміняти на

---

³ Жуков Є.Ф. Деньги, кредит, банки. – М., 1999. – С. 15; Финансы. Денежное обращение. Кредит // Под ред. Л.А. Дробозиной. – М.: “Финансы”, Издательское объединение “ЮНИТИ”, 1999. – С. 29.

будь-яку іншу річ, послугу, роботу, юридичні права, нематеріальні блага (наприклад, здоров'я людини, влада і т.п.)". Однак це ж питання задане в іншому аспекті, наприклад: "Що таке гроші як економічна категорія?", викликає великі труднощі з відповіддю. Ці питання можуть бути: "Гроші – це знак обміну", "Гроші – це кристалізація мінової вартості", "Гроші – це загальний товар – еквівалент", "Гроші – це штучна соціальна умовність, тобто продукт домовленості людей", "Гроші – це засоби платежу, вимірення вартості і її нагромадження", "Гроші – це форма цінного нашеру, що має автономність руху і можливість акумуляції" і т. д. Гроші – це історична і економічна категорія"...⁴

Це визначення грошей – образчик еkleктичного підходу до проблеми поєднання різнорідних, несумісних, протилежних поглядів. Усе, що автори чули про гроші, усе сюди зіпхнули. На відміну від цього положення у підручнику П. Самуельсона "Економіка" (М., 1964. – С. 69) стверджується, що гроші є штучною соціальною умовністю. Інший лауреат Нобелівської премії, американський учений Дж. Гелбрейт розглядає гроші як наслідок угоди між людьми про закріплення грошової функції за певними речами. Не без підстав сучасну кредитно-паперову грошову систему називають фідуціальною (від лат. *fiducia* – угода), яка ґрунтується на довірі.

Принципи функціонування панівних у світі кредитних грошей, які виступають у вигляді боргових вимог і зобов'язань і набувають форми векселів, чеків чи електронних сигналів, рухаються рахунками в банку у вигляді відповідних записів або кристалізуються у вигляді готівки, істотно відрізняються від інших їх форм і видів. Тіпер зникло поклоніння золоту – віджилій рабській і язичницькій формі грошей.

⁴ Деньги и финансовые институты. Тесты и задачи / Под ред. И.Т. Балабанова. – СПб., М., Харьков, Минск, 2000. – С. 6.

Символ золотого “тільця”, його влада над людьми, поклоніння і жертвоприношення супроводжувало людство протягом усього його розвитку. Звільнення людства від влади золота було мрією не тільки утопічних соціалістів.

Людство давно задумувалось над тим: чому б не робити гроші з паперу, який є символом цивілізації. Після досягнення цієї мети воно взялося за реалізацію ще більш сміливих планів – повсюдного запровадження кредитних грошей. Тільки тепер завершилася повсюдна дематеріалізація грошових відносин. Процес ішов від золота до паперових грошей, а згодом аж до поточних рахунків. Спочатку метал перетворився в символ (папір), а тепер зникають паперові носії грошових відносин, сприяючи розвитку таких електронних документів, як електронні контракти й електронні підписи.

В електронних грошах кредитні гроші досягають вершини свого розвитку.

Передача електронної готівки в новій системі відбувається через Інтернет. Отже, гроші циркулюють поза банківською системою між клієнтами і продавцями. Це ще одна характерна особливість нової системи. Тут має місце анонімність проведення операцій, але з перспективою доказу їх дійсності⁵.

Використання для цієї мети мережі Інтернет дозволяє скоротити до мінімуму час передачі інформації. Досягається скорочення кількості транзакцій завдяки зменшенню числа проміжних ланок, а коротше кажучи – посередників. Їм на зміну приходить прямий зв'язок “виробник – покупець”⁶.

Відбуваються зміни в підході до традиційного поняття вартості, на якому економісти різних шкіл базували свої теорії грошей.

⁵ Рудакова О.С. Банковские электронные услуги. – 1997. – С. 41.

⁶ Алексеев М.В., Макарова О.Н., Стриженко А.А. Изменение роли банков с развитием электронной коммерции и электронных денег. – Барнаул: АЛТ ГТУ, 2001. – С. 10.

Визначальним фактором суспільного життя в постіндустріальному суспільстві, яке розглядається як інформаційне суспільство, є теоретичне знання. Воно витісняє працю (ручну і механізовану) в її ролі фактора вартості. Економічні і соціальні функції капіталу переходять до інформації. Наслідком є те, що ядром соціальної організації, головним соціальним інститутом стає університет як центр виробництва, переробки і нагромадження знання. Промислова корпорація втрачає головну роль.

Рівень знань, а не власність, стає визначальним фактором соціальної диференціації. Економіка постіндустріального суспільства є, у першу чергу, обслуговуючою, а не виробляючою. У ВВП переважає частка послуг.

Віртуалізація суспільства – радикальна трансформація способу існування Західної цивілізації.

Процес віртуалізації економіки захоплює також гроші. Вони сьогодні не стільки речовий замінник товарів, скільки “права запозичення”. Якщо гроші – права запозичення, то людина повинна пред’явити не стільки метал, папір чи пластик, скільки образ платоспроможності. Гроші персоніфікуються, вони втрачають властивості байдужої стосовно індивіда об’єктивної реальності. Електронний підпис, можливість анулювати втрачену кредитну картку перетворюють платоспроможність у функцію знання індивідуального паролю, а не володіння анонімними грошовими знаками.

Окремо взятий ділок може перетворити свої вклади в банку в банкноти, але тільки за умови, що переважна більшість вкладників цього робити не будуть. Одночасна вимога всіх вкладів у банках фізично неможлива, хоч юридично правомірна. Банк навіть при виконанні норми резерву – симулянт платоспроможності, тобто створює вигляд такої нереальної платоспроможності. У нього немає в наявності грошей – речових замінників товарів. Левова частка його активів – різноманітні права запозичення. Той факт, що

на сучасні господарські процеси справляють вплив суто символічні і навіть фіктивні з традиційної точки зору фактори, свідчить про те, що гроші сьогодні не “кров” (Гобс), а “мова жестів” економіки.

Віртуальний продукт, віртуальна інновація, віртуальна праця, віртуальна організація, віртуальні гроші допускають і провокують прискорення економічних трансакцій, поширення комбінаторної логіки. Це приводить до того, що комп'ютерні технології стають головним засобом і середовищем економічної діяльності.

Дуже великою подією у сфері фінансів є викликане використанням комп'ютерно-сітьових технологій, виникнення електронних (цифрових) грошей. Хоч використання їх перебуває на початковій стадії, однак з часом при масовому використанні цієї форми грошей відбудуться справді революційні зміни в усіх сферах грошово-фінансового обігу.

В електронній формі грошей найбільш повно проявляється така з сторін інформаційного суспільства, як його віртуалізація. Гроші кінцево втрачають своє фізичне вираження – вони стають образом, моделюються спеціальними файлами в мережі Інтернет.

Наскільки зросла роль кредиту в наш час можна побачити з порівняння теперішніх праць з ринкової економіки з книжкою Адама Сміта “Багатство народів”, в якій кредиту не присвячено жодного розділу. Якщо в час А. Сміта продаж товарів у кредит був рідкістю, то тепер він став закономірністю і реалізація всіх товарів опосередковується кредитом.

Тепер гроші так зрослися з кредитом, що він їх фактично проковтнув і сама грошова система стала кредитною. Це зумовлено величезним зростанням ролі кредиту в народногосподарському обороті. Якщо спочатку на ранніх стадіях розвитку товарного виробництва на ґрунті грошового обігу розвивалися кредитні відносини, то з часом під впливом

бурхливого розвитку кредиту самий характер грошей підпав під визначальний вплив кредиту.

Самий розвиток товарного і грошового обігу підготував спадкоємця золотих грошей. Як тільки закінчилась ера золотого стандарту, місце золотих грошей зайняли кредитні гроші. Тільки так можна зрозуміти, як і коли з'явилась проблема кредитних грошей в економічній теорії.

Навіть при золотомонетній системі кредитна грошова система підкрадалась.

Згідно з Актом про Федеральні резерви (ФРС) від 23 грудня 1913 р. емісія банкнот була тісно пов'язана з рухом комерційних цінних паперів, що пред'являлись для обліку, оскільки від забезпечення ними залежала емісія банкнот. Згодом для забезпечення грошей використовувались інші цінні папери – фінансові векселі, тобто боргові зобов'язання держави у вигляді урядових цінних паперів, за посередництвом яких держава вилучає емісійний дохід.

Не всі паперові гроші створюються за посередництвом комерційного кредиту як банкноти. Частина їх випускається як казначейські білети і використовується для виплати зарплати держслужбовцям і покриття дефіциту державного бюджету.

Завдяки високому рівню розвитку банківської системи виникли депозитні гроші, коли кожний суб'єкт грошових відносин може вільно вкласти гроші до банку (депозит) і здійснити ними необхідні операції. Це здешевлює вартість розрахунків, надає зручності в їх проведенні і водночас суттєво обмежує готівкові платежі.

Золота система, яка існувала до 1914 р., базувалася на дійсному обігу золотих монет і на конвертабельності банківських білетів.

З початком Першої світової війни золото поступово перестає виконувати функцію загального еквівалента грошового товару. Цей процес був дуже тяжким. Війна потребувала багато коштів, виникали дефіцити державних

бюджетів, що підривало золотогрошову систему. У більшості країн золоті монети вилучаються з обігу. У повосний період золотомонетний стандарт залишився тільки в США. В Англії і Франції було запроваджено золотозлитковий стандарт, за яким монети в обіг не випускалися, але забезпечувався обмін банкнот на золоті злитки. Стандартна вага злитків становила 12,5 кг. Деякі країни запровадили систему золотодевiзного стандарту. Така система не передбачала прямого обміну національних грошових одиниць на золото, але їх можна було обмінювати на іноземну (девiзну) валюту, розмінну на золото.

Система золотодевiзного стандарту, юридично оформлена рішеннями Генуезької конференції (1922 р.), існувала недовго. У період світової економічної кризи 1929–1933 рр. вона зазнала краху. Сама ця криза спалахнула в значній мірі через несвоєчасне проведення грошово-кредитної політики у відповідність з новими завданнями. Недаремно президент Рузвельт розпочав запроваджувати “Новий курс” із закриття банків і наведення порядку в банківській системі.

“Велика криза” 1929–1933 рр. вимагала відмовитися від системи золотого стандарту і встановити систему регульованих грошей.

“Новим курсом” Рузвельта свобода чеканки золота й обміну банкнот на золото була скасована. У 1933 р. золоті гроші в США були вилучені з обігу. Видані того часу спеціальні укази вимагали, щоб усі фізичні особи, фірми і банки продали своє золото банкам Федеральної резервної системи (ФРС) та казначейству за ціною 20,67 доларів за унцію (31,1035 г). Унаслідок вилучення золота з обігу громадяни США не могли обмінювати долари на золото, і тільки іноземці мали право до 1971 р. купувати золото за ціною 35 доларів за унцію.

Важливим кроком до зниження ролі золота стала Бреттон-Вудська угода (1944 р.) країн антигітлерівської коаліції. Згідно з цією угодою світовими резервами та

розрахунковими валютами на рівні із золотом були дві національні валюти – долар США та фунт стерлінгів Англії. Отже, монополії золота в міжнародних розрахунках було покладено край. Водночас США зобов'язалися підтримувати розмін паперових доларів на золото за офіційною ціною 35 доларів за унцію, але тільки для Центрального банку та урядових установ інших країн. Висунення долара на роль світових грошей потребувало зміцнення його позицій. З цієї метою країни члени Бреттон-Вудської валютної системи встановили твердий паритет своїх валют щодо долара і зобов'язалися підтримувати за допомогою валютної інтервенції курси валют на рівні цих паритетів, не допускаючи відхилень більш як на 1%.

Протягом тривалого періоду часу ефективність функціонування Бреттон-Вудської системи (структури “золото – долар – національна валюта”) забезпечувалася високим рівнем стабільності долара та довіри до нього. Ця довіра ґрунтувалася на тому, що на відміну від усіх інших валют долар зберігав за собою на валютному (зовнішньому) ринку антиінфляційний імунітет, який гарантувався його конвертованістю для центральних банків у золото. Така конвертованість забезпечувалася нагромадженням США значної частки (понад 70% у перші повоєнні роки) централізованих запасів золота. Золото ослаблених війною європейських країн опинилося в сховищах США. У 1949 р. централізовані золоті запаси США оцінювалися у 24,6 млрд. дол., що в 3,15 рази перевищувало загальну суму доларів, яка була розміщена в іноземних банках. Слід врахувати і надзвичайно високу питому вагу США у світовій торгівлі та експорті капіталу, а також бездефіцитність протягом тривалого часу платіжного балансу цієї країни. За цих умов вважалося, що “долар такий же хороший, як золото; долар є навіть кращим за золото”.

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років ситуація істотно змінилася. США значною мірою втратили на світовому ринку

свої конкурентні переваги: виник дефіцит платіжного балансу, почали розвиватися інфляційні процеси, різко скоротилися запаси золота. У 1971 р. їх вартість становила 11,1 млрд. дол. Ця сума в 6 разів була менша від доларової суми, що перебувала у міждержавному обігу. Почалася масова гонитва за золотом як найбільш стабільним грошовим активом і відповідна відмова від долара. Утворилася подвійна ціна на золото: офіційна – 35 дол. за унцію, та ринкова, що у декілька разів перевищувала офіційну.

У цій ситуації США по суті повністю втратили свою здатність здійснювати обмін доларів на золото за офіційною ціною і в такий спосіб утримувати його функцію міжнародної резервної валюти. Визнаючи це, 15 серпня 1971 р. президент Р. Ніксон прийняв рішення про припинення конвертованості долара в золото. Відмова від одного з визначальних принципів Бреттон-Вудської системи означала її фактичний крах.

Хоч давно намітився перехід до кредитних грошей і для цього визріли умови, але оскільки західна практика довго допускала використання золота, як грошового товару, тому економісти-теоретики не могли відірватись від золотої пуповини.

Крах Бреттон-Вудської системи відбивав відповідну зміну сил у світовій економіці. На відміну від монополізму США, що був панівним у перші повоєнні десятиріччя, наприкінці 60-х – на початку 70-х років сформувалися три центри світового економічного суперництва – США, Західна Європа та Японія. Унаслідок цього поліцентризм у розстановці економічних сил у світовому господарстві ввійшов у суперечність з основою на монопольному становищі долара моноцентризмом у сфері міжнародних валютних відносин, що також підірвало підвалини Бреттон-Вудської системи.

Бреттон-Вудська система впродовж 50–60 років сприяла розвитку міжнародних економічних відносин. Однак вона

мала глибокі внутрішні суперечності. Розмін паперових грошей на золото за офіційною ціною був непосильним тягарем для США. Як уже відзначалося у 1970 р. короткостроковий борг США в 6 разів перевищував золотий запас. Майже монопольна влада долара на світовій арені не сприяла піднесенню могутності об'єднаної Європи і Японії. Спроби вийти з цього становища привели до реалізації ідеї Дж. Кейнса створити "регульовану валюту". Такою валютою стала СПЗ – спеціальні права запозичення – штучна валютна одиниця, випуск якої почався 1 січня 1970 р. Спочатку ця грошова одиниця була прив'язана до золота, її золотий вміст становив 0,888671 г і прирівнювався до долара США. Після девальвації долара в 1971 і 1973 роках курс СПЗ збільшився проти долара в 1,2 раза. Пізніше відмовилися від золотого вмісту і почали визначати вартість СПЗ на основі середньозваженої величини ринкових курсів п'яти валют – долара США, німецької марки, французького франка, англійського фунта стерлінгів, японської єни.

Важливий крок до зменшення ролі золота в грошовій системі було зроблено 1968 р. Скасували зобов'язання банків ФРС тримати резерви в золоті. У 1914 р., коли ФРС тільки створювалася, в умовах існування золотого стандарту розміри резервів банків залежали від припливу та відпливу золота. Рух золота підпорядковувався ринковій кон'юнктурі: збільшувався товарообіг – золото зі скарбниць залучалось у ринковий кругообіг і, навпаки, зі зниженням ринкової кон'юнктури золото надходило до скарбниць.

До 1945 р. всі банки ФРС були зобов'язані мати золоті резерви в розмірі 40% номінальної вартості банкнот, випущених ними в обіг, і 35% суми їх депозитів. 1945 р. ці пропорції зменшилися до 25%. У 1965 р. було скасовано вимоги щодо резервів для депозитів у федеральних резервних банках, а в 1968 р. і щодо банків ФРС. Суніверситет
прикарпатський національний університет
що кількістю Василя Стефаника
двадцять од 02125266
населення протягом (р.)

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

17

754893

Інв. №

збільшувалась у середньому на 34% за рік. Такі темпи зростання не могли б тривати, якби банкноти забезпечувалися резервами золотих сертифікатів.

Економічна криза на початку 70-х років змусила вжити рішучих заходів, щоб стабілізувати ситуацію з доларом. З посиленням інфляції різко підвищився попит на золото. Населення прагнуло придбати його для захисту від інфляції. Ринкова ціна золота від 35 доларів за унцію в 1970 р. підвищилася майже до 160 доларів у 1974 р. Якщо до 1971 р. США утримували долар на фіксованому рівні, то в 1971 р. було оголошено, що це зобов'язання не виконуватиметься. На цьому епоха золотого стандарту закінчилася.

Робити з золота машину обігу тобто карбувати золоті монети, сьогодні так же само не розумно, як з золота виготовляти бетономішалку.

З подібною ситуацією нерозуміння того, що настав новий етап в монетарній політиці, зустрічалося людство неодноразово. Яскравим прикладом є Акт Роберта Післі (назва від імені тодішнього прем'єр-міністра Англії), що встановив обмеження банкотної емісії в Англії жорсткими нормами золотого забезпечення. Акт вимагав, щоб емісія здійснювалася в межах 14 млн. фунтів стерлінгів під забезпечення державними цінними паперами, а понад цю суму – за умови повного покриття золотом. Як видно випуск банкнот автоматично регулювався розмірами золотого запасу Англійського банку, причому кількість банкнот в обігові збільшувалась чи зменшувалась в залежності від збільшення чи скорочення золотого запасу.

У результаті штучно створювався грошовий голод саме в той час, коли обіг мав найбільшу потребу в банкнотах.

Через 3 роки (1847 р.) після прийняття акта наступила криза, у результаті якої уряду доводилось тричі зупиняти дію акта в 1847, 1857 і 1866 роках.

В основу цього помилкового підходу були покладені погляди представників так званої грошової школи, які

виходили з того, що в їх час банкноти ще випускались розрахунковими банками і “золотих справ майстрами” як посвідчення на вклади. Керренсисти, базуючись на помилковій тезі кількісної теорії грошей, вважали, що все золото, яке завозилось у країну, повинно вступати в обіг, збільшувати грошову масу і тим самим сприяти підвищенню товарних цін.

На відміну від грошової школи представники банкової школи Тук (1774–1858) і Фуллартон (1780–1849) посилались на те, що банкноти, які створюються на вексельній основі, випускаються в порядку кредитування у відповідності з потребами народного господарства, регулярно повертаються в емісійні банки шляхом погашення позик і тому їх кількість не може перевищувати потреби обігу в грошах.

Автори акта не помітили, що в їх час банкнотна емісія стала базуватись на другому принципі – на здійсненій у процесі комерційного кредиту вексельній емісії. На жаль, цієї істини досі не можуть збагнути автори деяких праць, через що їхні концепції зависають у повітрі.

Частка золотого запасу США в перші повоєнні роки істотно зменшилась у значній мірі завдяки підтриманню помилкової теоретичної доктрини.

США протягом тривалого часу даремно намагалися підтримати функцію золота як твердої ціни, тобто стабілізувати золотий вміст долара. За це вони дорого заплатили.

Контури нової валютної системи, що функціонує та розвивається у світовій економіці, визначені на нараді представників країн-членів МВФ у Кінгстоні на Ямаїці у січні 1976 р. Кінгстонською угодою проголошено повну демонетизацію золота у сфері валютних відносин. Скасовано офіційну ціну на золото та фіксацію масштабу цін (золотого вмісту) національних грошових одиниць, знято будь-які обмеження його приватного використання. Унаслідок цих дій золото перетворилося на звичайний товар, ціна якого в

кредитних грошах визначається на ринку залежно від попиту та пропозиції.

Кінгстонська угода поставила за мету перетворити утворену ще у 1969 р. МВФ колективну міжнародну одиницю – “спеціальні права запозичення” – СПЗ у головний резервний актив та міжнародний засіб розрахунків і платежу. Йдеться про те, що система взаємозв'язку “золото – долар – національна валюта”, на основі якої функціонувала Бреттон-Вудська угода, трансформувалась у нову структуру “СПЗ – національна валюта”. У цій структурі СПЗ отримали статус альтернативи не лише золота, а й долара як міжнародних грошей.

“Доларовий голод” змушував інші країни розраховуватися з США золотом за низькою ціною, у той час, як ціни на американські товари зросли більш як у двічі. Імпорт золота становив 4,5 млрд. доларів.

Конвертованість долара, штучно занижена ціна золота до певного часу забезпечували і стимулювали США до його нагромадження. Як уже відзначалося, у 1949 р. США мали близько 22 тис. тон золота (майже 70% офіційних запасів золота капіталістичних країн). У 1950 р. золотий запас США в 6 разів перевищував доларові активи. Більшість країн у 50-ті роки не бажали і не могли пред'являти значних сум доларових активів для обміну на золото.

Ця ситуація почала змінюватися наприкінці 50-х – на початку 60 років у зв'язку з посиленням економічної могутності Японії, Західної Німеччини та інших країн Західної Європи, нереальністю офіційної ціни золота (у 1973 р. вона становила 42,22 дол. за унцію, а ринкова – 112), наростанням дефіциту державного бюджету США та платіжного балансу тощо.

У 1971 р. золоті запаси США скоротилися до 10,5 млрд. дол. і становили тільки 22% доларових активів.

Настав кінець пануванню золота як грошового товару.

Виникнувши спочатку на золотій основі, сучасні гроші, які стали кредитними, струсили з себе золоті кайдани і вирвалися з матеріальної оболонки.

Кредитні гроші, які звільнилися від золотої, металеві оболонки і виступають як боргові зобов'язання, що вимагають високого рівня розвитку довірливих відносин, створення ширококорозгалуженої мережі банківських установ, які покривають всю територію країни, не перевозяться возами і не переносяться скринями, а рухаються банківськими рахунками (на одні рахунки зараховуються, з інших знімаються). Банки стали невід'ємною частиною економічної діяльності. Сучасна організація кредитного грошового обігу базується на високому рівні розвитку банківської справи, формуванні численних інститутів, передусім центральних банків країн, які регулюють їх грошову політику.

Банки, в сучасному розумінні слова, виникли тоді, коли набув високого рівня розвитку кредит і постала потреба в посередниках при здійсненні платежів, виникла необхідність мережі спеціальних установ, які регулювали б складний і заплутаний грошовий обіг і проводили в широких масштабах розрахунково-платіжні та інші кредитні операції. Обіг золотих монет в умовах перерахування грошей з рахунку на рахунок – не підмога, а тягар.

У наш час істотно змінилися самі банківські установи. Класичний образ банківської установи, яка здійснює операції з грішми, з незмінними чепурними касирами і незворушними, спокійними операціоністами, мабуть, відходить в минуле. Усе більше банківських операцій покладають на різні автомати, пристрої, прилади. З'явилося навіть поняття банківського відділення самообслуговування, коли без втручання “людського фактора” видаються і приймаються гроші, проводяться платежі, робляться заявки на різні послуги і продукти. Фантасти пророкують: банк майбутнього може перетворитися на певне спілкування людини з комп'ютером, що управляє будь-яким фінансовим потоком. Але людина ще

довго буде домінуючою порівняно з технічною складовою в роботі фінансового інституту.

Кількість операцій, які здійснюються за допомогою техніки, постійно зростає.

Певні зрушення у розвитку сучасного банківництва відбуваються в українській банківській системі. Наприклад, у новому відділенні банку Надра є зона самообслуговування – “24 години”, яка працює цілодобово. Тут розміщені банкомати і інформаційно-платіжні термінали Надра Банку. Цілодобово працюють і оператори контактного центру Надра Банку – за необхідності з ними можна зв’язатися з безкоштовного телефону, який тут також є, у зоні обслуговування. До речі, обслуговуватися тут може кожний, хто користується платіжною, чи кредитною картою будь-якого банку України чи світу.

Усе це було б неможливим без панування кредитної грошової системи і не могло б розвинути на ґрунті закостенілого золотомонетного обігу.

Без високорозвиненої банківської мережі, яка покриває всю країну, сучасна кредитна грошова система існувати б не змогла.

Віллі Роджерс, який помітив зростаючу роль центральних банків, писав: “Від початку світу було три великих винаходи: вогонь, колесо, центральна банківська система”. На зростання ролі центральних банків у регулюванні кредитної грошової системи звернув увагу П. Самуельсон, який писав, що бідність може спіткати більшість населення країни, якщо центральний банк невміло управлятиме грішми... Вирішальну роль Центрального банку в організації нової кредитної грошової системи обґрунтував М.І. Туган-Барановський⁷.

Таким чином, розвиток кредитних грошей передбачає насамперед виникнення і поступове поширення банків.

---

⁷ Швайка М.А. З історії українських грошей. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006. – С. 161–162.

Майже 95% розрахунків у країнах з розвиненою ринковою економікою здійснюються через банки. З одного рахунку гроші знімаються, на другий перераховуються. У більшості випадків банки перебувають між собою в кореспондентських відносинах і задіяні в єдину мережу партнерських відносин.

Перерахування грошей через рахунки в банках, а згодом ще й електронна пересилка грошей є набагато зручнішими і ефективнішими грошовими операціями, ніж попередні розрахунки золотими монетами з внутрішньою вартістю.

Відбувається перехід до безготівкових операцій і безчекового суспільства, тобто до такої форми електронного переводу коштів, за якої не потрібні чеки і всі дорогі операції, зв'язані з їх обробкою. Кошти з рахунку покупця легко перераховуються на рахунок продавця. Провісниками цієї системи були банківські касові автомати, встановлені багатьма банками. Використовуючи ці апарати, клієнт за допомогою банківської кредитної картки може зняти і отримати готівку з рахунку, внести гроші на рахунок, погасити позику, здійснити перевід коштів з ощадного на поточний рахунок.

Перевага такого вагомого аргумента як внутрішня вартість грошей при золотомонетному чи золотозливковому обігові тут не має жодного значення.

При використанні в розрахунках і платежах безготівкових засобів у здійсненні кожної угоди крім двох сторін, які домовляються, обов'язково є участь третьої сторони – фінансової установи – банку. Ці прекрасні властивості безготівкової форми грошей лежать в основі сучасної банківсько-фінансової системи.

Теперішній обмін відбувається при високому рівні розвитку банківської системи, яка бере на себе увесь тягар роботи з борговими вимогами і зобов'язаннями, зараховуючи на рахунки підприємств одні суми і знімаючи інші на користь інших клієнтів.

Нині сама банківська система змінилась під впливом нових інформаційних і комунікаційних технологій і особливо Інтернету. З'явилася нова концепція Інтернет-банкінгу і нові електронні гроші. З'явилися нові моделі надання банківських послуг. Розвинулась електронна торгівля.

Усі види грошей випускаються як грошові зобов'язання стосовно банків. Центральний банк володіє десятками інструментів, якими він регулює грошово-кредитну політику, і забезпечує банки ліквідними фондами.

Центральний банк має можливість як скорочувати пропозицію грошей (наприклад, продаючи державні облігації), так і збільшувати її (наприклад, скуповуючи їх).

Нові явища і процеси, що наступили в організації грошового обігу в XX–XXI століттях, істотно змінили суть грошей і їх природу, розкрити які з допомогою закостенілих догматичних теорій XIX ст. неможливо.

Американський економіст Дж. Кікс про особливості сучасних грошей пише: “У світі банків і страхових компаній, грошових ринків і фондових бірж сучасні гроші є дещо зовсім відмінним від того, чим вони були до того часу, як з'явилися ці інститути, тому, щоб грошово-кредитна система могла функціонувати стабільно, потрібні інституційні умови, які б її регулювали...”⁸

Сьогодні гроші стали, по суті, електронними спалахами, які пролітають через електронні проводи і посиляються зі супутників: жодна валюта у світі не підкріплюється більше нічим, крім чистої довіри⁹.

Тепер велику перспективу мають цифрові готівкові чеки, кредитні картки і електронні платіжні системи. Цифрові готівкові чеки – це числа, які є грішми. Вони є прямим еквівалентом грошей, готівки, паперових купюр і монет.

⁸ Див.: Педагогіка XXI століття: орієнтири, цінності, перспективи: Матеріали науково-практичної педагогічної конференції. – К., 2003. – С. 65.

⁹ Минз Г. Деньги и власть. – М.: “ИК Аналитика”, 2002. – С. 226.

Суть сучасних грошей, отже, провідні економісти, як видно, не зводять до металевого золотого змісту, за який досі чіпляються автори деяких праць.

Наш вік – це вік нових банківських послуг, фінансових новинок і експериментів.

Багато мук і страждань зазнають економісти при намаганні пояснити внутрішню вартість сучасних кредитних грошей, які виступають як паперові знаки і символи, чи як електронні сигнали і позбавлені матеріальної золоті плоти, а отже, і внутрішньої вартості.

Ці зусилля є марними, тому що ці гроші внутрішньої вартості не мають. Вони є штучною мірою для вираження вартостей інших товарів. А для цього їм внутрішня вартість не потрібна. Тут застосовується старий гегелівський принцип для аналізу сукупності незнайомих, непізнаних речей. Одна з них сприймається як визначена і з її допомогою пояснюються інші.

Цей наш підхід до визначення суті кредитних грошей базується на методології Тугана-Барановського, який домагався створення грошей, які “були б просто умовними знаками... і полягає ідея паперових грошей... – символічних зображень грошей, які повинні замінити металеві гроші в обігу і виконувати всі їх функції”¹⁰.

Гроші – неоднозначне поняття. Їх змісту неможливо виразити одним словом. “Гроші – засіб оплати товарів і послуг, засіб вимірювання вартості та засіб збереження (нагромадження) вартості”¹¹.

Ця штучна грошова міра довго була прив’язана до золота і навіть тепер її помилково ототожнюють із золотом, хоч золото з обігу зникло.

Так само, як вартість товарів можна виразити в гривнях, доларах, євро, її можна виразити в гарбузах, огірках, буряках,

¹⁰ Туган-Барановський М.И. Основы политической экономии. – Пг., 1918. – С. 169.

¹¹ Долан Эвин Дж., Кэмпбэл Колин Д., Кэмпбэл Розмари Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.–Санкт-Петербург, 1993 – С. 12.

капусті. І ці капустяні й огіркові гроші сміливо можна було б виразити й оцінити в гарбузових і за відповідними принципами обмінювати між собою. Найпоширеніші капустяні чи огіркові гроші, що найчастіше застосовуються, могли б стати світовими. Теперішні назви національних грошей (долари, фунти стерлінги, франки, гривні, марки) вартують не більше, ніж згадані вище огіркові чи гарбузові гроші. Немає сумніву, що якби національні назви грошей замінити на “гаманеси”, “веселеси”, “купонеси”, то у світовій практиці грошового обігу абсолютно нічого б не змінилося. І хіба Україна вже не мала цих купонесів, чи купонів? Хіба вони мали золотий зміст? А хіба гривня виражає щось більше? Період часу, коли фунт стерлінгів виражав фунт срібла давно минув і ніколи більше не повернеться. Тоді, коли в обігу перебували золоті монети, усе це виглядало зовсім по-іншому.

Штучні грошові одиниці для оцінки вартостей товарів застосовувались не лише на національному рівні (наприклад, в Англії), а й на світовому. Англійська гінея була в Англії розрахунковою одиницею. Однак не було ні монети, ні банкноти з номіналом, вираженим у гінеях. Теж саме відноситься до Європейської рахункової одиниці (екю). Такими є запроваджені в 1969 р. МВФ для розрахунків “спеціальні права запозичення” (СПЗ). Золотодевізний стандарт був замінений стандартом СПЗ.

СПЗ належать до міжнародних колективних валют і використовуються для безготівкових розрахунків країн-членів МВФ шляхом записів на спеціальних рахунках.

Росте незадоволення євро – причому найбільше в найбільш розвинених країнах. За даними січневого 2007 р. опитування “Фінансовий час” не сприймають євро 70% жителів Франції, Іспанії і Італії, а також більше половини німців. Останні навіть запроваджують показовий експеримент.

Уже в двадцяти регіонах Німеччини перейшли на місцеві грошові знаки, щоб урятувати свій дрібний бізнес. Поруч з євро тут ходять свого роду талани, які мають власну назву. За “regio”, “роланди”, “чімгауери”, “юстуси” та інші саморобні гроші можна поїсти, розплатитися в магазині чи на ринку. Їх обмінний курс дорівнює курсу євро. Запускають в обіг регіональну валюту місцеві банкіри, дрібні і середні підприємці, торговці. Підприємцям досить один раз зібратися і домовитися, що поруч з євро вони будуть брати і місцеву валюту, як сурогатні гроші запроваджуються в обіг. Про що говорять їх назви і чи мають вони якийсь зв’язок із золотом?

З метою економії грошового капіталу Німеччина, яка є однією з найбагатших країн світу, запровадила грошові замітники. Україна ж, безрозсудно розтринькуючи грошовий капітал у величезних розмірах, використовує чужу дорогу валюту – долари. І за це платить високу ціну.

Про те, як грошові відносини охоплює науково-технічний прогрес, видно з появи нових “мобільних грошей”. Компанія “Київстар” запровадила єдину карту поповнення абонентського рахунку. За допомогою єдиної карти можна додати “мобільних грошей” не тільки на свій рахунок, а й на будь-який рахунок іншого абонента “Київстар”, незалежно від форми його підключення і мережі оператора (Факты. – 2006. – 7 лютого. – С. 6).

У світовій практиці організації грошових систем зустрічаються різні перекося, спотворення і викривлення, які не можуть змінити загальних закономірностей функціонування кредитних грошових систем. Їх всебічно досліджують спеціалісти з тіньової економіки, які розглядають їх як відхилення від загального правила.

Деякі автори, наприклад, зосереджуються на марній проблемі пошуку дублера золота, а не дублера долара. Так, мафіозно-фінансові клани Коста-Ріки запропонували використовувати як дублера золота кокаїн (“кокаїнове золото” – К/З. Цей дублер золота – “кокаїнове золото” – у

тіншових операціях виконує всі функції золота, маючи тут незаперечні переваги над звичайним золотом. Кокаїн як засіб забезпечення банкнот значно “фінансовомісткіший” за золото. Вартість одного кілограма кокаїну при першій поставці “продавець – клієнт” в середньому дорівнює вартості трьох кілограмів золота. Вартість кокаїну як “кокаїнового золота” при повторній поставці “продажу” збільшується за гуртовою вартістю десь утричі. Вартість кокаїну при подальших перепродажах як продукту споживання – дрібногуртовий продаж – збільшується в середньому ще вдвічі і т. д.¹².

Старий погляд на гроші і матеріал, з якого вони зроблені, згідно з яким гроші ототожнювалися з золотом, не змінювався практично з хрестових походів до ХХ століття. У зв'язку з демонетизацією золота і переходом до кредитної грошової системи в ХХ столітті довелося переглядати всю теорію грошей, штопати її і латати.

Виходячи з порочних постулатів і тверджень про те, що гроші для того, щоб вимінювати вартості інших товарів, самі повинні володіти вартістю, економісти при оцінці кредитних грошей, які не мають внутрішньої вартості, заганяють себе в безвихідь і починають видумувати різні хитросплетіння з приводу неіснуючої внутрішньої вартості кредитних грошей.

Потреба внутрішньої вартості грошей зумовлена не їх роллю як вимірника вартостей товарів і засобу обігу, а особливостями функціонування грошей в специфічних умовах нерозвиненості обміну і слабкості договірних кредитних відносин, коли при кожному акту купівлі-продажу товару продавець повинен отримати за свій товар рівноцінний еквівалент, реальну річ з внутрішньою вартістю, оскільки він з покупцем товару після завершення акту продажу не перебував в ніяких відносинах і ці відносини з передачею товару з рук у руки переривались повністю, згасали.

---

¹² Персонал плюс. – 2006. – 22 березня. – С. 6.

Ситуація змінилась з розвитком довірливих кредитних відносин, в які втягнуті не тільки агенти обміну (продавець і покупець), а й банки, страхові компанії, грошові ринки, фондові біржі, які виступають не лише в ролі посередників товарообмінних та інших операцій, а й їх гарантами.

Тривале панування золотого стандарту та його детальна розробка в економічній теорії привели до того, що класична теорія грошей увійшла до навчальної літератури, у свідомість багатьох поколінь людей і тому її положення здаються непорушними, незмінними. Проте історичний досвід показав, що золотогрошова система, як і все в суспільстві, історично перехідна.

Реальні вартості кредитних грошей визначаються за допомогою купівлі за них товарів і їх оцінки в інших грошах або валютного курсу.

Наскільки поширена плутанина в розумінні цього питання розкриває наведене положення: “При сучасних кредитних грошах, нерозмінних на золото, ціна товару знаходить своє вираження не в одному специфічному грошовому товарі, а в усіх інших товарах, нагадуючи розгорнуту форму вартості”¹³.

Тут зовсім без потреби для вираження вартості товару притягуються інші товари, точніше весь товарний світ. Адже всі вони вже при встановленні цін виражені в одній і тій же штучній мірі, наприклад, у гривнях, що вже виражає їх співмірність між собою і залишаються між ними лише кількісні відмінності.

Внутрішня вартість національних грошей залежить від того, скільки за них можна купити товарів, зовнішня – визначається за допомогою встановлення Центральним банком валютного курсу, причому не в одній, а в декількох валютах, з якими найчастіше доводиться мати справу підприємцям і банкірам. За допомогою встановлення

---

¹³ Финансы, денежное обращение, кредит // Под ред. Л.А. Дробозиной. – М.: “Финансы”, Издательское объединение “ЮНИТИ”, 1999. – С. 20.

валютного курсу визначається зовнішня вартість (цінність) національної валюти: вона коштує стільки, скільки за неї дають інших грошей. Це визначення вартості грошей без посередництва золота давно закріпилося не лише в науковій, а й у навчальній літературі.

“У той час, як внутрішня вартість грошей визначається рівнем цін усередині країни, зовнішня вартість грошей залежить від пропозиції і попиту на валюту”¹⁴.

За нерозвинених відносинах обміну наявність внутрішньої вартості грошей була єдиним гарантом здійснення товарообмінних операцій та їх надійності (невтрати майна при обміні одного товару на інший за посередництвом грошей). Адже інших відносин між агентами обміну крім обміну не існувало. Ситуація змінюється за наявності численних посередників (широко розгалуженої мережі комерційних банків, страхових компаній, потужних центробанків).

В електронних грошах навіть паперовий носій зникає, сприяючи розвитку електронних документів (електронних контрактів, електронних підписів).

У тому випадку, коли економістам доводиться натрапляти на слід грошей без внутрішньої вартості, чи грошей з урізаною внутрішньою вартістю, вони це сприймають як відхилення від правила, оскільки не можуть звільнитись від догматичних поглядів на необхідність внутрішньої вартості грошей. Запитуючи, як формується вартість кредитних грошей, що не мають внутрішньої субстанціональної вартості, вони відповідають: “Її формування і функціонування відбувається під впливом тих самих факторів, котрі в умовах золотомонетного стандарту спричинювали відхилення номінальної вартості золотих грошей від реальної”¹⁵. На думку економістів це відбувалося тоді, коли золоті монети зношувались і продовжували по-

¹⁴ Зайдель Х., Теммен Р. Основы учения об экономике. – М.: Дело ЛТД, 1994. – С. 288.

¹⁵ Гроші та кредит // Під ред. Б.С. Івасіва. – Тернопіль, 2000. – Карт бланш. – С. 15.

старому функціонувати як повноцінні гроші, і у випадку фінансування монет царями і королями (при збереженні їх потрібної кількості).

До яких тільки хитросплетінь не вдаються економісти при обґрунтуванні внутрішньої вартості кредитних грошей. Вони ніяк не можуть звільнитись від застарілого теоретичного багажу, запозиченого з марксистського арсеналу, і, в першу чергу, тверджень про те, що гроші є такий товар, який виконує роль загального еквівалента і має внутрішню вартість. Ось образник такої догматичної шлуганини.

“Вартість кредитних грошей визначається, по-перше, вартістю затрат на їх виробництво і забезпечення функціонування, по-друге, за допомогою примусового курсу держави, який базується на економічних функціях останньої, по-третє, мірою вартості, що зумовлено тим, що частково зберігається опосередкований зв’язок кредитних грошей із золотом”¹⁶.

Недругорядне значення при з’ясуванні питання щодо внутрішньої вартості кредитних грошей має питання: а чи взагалі потрібна ця внутрішня вартість кредитним грошам? У житті вона зовсім їм не потрібна, а потрібна теоретикам-догматикам, щоб довести правильність побудованих на застарілих концепціях їх помилкових теорій.

Внести повну ясність у так зване надумане питання про внутрішню вартість кредитних грошей може допомогти дослідження генези їх виникнення.

Пам’ятаючи про генезу виникнення золотомонетної системи з товарного обміну, що базувався на грошах з внутрішньою вартістю, економісти намагаються перенести цей принцип на кредитні гроші, принципи функціонування яких базуються на іншій релігії.

---

¹⁶ Основи економічної теорії // За ред. С.В. Мочерного. – Тернопіль: АТ “Тарнскс”, 1993. – С. 129.

У першому випадку брак довіри продавця до покупця компенсувався передачею в руки першого еквівалента (рівноцінної речі). При розвинених довірливих кредитних відносинах і наявності широко розгалуженої мережі банківських установ, через які здійснюються розрахунки, потреби в цьому немає. Як уже відзначалося, з виникненням кредитних відносин і здійсненням реалізації товарів з відстрочкою платежу, наприклад, на 100 тис. грн., зустрічного переміщення матеріальних цінностей між продавцем і покупцем не відбувається, оскільки покупець матеріальними цінностями взагалі не володіє і купує товар у кредит.

У першого зменшилися матеріальні блага на 100 тис. грн., у другого – збільшилися на 100 тис. Покупець не заплатив грошей, але виписав вексель, боргове зобов'язання на 100 тис. грн. Це боргове зобов'язання набуває властивостей грошей. Таким чином метаморфозою товару створюється еквівалент товару, гроші. Економісти даремно ламають собі голову над питанням, що стоїть за цими кредитними грішми, яка їх внутрішня вартість. Ці кредитні гроші виражають у грошовій формі борг і не більше. Усе тут базується на довірливих стосунках, які при нерозвиненому обміні відсутні.

Ця властивість кредитної системи створювати гроші є великим суспільним дивом. Появу векселя економісти прирівнюють до відкриття вогню і колеса¹⁷. На окреслених вище принципах базується весь механізм створення кредитних грошей незалежно від того, чи торгова угода оформлена векселем чи ні. На суму угоди банк може сам створювати гроші і надавати позику покупцю. Цей процес створення грошей, отже, може відбуватися з другого кінця товарної метаморфози, але кредитна природа його від цього не змінюється. Заміна приватних векселів підприємців векселями банку привела до появи банкноти, яка являє собою

---

¹⁷ *Беляков М.М.* Вексель как важнейшее средство платежа. – М.: Трансферт, 1992. – С. 3.

зафіксоване на папері зобов'язання банку перед пред'явником банкноти, а не перед конкретним одержувачем платежу.

Цікавим є підхід до визначення джерел кредитних грошей у М. Кокошка і Т. Смовженко, які пишуть: “Усі види кредитних грошей беруть свій початок від перевідного векселя, або від депозиту. Основою для емісії сучасних банкнот є, по-перше, товарний вексель, класична основа випуску банкнот. По-друге, з 30-х років ХХ ст. випуск банкнот можна здійснювати під фінансові векселі, тобто під боргові зобов'язання держави у вигляді урядових цінних паперів...”¹⁸

Здійснення операцій з борговими зобов'язаннями забезпечується сьогодні за допомогою високорозвиненої банківської системи, яка своєю мережею покрила всі країни, втягнуті в систему розрахунків, а також високопродуктивної електронної техніки.

Економісти тепер визнають, що “вся складна структура кредиту базується головним чином на використанні оборотних документів (векселів, чеків), які передаються із рук у руки майже так само вільно, як і гроші, і у багатьох випадках бувають безпечніші і зручніші для використання”¹⁹.

Вексель розглядається нині як конкретний спосіб витягнення економіки з кризи (Компаньон, 1996. – № 7). На векселі базується об'єктивний процес створення грошей. Цей кредитний механізм монетизації, або наповнення сфери обігу живими грішми є досить ефективним, але в нас він не працює ще з часу сталінської кредитної реформи 1930–1932 рр.²⁰

¹⁸ Економіка України // За ред. Б.Ф. Заболотського. – Львів: ЛБК НБУ, 1997. – С. 234.

¹⁹ Курс для высшего управленческого персонала. – М.: Из-во “Экономика”, 1971. – С. 644.

²⁰ Див. Швайка М.А. Удосконалення банківської системи як передумова подолання платіжної кризи // Економіка України на шляху її подальшого реформування // Матеріали Всеукраїнської наради економістів 14–15 вересня 1995 р. – К.: Генеза, 1995; Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України (лихварські банківські пута – гальмо на шляху ринкових реформ, підприємництва і відродження України). – К.: Вид-во Київського міжнародного університету, 2004; Швайка М.А. Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. – К.: Парламентське вид-во, 2000.

З приводу ігнорування Нацбанком рефінансування комбанків під комерційні векселя не тільки науковці, а й банкіри висловлюють своє глибоке обурення. Ось приклад такої конфронтації між комерційними банками і Нацбанком: “На жаль, в Україні Нацбанк повністю ігнорує функцію переобліку у комерційних банків векселів”²¹.

Нацбанк України здійснює емісію грошей шляхом купівлі доларів на міжбанківській валютній біржі, чим він передав майже 30 млрд. доларів емісійного доходу США.

1 квітня 1930 р. реформа передбачала ліквідацію вексельного обігу, торгівлі грішми і комерційного кредиту та цілковиту заміну його прямим банківським кредитуванням, унаслідок чого весь механізм створення грошей завис у повітрі, відчинивши двері для суб’єктивізму і волюнтаризму.

Усунувши будь-яку можливість позапланової емісії засобів обігу у формі векселів (у зв’язку з ліквідацією комерційного кредиту) і намагаючись перейти до прямого планування грошового обігу і управління грошовими потоками в масштабі всієї країни, 1930 р. Держбанк приступив до опрацювання касових планів, на підставі яких почав здійснювати пряме планування грошового обігу. Ці експерименти породили незбалансованість економіки, товарні дефіцити. Розв’язання важливих економічних питань було віддано на поталу чиновникам-догматикам і бюрократам.

В умовах, коли повсюдно панувало твердження, що гроші створює план, держава, мої твердження про те, що є ще вищий суспільний феномен – ринок, який у дійсності створює гроші, були революційними і сприймалися як виклик системі.

І цю кастровану, очищену від найважливіших ринкових інструментів, радянську грошову систему, радянські економісти, які були вірними слугами КПРС і більшовицького режиму, вважали найбільш модерною і досконалою кредитною системою.

---

²¹ Вексельное обращение: теория и практика // Под ред. А.Б. Абакова. – Харьков: “ФОЛІО”, “Радиокомпания “РАДИО+”, 2000. – С. 66.

У розділі “Кредитний характер грошової емісії” канонізованого, освяченого владою підручника “Грошовий обіг і кредит СРСР”, провідні радянські економісти докладали величезні зусилля для обґрунтування “радянської грошової системи як системи банкотного (кредитного) обігу, планомірно організованого на основі балансування доходів і витрат населення”²². Відчуваючи слабкість своєї позиції, автори підручника намагалися її посилити твердженням про те, що емісія грошей породжує зростання виробництва, яке призводить до розширення кредиту. І далі, на думку авторів підручника, на основі розрахункових кредитів на розрахункових рахунках підприємств утверджуються грошові кошти, а не в результаті реалізації продукції. Ця штучна надбудова – незнані піде більше у світі розрахункові кредити, впроваджені з метою заміни вилучених підприємствами коштів на час відвантаження виробленої продукції покупцям, до отримання виручки, у зв’язку з заборонаю підприємствам будь-яких операцій з борговими зобов’язаннями (векселями). Це породило черговість платежів, яка регулювалася картотекою.

І це робилося тоді, коли розвинені країни з ринковою економікою розвивали, поліпшували і до безмежності покращували систему платежів і розрахунків, включно із запровадженням факторингу (продажу боргів покупців і негайного завершення всіх відносин) і переходу до електронної системи розрахунків.

Названі вище хитросплетіння радянських економістів передбачали канонізацію спотвореної з точки зору розвитку світової цивілізації господарської практики, над якою чинилося грубе насилля. Тут досить згадати труднощі з поясненням товарної природи засобів виробництва, які були вилучені з системи вільної торгівлі і розподілялися за допомогою карток через мережу так званого матеріально-

²² Денежное обращение и кредит СССР: Учебник // Под ред. В.С. Герашенко. – М.: Из-во “Финансы”, 1970. – С. 143–145, 215.

технічного постачання. Ті методи господарювання, які були придатними для громадянської війни і розрухи, а також Другої світової війни, виявилися згубними для нормальних умов розвитку. Цього не могло збагнути радянське партійне і державне керівництво і тому довело СРСР до розвалу.

Оскільки більшовицька влада ліквідувала комерційний кредит – кухню створення кредитних грошей, усі спроби теоретиків щодо обґрунтування кредитної теорії грошей були марними і надуманими. Найбільше страждала господарська практика, якій не вдавалося балансувати доходів і витрат, що породжувало суцільні дефіцити і неузгодження в радянській економіці.

Активними прибічниками цього підходу до кредитної природи радянських грошей були З. Атлас, В. Батирев, В. Іконніков, Я. Кронрод, Ю. Шенгер, С. Штейншлейгер, Г. Шварц та ін. (див.: Деньги и кредит. – 1966. – № 6. – С. 8).

Відсутності комерційного кредиту не можуть перекрити безсистемні нагромадження аргументів, які стосуються суто бухгалтерських операцій.

Швидкий розвиток радянської економіки в період непу був забезпечений легалізацією приватного ринку, допуском (у певних межах) капіталістичних елементів у сфері виробництва і сфері товарообігу, широким і ефективним використанням ринкових, комерційних методів господарювання, у тому числі комерційного кредиту, торгівлі грішми.

Перехід до нової економічної політики відбувся після відмови від політики воєнного комунізму з її продподатком (примусовим, безкоштовним вилученням продукції у населення), коли робились марні спроби скасувати гроші і запровадити труд'єди (трудові одиниці).

Особливої уваги заслуговує та обставина, що у період непу і відбудови зруйнованого громадянською війною господарства СРСР (включно до кредитної реформи 1930–1932 рр.) широко використовувались у розрахунках векселі.

Кредитування підприємств банками у формі вексельних операцій сягало 52%. Їх широке використання сприяло також підбудові зруйнованих війною економік інших країн, зокрема Японії. Ситуація з використанням векселів у стабільних умовах розвитку докорінно змінюється. Тут завдяки новим інформаційним технологіям і технічним засобам значно скорочується розрив у часі між відвантаженням виробником продукції покупцю і отримання платежу.

Найбільш глибокий і обґрунтований аналіз цих кредитних механізмів створення грошей і їх ефективного функціонування дав український учений М.І. Туган-Барановський. Цей його внесок у науку визнано в усьому світі²³.

Туган-Барановський виходив з того, що гроші (грошові зобов'язання) створюються об'єктивним процесом обміну, який здійснюється за допомогою продажу товарів у кредит і утворенням грошових зобов'язань. Усі ж труднощі, пов'язані з обміном між собою цих зобов'язань, зводяться до виконання державою своїх регуляторських функцій. Регулювання відносин між двома суб'єктами не може тут бути достатнім. Цей процес повинно взяти в руки суспільство (державна), тобто третя сторона.

Туган-Барановський довів, що передумовою успішного функціонування цієї паперової (кредитної) грошової системи є можливість підтримання вартості грошей (лажу) на стабільному рівні через механізм державного регулювання кількості грошей в обороті і підтримання їх належного валютного курсу щодо інших валют. Тепер усі бачать, що це забезпечується за допомогою активної державної політики і чітко функціонуючої розгорнутої мережі банківських установ з різноманітними формами обслуговування.

Поширене економістами твердження про те, що Туган-Барановський є автором теорії паперових грошей є неточним.

²³ Швайка М.А. З історії українських грошей. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006. – С. 151–178.

Готівка в обігові країн з розвинутою економікою посідає не більше 3-5% загального обігу. Зрозуміло, що ця мізерна частка грошового обігу не може визначати природи всієї грошової системи, яка за своїм характером є кредитною. Те, що свої гроші Туган-Барановський виводив з кредиту, зі зміненої метаморфози товару, видно з багатьох його міркувань. Так, розглядаючи паперові гроші Австрії – крони, що були введені в обіг під час реформи 1892 р., Туган-Барановський писав: "...з часу новітнього австрійського законодавства паперові гроші вступили в нову фазу свого розвитку. Ця нова фаза характерна тим, що формування вексельного курсу (а, отже, й лажу) перестало бути стихійним наслідком вільної гри економічних сил, а потрапило під планомірний контроль суспільства. Держава з пасивного спостерігача формування лажу на грошовому ринку стає активним керівником цього господарського процесу і таким чином компенсує слабкість паперових грошей, яка полягає в тому, що паперові гроші не мають своєї "внутрішньої цінності" подібно металевим"²⁴.

Посилання Тугана-Барановського на австрійську грошову систему є не випадковим. Австрія першою побудувала грошову кредитну систему повністю відірвану від золотого забезпечення. І цього не міг не помітити такий тонкий аналітик, як Туган-Барановський, який у цьому новому паростку зумів розглядіти зовсім нове явище.

Монетарна теорія Тугана-Барановського справляла і досі справляє істотний вплив на економістів Заходу. Глибоко аргументовано писав про прямий вплив монетарних ідей Тугана-Барановського на розвиток теорії грошей Кейнса В.Є. Власенко: "Є підстави думати, що погляди Кейнса на гроші і грошовий обіг формувалися в певній мірі під впливом теорії грошей Тугана-Барановського. Туган-Барановський був економістом зі світовим ім'ям, а Кейнс, як і інші буржуазні

²⁴ Туган-Барановський М. І. Паперові гроші і метал. – К.: Київський національний економічний університет, 2004. – С. 81-82.

економісти Заходу, уважно слідкували за всіма новинками в літературі, за грошовим обігом і економічною думкою Росії.” На підтвердження значної зацікавленості Кейнса станом справ у грошовій системі Росії Власенко наводить два факти: зауваження С.А. Фалькнера в його передмові до книжки Кейнса “Трактат про грошову реформу”, виданої в Москві в 1925 р., та власне визнання Кейнса, наведене в цій же книжці. Додати Власенка можна навівши ще й третій факт: у тогочасній періодиці Росії були повідомлення про те, що Кейнс у період НЕПу приїздив до Москви для безпосереднього знайомства з розбудовою нової грошової системи Росії.

Кейнс спеціально приїздив до Москви вивчати принципи побудови успішної радянської грошової реформи, яка була здійснена не згідно з широкорекламованими постулатами Маркса і Леніна, а побудована на новаторських ідеях М.І. Тугана-Барановського. Цьому противились деякі догматики в радянському керівництві, які просували свій план золотомонетного обігу, який був побудований на марксистському вченні про те, що гроші – це золото. Навіть були викарбувані золоті монети і в обіг запуснені срібні.

Коли Кейнс у 1925 р. відвідав СРСР, він прочитав дві доповіді: “Економічне становище Англії” (14 вересня в Діловому клубі ВРНГ і “Економічний перелом в Англії” (15 вересня). Про ці виступи Кейнса проф. Власенку не було відомо. Оцінка Кейнсом економічного становища СРСР у цей період виражена в його брошурі “Біглий погляд на Росію” (1925).

На підставі цих фактів В. Власенко робить висновок, що “...безперечно одне: основні ідеї теорії грошей були висловлені Туганом-Барановським майже на десятиліття раніше (за Кейнса) в праці “Паперові гроші та метал”. Подібність Кейнсової теорії грошей з туганівською не

обмежується їхньою сутністю, а часом сягають формулювань і термінології²⁵.

Вважаючи грошові маніпуляції найбільш ефективним засобом подолання економічних бід, Кейнс у праці “Трактат про грошову реформу”²⁶ пропонував замінити золотий стандарт регульованим обігом паперових грошей. Стабільність цін, на його думку, може забезпечуватися тільки шляхом механізму встановлення центральним банком облікової ставки і свідомого регулювання грошових запасів. Для підтримання стабільного обмінного курсу ціна золота також повинна регулюватися. Нерівність доходів, безробіття і загальна невпевненість як наслідок індивідуалізму можуть бути усунені тільки шляхом свідомого управління грошовим обігом і кредитами, твердив Кейнс. Таким шляхом суспільство зможе висловити свій колективний розум з метою протидіяння впливу капризів індивідуума на загальний економічний розвиток.

Багато авторів брались за з’ясування питання звідки беруться сучасні кредитні гроші, як вони створюються та знищуються. Наприклад, О. Грищенко в спеціальному розділі 2.1. “Звідки беруться гроші?” пише: “Після виготовлення гроші транспортуються до Центрального сховища НБУ. Центральний банк продає гроші локальним банкам, а вони в свою чергу – іншим банкам, юридичним та фізичним особам”²⁷. На думку автора, так запускаються гроші у сферу обігу і прості папірці, і металеві кружальця за допомогою продажу за гроші стають грішми. Згідно з цим підходом банкноти і монети, які надійшли до Центрального банку, ще не є грішми, а шматками паперу і металевими кружальцями. Для того, щоб вони стали грішми, їх треба відповідно “освятити” за допомогою продажу за справжні гроші. Але від

²⁵ Власенко В.Є. Теория денег в России. Конец XIX – дооктябрьский период XX ст. – К., 1963. – С. 213.

²⁶ Дж. М. Кейнс. Трактат о денежной реформе. – М., 1925.

²⁷ Олена Грищенко. Гроші та грошово-кредитна політика. Навчальний посібник. – К.: Основи, 1997. – С. 24.

цієї операції загальна сума грошей в обігу не збільшиться, бо на їх величину зменшиться кількість грошей у покупців.

При цьому підході утворюється порочне коло, за якого вигадати неможливо збільшити загальної кількості (суми) грошей, а тільки перетворювати одну форму (не гроші) в іншу – у гроші.

Значно швидше від Олени Грищенко в розділі “Де беруться гроші, як вони виникають?” праці “Яка банківська система потрібна Україні? (До Концепції становлення і розвитку банківської системи України)” (Секретаріат Верховної Ради України, 1995. – С. 35–52) це питання ставив автор, який давно дав на нього вичерпну відповідь.

Кредитна грошова система має свій, властивий їй механізм створення грошей, побудований на комерційному кредиті.

В умовах безмежного розширення комерційного кредиту, тобто продажу товарів у кредит з відстрочкою платежу, виробник, який відвантажив товар покупцю з відстрочкою платежу, отримав від нього боргове зобов’язання (вексель), яке набуває властивостей грошей. Це боргове зобов’язання він може використати для оплати куплених ним сировини і матеріалів, закласти, переуступити (цесія), продати (при факторингові). Рефінансування комерційних банків Центральним банком під торгіві векселі є найбільш надійним неінфляційним способом створення грошей. Це боргове зобов’язання набуває майнового статусу. Товар одночасно не може бути в двох місцях: у виробника і покупця. Коли виробник передав (продав) товари покупцю, їх сума в нього зменшилася. Це не означає, що він втратив ці матеріальні цінності. Торгове зобов’язання має ціну і він його може продати, понісши певні, незначні втрати.

Завдяки цій властивості комерційного кредиту створювати гроші досягається значна економія суспільного капіталу, яка дозволяє функціонувати на основі однієї маси

фінансових ресурсів відразу декільком суб'єктам господарювання²⁸.

Боргові вимоги і зобов'язання бувають різні. Одночасно з простими, які відображають взаємини двох учасників комерційної угоди, є складні, більш розвинені. При потребі прості боргові вимоги і зобов'язання замінюються більш розвиненими, складними. Замість векселів підприємств видаються векселі банків, сфера функціонування яких значно розширюється. Найбільш розвиненими і авторитетними є платіжні зобов'язання держави, які видає Центральний банк. Долари, як і грошові одиниці інших країн, є вексями уряду²⁹. Рефінансування, наприклад, дозволяє перетворити приватні платіжні зобов'язання в загальнонаціональні. Подібні заходи щодо створення грошей і подолання платіжної кризи є безіфляційними. На створення грошей на базі векся, а отже, й на рефінансування НБУ комерційних банків під заставу векселів інфляція не поширюється, бо кожній грошовій сумі відповідає товарна маса. Оскільки кредитні грошові зобов'язання доводиться гасити, гроші вилучаються з обігу і не чинять тиску на грошову масу. Штучне, нічим не обгрунтоване звуження за цих умов грошової маси душить виробництво, підриває його ринок.

На цьому механізмі тепер будуються кредитні грошові системи всіх країн.

Викладена тут нами проста модель дає схематичне зображення механізму створення кредитних грошей. Насправді ситуація набагато складніша. Велика частина купівель оплачується відразу після відвантаження товару продавцем покупцю, особливо за умови електронної системи платежів. На рахунках підприємств у банках зберігаються великі суми грошей, у які перетворені раніше продані товари,

²⁸ Мороз Ю.Н. Вексельное дело. – ЛАД: Наукова думка, 1996. – С. 6.

²⁹ Фредерік С. Мишкін. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1998. – С. 53.

величкі суми грошей запані в ціні папери (акції і облігації). Але все це нічого не змінює в розумінні суті справи.

Парадокс, але обґрунтування ідеї кредитних грошей автор став проігнорувати в умовах радянської дійсності, коли повсюдно панував суб'єктивістський підхід і вся творчість у створенні грошей приписувалася державі і її центральному плану, а комерційний кредит був суворо заборонений і на практиці зживався різними засобами.

Новий підхід до обґрунтування кредитної теорії грошей був застосований у рукописі моєї праці “Гроші при соціалізмі”, видання якої було передбачене видавничим планом видавництва Львівського державного університету імені І. Франка. Оскільки В.Ю. Маланчук організував на мою працю негативну рецензію, підписану М.І. Савлуком, з висновками про шкідливість моїх ідей і мого нового наукового підходу, праця була знята з видавництва.

Не маючи змоги видавати своїх праць через приклеювані мені Маланчуком ярлики буржуазного ідеолога, бандерівця і націоналіста, я зосередився на підготовці для ЦК КПРС, ЦК КПУ, Держбанку СРСР та ін. доповідних записок, частина яких видана в 2006 р.³⁰ Деякі свої ідеї вдалося опублікувати 1979 р. в пресринті наукової доповіді Інституту економіки АН УРСР “Економічні методи прискорення відтворювальних процесів”. Доктор філософських наук з Білефельдського університету (ФРН) Оксана Овсянникова відзначає такі нові моменти в цій моїй праці:

“1. Автор вважає, що “сучасна банківська безготівкова емісія в тій самій мірі, що й попередня банкнотна, є лише іншою формою попередньої комерційної емісії” (с. 33). Оскільки комерційна емісія є неінфляційною, то виживання її, створення для неї перешкод веде до виникнення грошового голоду і руйнування виробництва. Все це ми успішно робимо і отримуємо відповідні результати.

³⁰ Швайка М.А. Нариси з історії економічних поглядів. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006.

2. “Сучасна система ведення банківської справи за допомогою чеків, а тепер і електронних грошей, в принципі, в точності та ж сама, що й попередня, що базувалась на випуску банківських білетів і лише дещо різниться своєю формою. В першому і другому випадку банківська справа полягає у створенні зобов'язань платежу, в перетворенні зобов'язань підприємства перед підприємством в зобов'язання банку по відношенню до підприємства” (с. 34).

3. Правильне трактування питання про шляхи трансформації платіжних зобов'язань в інші має принципове значення для розуміння природи і джерел виникнення грошових сум, що рухаються по рахунках підприємств в банку (с. 34).

4. Платіжні зобов'язання бувають різні. Є примітивні платіжні зобов'язання, які відбивають взаємовідносини двох учасників комерційної угоди. В більш розвинутих формах платіжних зобов'язань фігура платника не збігається з особою, що виписала платіжне зобов'язання (с. 34).

5. “Гроші створюються процесом товарного обігу, метаморфозою товару” (с. 35).

6. У Препринті сформульовано цікаві натяки на необхідність створення національних грошей. Звичайно, це зроблено в добре завуальованій формі. Автор розмірковує так: “Велике теоретичне і практичне значення має питання про те, де найдоцільніше створювати гроші з тим, щоб до мінімуму скоротити шлях їхнього руху, а заодно зменшити затрати праці, зв'язані з їхнім перерахуванням, не допускати створення грошей там, де не відбувається утворення грошових комерційних зобов'язань як основи випуску грошей. І тут же рекомендує це робити на місцях, а не в Москві, у стінах Держбанку СРСР, і не всі гроші повинні виходити з його клеймом, печаткою” (с. 40).

Важливо підкреслити, що цю думку про “місцеві гроші” сформульовано не в час, коли вже тріщали підвалини імперії зла і пахло її розвалом, а в час суслівського застою і

теоретичного маразму. Причому це зроблено автором після виключення з партії за антирадянську діяльність, декількох арештів, звільнення з посади доцента політекономії і перебування протягом трьох років на становищі безробітного.

7. Перебуваючи під впливом світової практики продажу боргів і захоплюючись факторингом, автор Препринту пропонує підприємствам передоручати банкам право стягнення з покупців продукції грошей за реалізовану продукцію (с. 45). Це фактично є рекомендацією запровадження факторингу.

Заслуговує уваги також чітке розмежування автором Препринту торгівлі на торгівлю товарами і торгівлю грошми (с. 46). Остання у нас досі не розвивається.

Реалізація запропонованих в Препринті наукової доповіді пропозицій і рекомендацій могла б позбавити економіку України багатьох труднощів і нерозв'язаних проблем"³¹.

Економісти, які не погоджуються з тезою щодо ролі комерційного кредиту у створенні кредитних грошей, посилаються на незначну частку векселів у розрахунках, у яких тепер переважають розрахунки за наявні гроші. Особливо це яскраво проявляється в електронних розрахунках за допомогою Інтернету.

Протилежної точки зору дотримується відомий японський економіст Моромото М., який пише: "Міжфірмові угоди в країнах з розвинутою ринковою економікою здійснюються майже виключно на основі продажу і купівель у кредит, за якими кінець-кінців розраховуються наявними грошми. При цьому з метою прискорення процесу стягнення грошей, що належать у зв'язку з продажем і купівлями в кредит, там діє система знижок при платежах наявними грошми, що, природно, стимулює розрахунки за наявні гроші... Розмір знижок коливається в залежності від стану

---

³¹ Проблеми державного будівництва в Україні. – Випуск № 6. – К.: Вид-во Міжнародного інституту лінгвістики і права. 2001. – С. 102–103.

справ, що склався в певній компанії чи в цілій галузі, але, як правило, становить 2–5%”³².

Т. Моромото, нагадуючи, що здавна комерційний кредит називають основою кредитної системи, що виникла в процесі обігу товарів (с. 98), у розділі “Західна філософія комерційних розрахунків”, водночас визначає, що в західних країнах розрахунки здійснюють переважно за наявні гроші в розумінні їх наявності. Цьому явищу він дає таке тлумачення: “При розрахунку за наявні гроші в Англії, як і в Західній Німеччині, застосовуються знижки. При продажах і купівлях в кредит платежі переважно розпочинаються з наступного місяця, але в багатьох випадках надається відстрочка тривалістю від 45 до 60 днів. Однак і в даному випадку завершення розрахунку в межах встановленого строку дозволяє покупцю користуватися знижкою.

У США найбільш поширеною умовою розрахунку є платіж через 30 днів після відвантаження. Здійснюється він за посередництвом висилки чека від покупця продавцю. Якщо платіж здійснюється в межах тридцятиденного терміну, покупець отримує знижку. Вона називається “антиципацією”. Наприклад, якщо за умовами знижки розрахунок повинен бути здійснений через тридцять днів, але фактично відбувається протягом перших десяти днів, розмір “антиципації” досягає 2%”³³.

Усе це стосується тільки способів погашення боргів, які в сучасному електронному суспільстві досягли своєї вершини, а не утворення боргових зобов'язань, джерелом якого є комерційний кредит, торгівля з відстрочкою платежу.

Адже антиципацією є всяке передчасне настання якогонебудь явища, яке за існуючими законами або звичними

³² Моромото М. Большая банковская война: Пер. с японского. – М.: “Мысль”, 1981. – С. 112; Курс для высшего управленческого персонала. – М.: Из-во “Экономика”, 1971. – С. 325.

³³ Моромото М. Большая банковская война: Пер. с японского. – М.: “Мысль”, 1981. – С. 114.

нормами повинно настати пізніше, наприклад, сплата грошей за боргом імовірно зобов'язанням до умовленого терміну.

Первинне явище – процес реалізації товару – відбувається в час відвантаження продукції виробником покупцю відповідно до договору, а погашення боргу є вторинним явищем – технічною стороною товарної метаморфози.

Маючи широкорозгалужену банківську мережу, яка покриває всю країну, на чолі з потужним і могутнім центральним банком, суспільство без труднощів успішно забезпечує цю технічну сторону розрахунків.

Останні роки все частіше обговорюється можливість краху сучасної світової валютної системи. Однією з причин цього краху називають імовірність катастрофічного обвалу долара США. Серйозно про це почали говорити, коли стало зрозумілим, що наявна грошова маса явно не відповідає реальним вимогам світової економіки в американській валюті.

Експерти та вчені, які займаються питаннями міжнародної валютної системи, вважали та й вважають, що рано чи пізно з'явиться більш стійка та приваблива валюта, яка змусить відмовитися від долара на її користь. Тоді настане реальна загроза, що долари, надруковані для всього світу, попливуть назад в Америку. Якщо це станеться, то економіка країни цілком вірогідно обвалиться, оскільки близько 8,5 трл. доларів знаходяться поза США, тоді як в середині всього 3,5–4 трл. доларів (Ділова Україна. – 2001. – № 57. – С. 1). Надлишок доларової маси, яка з усього світу попливе в Америку, викличе різке підвищення пропозиції долара США на валютному ринку і падіння курсу долара приблизно в 2–3 рази (деякі експерти прогнозують обвал долара в десятки разів). Економіка США, орієнтована на експорт своїх капіталів, зіткнеться з цілою низкою тяжких проблем.

Але не тільки США постраждають від краху долара. Криза із Штатів розповсюдиться і на інші країни. Вона набере

глобального розмаху, так як США тісно взаємодіє з більшістю країн світу.

Євро ще не став рівним партнером долара США. Симетричність світової валютної системи може бути досягнута шляхом відмови від використання іноземних валют як резервних активів. Але тоді виникає запитання – що може стати альтернативою валютним резервам? Золото як резервний актив себе не виправдало... Рішенням поставленого питання може стати введення нової штучної валюти, яка не належить жодній країні, яка і стане резервною.

Швайка М.А., директор Науково-дослідного інституту економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, академік, доктор економічних наук, професор

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ БАНКІВ

Україна, яка znana у світі як багата природними ресурсами і родючими землями, працьовитими, талановитими людьми країна, протягом 16 років Незалежності ніяк не може піднятися з колін, міцно стати на власні ноги, не допускати своєї руйнації, зупинки тисяч підприємств і сільськогосподарських комплексів, рішуче протидіяти розкраданню матеріальних цінностей, пограбуванню народу, розтягуванню багатств по офшорах, розкиданню 8 млн. найбільш освічених і кваліфікованих спеціалістів по усіх світах.

І до всіх цих та інших наших негараздів дуже причетна лихварська банківська система, яка не дозволяє забезпечити належну економічну організацію країни, відкрити дорогу до підприємництва, вільної, високопродуктивної праці.

Відродження економіки й України в цілому і розв'язання цілого комплексу назрілих господарських питань впирається в незадовільне банківське обслуговування, на адресу якого все частіше лунають критичні голоси. Про незадовільну організацію і функціонування універсальних комерційних банків ідеться в праці "Про підпорядковану інтересам тіньовиків, олігархів і мафіозі руйнівну для економіки України лихварську банківську систему, яка не дозволяє навести в країні лад".

Тепер торкнемося деяких проблем, пов'язаних з відсутністю інвестиційних та інших спецбанків, що відіграють

вирішальну роль у розвитку виробництва, його технічному переоснащенні.

Ніякий економічний прогрес неможливий без інвестицій. Якщо вони не здійснюються, не відбувається нагромадження капіталу, чистий дохід промотується, розтягується по офшорах, відбувається деградація не тільки економіки, а й суспільства в цілому.

Лише 6% кредитних ресурсів скеровується в інвестиції. За таких мізерних масштабів кредитування інвестицій говорити про серйозний вклад банківської системи в розвиток основних фондів, мабуть, немає підстав. В Україні немає інвестиційних, сільськогосподарських та інших спецбанків, які повинні займатися інвестиціями. Величезні кредитні ресурси розпорошені, зберігаються населенням у матрацах, а підприємцями – на рахунках у закордонних банках. Банки зосередилися переважно тільки на обслуговуванні тіньового бізнесу і торгово-посередницьких операціях, у яких швидко обертається капітал і приносить високі відсотки.

Банківський сектор виявився значно деформованим і не склався як цілісна й ефективна система, невід'ємна складова народногосподарського комплексу.

Науковці і практики не обходять мовчанням проблеми низької ролі банківського кредиту як інвестиційного ресурсу.

Оскільки самі обсяги інвестицій в основний капітал є надто скромними, то оцінка впливу банківської системи на розвиток виробничого потенціалу явно залишає бажати більшого.

З кінця 80-х років упродовж майже 10 років у країні високими темпами скорочувались обсяги інвестицій в основні засоби і введення в дію основних фондів. У більшості галузей обсяги інвестицій скоротилися за цей період у 4–5 разів і фактично не забезпечували простого відтворення основних фондів.

Україна залишається країною з одним з найнижчих показників частки нагромадження основного капіталу у ВВП – 17 18%.

Деградацію української економіки за часи так званих ринкових реформ характеризує падіння інвестицій в основний капітал протягом 1991–2004 рр. Якщо в 1990 р. вони становили 55368 млн. грн., то в 1991–1995 рр. вони знизилися до 30314 млн. грн., у 1996–1997 рр. – до 12003 млн. грн., у 1998–2000 рр. – до 12768 млн. грн., у 2001–2003 рр. – до 19773 млн. грн., у 2004 р. – до 24309 млн. грн. (Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 62.) 2005 р. держава різко зменшила інвестиційну складову в економіці. Особливо негативно це позначилося на оновленні основного капіталу, що є найбільш дієвою частиною національного багатства, являє собою один з найбільших макроекономічних агрегатів, які характеризують економіко-технологічний потенціал суспільства.

Забезпечення інноваційного розвитку на сучасному науково-технічному рівні вимагає великих капіталовкладень, затрат живої і зречвленої праці. Величезні національні багатства України розкрадено під час роздержавлення і приватизації, якою супроводжувались так звані ринкові реформи. З'явилося багато тисяч приватних власників, які вмить, за лічені роки і навіть місяці стали багатими і надбагатими олігархами. Завдяки тому, що народ було обдурено і підступно обідрано з'явилися мільйонери і мільярдери. Нагромадження власності в руках перевертнів з колишньої партійної, радянської і господарської номенклатури відбувалось і продовжує відбуватись не за рахунок створення ними нової вартості, а шляхом перерозподілу створеного працею всього народу національного багатства, фактичної експропріації його в решти населення і держави.

Величезні кошти, призначені для розширеного відтворення, розвитку і технічного оновлення виробництва і

забезпечення різного роду національних інтересів (подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, забезпечення екологічної безпеки), опинилися в руках корупціонерів і злодіїв, які їх використовують не в національних інтересах, а у власних. Цим істотно звужуються можливості інноваційного розвитку.

Певний ріст виробництва в останні роки забезпечується в основному на базі виробничих потужностей, створених ще в Радянському Союзі, за рахунок збільшення їх завантаження при відносно невеликих обсягах росту і модернізації.

Ми дійшли до ситуації коли можливості подальшого росту виробництва на базі збільшення завантаження наявного виробничого апарату не просто обмежені, а близькі до свого вичерпання.

Насправді ми підійшли до завершення відновлювального періоду, коли було можливо використовувати для росту виробництва специфічні для цього періоду фактори, зокрема наявний виробничий апарат і раніше підготовлену робочу силу. Подальший розвиток економіки вимагає якісних змін у всій системі відтворення. Особливе місце в цій системі посідає відтворення основних фондів і пов'язані з цим інвестиції за рахунок кредитних ресурсів.

Нарощення інвестицій на новому етапі стає конче необхідним навіть для підтримання економічного росту, а не тільки для його прискорення.

Буму в прямих закордонних інвестиціях не тільки тепер не спостерігається, але й цього не буде найближчим часом.

Кошти призначені для фабрикації капіталу скеровувалися на фабрикування капіталістів.

До числа головних чинників, що тепер заважають інноваційно-інвестиційній діяльності, належать:

– низька дієздатність банківсько-кредитної системи, її фактична нездатність акумулювати досить високий інвестиційний потенціал населення, відсутність розвиненої

мережі інституціональних інвесторів (пенсійних фондів і страхових компаній);

– безконтрольне, неефективне і безсистемне використання амортизаційних фондів;

– знецінення ролі амортизації як головного джерела простого відтворення;

– низький рівень капіталізації підприємств і банків і відсутність економічних (податкових) стимулів попиту;

– спрямованість інвестиційного потенціалу приватизації переважно на цілі бюджетного споживання;

– розпорощення інвестиційних ресурсів за численними програмами;

– брак необхідної системи страхування інвестиційних ризиків, нерозвиненість фондового ринку й іпотечних відносин, лізингу та інших фінансових інструментів;

– значні обсяги тіньового бізнесу як основного джерела нелегального нагромадження і вивозу капіталу.

Прямим результатом відсутності спецбанків є те, що не здійснюються інвестиції й інновації, не вкладаються кошти в розвиток сільського господарства та інших галузей.

Отже, найбільшим недоліком існуючої в Україні банківської системи є те, що вона нездатна розв'язувати таких корінних народногосподарських проблем, як кредитування інвестицій та інновацій, відродження села, сільського господарства та інших галузей, широко здійснювати рефінансування, наповнення каналів обігу потрібною кількістю грошей.

Одна із сучасних суперечностей нашого розвитку полягає в тому, що, з одного боку, в Україні спостерігається брак грошей, у результаті чого банки не можуть акумулювати ресурси на внутрішньому ринку, і деякі з них залучають іноземні кредити, а з другого боку – країна розміщує вільні грошові засоби за кордоном, а населення зберігає чималі кошти в матрацах. Подібна грошово-кредитна політика не стимулює достатні інвестиції.

За останні три роки з України вивезено 13 млрд. доларів. Стільки, скільки завезено у формі інвестицій. Таким негосподарським ставленням до національних грошових ресурсів знецінюється вся діяльність, скерована на залучення в Україну закордонного капіталу.

Банки не дуже охоче дають кредити високотехнологічним галузям, більша частина кредитів іде в сировинний сектор і в торгівлю. І це посилює диспропорції, які є в нашій економіці.

Не треба допускати ситуації, коли реальні власники вивозять капітал з банків, що мають певні проблеми, тим самим перекладають фінансовий тягар на вкладників і кредиторів.

Власники банків повинні зрозуміти, що банківський бізнес це не тільки засіб для задоволення власних потреб і збагачення; це насамперед відповідальність перед тими, хто довірив банку свої кошти. Саме за такими правилами живе сьогодні весь цивілізований фінансовий світ. Коли наприкінці 90-х років минулого століття банк "Barings" (Великобританія) збанкрутував через брак належного внутрішнього контролю (контроль є складовою частиною корпоративного управління), то орган нагляду фактично заставив продати цей банк за 1 фунт стерлінгів.

Сьогодні кожний третій банк в Україні не дотримується "золотого" правила банкіра. Коротше, у цих банках не збалансовані активи і пасиви по терміналах. Звідси виникають ризики підтримання необхідної ліквідності, через що кінець кінцем страждають клієнти.

Необхідно, щоб Нацбанком й урядом була розроблена довгострокова програма розвитку банківської системи. На Заході доходи банків від кредитування становлять не більше 40%, а більшу частину дають доходи від операційного обслуговування.

При організації українських комерційних банків вироблення грошово-кредитної політики було повністю віддано на розсуд стихійних сил ринку, без найменшого

інстрування держави, без активної діяльності якої жодна країна у світі не змогла створити інвестиційних та інших спецбанків. Те, що таких банків у нас нема, говорить про те, що держава не виконує своїх регулюючих функцій.

Позичковий капітал, яким оперують банки, не вписався в загальний кругообіг суспільного капіталу, не визначив своєї функціональної ролі і призначення як частини грошового капіталу і досі перебуває в паразитичній лихварській формі. Саме тому комерційні банки відірвані від виробництва і намагаються обслуговувати тіньові і торгово-посередницькі операції.

В Україні майже відсутній ринок інвестицій, ринок капіталів. Для економіки України, її фінансових ринків основна загроза полягає в тому, що вони дуже малі порівняно зі світовими масштабами, нестійкі до ризиків, пов'язаних з рухом спекулятивного капіталу.

Тому підприємства й організації обмежують можливості інвестицій тільки власними коштами, за рахунок яких змушені переозброювати виробництво. А ці можливості надто обмежені, мізерні. Увесь світ це робить за рахунок кредитів. Крім того, люди живуть за рахунок цього ресурсу, що стає могутнім двигуном економічного розвитку, створюючи для виробництва попит.

У Японії підприємства розвиваються на 65% за рахунок кредитних коштів, у Європі – на 45%, у США – на 40% (але при цьому треба мати на увазі, що в США дуже розвинений фондовий ринок, як додаткове джерело фінансування і фактично посереднього кредитування. За цієї форми посилюється відповідальність і контроль – у цьому сила банківського кредитування).

І нам уже пора зрозуміти його ефективність і провідну роль у розв'язанні економічних завдань.

Економічній науці добре відомо, що “при недоступності банківських кредитів розширення виробничих потужностей і операцій стане в багатьох випадках неможливим, а в інших

буде відкладено до того часу, поки необхідні фонди не будуть нагромаджені за рахунок відрахувань від прибутку або не отримані з інших зовнішніх джерел. Більше того, промислові підприємства будуть змушені тримати великі суми коштів для задоволення мінливих потреб у них. Подібна практика була б неекономічною, оскільки, з одного боку, великі суми грошей протягом невизначеного часу лежали б без руху, а з другого боку – у періоди різкого підвищення ділової активності вони були б недостатні”¹.

Високі темпи зростання грошової маси, що спостерігались останнім часом, стали одним з основних факторів збереження високих темпів інфляції. Бажаючи знизити зростання інфляції, ми повинні істотно понизити темпи зростання грошової маси, які не зумовлені зростанням виробництва.

Тепер при помітному зростанні грошової пропозиції збільшується не стільки ріст внутрішнього виробництва, скільки імпорту.

Це, зокрема, стосується чималих сум грошей закордонних заробітчан, які можна скерувати в інвестиції і за їх рахунок організувати виробництво товарів, а не використовувати для безпосереднього споживання за рахунок імпорту.

Для зростання інвестицій треба використовувати різноманітні форми і всі можливості. Однак для цього повинні бути створені необхідні умови. Звичайно, у першу чергу необхідним є формування сприятливого інвестиційного клімату, включаючи розв’язання проблеми захисту прав власності, дотримання законності, поліпшення роботи судової системи і силових структур.

Тут слід відзначити найважливішу роль банківської системи, яка не просто є однією з найважливіших складових ринкової інфраструктури, але включає в себе механізми

---

¹ Рид Э., Коттер Р., Гилл Э., Смит Р. Коммерческие банки. – М.: “Прогресс”, 1983. – С. 27.

аккумуляції тимчасово вільних засобів громадян і організацій, і трансформації їх у кредити й інвестиції.

Роль банків велика, бо потенціальні ресурси для розвитку інвестицій у країні є. Але, щоб банківська система виконувала вказану функцію, вона повинна бути значно розвиненішою, перебудованою, переорієнтованою, капіталізованою, оснащеною і ресурсозабезпеченою.

Форсування розвитку банківської системи є, отже, важливим способом розв'язання проблеми інвестицій.

У значній мірі спадщиною минулого є недооцінка ролі банків в інвестиційних процесах. Адміністративна система не потребувала банків. Основні завдання з акумуляції коштів, перерозподілу їх між галузями і підприємствами, формування інвестиційних ресурсів і їхнього використання вирішувалися в плановому порядку, а банки тільки обслуговували цей процес. Радянські банки були одним з основних імперських стовпів, на яких трималася строго централізована влада. За відсутності механізмів регулювання, характерних для планової економіки, значна частина відповідних функцій забезпечується банківською системою. І якщо на етапі, коли зростання виробництва базувалося в основному на використанні наявного виробничого апарату через відновлення його завантаження, слабкість банківської системи не дуже позначалась на динаміці виробництва, то тепер роль банків, здатних забезпечити формування інвестиційних ресурсів і їхнє ефективне використання, різко зростає. Ми якраз тепер перебуваємо на цьому етапі. Звідси вишлює надзвичайно важливе завдання – у короткий термін забезпечити форсований розвиток банківської системи. Ідеться передусім про різке збільшення її капіталізації, доступу банків до “довгих” ресурсів; сприяння держави у формуванні банків, здатних видавати великі кредити на тривалий термін, широке впровадження в практику не тільки звичайного інвестиційного кредитування, а й проектного фінансування.

Для збільшення капіталізації однією з найважливіших умов є привабливість банківського бізнесу. Нині, з точки зору доходності, ця умова в певній мірі є. Рентабельність банків у середньому вища, ніж у низці інших сфер.

Банківський бізнес відрізняє наявність високого ризику. Усе це веде до певної стриманості в залученні капіталу для інвестицій. Без державного втручання цієї проблеми не розв'язати. Воно дозволить усунути перешкоди на шляху притоку капіталу, привабливості й ефективності банківського бізнесу.

Значним ресурсом збільшення капіталу є початкове публічне розміщення акцій, так зване IPO. Досі ця форма нашими банками майже не використовувалася. Час для розміщення акцій через IPO визрів і банки повинні готуватися до цього. Однак для широкого використання капіталу, які надає IPO, треба не тільки привести банки в належний стан, привабливий для інвесторів, а й психологічно підготувати власників і керівників банку до допуску до свого бізнесу інших (завчасно невідомих акціонерів).

Краще просуваються справи з використанням для нарощування капіталу банків субординованих кредитів. Акцент робиться на залученні коштів з-за кордону (переважно), але можливості для цього є всередині країни.

Є рація у використанні для цих цілей і державних ресурсів. Потреба у формуванні розвитку банківської системи і нарощення інвестицій вимагають мобілізації всіх наявних можливостей.

Нам у багатьох випадках треба своєчасно й ефективно відповідати на виклик часу і розв'язувати проблеми, що виникають. Тепер нам заважає надто велика прихильність до "класичних принципів", що межує з догматизмом. Так, у класичних підручниках з ринкової економіки, особливо ліберального скерування, прописано, що держава не повинна брати участі в бізнес-проектах. Її роль в основному обмежується функціями судді на футбольному полі і в певній

мірі розвитку інфраструктури. Але хіба в якійсь фундаментальній класичній праці допускається багатовідсотковий дефіцит бюджету чи гігантське від'ємне сальдо платіжного балансу?

Це одна важлива проблема. Це ресурси банківської системи. На жаль, наші банки не володіють деякими видами ресурсів, які є серйозним джерелом для банків в інших країнах. Ідеться насамперед про пенсійні фонди. Їх невеликий обсяг і слабкий розвиток, посилений формуванням державної накопичувальної системи, неспівставні з іншими країнами. Теж саме відбувається і з ресурсами загальної системи страхування, тим більше, що значна їх частка, перш за все пов'язана з перестраховуванням, скеровується за кордон.

Наша банківська система, по суті, позбавлена не тільки пенсійних і страхових грошей, але повз неї проходить основний потік бюджетних коштів, що є її недоліком.

Не можна не відзначити деякі проблеми, пов'язані із захистом банків як кредиторів, здешевленням і спрощенням оформлення і реалізації закладів.

Форсування розвитку банківської системи – це не побажання людей, які керують банками чи регулюють систему комерційних банків. Це нагальна потреба розвитку економіки. Це шлях прискорення її розвитку, сприяння залученню в оборот додаткових ресурсів, їх ефективного перерозподілу між галузями, сферами діяльності і підприємствами, що надзвичайно важливе для теперішнього і майбутнього України. Нарешті, це спосіб підвищення стійкості банківської системи, а отже, й економіки в цілому.

Ринкова економіка має багато гнучких, ефективних механізмів формування інвестиційних ресурсів, які ми зовсім, або дуже слабо використовуємо.

Закордонні банки істотно нарощують капітал, підвищують потужність свого капіталу за рахунок консолідації банківського сектору, злиття і приєднання банків.

На жаль, в Україні цей процес поки що носить винятково фрагментарний характер. Так, 2004 р. тільки один банк пройшов реорганізацію як філіал іншого банку, у 2005 р. ще один банк отримав дозвіл на проведення реорганізації.

Сьогодні Україна готується до вступу у ВТО. Отже, необхідне створення умов для входження закордонних банків на вітчизняний банківський ринок, що, природно, загострить конкуренцію між іноземними і вітчизняними банками.

Ресурси банків також зменшуються за рахунок того, що різко збільшується число операцій поза банківською системою.

У багатьох банках не вистачає так званого ноу-хау в галузі довгострокового фінансування. Їм також дошкуляє недостатня прозорість здійснюваних операцій. Треба виводити кошти з тіні і стимулювати їх використання для фінансування економіки.

Країна з ринковою економікою повинна мати надійний банківський сектор з розвиненою грошово-кредитною системою. Але до цього Україні ще далеко.

Значна кількість банків не працює, а тільки намагається залишатися на поверхні, що призводить до розпорошення ресурсів і збільшення непродуктивних затрат.

Наша банківська система має великі непродуктивні затрати, які вона намагається покривати за рахунок не виправдано високих відсотків.

На руках у населення зберігається 55 млрд. гривень і понад 10 млрд. доларів. Для того, щоб ці гроші запрацювали на нашу економіку, треба докорінно перебудувати банківську систему, перетворити її з паразитичної у високоефективну, відродити довіру населення до банків, реформувати їх, перетворити із закритих акціонерних товариств у відкриті. На жаль, зрушень у цій справі важко добитися. Не тільки старі банки із закритих акціонерних товариств не перетворюються у відкриті, а й новостворювані й надалі організуються у формі закритих АТ.

Для нормального функціонування економіка потребує фінансової системи, яка спрямовує кошти від людей, що їх заощаджують, до людей, які забезпечують продуктивне використання цих коштів як інвестицій.

Заощадження відіграють визначальну роль у пропозиції фінансових ресурсів. Населення є традиційним "постачальником" таких ресурсів, котре акумулює заощадження, попит на які формує держава та підприємства. Зростання заощаджень, тобто суми нагромаджених грошових ресурсів, залежить від ступеня споживання поточного доходу. Якщо весь дохід використовується, то протягом короткого часу утворюються тільки часткові заощадження.

Більшість таких заощаджень у розвинених країнах вкладається у різні види цінних паперів. Інвестиційні заощадження можуть бути як коротко-, так і довгострокові. Довгострокові заощадження становлять дедалі більшу частину фінансових ресурсів на ринку капіталу, тобто довгострокових активів.

Короткострокові заощадження надходять на грошовий ринок, або ринок короткострокових зобов'язань.

Японія заохочувала приватні заощадження на грошових рахунках через обмеження альтернативних можливостей вкладення капіталу. США, навпаки, за історичними традиціями не заохочували заощадження і заохочували споживання, стимулюючи споживчий кредит. Споживчий кредит – це фактор який впливає на заощадження в їх споживчій частині.

Величезні обсяги виробничого капіталу нині виводяться з грошово-кредитних відносин у вигляді податкової застави. Заморожені багатомільярдні суми матеріальних цінностей, плюс мораторій на відчуження майна держпідприємств унеможливають розвиток кредитування, у тому числі важливих для держави інвестиційних проєктів.

Дуже важливим для акумуляції довгострокових фінансових ресурсів є створення системи пенсійних рахунків у банках для їхнього наступного інвестиційного використання.

Процедура створення і функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні дуже ускладнена.

Слід обмежити можливості проведення спекулятивних валютних операцій, що не мають продуктивної основи фінансування виробничих проектів, і навпаки, заохотити банки до фінансування проектів виробничого призначення. Цього можна домогтись окремими податковими преференціями і відповідними нормативними директивами НБУ.

З метою підтримки ліквідності вітчизняних банків при проведенні операцій інвестиційного кредитування потрібно постійно удосконалювати системи рефінансування банків і резервування залучених ними коштів в НБУ. Це одне з вічних питань у банківській діяльності.

Зокрема в умовах дефіциту довгострокових ресурсів банки повинні мати можливість залучати кошти НБУ в межах саме інвестиційного рефінансування. За кордоном (у таких країнах, як Німеччина, Чехія, Угорщина) довгострокове рефінансування комерційних банків відбувається завдяки переобліку векселів важливих для країни підприємств та інвестиційних проектів.

Банки втрачають можливості для розширення свого капіталу, тому що величезні фінансові потоки проходять повз них (населення тримає гроші в матрацах, бізнесмени – у закордонних банках, підприємці тримають готівку в мішках, яку вилучають з обігу і якою розраховуються між собою, а також з працівниками).

У банківській системі немало є “фінансових бомжів”, дрібних банків-паразитів, від яких треба позбуватися. Вони промотують кредитні ресурси і слугують підґрунтям для створення конвертаційних пунктів та інших шарак.

Діяльність цих “фінансових бомжів” тісно пов’язана з кримінальним капіталом. Проникнення в банківську систему країни засобів, що мають злочинне походження, є серйозною загрозою для економічної стабільності і фінансової стійкості держави.

Існує істотний “прошарок” з кредитних організацій, що намагається отримувати вагомі доходи від організації і проведення фінансових операцій із сумнівними клієнтами і засобами, здійснюючи їх, як правило, у рамках чинного законодавства, яке є недосконалим.

Банки використовують різноманітні схеми для того, щоб “надувати” капітал. Іноді скеровують на його збільшення залучені від клієнтів кошти. Бувають випадки, коли вони під тиском державних контрольних органів змушені скорочувати капітал, або заміну неналежних активів, використаних для його фіктивного збільшення.

Є, отже, цілий комплекс причин, через які інвестиції, які є рушієм економічного розвитку, у нас майже не здійснюються. У розвинених країнах з ринковою економікою створена розвинена інфраструктура інвестицій – фінансові фонди “довгих” грошей. Найбільші з них, що вимірюються сотнями мільярдів доларів у розвинених країнах і трильйонами доларів у США, – це фонди накопичувальних пенсій, які утворюються зі щомісячних відрахувань громадян, підприємств і держави. У Казахстані вже 7 років усі громадяни 10% своєї заробітної плати віддають у фонд нагромаджувальних пенсій.

Другий величезний резерв “довгих” грошей – фонди страхових компаній. Вони багатші від банків, оскільки здійснюють обов’язкове страхування за всіма джерелами можливої небезпеки і гроші самі пливають страховальникам.

Створення потужних державно-приватних спецбанків дозволило б опанувати страховий ринок і протягом досить конкретного терміну розв’язати проблему відсутності довгострокових ресурсів, яка є головним гальмом на шляху розвитку іпотечного й інвестиційного кредитування. Стара

проблема – формування довгострокової бази вкладів фізичних осіб, у зв'язку з особливостями чинного Цивільного кодексу, що дає право на страхування вкладів, про яке багато говоримо, була і залишається актуальною.

У пасивах українських банків майже немає “довгих” грошей.

Надто низьким є рівень власного капіталу банківського сектору країни порівняно з масштабом тих завдань, які він покликаний розв'язувати.

Балансовий капітал українських банків становить близько 5,4% ВВП. Оскільки понад 60% ВВП перебуває в тіні, то показник капіталізації є насправді ще меншим. Таке становище не може забезпечити адекватного функціонування економіки, тим більше її подальшого інтенсивного зростання.

Власні можливості українських банків зовсім недостатні для адекватного постачання грошми потреб економіки. Банківські активи короткі (2/3 їх мають термін рік і менше), розмір їх невеликий і ціна висока. Ці обмежені свої ресурси комерційні банки скеровують переважно на обслуговування торгово-посередницьких і платіжно-розрахункових операцій, де найшвидше можна одержати високий прибуток.

Одне з основних завдань банківської системи України – зміцнення її капітальної бази. У цьому зв'язку доцільною бачиться розробка фінансовими органами механізму пільг у частині капіталізації банківського сектору.

Без запровадження податкових пільг на прибуток банків у тій частині, яка буде скерована на збільшення капіталу кредитної організації, розв'язати проблему підвищення капіталізації банківської системи буде майже неможливо.

Одночасно слід вжити заходи для зниження вартості збільшення капіталу шляхом емісії акцій.

До розв'язання складної проблеми браку грошового капіталу в банківській сфері треба залучити державу. У цьому зв'язку слушною є орієнтація деяких урядовців на підтримку

кредитної політики, націленої на довгострокове інвестиційне кредитування за участю держави.

Слід, нарешті, розв'язати проблему з раціональним використанням величезних 22 мільярдних доларових валютних резервів, які нагромаджуються на рахунках у закордонних банках і збагачують інші країни. Значну частину цих коштів слід використати для інвестицій. Країна це відразу відчує...

Доцільно повернутися до питання про створення державного інвестиційного банку або інвестиційної корпорації як спеціалізованого агента уряду в цій сфері: як уже відзначалося, заслуговують вивчення перспективи приватно-державного партнерства у фінансовій сфері у вигляді спільної участі держави і великих банків чи консорціумів банків у проєктах і їх спільного фінансування. Таке співробітництво при правильному розподілі ризиків і відповідальності дозволило б державі залучити додаткове фінансування та інтелектуальні ресурси до реалізації проєктів, у яких вона зацікавлена, й одночасно стимулювало б підвищення якості проробки проєктів, забезпечення їх окупності. Так, що дуже важливим є питання щодо погодження в українській банківській сфері державного і приватного секторів і насичення таким чином економіки довгостроковими і дешевими ресурсами.

За участю державного капіталу, а також мобілізації тих величезних фінансових ресурсів держави, насамперед бюджетних, які тепер розпорошені і нерационально використовуються, грошових заощаджень населення, які перебувають у бездіяльному стані в матрацах, слід терміново створити спеціальні інвестиційні, сільськогосподарські та інші банки, за допомогою яких фінансувати надзвичайно важливі загальнодержавні і регіональні (місцеві) програми.

За допомогою таких банків свого часу піднімалися з руїни і відроджувалися економіки багатьох країн, які тепер завдяки їм успішно розвиваються.

Отже, для створення спецбанків за державною участю слід розшукати і мобілізувати бюджетні кошти, засоби пенсійних і соціальних фондів, а також залучити кошти з неофіційного готівкового й офшорного обороту. Крім того, треба стимулювати розвиток фондового ринку і ринку похідних фінансових інструментів.

Тепер величезні фінансові ресурси держави, передусім бюджетні кошти, довільно використовуються комерційними банками, а держава за отримувані позики сплачує величезні відсотки.

Широко відома, зокрема, діяльність Національного банку розвитку Німеччини – “Кредитанштальт фюр Відерауфбау” (КфВ). Він був організований після Другої світової війни для відновлення економіки Німеччини. Спочатку функціонував у рамках плану Маршала, надалі його функції і напрямки діяльності змінились. Головні завдання КфВ в останні роки полягають у підтримці розвитку малого і середнього бізнесу, високотехнологічних виробництв, господарської, комунальної і соціальної інфраструктури.

Прагматичні рішення проблеми перехідної економіки були знайдені в Чехії. Там спеціалізованим банком розвитку виступає Чесько-Моравський банк гарантій і розвитку (ЧМБГР). Це банк з державною участю (59,7% капіталу). Основною метою діяльності ЧМБГР є фінансова підтримка інвестиційних проектів, реалізованих малими і середніми підприємствами. З 1997 р. він також бере участь у реалізації державної житлової програми у формі надання пільгових кредитів на житло, у заходах стосовно підтримки експорту, у фінансуванні проектів щодо поліпшення об'єктів цивільної інфраструктури.

Банком розвитку за своєю метою і завданнями можна також вважати чесько-державно-консолідаційний банк – Прага (Konsolidacni banka), який на відміну від Чесько-Моравського банку гарантій і розвитку зорієнтований на середні і довгострокові капіталомісткі інвестиційні проекти.

Банки розвитку успішно діють у таких країнах, як Австрія, Швеція, Італія, Японія. У діяльності державних банків розвитку можна виявити деякі загальні риси: прибуток не є основною метою їхньої діяльності, дивіденди не виплачуються, одержані доходи скеровуються на збільшення капіталу.

Через особливий правовий і економічний статус на них не поширюються норми пруденціального нагляду. Вони значайно кредитують клієнтів не прямо, а через комерційні банки, що відповідають встановленим критеріям і підлягають суворому контролю під час реалізації проектів. Передача ресурсів комерційним банкам, як правило, здійснюється за ставками нижче ринкових.

Структурні диспропорції в розвитку регіонів України, потреба в оновленні зношених основних фондів більшості підприємств, у стимулюванні інвестиційної й інноваційної активності вимагають закріплення в українській діловій практиці і в законодавстві такого суспільного інституту, як банк розвитку, що виконує соціально-економічні функції. Його стратегічним завданням був би перерозподіл обмежених фінансових ресурсів на користь тих сфер народного господарства, які мають важливе значення з погляду економічної політики держави.

Тепер банки кредитують високорентабельні підприємства. І програма кредитування суб'єктів малого підприємництва поки що не діє.

Українські банки слабо використовують можливості випуску довгострокових і середньострокових цінних паперів, їх розміщення на внутрішніх і зовнішніх ринках. До стандартної в міжнародній практиці 20-и відсоткової частки боргових цінних паперів нашим банкам ще далеко. Для розв'язання цього завдання потрібна прозорість і висока якість корпоративного управління банків.

Треба ще багато потрудитися з метою формування розвиненого і ефективного банківського сектору,

орієнтованого на реальну економіку і на задоволення потреб клієнтів у якісних банківських послугах.

Банківський сектор в Україні залишається порівняно невеликим і поки що не відіграє істотної ролі в економічному розвитку. Надто високими і дорогими для країни є витрати ведення банківського бізнесу. Рівень захисту прав кредиторів, чії вимоги забезпечені закладом, не відповідають міжнародним нормам.

Нерозвиненість корпоративного управління в банках розглядається як найважливіша внутрішня перешкода для належного виконання банківською системою України своєї функції щодо перетворення заощаджень в інвестиції.

Орієнтація багатьох банків на надання сумнівних послуг і здійснення несумлінної комерційної практики, фіктивний характер значної частини їх капіталу – це далеко не повний перелік недоліків існуючої банківської системи.

Одним з найдієвіших інструментів підтримки банківського сектору є система рефінансування, яка у нас недооцінюється.

Відсутність повноцінної системи рефінансування, заснованої на принципах рівного і максимально широкого доступу банків до всіх інструментів НБУ, особливо боляче б'є по малих банках, у яких немає інших джерел для розвитку бізнесу. Та й великі банки повсякденно мають потребу в додаткових ресурсах.

При формуванні вимог до банків, що допускаються до операцій рефінансування, варто закласти механізм рівного доступу до ресурсів центрального банку всіх кредитних установ незалежно від розміру капіталу. Цілком достатніми були б, на думку деяких експертів, дотримання резервних вимог протягом двох-трьох останніх кварталів і відсутність заборгованостей за платежами.

Концепція рівного доступу до ресурсів ринку рефінансування в закордонних банківських системах реалізується саме так: усі установи, що дотримуються норми

мінімального резервування, мають принципові можливості одержання кредитів емісійного банку. Разом з тим, для дрібних і середніх кредитних установ вводяться додаткові підтримуючі правила. Бундесбанк, наприклад, надання коштів цій групі банків здійснює у межах тримісячного тендеру за твердими відсотковими ставками незалежно від кон'юнктури короткострокових коливань ставок грошового ринку.

НБУ вихолостив основні принципи миттєвого рефінансування банків. Є 10–12 інструментів, за допомогою яких НБУ регулює грошово-кредитну політику; але Центральний банк перейшов на метод рефінансування через один єдиний канал – випуск валюти на міжбанківському ринку, тоді як надання стабілізаційного кредиту стало настільки складним процесом, що й говорити ні про що... Рішення про велике, дуже велике рефінансування приймалось за три дні, а про рефінансування на 5–7 млн. грн. – за 2–3 тижні, а в багатьох випадках взагалі не було вирішене.

На думку Фрідмена, основним у людському самовдосконаленні залишається доступ до фінансових ресурсів: до державних мікrokредитів, до допомоги у відкритті власної справи, аби людина спромоглася “на ривок” із рутини, де вона ходить по колу (див.: Дзеркало тижня. – 28 вересня. – 2002. – С. 20).

Важливе значення має й інвестиційна мобільність ставки рефінансування. Нині вона сягає 15%, а, наприклад, в Англії становить 4,5%.

Треба знизити норми резервування залучених банком коштів на кореспондентських рахунках в НБУ. Якщо в Україні вони сягають 6–7% зобов'язань банків, то в розвинених країнах не перевищують 2,5–3%, а в Японії – 1,25%.

Сьогодні попит на гроші задовольняється тільки завдяки купівлі НБУ валюти в експортерів. Подальша доля випущених таким чином грошей залишається невідомою: вони можуть піти на розвиток виробництва чи виплеснутися на роздрібний ринок, спровокувавши новий виток інфляції.

За організації постійно діючої системи рефінансування банків під їх кредитні вимоги емісія грошей набуває кредитного характеру. Уже за їхнього випуску в обіг буде створюватися механізм їх повернення в НБУ. Вплив на інфляцію грошей, випущених на кредитній основі, буде мінімальним. Тут Центральний банк займає особливе місце, тому що він є вищим органом рефінансування, що забезпечує додатковими грошми всю банківську систему. Оскільки в Україні в дійсності немає Центрального банку, тому й не практикується рефінансування під комерційні векселі.

Головною метою грошово-кредитної політики більшості центральних банків є підтримання стійко низької інфляції, а не абстрактна, невизначена турбота про гривню, як про це постійно наголошує голова Нацбанку В. Стельмах.

Механізм рефінансування кредитних організацій центральними банками дозволяє в оперативному режимі згладжувати коливання ліквідності в періоди найбільших розбіжностей між потребою в ресурсах для проведення біжучих платежів і наявністю вільних грошових коштів на кореспондентських рахунках (субрахунках) банків.

Ситуація, коли параметри грошового обігу цілком залежать від платіжного балансу і безпосередньо не пов'язані з виробництвом товарів у країні, з ростом продуктивності праці, небезпечна спалахами надмірної ліквідності і ростом інфляції, а з другого боку – періодами, коли міграція вільних засобів приводить до різких стрибків ставок на міжбанківському ринку. Цим мультиплікуються системні ризики.

Незначний обсяг рефінансування, а також формування грошової пропозиції в основному через придбання іноземної валюти майже знецінюють роль такого методу грошово-кредитного регулювання, як ставка рефінансування. Ця ставка використовується і при розрахунку штрафів і пені, ставок податків, оподаткованої бази на податок підприємств, але її вплив на ринкову вартість грошей мінімальний.

Розширення сфери рефінансування дозволить замінити гроші грошовими замінниками і сурогатами, вивільняти грошовий капітал із посередницьких платіжно-розрахункових операцій і скеровувати його в інвестиції.

* * *

Пора навести порядок у державних фінансах і особливо треба посилити фінансовий контроль. Розпочати треба зі створення потужних державних контрольних органів за діяльністю банків і передусім Нацбанку і проведенням його глибокої ревізії.

Оскільки держава втратила інструменти контролю у фінансовій сфері, їх треба відродити.

Слід реалізувати курс підтримки кредитної політики, націленої на довгострокове інвестиційне кредитування за активною участю держави.

Україні потрібні не просто гроші, а довготермінові інвестиції в реальний сектор економіки і треба робити все необхідне, щоб це завдання здатна була розв'язати національна банківська система, яку треба докорінно реформувати.

Лише докорінно оновлена банківська система і новостворений Центральний банк будуть здатними вишукати шляхи для забезпечення країни довгостроковими кредитами, призначеними для оновлення і розвитку виробництва.

Ця модернізація банківської системи стане важливим етапом у модернізації всієї країни, у подоланні корупції і тіньової економіки.

Банківська система не тільки не повинна бути гальмом на шляху економічного розвитку країни, як це має місце тепер, а навпаки, має відігравати провідну роль у цьому розвитку і стати ще одним двигуном піднесення країни. Завдання держави – створити для цього необхідні умови.

У країнах з розвинутою ринковою економікою існує повне усвідомлення того, що банківський бізнес несе свою частку відповідальності за соціально-економічний стан суспільства. Отже, повинні бути знайдені такі форми взаємодії держави і банків, які за рахунок прогнозованої комерційної вигоди стимулюватимуть банки до участі в реалізації суспільних цілей.

Підтримка банків ресурсами за рахунок державних джерел широко використовується у світовій практиці, особливо при виведенні банківського сектору із системної кризи.

Пора провести глобальну ревізію діяльності Нацбанку і створити ефективні державні контрольні органи за діяльністю банків, зокрема й Нацбанку.

Відповідно до Закону “Про Національний банк України” функцію нагляду Нацбанк повинен здійснювати як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду. Минули роки... Тільки тепер відбувається відпрацювання концепції, готуються окремі пропозиції щодо вдосконалення банківського нагляду (див.: Банкірь. – 2006. – № 2. – С. 5).

Валютні резерви доцільно не тримати в закордонних банках чи купувати за них держоблігації інших країн (як, наприклад, американські казначейські ноти), а спрямовувати на інвестиційне рефінансування українських банків, зокрема, розглянути питання випуску підприємствами інвестиційних векселів з можливістю їхнього переобліку в НБУ.

Збільшення коштів на вкладах і поточних рахунках у комерційних банках привело до значного зростання обсягу готівки в обороті. А там, де багато готівки, раніше чи пізніше з’являється зацікавленість з боку кримінальних структур.

Склались умови, які змушують економічних агентів пред’являти постійно високий попит на готівку (так званий “чорний нал”), що йде на різні операції та дії, передбачені

Кримінальним кодексом. На жаль, у значній мірі цей попит забезпечується кредитними організаціями.

Україна єдина країна Європи, що має таку величезну готівкову частку грошової маси. Для переведення готівки з магазину в банк, а з банку в магазин, організацію чи підприємство, використовуються спеціалізовані броньовані автомобілі, численні інкасатори з озброєною охороною. Усе це потребує величезних суспільних затрат, порівняно з якими витрати на безготівкові грошові операції є мізерними.

Сьогодні абсолютно переважна частка всіх фінансових потоків у світі здійснюється шляхом запису на рахунок. Високорозвинена система переказів, чеків, записів у дебет рахунку, кредитних карток та електронні системи платежів витіснили готівку.

Пора зжити шкідливу доларизацію.

Наслідком значної доларизації української економіки є її велика залежність від зовнішніх чинників.

Держава повинна мати чітку програму банкізації України. Цей розвиток національної банківської системи повинен забезпечувати її гармонійне вбудування, вписання у світову фінансову систему, при тому не у вигляді заштатного філіалу, а потужного комплексу, який у широкому розумінні забезпечував би інтереси української економіки на глобальному рівні.

Київ повинен стати фінансовим центром світу з найрізноманітніших сучасних видів фінансових послуг.

Завдяки розвитку української банківської системи слід забезпечити процвітання українського бізнесу, економічну свободу і цивілізоване підприємництво і через цей механізм підняти економіку на якісно новий рівень, більш високий.

З моєю концепцією створення ефективної ринкової банківської системи, над якою я працював ціле життя², був ознайомлений Голова Верховної Ради II скликання О.О. Мороз, який для використання моїх розробок направив мене до Національного банку. Під великим тиском О.О. Мороза В.А. Ющенко працевлаштував мене, але не зарахував до апарату, а 3 квітня 1995 р. заключив зі мною трудову угоду на виконання від 1 квітня до 20 грудня 1995 р. проекту реформування банківської системи України за 2 тисячі гривень.

Умови трудової угоди я сумлінно виконав і своєчасно передав Правлінню Нацбанку розробку.

Так що, у Нацбанку є зовсім інша, альтернативна, прогресивна модель побудови банківської системи, підготовлена мною в час роботи в Нацбанку, куди я був скерований Верховною Радою після завершення депутатських повноважень у 1994 р. Але вона виявилася йому непотрібною, тому що Нацбанк з представника держави в банківській системі перетворився в представника банківської мафії в органах державної влади і захисника її інтересів. Мою концепцію позитивно оцінили керівники департаментів Нацбанку, голови комітетів Верховної Ради, міністерства, відомства, науковці, підприємці і бізнесмени.

Так, голова департаменту банківського нагляду НБУ А.І. Степаненко писав: “Департамент банківського нагляду уважно розглянув Концепцію і вважає, що автором підготовлений комплексний документ, який піднімає актуальні питання розвитку економіки України, в тому числі і банківської системи.

Позитивним, на наш погляд, є низка положень щодо створення і функціонування спеціалізованих комерційних

² Див.: Швайка М.А. Нариси з історії економічних поглядів. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006.

банків, реформування ощадної справи в державі. Заслуговує на увагу пропозиція про створення муніципальних і регіональних банків, які б акумулювали кошти місцевих бюджетів, що, у свою чергу, буде сприяти інтенсивному розвитку економіки регіонів. Крім того, цей процес наблизить ширитул банківські установи до виробників і допоможе виникненню промислово-фінансових груп, про необхідність створення яких було наголошено в доповіді Президента України в м. Ужгороді.

Підтримуємо пропозицію щодо створення державного бюджетного банку, у якому будуть сконцентровані кошти державного бюджету та позабюджетних фондів.

Вважаємо за доцільне відзначити, що комерційні банки повинні розвиватися у напрямку своєї універсалізації та диверсифікації надаваних ними банківських послуг, тому що діяльність банку в обмеженому економічному просторі (одною чи кількома промисловими галузями) буде постійно супроводжуватися великим ризиком.

Позитивним є звертання уваги автора на необхідність розвитку інвестиційної діяльності банків. Але цей розвиток буде можливим за умови стабілізації економіки, наявності рентабельних проектів, гарантій повернення довгострокових кредитів.

Для подальшого розвитку банківської системи необхідно внести зміни до чинного законодавства, зокрема зняти обмеження на інвестиційну діяльність банків, ввести матеріальну відповідальність засновників банків не тільки в частині внесених ними коштів, але й у розмірі залучених банками коштів, підвищити контроль та удосконалити його систему з боку засновників банків і ревізійних комісій. Це дасть можливість уникнути випадків шахрайства, які приведені автором.

Викликає заперечення необґрунтоване зауваження автора щодо розміщення комерційних банків у м. Києві. Комерційні банки самостійно вибирають економічно-фінансовий центр, у

якому здійснюється концентрація капіталів і їх перелив в інші регіони України (прикладом цього є досвід Німеччини, де майже всі комерційні банки територіально розміщені в одному місті – Франкфурті-на-Майні, а в селах створені шпаркаси і райфайзенбанки).

У цілому Концепція заслуговує на увагу, але потребує конкретного і досконального доопрацювання в контексті змісту доповідей Президента України у Верховній Раді України в жовтні 1994 року та квітні 1995 року, а також у червні в місті Ужгороді. На нашу думку, автору Концепції слід було б обмежитись тільки викладенням шляхів реформування банківської системи без висловлювання політичних оцінок і міркувань”.

Ретельно рецензувала концепцію також директор Економічного департаменту НБУ Л.В. Воронова, яка 04.07.1995 р. писала: “Заслужують на особливу увагу пропозиції М.А. Швайки щодо створення спеціалізованих банків, таких як інвестиційні, іпотечні, земельні, муніципальні, а також державних і державно-комерційних банків як агентів уряду з кредитування пріоритетних галузей економіки (таких як спеціальний інвестиційний банк чи банк реконструкції та розвитку)”.

27.08.1995 р. Л.В. Воронова написала ще одну рецензію, у якій говориться: “Матеріали М.А. Швайки будуть використані при підготовці Концепції становлення та розвитку банківської системи України та Державної програми реформування банківської системи України...”

Позитивні рецензії на Концепцію також написала директор Емісійно-кредитного департаменту НБУ Н.І. Гребеник, начальник управління платіжних систем Л.В. Письменна, начальник управління валютного регулювання В.П. Рибальченко та ін.

На підставі цих рецензій і заключень економічний радник Голови НБУ В.І. Лисицький підготував службову

шишиску Голові НБУ, який 19.04.1995 р. наклав на записці резолюцію: “Згоден”.

На акті виконання робіт за трудовою угодою “Проект реформування банківської системи України” у серпні 1995 р. стоїть резолюція цього ж Голови НБУ: “Затверджую”...

Схвалили, затвердили, підшили і поховали...

Угодою передбачався розгляд і затвердження концепції на засіданні правління Нацбанку, але цього досі не зроблено. Коли я на правлінні Нацбанку 04.08.1995 р. виклав суть концепції, з її нищівною критикою виступив В.С. Стельмах. Коли я перед ним поставив цілу низку питань, він і рота не міг розкрити. Наприклад, я запитав його звідки беруться, як утворюються гроші? І сьогодні Голова Нацбанку нездатний відповісти на це питання. Це подібне до того, як би кухар не зміг відповісти на питання, як варити борщ. Коли мене перевиховувала партія, виключивши зі своїх лав, зробивши безробітним, скерувала на ослячу ферму вирощувати цих тварин, я пересвідчився, що вони є великими спеціалістами з пожирання вівса та інших злаків. Такими ж спеціалістами з ділянки грошей є наші банкіри. Привласнювати гроші вони вміють, а створювати, робити – ні.

Я настирливо домагався розв'язати це питання через Верховну Раду. Спеціально для Верховної Ради підготував Концепцію перебудови банківської системи, під якою поставили свої підписи 79 депутатів Верховної Ради XIII скликання й одноставно висловилися за розгляд Концепції на сесії. Верховна Рада надрукувала мою працю “Яка банківська система потрібна Україні” (до концепції становлення і розвитку банківської системи України) на 80 стор., яка була вручена всім народним депутатам (1-Д, 28.08.95, т. 500). У цій праці акцентована увага на створенні спеціалізованих банків (С. 21–27), запровадженні ефективних комерційних механізмів створення грошей (С. 35–52), рефінансуванні та інших питаннях, порушених у цій записці. Для підвищення ваги цих питань з огляду на них у моїй праці виділені

спеціальні розділи. Згідно з розпорядженням заступника Голови Верховної Ради О. Дьоміна від 18.01.96 р. Концепція була надрукована і розіслана в усі комітети і фракції із завданням обговорити й підготувати до розгляду на сесії (№ 1143/12-4, 19.01.96, 38 аркушів). У скороченому варіанті на 10 аркушах Концепція була вручена всім народним депутатам (7-НД, 23.01.96, т. 400).

Більшість комітетів і фракцій розглянули Концепцію і дали їй високу оцінку. Так, в адресованому О.О. Дьоміну листі № 06-22/8-24 від 23 березня 1996 р. голови Комісії з питань законодавчого забезпечення свободи слова та засобів масової інформації В.Г. Понеділка говориться: “Комісія на черговому засіданні розглянула проект Концепції перебудови банківської системи України і в цілому поділяє основні концептуальні підходи, викладені в ньому.

Проект Концепції схвалюємо і пропонуємо включити його до порядку денного п'ятої сесії Верховної Ради України”.

У листі № 06-22/7-71 від 21 лютого 1996 р. голови Комісії з питань регламенту та забезпечення діяльності депутатів П.В. Шейка особлива увага звертається на те, що в Концепції дається глибокий аналіз існуючої банківської системи. Це ж саме говориться в листі № 06-12/10-77 тодішнього голови Комісії з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку А. Татарінова, а також у листах тодішнього голови Комісії базових галузей та соціально-економічного розвитку регіонів В.І. Черпа, тодішнього голови Комісії з питань ядерної політики та ядерної безпеки М.А. Павловського, тодішнього голови Комісії з питань бюджету М.Я. Азарова, тодішнього голови Комісії з питань державного будівництва, діяльності Рад і самоврядування О. Стеценка, тодішнього голови Комісії з питань культури і духовності М.В. Косіва, тодішнього голови Комісії з питань агропромислового комплексу, земельних ресурсів та соціального розвитку села А. Даниленка,

тодішнього голови Комісії з закордонних справ і зв'язках з СНД Б.О. Олійника, тодішнього голови Комісії з питань екологічної політики Г. Філіпчука, тодішнього голови Комісії з питань Чорнобильської катастрофи В. Яценка, тодішнього голови Комісії з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією Г.О. Омельченка та ін.

Проведена наукова експертиза Концепції Київським національним економічним університетом, надійшли десятки висновків і рецензій провідних наукових установ і науковців (академіків НАНУ М.М. Паламарчука, Ю.М. Пахомова, В.М. Геєця, І.Р. Юхновського, П.С. Кислого, М.С. Герасимчука, М.Г. Чумаченка), міністрів В.І. Малєва, В.Л. Мазура, багатьох міністерств і відомств. По два томи матеріалів вручено О.М. Ткаченку і С.І. Гуренку, які отримали позитивну оцінку. 12.01.1999 р. всім головам комітетів і фракцій вручена моя праця “Чому в Україні повсюдно бракує грошей? (Нові підходи до грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків)”.

Розгляд Концепції на сесії не допустило банківське лоббі. Згодом до Верховної Ради я скерував нові свої праці.

20 жовтня 1999 р. Секретаріат видрукував Концепцію вдосконалення грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків і вручив кожному народному депутату (№ 4122). Їм же також вручена книжка “Банківська система України: шляхи реформування”, видана Парламентським видавництвом у 2000 році. Так що в розпорядженні Верховної Ради є науково-обґрунтована програма створення ефективної банківської системи, яку треба реалізувати.

У мене з керівництвом Нацбанку існували великі розбіжності в поглядах щодо реформування банківської системи. На одній з перших зустрічей з Головою Нацбанку він вручив мені ксерокопію статті з журналу “Деньги и кредит” і вимагав моделювати таку банківську систему, як російська, особливо звернувши увагу на незалежність Нацбанку, як це має місце в Німеччині. Я добре знав, що

російська банківська система є таким же потворним близнюком, як і українська. Вона не має інвестиційних та інших спецбанків, не здійснює рефінансування, запускає рублі в обіг за допомогою купівлі валюти в експортерів на валютному ринку, допустила панування долара в країні. В обігові Росії перебуває понад 60 млрд. доларів...

В.С. Стельмах, як колишній працівник Держбанку СРСР, повністю переніс методи роботи цього банку на український ґрунт, лише звільнивши функціонування банків від державного контролю, і тому зробив їх повністю безвідповідальними перед країною. Те, що ефективні банківські системи країн з розвинутою ринковою економікою повинні мати інвестиційні та інші спецбанки, В.С. Стельмаху, звичайно, не відомо, бо цього немає в Росії.

Коли мене переконували, що наша банківська система стала такою, як німецька, я доводив керівництву Нацбанку, що вона кастрована і в ній відсутні дуже важливі елементи.

Під час грошової реформи 1948 р. ФРН не лише поміняла старі грошові знаки на нові (ми це повторили, хоч і в гіршому варіанті), а й відразу вирішила цілий комплекс завдань, пов'язаних із соціальною сферою, структурною перебудовою, кредитуванням народного господарства, стимулюванням і гарантуванням заощаджень. Був створений спеціальний банк – Кредитна установа з відновлення, який надавав середньострокові та довгострокові кредити. Потреби розвитку промисловості обслуговував спеціально створений Промисловий кредитний банк, а сільське господарство – два центральні банки розвитку сільського господарства. Через Промисловий кредитний банк здійснювався розподіл тягаря переходу до вільного ринку між галузями, що працювали в нерівних умовах розвитку.

Так, на підтримку галузей промисловості, які були вилучені зі сфери вільного ринку (вугільна, металургійна, електроенергетика) підприємствами інших галузей відраховувались обов'язкові одноразові внески загальним

обсягом 1 млрд. ДМ, які банк спрямовував на інвестиційні кредити цим “неконкурентним галузям”. Тим самим порівнювались умови діяльності різних секторів економіки, не допускалася їхня примусова збитковість.

Дія ринкових сил пом'якшувалася чітко визначеними орієнтирами соціальних програм. Вартий уваги, наприклад, той факт, що в повосній Німеччині діяв закон про пом'якшення соціальної нужди, згідно з яким надавалася допомога потерпілим у роки війни та біженцям.

У нас не тільки не створено таких спецбанків, не організовано інвестиційних банків, які мобілізували б величезні кредитні ресурси населення, а й існуючі банки, які кредитували народне господарство (Укрбанк Промбудбанку СРСР, Укрбанк Агробанку СРСР, Укрбанк Житлосоцбанку СРСР), перетворено в крамнички, основною сферою діяльності яких стали грошові спекуляції. Результат цих змін очевидний. Якщо 1990 р. кредити в оборотних коштах сільськогосподарських підприємств становили 50%, то 2001 р. знизились до 2%. Наші банкіри часто повторюють, що вони запозичили німецьку модель банківської системи. Постає правомірне питання, чому ж вони не роблять того, що робили німці?

Керівництвом Нацбанку не сприймалися мої твердження про те, що не випадково нинішня банківська система в Україні усунулася від інвестиційної діяльності. Цього їй не дозволяє робити лихварська природа. У країнах з розвинутою ринковою економікою для мобілізації кредитних ресурсів створюються інвестиційні та інші спеціальні банки.

Відомо, що характерною особливістю чистого інвестиційного банкінгу є те, що банк свої власні гроші в інвестиційні проекти не вкладає. Його завдання зводиться до того, щоб знайти емітента, якому потрібні ресурси й інвестори, який ці ресурси готовий вкласти. Фактично функція інвестбанку зводиться до створення для емітента “красивої упаковки” до наступного продажу його активів або

боргів у роздріб чи оптом. Цим бізнесовим, зводницьким мистецтвом наші комерційні банки не володіють.

В авторитетному енциклопедичному довіднику дається таке визначення інвестиційного банку: “Інвестиційний банк – це фінансовий інститут, який гарантує розміщення і розподіл нових інвестиційних цінних паперів і допомагає фірмам залучати фінансові засоби. Комерційні банки дають гроші в борг, а інвестиційні допомагають компаніям залучити капітал від третьої сторони” (див.: Юджин Ф. Бригхем. Енциклопедія для фінансового менеджмента. – РАГС: Економіка, 1998. – С. 70).

Закордонні експерти так оцінюють нашу банківську систему: “Банківська система України одна з найбільших ризикованих у світі: вона різноманітна і недостатньо капіталізована, без великих іноземних інвестицій, піддається висококонцентрованим ризикам, вразлива з позицій зовнішніх шоків (наприклад, від падіння вартості долара) і можливої зміни напрямку політики уряду, недостатньо регульована в умовах слабкого правового середовища, страждає від неадекватної практики бухгалтерського обліку і непрозорості структури власності. Система фінансового посередництва в економічному розвитку недостатня, а довіра населення до банківської системи дуже обмежена. Вона не сформувала інвестиційних, аграрних, муніципальних та інших спецбанків, не здійснює інвестицій, а зосереджена на посередницько-платіжних операціях – і стала паразитичною...”

Швайка М.А., директор Науково-дослідного інституту економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, академік, доктор економічних наук, професор

ПРО ПІДПОРЯДКОВАНУ ІНТЕРЕСАМ ТІНЬОВИКІВ, ОЛІГАРХІВ І МАФІОЗІ РУЙНІВНУ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЛИХВАРСЬКУ БАНКІВСЬКУ СИСТЕМУ, ЯКА НЕ ДОЗВОЛЯЄ НАВЕСТИ ЛАД В КРАЇНІ

Україна ніколи не мала і досі не має науково-обґрунтованої економічної політики, у першу чергу грошово-кредитної. Ринкові реформи здійснювались стихійно та не в інтересах підвищення ефективності економіки і зростання добробуту народу, а в інтересах корупціонерів, які з їх допомогою здійснили “прихватизацію” і привласнили національні багатства, створені поколінням нині вимираючих у злиднях людей, конкурентоспроможність економіки втрачена, її зовнішня залежність очевидна. Провідні підприємства і галузі перебувають у руках російського капіталу. Бездумно експлуатуються природні ресурси. Більша частина економіки перебуває в тіні, а капітали – в офшорних зонах. Економіка держави, зокрема деякі види виробництва, торгівля, послуги і роботи, тримаються на купівельній спроможності населення за рахунок грошей закордонних заробітчан.

Чималим фінансовим ресурсом, який слабо використовується, є доходи українських заробітчан за кордоном. На думку економістів від 5 млн. українців, які працюють за кордоном, в країну надходить 21,3 млрд. доларів. Мігранти пересилають сюди половину свого заробітку. Значна частина його рухається в готівковій формі

поза банками. І кількість цих мігрантів майже удвічі є більшою (15 минут. – 2007. – 10 мая).

Значна частина оптової і роздрібної торгівлі продуктами харчування та промисловими товарами широкого вжитку опинилася в руках іноземців. Скуповуючи і перепродуючи українцям українські товари та використовуючи українців як робочу силу, іноземці висмоктують кров економіки – новостворену вартість.

Рівень експлуатації українців один з найвищих у світі. За 16 років незалежності частка прибутку у ВВП України зросла від 21 до 41%, а частка зарплат і пенсій у ВВП упала від 58,8 до 27%. У нетінізованих національних економіках цей показник становить 60–80%.

У час кризи 20–20 років США відмовилися від суто ринкових способів організації економіки, бо не хто інший як великі фінансисти стали гальмом на шляху НТП, не бажаючи ризикувати власним капіталом, опиралися винаходам.

Серйозною перешкодою на шляху відродження України, подолання руйнівної, глибокої економічної кризи є недосконала паразитична, лихварська банківська система, яка, не справляючись зі своїми функціями, не забезпечуючи належного обслуговування виробництва, не надаючи йому потрібної кількості доступних (дешевих) кредитних ресурсів, не організувавши швидкодіючої системи платежів і розрахунків, паразитує на виробництві, висмоктуючи з нього всі життєві соки, душить його і руйнує, підриває основи господарської ініціативи, підприємливості, високопродуктивної праці, чесного партнерства.

Україна допустила нічим не виправдану, пристосовану до потреб мафії і тіньовиків, різного роду хапунів і грабіжників бездумну доларизацію країни.

На хиткість, вразливість і нестійкість грошової системи України істотно впливає те, що Україна в широких, точніше грандіозних, розмірах користується послугами чужої валюти і здійснює в чужих інтересах грошово-кредитну політику.

Україна, по суті, не має своєї грошової системи і на українському ринку владарює чужинець і зайда – долар. Гривнева грошова маса в п'ять разів менша від доларової. В українській валюті здійснюється мізерна частка платежів і розрахунків. Унаслідок безрозсудної доларизації Україна подарувала США близько 25 млрд. доларів емісійного доходу. Без потреби Україна створила величезний золотовалютний (доларовий) запас, який сягає 20 млрд. доларів. У цю непродуктивну форму перетворена величезна частка національного багатства України. Ці гроші зберігаються за кордоном у банках на рахунках і збагачують інші країни. Цим національні втрати від доларизації не обмежуються. Від інфляції і щорічного знецінення доларів населення втрачає мільйонні суми. При раціональній організації банківської системи і за умови турботи працівників Нацбанку України щодо забезпечення національних інтересів, цього ніколи не було б і Україна не витратила б величезних матеріальних цінностей (металу, добрив, зерна) на придбання доларів, потрібних для обслуговування внутрішнього обороту і міжнародних розрахунків, а також тіньовикам і мафіозі для перекачування награваних багатств на рахунки в закордонних банках.

Щорічно в Україну завозиться 5–7 млрд. доларів, що навіть, на думку заступника голови Нацбанку, є прямим кредитом американському уряду. І за цю свою злочинну діяльність Стельмах В.С. не несе жодної відповідальності.

Оскільки гривня жорстко прив'язана до долара, відповідно і зростання цін в Україні залежить від стану долара в Сполучених Штатах Америки, позиції якого тут за останні роки різко похитнулися у зв'язку з війною в Іраку і розбуханням військових та інших непродуктивних видатків. Так що вдома ми маємо справу з “імпортованою інфляцією”, яка спричиняється надлишковим припливом доларів і підвищенням не лише цін на імпортні товари, а й власні...

Експортуючи інфляцію в інші країни світу, США живуть за рахунок додаткової щоденної емісії доларів.

Навіть найменші країни Євросоюзу, які запровадили євро, отримали значну свою частку емісійного доходу. Україна має всі підстави домагатися від США цього ж.

Через доларизацію в Україні з'являється величезна неконтрольована сума валюти, яка справляє негативний дезорганізуючий вплив на організацію фінансової системи України і всього економічного життя. Україна безсила перед цією стихією. На підтримання вартості долара на українському ринку Нацбанк України витрачає величезні суми, скуповуючи долари на валютному ринку, і цим самим штучно підвищуючи на них попит. На викупуванні доларів на міжбанківському ринку по 5 гривень за долар Нацбанк України в 2006 р. уже втратив на цьому понад 2 млрд. доларів валютних резервів.

Купуючи долари на валютному ринку, Україна передає емісійний дохід США.

Для США торгівля доларами є одним з найприбутковіших видів бізнесу. Затративши на друкування 100-доларової купюри 3 центи, вони виручають 100 доларів. Те, що є результатом суспільного прогресу, тобто функціонування в усьому світі кредитної грошової системи, привласнюється однією країною. За цих умов у всіх країнах виникає потреба в грошових зобов'язаннях (векселях) наймогутнішої країни, якими можна було б гасити і вирівнювати всі борги. Те, що зовсім не є заслугою США, а результатом суспільного прогресу, привласнюється ними як подарунок долі.

Замість того, щоб турбуватися про стабільність національної валюти, ми піклуємося про недопущення знецінення долара.

Доларизація підриває національні інтереси України, сприяє незаконному відпливу десятків мільярдів доларів за кордон, збіднює суспільство і державу, грабує народ, штучно

шестію національну валюту, деформує структуру обігу національних грошей. Долар перетворився в стимулюючий засіб корупції, хабарництва, підкупу іноземцями потрібних посадових осіб, суддів, засобів масової інформації.

Проблему із знеціненням долара ми, таким чином, самі створили, пустивши чужинця у власну домівку, на внутрішній ринок, де він починає владарювати. Не було б долара на внутрішньому ринку, не було б проблем з його знеціненням і не впливав би він на ситуацію в Україні, насамперед, на внутрішній ринок і на розвиток життєво-важливих галузей, зокрема сировинних, які забезпечують понад 60% надходжень валюти. Від знецінення долара ці галузі понесли найбільші втрати і тут відбувся різкий спад виробництва.

Обвал долара найбільш боляче б'є по кишнях населення, простих людей, яким підсунули чужу валюту як єдино надійний засіб збереження заощаджень. Нацбанк не потурбувався про те, щоб цим засобом стала національна валюта – гривня і заклав основи цієї порочної, злочинної грошово-кредитної політики, яка здійснюється в інтересах корумпованих, злочинських кланів, які зробили її засобом пограбування народу і свого збагачення. Могутнім знаряддям цієї злочинної, антинародної політики є банківська система на чолі з главарем банківської мафії Головою Нацбанку України Стельмахом В.С.

Доларизація сприяє вимиванню валюти з України. Якщо б долари не оберталися всередині країни і не було б можливості вивозити їх за кордон, гроші вкладалися б в економіку України, росли б інвестиції.

Доларизація істотно підірвала довіру населення до національної валюти, яке стало перетворювати свої заощадження в долари і нагромаджувати в матрацах. Це стало одним із серйозних чинників розбалансованості економіки і фінансового балагану. Непов'язані з товарною масою грошові суми стали не другорядним чинником збурень (росту цін, коливань валютного курсу тощо).

За відсутності доларизації зріс би попит на українську валюту не лише з боку українських громадян, а й закордонних покушців нашої продукції, що сприяло б її зміцненню і зростанню міжнародного авторитету.

Давно пора надати гривні статус єдиного засобу платежу на території України. Слід запровадити обов'язкову оплату експортних операцій у національній валюті. Тоді істотно зросте попит на національну валюту і підвищиться її цінність на світовому ринку.

Рух значних неконтрольованих доларових потоків, що є фактично борговими зобов'язаннями США (векселями), у які Україна перетворила величезні матеріальні цінності, створює для України багато складних проблем. За цих умов боротьбу з інфляцією уряд США перекладає на Україну та інші країни, які нагромаджують долари.

* * *

Існуюча в Україні банківська система, яка сформувалася в період так званого первісного нагромадження, коли за її допомогою відбувалося розтягування багатств України, так і не змінила своєї природи, не сприяє зміцненню організованості економічної системи, не перетворилась у важливе знаряддя державного будівництва, досі націлена на обслуговування тіньового бізнесу, висмоктування з економіки всіх життєвих соків і пограбування народу. Народ має свої банки, у яких зберігає заощадження. Це – консервні, скляні банки, матраци, у яких у бездіяльному стані під постійним впливом інфляційних чинників знецінення тримає близько 30 млрд. гривень і 10 млрд. доларів. Якщо б в Україні функціонувала ефективна банківська система зі стабільною грошовою одиницею, до якої населення мало б довіру, цього ніколи не було б і всі заощадження були б банками мобілізовані, перетворені в кредитні ресурси і кинуті в оборот.

Скеровуючи кредитні ресурси на обслуговування спекулятивних, тіншових операцій, банківська система одночас позбавляє кредитів життєво важливі для України виробництва, які з цієї причини хиріють і занепадають. Через брак ефективних механізмів перетворення в гроші боргових зобов'язань покупців продукції підприємства (нерідко передові) стають неплатоспроможними і гинуть. Не мало підприємств були доведені до банкрутства, розорень і закриті з вини банків, які повинні були забезпечувати їхню фінансову стабільність. Через недосконалу систему економічних відносин, у тому числі фінансово-кредитних, серед понищеного багатства, закритих тисяч підприємств зі спорожнілими цехами, з яких вивезли цінне обладнання за кордон як металобрухт, зруйнованих сільськогосподарських комплексів, будівлі яких розібрали на цеглу, зарослих бур'янами полів, снують тіні знедолених сотень тисяч і мільйони людей у пошуках праці і засобів до існування. У значній мірі через недоступність кредитів, брак кредитних ресурсів і їх дорожнечу не може розвинути фермерство, розквітнути малий і середній бізнес, як база забезпечення добробуту більшості населення країни. З мільйони теперішніх безробітних в Україні, а також 8 мільйонів працівників, які в пошуках праці і кращої долі виїхали за кордон, при доступності кредитів та їх дешевизні могли б організувати своє діло, відкрити бізнес, працювати в Україні, збагачувати її і створювати для себе людські умови життя.

Банківська система скоує розвиток продуктивних сил і запровадження нових форм ринкового господарювання, стоїть на перешкоді раціонального використання народногосподарських ресурсів і ощадливого, високоефективного і раціонального господарювання. Там, де повинні використовуватися грошові замінники і сурогати, повсюдно використовують дорогий грошовий капітал, який мав би скеровуватися в інвестиції... Проведені науковцями розрахунки показують, якою мізерною повинна бути частка

грошового капіталу, вкладеного в платіжно-розрахункові операції (в операції з грішми) і якою величезною стає частка грошового капіталу, яка перетворюється в продуктивний капітал і скеровується в інвестиції.

Банківським лихварям найвигідніше вкладати гроші в торгово-посередницькі тіньові операції, оскільки вони забезпечують їм надприбутки.

Грошово-кредитна і банківська система України не тільки неефективна, а й надто дорога, марнотратна. Живучи в епоху високих технологій, в інформаційному віці, Нацбанк не намагається знайти нові способи зниження непродуктивних витрат обігу і часу, що витрачається на здійснення нерациональних грошово-кредитних і платіжно-розрахункових операцій. За допомогою банківської системи багатства України розкрадаються і вивозяться за кордон. З метою здійснення незаконних протиправних операцій при банках створюються різного роду підпільні конвертаційні пункти, фіктивні фірми-одноденки.

Не надаючи підприємствам необхідних корисних послуг, банки водночас привласнюють результати їхньої праці. Тому радіти з того, що прибутки банків протягом року подвоїлися, немає підстав. Їхні прибутки непропорційні корисності їхніх послуг.

Банки не бажають віддавати завойованих позицій у період прихватизації, тобто первісного нагромадження капіталу, і не допускають встановлення рівноправних відносин з підприємствами. Як вони домінували над підприємствами раніше, так вони це й роблять тепер.

Зі зняття, що має стимулювати діяльність підприємств, пробуджувати економічну діяльність і розвивати бізнес, банки перетворились в узурпаторів підприємств, їхніх гнобителів і визискувачів. Вони стали серйозним гальмом на шляху розвитку економіки. В умовах функціонування кредитних грошових систем виробництво базується на кредиті. В Україні

для ділових, енергійних людей кредит недоступний, тому й не розвивається економіка.

Тепер кредитні ресурси використовуються нерационально.

Безконтрольності в діяльності банківської системи України сприяє те, що вона є закритою. Усі банки є акціонерними товариствами закритого типу. Власники банків у своє середовище нікого зі сторони не пускають і не бажають ні з ким ділитися прибутками, які вони монополізували. Цим вони захистили себе від конкуренції. Країну вони позбавили припливу капіталу від вільного продажу акцій, а банківську систему – капіталізації. Весь капітал повинен бути оформлений у формі ВАТ.

Треба банкам об'єднуватись у консорціуми для кредитування, об'єднувати ресурси, які розпорошені. Слід послідовно реалізувати курс на раціональне й ефективне використання величезних вітчизняних кредитних ресурсів, які перебувають у бездіяльному стані і потім уже думати про закордонні інвестиції.

В Україні досі не сформована ринкова інфраструктура.

Відсутність повноцінного фондового ринку – майже єдиного незадіяного неадміністративного, ринкового інструменту – не дає можливості розв'язувати, зокрема, й такі загальнодержавні проблеми, як:

- легалізація економіки, адже фондовий ринок сприймає лише прозору форму власності;

- забезпечення ринкового механізму регулювання доцільності перебування тієї чи іншої кількості капіталу в тій чи іншій галузі – а це ринкова конкуренція серед суб'єктів господарювання; в Україні досі не відбулося розмежування функцій між промисловим і позичковим лихварським капіталом, який не вписався в єдину систему кругообороту капіталу;

- залучення через фондові інструменти (облігації, акції тощо) як внутрішнього, так і зовнішнього капіталу – а це нова

цінова політика і новий масштаб цін на депозитному і, особливо, кредитному ринку.

Усе це може стати поштовхом для нового економічного зростання в країні.

* * *

Для полегшення тіньових незаконних злочинських операцій і для уникнення оподаткування в 10 разів розширено готівковий обіг, який сягає 41% загального обігу. Він проходить повз банки, не відображається на рахунках, а тому і не оподатковується. Готівковий обіг різко зменшує грошовий мультиплікатор. Нацбанк різко розширив готівковий обіг для того, щоб мафіозі і тіньовики могли легко здійснювати незаконні грошові операції. Шкурні вигоди від розбухання готівкового грошового обігу отримують мафіозні структури, а затрати на гіпертрофоване розширення готівкового обігу (на друкування банкнот, карбування монет тощо) лягають на плечі всього суспільства. У той час, як по всьому світу крокують електронні гроші, в Україні половина розрахунків здійснюється за допомогою передачі готівки в торбах з-під поли, або в прихованих від податківців конвертах. Використання готівки у світі зростає.

Ми живемо у вік акцій, рент і облігацій, різного роду боргових зобов'язань.

* * *

В Україні немає інвестиційних та інших спецбанків і тому величезні кредитні ресурси нерационально використовуються, хаотично кружляють каналами обігу, осідають у руках населення, у матрацах і консервних банках і служать вибухонебезпечним динамітом, що готовий вибухнути кожної хвилини, створити кризову ситуацію в економіці, здійснити

обвал валютного курсу, цін і створити не лише проблеми реалізації, а й виробництва.

При теперішньому існуванні банків як лихварських паразитів, що обслуговують торгово-посередницькі і тіньові операції, розмежування між ними на посередницькі й інвестиційні банки неможливе. І цього не буде ніколи.

В економічному товарному обміні, як і при хімічній реакції, утворюється залишок грошей (осад). В умовах простого грошового обігу залишок (осад) заганяється в скарб і золоті монети нагромаджуються в скринях. За умов капіталістичного обігу, для якого характерна кредитна грошова система, нагромаджені гроші стають капіталом, перетворюються в акції, облигації та інші цінні папери, чи стають нерухомістю. Якщо цього немає, то цей осад хаотично бродить каналами обігу, створює перешкоди для нових актів кругообороту фондів і вносить в економіку хаос.

Складається абсурдна ситуація, коли ми зашиваємо в матрацах і ховаємо в скляних банках величезні суми грошей, які там перебувають у бездіяльному стані, і водночас виклянчуємо за кордоном мізерні суми під чималі відсотки.

Завдання банківської системи – мобілізувати всі грошові ресурси, які перебувають у бездіяльному стані, і перетворити їх в активний дієвий грошовий капітал. Не треба ігнорувати населення – цього крупнішого національного інвестора. Охоплення всіх наявних кредитних ресурсів банками, ощадкасами, кредитівками і їхнє інвестування сприяло б підвищенню рівня збалансованості економіки і її організованості, долало б грошовий голод.

Усі банківські установи є лихварськими паразитами з висмоктування з економіки ресурсів. Треба вдосконалити структуру банківських установ, створити нові підрозділи банківських організацій спеціалізованих банків (іпотечних, лізингових, трастових, факторингових і т. д.), які будуть виконувати вузьке коло операцій і обслуговувати визначене коло клієнтури.

Треба зменшити рівень вимивання коштів з регіонів із низькою інвестиційною привабливістю через створення широкої мережі регіональних, універсальних та регіональних спеціалізованих банків, що є важливим фактором на регіональному рівні.

* * *

Ніякого виправдання не має стягнення з підприємств банками величезних грабіжницьких здирицьких відсотків, які пожирають не лише їх прибутки, а й часто значну частину коштів, призначених для простого відтворення. Грабіжницькі банківські відсотки, які в 5 разів є вищими, ніж у цивілізованих країнах, обезкровлюють економіку і віддаляють банки від виробництва.

Основні кредитні ресурси скеровуються на обслуговування посередницьких платіжно-розрахункових операцій, тоді як в інвестиції скеровується лише 6% кредитних ресурсів.

Заощадження широких верств населення не залучаються до інвестицій. Багаті люди також ухиляються від цього і свої нагромадження тримають у закордонних банках.

З метою недопущення пониження відсоткових ставок і зменшення баришів у лихварських комерційних банках Нацбанк протидіє перетворенню їх у ВАТ і зародженню між банками конкуренції, тобто змагання за поліпшення обслуговування клієнтів.

Банківська система виявилась нездатною організувати швидкодієву й ефективну систему платежів і розрахунків, через що в країні протягом 15 років бушує руйнівна платіжна криза. Кредиторська і дебіторська заборгованість усіх суб'єктів господарювання (крім малих підприємств і бюджетних установ) на 1 березня 2005 р. становила 397,3 і 314,8 млрд. гривень.

Нацбанк не виконав своє головне завдання: не спромігся організувати ефективний механізм створення грошей. Він підібрав на смітниках історії віджилий метод запуску грошей в обіг за допомогою механізму купівлі валют в експортерів. Оскільки основними продавцями валюти є відсталі підприємства сировинних галузей, тому вони й вирішально впливають не лише на емісійну політику.

Найбільшою прогалиною в діяльності НБУ є те, що він не організував системи рефінансування і штучно створив кредитний голод.

Частка кредитних ресурсів центрального банку в кредитних портфелях банків з року в рік зменшується. У 1997 р. вона становила 11,3%; 1998 р. – 5,7%; 1999 р. – 4,2%; 2000 р. – 2,3%; 2001 р. – 2%; 2002 р. – 1,8%”. Причому частка короткотривалих кредитів (на один день) становила в 2005 році 85–90% від загального обсягу рефінансування. Останнім часом рефінансування Нацбанком комерційних банків майже зовсім не відбувалося.

В.С. Стельмах часто любить повторювати, що “Нацбанк ще в 1995 р. повністю відмовився від надання кредитів банкам для суб’єктів господарювання” (с. 12), не розуміючи, що цим він створив кредитний голод, позбавив виробників заслужених грошових коштів і підірвав основи підприємництва, кредитну грошову систему, яка панує в усьому світі, перетворив на лихварську.

Відсутністю рефінансування спровокована гостра платіжна криза, через яку підприємства не можуть своєчасно одержати гроші за вироблену й реалізовану продукцію, перетворити боргові зобов’язання покупців своєї продукції (векселі) в гроші, сформувати потрібні фонди для виплати зарплати і підтримувати на належному рівні купівельну спроможність населення, як вирішальну передумову успішного розвитку економіки.

Істотним недоліком теперішньої банківської системи є нерівномірне розміщення її підрозділів територією країни.

Банківська мережа покриває незначну територію країни, на якій зосереджений основний виробничий потенціал і крутиться тіньовий бізнес. Є навіть обласні центри, у яких немає банків. Про відкриття банків у селах і віддалених населених пунктах, а також про відкриття спецбанків, не доводиться навіть говорити.

Дві третини кредитних ресурсів перебувають у столиці, або управляються зі столиці.

Потужною силою об'єднання і консолідації волі та духу українського народу в найскладніших і, здавалося б, безвихідних історичних кризових ситуаціях була діяльність самобутньої української кооперації й особливо кредитних спілок. Українська кооперація, яка за своєю масштабністю і популярністю не мала аналогів у світовій практиці, оскільки в нечувано складних умовах воєнної розрухи й політичних переворотів об'єднала понад 12 мільйонів (60 відсотків) населення України, стала матеріальним і духовним підґрунтям власних національних сил у державотворенні Української Народної Республіки.

Особливої уваги заслуговує розв'язання гострої проблеми надання фінансової допомоги кредитами сільському господарству, яке є сезонним виробництвом з річним виробничим циклом і без фінансових кредитних вливань розвиватися не може. Без розв'язання цієї проблеми відродити сільське господарство, яке є хранителем національних традицій, а отже, й України, неможливо.

Життя показує, що розв'язати проблему забезпечення сільського господарства кредитами за рахунок ресурсів комерційних банків часто неможливо навіть у високорозвинених країнах зі стабільною ринковою

економікою. Народи Європи пішли іншим шляхом, який являє великий інтерес для України.

Селяни ще півтора століття тому самі знайшли єдиний ефективний вихід. Вони вирішили об'єднатись і створити свої власні фінансові організації, які б надавали їм необхідні фінансові послуги і в яких вони б мали можливість впливати на умови надання цих послуг. Ці організації отримали назву "кредитні кооперативи" і стали прообразом сучасних кооперативних банків. Члени кредитних кооперативів були одночасно їх власниками і користувачами послуг.

Без кооперації, "Просвіти" українці не мають бази відродження.

Нацбанк створив максимальні зручності для банківського розбою через ущемлення інтересів і законних прав підприємців, бізнесменів, регіонів, усього населення.

Україна фактично не має центрального банку. Нацбанк з представника держави в банківській системі і контролера за її діяльністю насправді перетворився в представника банківської мафії в органах державної влади і захисника її інтересів. Україна своїм гірким досвідом довела передбачення лауреата Нобелівської премії Самуельсона, який твердив, що бідність може спіткати більшість населення країни, якщо центральний банк невміло управлятиме грошима.

Наскільки важливими є питання регулювання інвестицій Центральним банком говорить відомий фахівець у сфері грошей В. Ханкель, який зазначає, що діяльність Центрального банку вимірюється не тим, як точно Центральний банк дотримується рівняння кількісної теорії грошей і контролює зростання грошових агрегатів M_1 , M_2 , M_3 , а чи вдалося йому створити діючий ринок капіталів і перетворити заощадження в інвестиції. Якщо за цим критерієм оцінювати діяльність Нацбанку України, то вона дорівнює нулю.

Вирішальна роль у розгортанні інвестиційної діяльності за допомогою створення інвестиційних та інших банків

повинна належати Нацбанку України, який з цією своєю функцією зовсім не справляється і за 15 років не зумів створити жодного інвестиційного банку.

Переважною функцією Національного банку України має бути не абстрактна турбота про стабільність гривні, з якою, до речі, він не справляється, а забезпечення контролю за рівнем безробіття, рівнем цін і відсоткових ставок, забезпечення високої зайнятості й економічного зростання, стабільності на фінансових і валютних ринках, а також за іншими економічними параметрами. Від цього Нацбанк далекий. Нацбанк за нашими законами за економіку взагалі не відповідає.

В Україні відсутні будь-які контрольні і регулювальні органи щодо діяльності банків.

Оскільки Нацбанк України, на який покладена роль єдиного регулятора банківської системи, є такою ж мафіозною структурою, як і комерційні банки, в Україні відсутні будь-які наглядові органи за діяльністю банків. Як видно, за діяльністю банків ніхто не здійснює контролю: ні Адміністрація Президента, ні Верховна Рада, ні Кабмін. Тривогу з цього приводу свого часу висловлював Голова Верховної Ради України В.М. Литвин, який і мав би забезпечити цей контроль. Ось що він писав з цього приводу: “Згідно з установленим порядком, завчасно до розробки бюджету Національним банком подається проект “Основних напрямків в грошово-кредитній політиці”, який містить і прогнозовані Національним банком параметри обмінного курсу національної валюти.

Але цей документ жодного разу в офіційному порядку не затверджувався Верховною Радою. Так само жодного разу не вдавалося цих параметрів дотримуватися.

Кожного року НБУ сам собі встановлює основні показники на наступний рік, протягом року на свій розсуд здійснює їх безперервне коригування, але ні перед ким не те що не несе відповідальності, а навіть і не звітує.

Основні монетарні показники (рівень облікової і ломбардної ставок, норми резервування, обсяг і напрями руху грошової маси в державі) громадяни, народні обранці й урядовці України відстежують, як погоду, – подобається чи не подобається, але треба сприймати такою, яка є...

За всі ці роки Національний банк України, який поступово досяг небаченої для сучасних умов автономії, не перевірив жодний контрольний орган держави і реально, комплексно не звітував перед народом і парламентом.

Отже, можна констатувати, що на даний період належним чином офіційно затвердженої концепції валютно-курсової політики навіть на короткостроковий період в Україні не існує.

...В Україні грошово-кредитна, емісійна, курсова, валютна політика держави, формування і використання державного золотовалютного резерву здійснюються на власний розсуд Національного банку України...” (Голос України. – 2005. – 14 червня. – С. 3).

Отже, як засвідчив цей високий посадовець, Голова Верховної Ради України В.М. Литвин, у країні існує повний фінансовий балаган і розв’язання надзвичайно важливої ваги питань державної політики захопили в руки олігархи і мафіозі і використовують у власних інтересах.

Розглядаючи взаємозв’язок бюджетної системи з грошово-кредитною, В.М. Литвин водночас навіть випустив з поля зору мільярдні суми емісійного доходу, які мали б надходити до бюджету, а насправді розбазарюються, даруються іншим країнам через невмілу грошово-валютну політику (США, наприклад, – понад 25 млрд. доларів), розкрадаються. Не затверджуючи кошторису Нацбанку, Верховна Рада надала йому можливість довільно розтринькувати емісійний дохід і лише його мізерний залишок перераховувати до бюджету. Навіть для Політбюро складався кошторис. Нацбанк бере з державної кишені грошей скільки хоче...

Говорячи про такі серйозні речі, Голова Верховної Ради водночас не спромігся вдарити палець об палець для того, щоб змінити ситуацію. Для кого він говорив ці речі? Хто інший, як не він, мав би виправляти ситуацію?

Якщо б В.М. Литвин дійсно мав добрі наміри і хотів би справді реформувати банківську систему, він міг би скористатися виданою Секретаріатом Верховної Ради в 1995 р. мою Концепцією перебудови банківської системи України та іншими моїми розробками. Але таких намірів у нього не було...

Таке ж саме ігнорування Нацбанком уряду. Уряд мав би створити потужні контрольні органи за діяльністю банків, з-поміж них і Нацбанку, але він до цього ще не дійшов і навіть не уявляє собі, що тут розкрадаються мільярди суми.

Оскільки банки в Україні перетворилися в пральні машини для відмивання брудних грошей, потрібно створити спеціальні державні органи контролю за їхньою діяльністю.

У США, наприклад, банки, а також ощадно-позичкові асоціації нині регулюють чотири потужні урядові установи: Федеральна корпорація страхування депозитів, Федеральна резервна система, Управління контролера грошового обігу та Управління інспекції ощадностей. Крім того, існують ще контрольні органи на регіональному рівні. Створюються численні банківські комісії штатів, які регулюють банківські інститути. У будь-який час декілька з цих установ, керуючись власними правилами та інструкціями, можуть перебрати керівництво певним банком. Звідси банківська система США характеризується як система багатьох гравців і багатьох органів, що їх регулюють. Основне завдання цього банківського регулювання є забезпечення надійності банківської системи.

Лише з доданого змісту "Керівництва для директорів нацбанків" видно, якою багатогранною має бути ця контролююча роль...

Банківська система США має ту особливість, що вона є системою подвійного підпорядкування. Власті окремих штатів і федеральний уряд мають право санкціонувати створення банків, здійснювати нагляд над ними і контролювати їх діяльність. А оскільки штатні і федеральні органи контролю видають дозвіл на проведення банківських операцій, вони здійснюють нагляд, регулювання і перевірку банківської діяльності. У США питання щодо відкриття відділень банку цілком залежить від властей штатів. Єдиний орган контролю не завжди здатний забезпечити справедливість і непередвзятість.

Ефективна система банківського контролю створена також в ФРН та інших країнах.

Цей контроль повинен бути всеосяжним і охоплювати всі важливі сфери. Треба створити механізми внутрішнього контролю: і громадського, і внутрішньо-адміністративного, аби корупція банківська, митна чи податкова не призводила до паралічу і мутації цілих галузей економіки. Банківська система повинна безпосередньо бути зацікавленою в суспільному прогресі і сприяти тому, щоб вітчизняний бізнес вкладав гроші у виробництво, а не вивозив за кордон.

У США не дозволяється вільне перекачування кредитних ресурсів з одного штату в інший без дозволу властей штату. Зв'язок речової, натуральної форми продукції з її вартісною формою контролюється і регулюється в законодавчому порядку. Людство не раз зіптовхувалося з дисбалансом, який виникав у результаті відірваного руху вартісної форми продукту в одному кінці країни, і речової, натуральної – у другому.

Грошово-кредитна і банківська система України в теперішньому її вигляді повністю відірвана від регіонів, місць, органів місцевого самоврядування. Фінансові ресурси незаконно вимиваються з тих регіонів, де вони були створені і перекачуються в центри, де переважно зосереджений

тіньовий бізнес. Саме тому майже $\frac{3}{4}$ фінансових ресурсів країни акумульовані в Києві.

На формування і рух фінансових ресурсів у регіонах органи місцевого самоврядування не справляють жодного впливу, хоч тут здійснюються значні фінансові й трудові затрати і створюється чимала нова вартість, яка часто обходить їх стороною.

Через недосконале розміщення банківської мережі територією країни і зосередження банків у великих центрах, відсутність кредитної кооперації, яка мала б покривати сільську місцевість, величезні кредитні ресурси вимиваються з регіонів, а інша їх частина перебуває в бездіяльному стані (лежить у матрацах і консервних банках).

З регіонів викачуються фінансові ресурси у вигляді величезної кредиторської заборгованості, яка утворюється в результаті реалізації продукції, за яку покупці не заплатили грошей, і якою вони користуються. Із сировини і матеріалів виробляють свою продукцію, а машини й обладнання функціонують у виробництві. Ця кредиторська заборгованість є значно більшою ВВП. За іншої організації фінансової системи, коли борги мали б майновий статус, їх можна було б використати для виплати зарплати робітникам, сплати податків, чи для інших цілей. За цих умов ці гроші перебували б в обороті регіону.

Працівники промисловості, сільського господарства, інших галузей страждають від неякісного банківського обслуговування і з вини банків несуть великі збитки. Антинародною, грабіжницькою грошово-кредитною політикою незадоволені широкі верстви населення...

З подібним руйнівним впливом банків на економіку зіштовхувались й інші країни, зокрема США, у час кризи.

Своїм першим президентським актом 5 березня 1933 р. Рузвельт тимчасово закрити усі без винятку банки країни, оголосивши “банківські канікули”. Згодом поновили свою роботу лише “здорові” банки. Свій “Новий курс” Рузвельт

став реалізовувати, не маючи готового плану. Він згуртував навколо себе висококваліфікованих спеціалістів, які щоденно висували ідеї і пропозиції. Вони поспіхом узагальнювалися Конгресом і згодом закладалися в основу президентської програми.

Банківська система – це гаманець нації. І якщо його не впорядкуємо, то він завжди буде пустим.

Кредитна справа в розвинених країнах є найдинамічнішою галуззю для всього народного господарства, а наші банки душать виробництво та ініціативу мас. Там виробництво базується на кредиті, а в нас – на крипацькому гніті лихварів і олігархів.

Згідно з законами щодо центральних банків розвинених країн найважливішою метою їх діяльності є підтримання стабільності цін, як чинника, що сприяє підтриманню і росту економічного добробуту.

В Україні не створено достатніх умов для використання як векселів так і чеків у розрахунках, що підриває основи ефективного функціонування грошової системи. У результаті гіпертрофовано збільшується частка готівкової форми грошей, яка збільшує невиробничі затрати обігу та породжує недостатнє задоволення потреб обігу в платіжних засобах.

Невикористання векселів, створення перешкод на шляху їх поширення сприяє розширенню сфери використання готівки.

Порушені питання всебічно висвітлюються в моїх працях: Швайка М.А. Чому в Україні повсюдно бракує грошей? (Нові підходи до грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків). – К.: В-во Міжнародного інституту лінгвістики і права, 1998; Швайка М.А. Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. – К.: Парламентське видавництво, 2000; Швайка М.А. Українська гривня (історія грошей через призму боротьби за незалежність). – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2004; Швайка М.А. Яка

банківська система потрібна Україні (до Концепції становлення і розвитку банківської системи України). – К.: В-во Верховної Ради України, 1995; Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України (лихварські банківські пута – гальмо на шляху ринкових реформ, підприємництва і відродження України). – К.: Вид-во Київського міжнародного університету, 2004; Швайка М.А. Гроші України: труднощі з їх запровадженням і функціонуванням. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2005; Швайка М.А. Нариси з історії економічних поглядів. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006; Швайка М.А. З історії українських грошей. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006; у численних доповідних записках, а також у сотнях статей, опублікованих у всеукраїнських журналах і газетах...

* * *

У кінці зробимо короткі висновки.

Одним з недругорядних чинників паралічу економічного життя України є паразитична лихварська банківська система. Без її глибокого реформування ні про який прогрес не доводитиметься говорити. Незаслужено збираючи з народу величезну данину, отримуючи гігантські бариші, вона не приносить країні жодної користі.

Пора, нарешті, розібратися, за що народ платить таку величезну данину грабіжникам.

Головними моїми пропозиціями є зжиття згубної повсюдної доларизації, різке скорочення готівкового обігу, що служить базою для виплати зарплати в конвертах та здійснення інших розрахунків і платежів, що не проходять через банки і не оподатковуються, створення інвестиційних банків, відновлення ефективного механізму створення грошей на комерційних засадах, різке зменшення відсоткових ставок, відродження кредитної кооперації, звільнення грошово-

кредитної системи від підпорядкування інтересам тіньовиків, олігархів і мафіозі, створення нового центрального банку, оскільки Нацбанк з представника держави в банківській системі перетворився на представника банківської мафії в органах державної влади і захисника її інтересів, широке практикування рефінансування комерційних банків під товарні векселі, що ліквідує грошовий голод, підірве підвалини інфляції.

Слід скерувати національні кредитні ресурси на обслуговування виробництва, а не тіньових посередницьких операцій, широко використовувати сурогати і замітники грошей, а вивільнений від торгово-посередницьких операцій грошовий капітал скерувати в промисловість і сільське господарство.

Висловлюються серйозні аргументи щодо незаслуженого привласнення комерційними банками, які є лихварськими установами, величезних коштів підприємств, які не відповідають наданим ними послугам.

Обґрунтовано конкретні пропозиції щодо доступності кредитів для фермерів, сільськогосподарських підприємств, людей малого і середнього бізнесу, активізації фінансових потоків, які повинні циркулювати в усьому суспільстві, а не тільки у верхах, між мафіозними кланами.

Оскільки банківська система опинилася поза суспільним наглядом, пропонується організувати повсякденний ефективний контроль за діяльністю банків і насамперед Нацбанку. Рекомендується в цій справі використати американський досвід.

Зрозумівши, що головним злом американської економіки в час глибокої кризи є неякісне банківське обслуговування, президент США Рузвельт своїм першим президентським актом 5 березня 1933 р. тимчасово закрити усі без винятку банки країни...

Пора здійснити всеохоплюючу, ґрунтовну ревізію Нацбанку і вивести на суд громадськості ті злочини, які тут

творились упродовж багатьох років, і притягнути винуватців до кримінальної відповідальності.

Розвиток промисловості і сільського господарства, а також відродження України не будуть розблокованими, якщо не буде реформована банківська система, яка є одним з найважливіших елементів економічної самоорганізації країни.

Нинішніми керманичами банківської системи є не просто безмозгі дурні, а державні злочинці.

Доки біля керма Нацбанку перебуватимуть стельмахи та інші главарі банківської мафії, порядку у фінансах України не буде.

Негайно треба критично оцінити грошово-кредитну політику, провести всебічну перевірку банківської системи і суворо покарати казнокрадів і державних злочинців.

Насамперед, Нацбанк винен у тому, що Україна досі не має ефективної кредитної грошової системи, бракує розгалуженої мережі банківських установ, які повинні покривати всю територію країни.

При здійсненні корінного і глибокого реформування банківської системи Верховній Раді слід скористатися результатами моїх багатолітніх досліджень, поданими моїми численними матеріалами і розрахунками.

Спеціально для Верховної Ради я підготував Концепцію перебудови банківської системи, під якою поставили свої підписи 79 депутатів Верховної Ради XIII скликання й одноставно висловились за розгляд Концепції на сесії. Верховна Рада надрукувала мою працю "Яка банківська система потрібна Україні (до Концепції становлення і розвитку банківської системи України)" на 80 стор., яка була вручена всім народним депутатам (1-Д, 28.08.95, т. 500). Відповідно до розпорядження заступника Голови Верховної Ради О. Дьоміна від 18.01.96 р. Концепція була надрукована і розіслана в усі комітети і фракції із завданням обговорити й підготувати до розгляду на сесії (№ 1143/12-4, 19.01.96, 38 аркушів). У скороченому варіанті на 10 аркушах

Концепція була вручена всім народним депутатам (7-ІІД, 23.01.96, т. 400).

Більшість Комітетів і фракцій розглянули Концепцію і дали їй високу оцінку. Так, в адресованому О.О. Дьоміну листі № 06-22/8-24 від 23 березня 1996 р. голови Комісії з питань законодавчого забезпечення свободи слова та засобів масової інформації В.Г. Понеділка говориться: “Комісія на черговому засіданні розглянула проект Концепції перебудови банківської системи України і в цілому поділяє основні концептуальні підходи, викладені в ньому.

Проект Концепції схвалюємо і пропонуємо включити його до порядку денного п'ятої сесії Верховної Ради України”.

У листі № 06-22/7-71 від 21 лютого 1996 р. голови Комісії з питань регламенту та забезпечення діяльності депутатів П.В. Шейка особлива увага звертається на те, що в Концепції дасться глибокий аналіз існуючої банківської системи. Це ж саме говориться в листі № 06-12/10-77 тодішнього голови Комісії з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку А. Татарінова, а також у листах тодішнього голови Комісії базових галузей та соціально-економічного розвитку регіонів В.І. Черепа, тодішнього голови Комісії з питань ядерної політики та ядерної безпеки М.А. Павловського, тодішнього голови Комісії з питань державного будівництва, діяльності рад і самоврядування О. Стешенка, тодішнього голови Комісії з питань культури і духовності М.В. Косіва, тодішнього голови Комісії з питань агропромислового комплексу, земельних ресурсів та соціального розвитку села А. Даниленка, тодішнього голови Комісії з закордонних справ і зв'язках з СНД Б.О. Олійника, тодішнього голови Комісії з питань екологічної політики Г. Філінчука, тодішнього голови Комісії з питань Чорнобильської катастрофи В. Яценка, тодішнього голови Комісії з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією Г.О. Омельченка та ін.

На вимогу Голови Верховної Ради України О.О. Мороза (лист № 01–9/798 від 7 грудня 1995 р.) здійснено наукову експертизу Концепції, надійшли десятки висновків і рецензій провідних науковців, наукових установ, міністерств і відомств. Позитивні експертні висновки провідної в Україні кафедри банківської справи ректор Київського державного економічного університету А.Ф. Павленко 25 грудня 1995 р. (лист № 01/27–626) надіслав Голові Верховної Ради України О.О. Морозу. У цих експертних висновках говориться, що в праці М.А. Швайки “містяться слушні і критичні зауваження і пропозиції щодо подальшого розвитку і покращення роботи Національного банку України і комерційних банків. Можна погодитися з автором відносно необхідності створення спеціалізованих банків, прискорення проведення грошової реформи, широкого запровадження в обіг векселів і деякими іншими думками.

Обґрунтованим є висновок М.А. Швайки про те, що створення сільськогосподарських, інвестиційних, іпотечних, муніципальних та інших банків буде сприяти наближенню банківських установ до виробників.

Заслуговеє на підтримку думка автора про те, що зволікання з проведенням грошової реформи наносить економічну і політичну шкоду Україні. Світовий досвід говорить, що грошові реформи проводилися не після стабілізації економіки, а були складовою частиною заходів, спрямованих на її досягнення.

Автор правий, коли говорить про необхідність змінити структуру сукупної грошової маси в напрямок зменшення питомої ваги готівки. Дійсно, величезні суми грошей знаходяться зараз поза банками, працюючи на тіньову економіку. Але цього можна досягти не тільки шляхом проведення грошової реформи конфіскаційного характеру.

Автор переконливо доводить, що ринкове реформування банківської системи України не повинно здійснюватися

шляхом копіювання досвіду західних країн, цей досвід треба використовувати творчо, з урахуванням нашої дійсності.

У цілому можна дати позитивну оцінку роботі М.А. Швайки...”

Якщо б було зроблено те, на що звернули увагу експерти, була б створена в Україні ефективна кредитно-грошова система і підірваними позиції лихварства.

Мою концепцію розглядали В.М. Литвин, В. Медведчук. Надійшли десятки висновків і рецензій провідних наукових установ і науковців (академіків НАНУ М.М. Паламарчука, Ю.М. Пахомова, В.М. Геєця, І.Р. Юхновського, П.С. Кислого, М.С. Герасимчука, М.Г. Чумаченка), міністрів В.І. Малєва, В.Л. Мазура, багатьох міністерств і відомств. По два томи матеріалів вручено О.М. Ткаченку і С.І. Гуренку, які отримали позитивну оцінку. 12.01.1999 р. всім головам комітетів і фракцій вручена моя праця “Чому в Україні повсюдно бракує грошей? (Нові підходи до грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків)”.

Розгляд Концепції на сесії не допустило банківське лоббі.

20 жовтня 1999 р. Секретаріат видрукував мою Концепцію вдосконалення грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків і вручив кожному народному депутату (№ 4122). Їм же також вручена книжка “Банківська система України: шляхи реформування”, видана Парламентським видавництвом у 2000 році. Так що в розпорядженні Верховної Ради є науково-обґрунтована програма створення ефективної банківської системи, яку треба реалізувати.

Для того, щоб ця безголова, безмозга антинародна грошово-кредитна політика отримала осуд народу, треба обговорити на сесії Верховної Ради і на засіданні Кабінету Міністрів мою доповідь і провести публічні громадські слухання. Тільки так можна буде очиститися від скверни.

*Коміренко В.І., доктор економічних наук, завідувач
кафедри міжнародних економічних відносин;
Найдьонов В.С., доктор економічних наук, професор
кафедри міжнародних економічних відносин*

ПРОБЛЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Управління економікою як на рівні держави, так і на рівні окремого підприємства завжди базувалося на прагненні мінімізувати видатки і максимізувати прибутки. Вибір оптимальних рішень за допомогою моделювання розглядається методологією економічної науки як один із методів, який потребує ретельної уваги та постійного вдосконалення.

Необхідність в ефективному прогнозуванні підтверджується багатомільярдними збитками, від яких щорічно потерпають навіть передові компанії світу. Їм можна було б запобігти, виділяючи на прогностні дослідження достатню кількість коштів. Провідні фірми витрачають на прогнозування приблизно 10% асигнувань на наукові дослідження. За даними Касьяненка В.О. та Старченка Л.В. [2], найдорожчі економічні прогнози коштують приблизно 0,5–1,0 млн. доларів, а збитки, пов'язані з небажанням враховувати можливі ризики проектів, завжди є вищими в 10–100 разів.

Система моделювання й прогнозування економічних процесів в Україні міститься на етапі становлення. У минулому твердження про те, що розвиток економіки повинен регулюватися лише стихійними ринковими відносинами. Більшість наукових й виробничих установ використовують у своїй діяльності наукові методи

моделювання й прогнозування, що дозволяє підвищувати рівень розвитку економіки.

Для вивчення новітніх методів моделювання та прогнозування майбутніми економістами-міжнародниками в межах дисципліни методологія економічної науки авторами пропонуються до узагальненого дослідження моделей окремих галузей економіки.

1. Моделі народного господарства

Моделі народного господарства — це опис математичними методами економічних процесів для встановлення кількісних і логічних залежностей між різними елементами на макроекономічному рівні.

Моделі народного господарства набули поширення в останні 30–40 років ХХ ст. та, особливо, на початку ХХІ століття. Розробляються вони для теоретичних (економічний аналіз стану макроекономіки) і практичних (планування, управління, прогноз) цілей.

Виділяють такі *типи моделей народного господарства*:

- моделі планування (зокрема оптимального);
- моделі управління;
- моделі прогностичні;
- моделі рівноваги;
- моделі зростання.

Змістовно модель народного господарства охоплює:

- виробництво;
- споживання;
- фінанси;
- планування;
- управління та ін.

У такій моделі головну увагу зосереджують на одному процесі, а решту подають у спрощеному вигляді. Залежно від цього використовують різний математичний апарат.

Моделі планування спираються на *системи лінійних рівнянь і нерівностей*, оскільки головне завдання планування – балансова ув'язка виробництва і споживання.

Моделі оптимального планування є екстремальними задачами з обмеженнями (як правило, це задачі лінійного програмування, їх розширення чи узагальнення).

Моделі управління базуються на різних екстремальних задачах, зокрема на задачах оптимального керування в розумінні Потрягіна.

Моделі зростання породжують особливі екстремальні задачі. Ідея побудови груп моделей народного господарства, що базуються на таких задачах, впливає з тези про конструктивний характер економіки і керованість економічних процесів.

У моделях прогнозу використовують апарат кореляційного і регресійного аналізу, імовірнісні процеси, імітаційні моделі.

Моделі рівноваги базуються на теорії ігор. Загальної моделі народного господарства, яка охоплювала б часткові випадки більшості розглянутих моделей, не існує.

Проблеми, які ставлять і розв'язують на макроекономічній моделі, зручно інтерпретувати на динамічній моделі Леонтьєва, яка за певних умов може розглядатись і як модель зростання, і як модель рівноваги. Виробничі можливості в цій моделі задаються трьома матрицями A , B , Φ порядку $(n \cdot n)$ і n -вимірним вектором ω .

$A = | a_{ij} |$ – матриця поточних технологічних коефіцієнтів, де a_{ij} – кількість продукції в галузі j , що необхідна для виробництва одиниці продукції галузі i ;

$B = | b_{ij} |$ – матриця капітальних коефіцієнтів, де b_{ij} – кількість продукції в галузі j , необхідна для створення одиниці фондів галузі i ;

Φ – діагональна матриця фондомісткості, у якій по головній діагоналі стоять числа $f_1, \dots, f_n$, де f_i – фондомісткість продукції галузі i ;

$\omega = (\omega_1, \dots, \omega_n)$ – вектор працемісткостей, де ω_i кількість праці, необхідна для створення одиниці продукції i -ї галузі.

Початковий стан моделі задається вектором наявних обсягів фондів у кожній галузі $F = F(0) = (F_1(0) \dots F_n(0))$ і наявною кількістю трудових ресурсів $\omega(0)$. Позначивши $X_i(t)$ обсяг виробництва галузі i в році t , $R_i(t)$ – обсяг капіталовкладень (інвестицій) у фонди галузі i в році t , $C_i(t)$ – обсяг кінцевого (невиробничого) споживання продукції галузі i в році t , $X(t) = (X_1(t), \dots, X_n(t))$.

Нехай $R(t) = (R_1(t), \dots, R_n(t))$, $C(t), \dots, C_n(t)$.

Задача планування полягає у знаходженні послідовності, за якої виконуються такі співвідношення (баланси):

$$X(0)\Phi \leq F(0); \quad (1)$$

$$X(t)\Phi \leq F(0) + \sum_{\tau=1}^{t-1} R(\tau), \quad t = 1, \dots, T; \quad (2)$$

$$X(t)A + R(t)B + C(t) \leq X(t); \quad (3)$$

$$X(t)\varpi \leq \omega(t); \quad (4)$$

$$C(t) \geq 0;$$

де T – кількість років планового періоду;

$\omega(t)$ – трудові ресурси на рік t .

У правій частині нерівностей – наявність фондів (1, 2), продукції (3) і трудових ресурсів (4), а в лівій – відповідно їхні витрати.

Завдання оптимізації полягає в знаходженні плану, який є збалансованим, тобто задовольняє нерівності (1 – 5) і приводить до максимуму певної функції U , що залежить від $C(0), \dots, C(T)$. Важливою особливістю цього плану є те, що оптимальному шляху розвитку відповідає певна система чисел, які інтерпретуються як ціни. За ними перевіряють, чи є обчислений план оптимальним.

2. Моделі організації виробництва

Моделі організації виробництва — це оптимальні варіанти діяльності суб'єктів господарювання (підприємств, об'єднань) відповідно до технологічних способів виробництва, обсягу та асортименту продукції, маркетингової орієнтації, форми власності, регіонального розташування, транспортування продукції та ін.

У сучасній соціальній ринковій економіці підприємства здійснюють індивідуальне господарювання (індивідуальне відтворення) без усупільнення засобів виробництва, але вони не спроможні досягти належного економічного ефекту без відповідної організації виробництва, яка відповідає вимогам цієї економіки.

Моделі організації виробництва поділяють:

1. За технологічними ознаками:

- спеціалізовані;
- комбіновані;
- диверсифіковані.

2. За розмірами (обсягом) виробництва:

- великі;
- середні;
- малі.

3. За ознаками власності на засоби виробництва:

- індивідуальні;
- сімейні;
- приватні;
- державні;
- спільні (змішані);
- орендні;
- акціонерні тощо.

4. За регіональними ознаками:

- виробництво місцевого значення;
- регіонального;
- республіканського;
- світового тощо.

5. За формами господарювання і формами об'єднання:

- асоціації;
- корпорації;
- концерни;
- фінансово-промислові групи;
- холдингові компанії;
- спілки тощо.

3. Моделі фондового ринку

Моделі фондового ринку – найважливіші моделі, що описують організацію функціонування національних фондових ринків, основою яких є специфіка операцій комерційних банків з корпоративними цінними паперами.

Модель фондового ринку країни визначається характером її банківської системи (сегментована, універсальна), оскільки специфіка організації ринку залежить від ступеня участі комерційних банків в операціях із цінними паперами.

Залежно від ролі комерційних банків на фондовому ринку умовно виділяють три моделі його організації: небанківську, банківську, змішану.

1. *Змішана модель* сформувалася в результаті трансформації та уніфікації небанківської і банківської моделей фондового ринку, а отже, поєднала їх базові засади.

2. *Небанківська модель* фондового ринку також має назви «біржова», «американська», «англосаксонська». Небанківська модель фондового ринку передбачає чітке визначення функцій та розмежування сфер діяльності банківських і небанківських кредитно-фінансових установ, зокрема відсторонення комерційних банків від операцій на фондовому ринку (операцій на ринку корпоративних цінних паперів здебільшого нефінансових компаній). Ринок державних цінних паперів залишається для них відкритим. Унаслідок цього комерційні банки і фондовий ринок функціонують певною мірою автономно, а головну роль на ринку відіграють інші банківські і небанківські кредитно-фінансові установи й фондові біржі.

Таку модель організації обрали розвинені фондові ринки США, Японії, Великобританії, Франції, Канади та інших країн, тобто небанківська модель фондового ринку характерна для країн із сегментованою банківською системою, головним принципом якої є спеціалізація. За таких умов комерційні банки спеціалізуються на короткострокових

депозитно-позичкових операціях або за давньою традицією (як у Великобританії, Канаді, Австралії, частково у Франції), або внаслідок ухвалення законодавчих актів про максимальне обмеження банківських функцій на фондовому ринку здебільшого після подолання світової економічної кризи 1929–1933 років (у США, Італії, Іспанії), або перейшли на цю модель після певних політичних подій (наприклад, Японія після закінчення Другої світової війни).

На країни з традиційною *сегментованою банківською системою* також поширилося встановлення законодавчого розмежування комерційної та інвестиційної банківської справи в період між закінченням світової економічної кризи 1929–1933 років і Другою світовою війною (лише у Великобританії такі обмеження були неформальними). Наслідки цієї кризи засвідчили неможливість функціонування комерційних банків на фондових ринках багатьох розвинених країн і виявили здебільшого спекулятивні наміри в їхніх операціях із цінними паперами. Першопричиною банкрутств банків стало здійснення ними операцій з цінними паперами за незначного обсягу власного капіталу та переважання короткотермінових депозитних коштів у структурі банківського капіталу (у німецькомовних країнах універсальні банки здавна приділяють значну увагу обсягу власного капіталу, що робить їх менш вразливими за ринкової нестабільності, а також залучають значні довготермінові ресурси). Встановлені обмеження щодо операцій комерційних банків змусили їх пристосовуватися до нових умов функціонування, відпрацьовувати відповідні стратегії діяльності на фондовому ринку. З 60–70-х років ХХ ст. у багатьох розвинених країнах усе більше з'являється тенденція до універсалізації комерційних банків (за збереження позицій спеціалізації), насамперед щодо операцій з цінними паперами, що пояснюється впливом конкуренції з боку інших банківських та небанківських установ і з боку фондового ринку.

Універсализація банківської справи відбувається за двома напрямками: прямої і непрямой диверсифікації.

Пряма диверсифікація передбачає безпосереднє виконання комерційними банками операцій на фондовому ринку, *непрямо* - їх опосередковане втручання у сферу операцій із цінними паперами завдяки участі в капіталах інших банківських і небанківських кредитно-фінансових установ аж до встановлення повного контролю за ними.

Непряма диверсифікація поширена передусім у країнах з небанківською моделлю фондового ринку, тобто за існування обмежень на банківські операції з цінними паперами; за ліберального законодавства використання непрямой диверсифікації може обумовлюватись особливостями політики окремих банківських установ.

Пряма диверсифікація можлива за універсальної банківської системи або лібералізації законодавства, що регламентує операції банків з цінними паперами. *Трансформація законодавства* в країнах з небанківською моделлю фондового ринку *обумовила виникнення нової моделі організації ринку* - змішаної (синтезованої), яка є проміжною між моделями, що існували раніше, і дає рівний доступ до операцій з цінними паперами банківським і небанківським кредитно-фінансовим установам (це стало можливим завдяки зміцненню комерційних банків).

3. *Банківська модель фондового ринку* (також має інші назви: німецька, європейська, або континентальна) дає змогу комерційним банкам виявити свою універсальність у сфері операцій із цінними паперами, що передбачає поєднання комерційної банківської справи (депозитно-позичкові операції) з інвестиційною банківською справою (діяльність на фондовому ринку та довготермінове кредитування). Тому в ній превалюють універсальні банки на фондовому ринку, що послаблює роль і зменшує різноманітність інших учасників ринку (на противагу попередній моделі). До 70-х років ХХ ст. розвиток універсальної банківської справи був характерний

для Німеччини, Швейцарії (найяскравіші приклади універсальних банківських систем), Австрії, Нідерландів, Бельгії, Швеції, Данії та Люксембургу. У цих країнах виконання комерційними банками функцій інвестиційних банків обумовлено історично, тому вони традиційно лідирують на національних фондових ринках.

Серед фондових ринків із банківською моделлю організації виділяються ринки Німеччини та Швейцарії, яким притаманний високий рівень розвитку, найбільші обсяги операцій, найефективніші у світі банківські системи (насамперед комерційні банки).

Механізм взаємодії банківського середовища з фондовим ринком був відпрацьований у цих країнах ще наприкінці ХІХ ст. у процесі формування великих акціонерних банків, які відразу витіснили банкірські дома з їхніх позицій завдяки здатності до швидкого збільшення власного капіталу.

За банківської моделі фондового ринку, наприклад у Німеччині, високий рівень інтеграції банківського і промислового капіталів досягається насамперед через придбання банками акцій нефінансових компаній. Для цієї моделі характерним є *домінування комерційних банків у посередницьких операціях з цінними паперами*, що іноді спричиняється законодавчими нормами, як у Німеччині, де придбання і продаж цінних паперів за рахунок інших осіб вважаються банківськими операціями.

Банківська і небанківська моделі фондового ринку зазнають змін, наближаючись до змішаної моделі організації ринку. Такі перетворення стимулювалися необхідністю підвищення конкурентоспроможності комерційних банків щодо вітчизняних та іноземних банківських і небанківських кредитно-фінансових установ і мали на меті усунення дискримінації комерційних банків у сфері операцій з цінними паперами (у небанківській моделі).

Трансформації фондових ринків сиріяли також інтернаціоналізації та глобалізації національних фінансових

ринків, регіональним інтеграційним процесам, оскільки вони потребують уніфікації фінансових операцій. *Результатом* трансформації фондових ринків, що охопила більшість розвинених країн у 80-ті роки, стало виникнення *змішаної (синтезованої) моделі*, яка тепер є провідною серед розвинених фондових ринків, бо скасувала (чи значно пом'якшила) обмеження діяльності комерційних банків на цих ринках і об'єднала можливості банківських і небанківських установ у сфері операцій із цінними паперами.

Принципи функціонування змішаної моделі є найбільш оптимальними для розвитку фондових ринків, відповідають сучасним світовим тенденціям універсалізації банківської діяльності через зниження дохідності традиційних операцій і складають основу уніфікації національних розвинених ринків.

У більшості країн, у яких відбулася трансформація небанківської моделі в змішану, відповідні зміни було внесено до законодавства; формально функціональне розмежування діє лише в США та Італії. Перехід до змішаної моделі відображений і в законодавствах країн з банківською моделлю фондового ринку.

Змішана модель фондового ринку поєднує діяльність банківських і небанківських кредитно-фінансових установ, а щодо комерційних банків визнає принципи універсальності та спеціалізації, даючи змогу великим установам прямо або опосередковано диверсифікувати свої операції та залишати ринкові ніші для невеликих банків. Вона дає можливість комерційним банкам опановувати операції з цінними паперами і бути активними учасниками фондових ринків, залишаючись депозитними установами.

4. Особливості економіки України та економічне зростання

Перехід від економічної системи, яка функціонувала на директивно-плановій основі, до ринкової економічної системи здійснюється на відміну від інших розвинених країн в умовах, коли вже існувала індустріальна система. Цей факт

зумовлює низку особливостей сучасного перехідного процесу, який відбувається в змінній послідовності подій порівняно з класичними. Перехідний процес має певні властивості, які пов'язані не тільки зі зміною техніко-технологічних характеристик, а й з новою якістю формування нового типу соціально-економічного розвитку.

Під час переходу до ринкової економіки постійна мінливість і якісне оновлення всіх елементів суспільства є головними рушійними силами розвитку. Однією з головних рис переходу до нового типу розвитку є заміна екстенсивного розвитку інтенсивним. Розробка нової моделі економічної політики в Україні, яка має стати важливим чинником зростання економіки, є відтворення економічного і науково-технічного потенціалу, поліпшення якості життя населення та створення умов для динамічного розвитку структурно оновленого і збалансованого народногосподарського комплексу.

Передумови і шляхи економічного зростання в Україні серед завдань економічної політики об'єктивно набувають першочергового значення тому, що без переведення економіки на траєкторію зростання неможливо розв'язати ні однієї соціально-економічної проблеми.

Інструментами регулювання економічного зростання країни з перехідною економікою на відміну від розвинених країн є: інфляція; секторальний розподіл доходу; монетарна ефективність; сукупний попит; еластичність пропозиції.

Зв'язок інфляції з економічним зростанням носить комплексний характер тому, що інфляція і зростання є динамічними явищами. Вона може бути нелінійною і немонотонною. Статистичні дослідження показали, що серед країн з високим рівнем інфляції зв'язок між рівнем інфляції і зростання негативний, одночасно в країнах з низьким або середнім рівнем інфляції — позитивний. Цей зв'язок між інфляцією та зростанням залежить від причин, які викликають інфляцію, і він може бути інверсним.

Взаємозв'язок між інфляцією й економічним зростанням може визначатися іншими чинниками. Якщо зростання цін зумовлено зростаючими витратами виробництва, то збереження грошового запасу на постійному рівні не може знизити рівень цін, а може призвести до зниження рівня економічної активності і реального доходу в країні. Це головна причина, завдяки якій здійснюється на державному рівні грошова експансія.

Слід також розрізняти чинники, які ініціюють інфляцію і сприяють її розвитку. Спровокувати інфляцію можуть грошова експансія та зменшення пропозиції, але з часу запуску інфляційного механізму вже інші сили регулюють розвиток інфляційної ситуації. Типовими прикладами такого механізму є спіраль: заробітна плата – ціни. Інший репродукційний механізм, який характерний для країн з перехідною економікою, пов'язаний із державним бюджетом: інфляція веде до дефіциту бюджету або до зростання дефіциту. Спроба погасити цей дефіцит за рахунок збільшення грошової маси ускладнює інфляційні процеси. Пояснення того, чому керівництва країн з перехідною економікою часто звертаються до інфляційних методів шляхом варіювання рівнів інфляції, криється в спробі отримати більшу частину національного доходу в короткостроковому періоді, ніж при постійному рівні інфляції. Разом з тим, хоча інфляція дає можливість збільшити ресурси для інвестицій і таким чином прискорити зростання за короткий період часу, максимальна кількість ресурсів, які можуть бути збільшені, у довгостроковому періоді обмежена.

Секторальний розподіл доходу також впливає на економічне зростання різними способами, особливо через дію на норму збереження і культуру виробництва. З боку попиту важливий вплив здійснює систематична зміна у фазах споживацького попиту на продукцію різних секторів у процесі економічного зростання. При нижчих рівнях доходу

попит зосереджений на основних продуктах сільськогосподарського сектору, для якого характерне низьке зростання продуктивності праці, яке пов'язане не тільки з дією ефекту зниження віддачі від масштабу, а й з іншими специфічними для країни з перехідною економікою чинниками (висока ресурсоемність, низька фондоозброєність). При досягненні середнього рівня доходу переключення попиту на промислові товари індукує прискорення економічного зростання, що асоціюється із зростанням продуктивності праці в промисловому секторі і секторальному перерозподілі ресурсів в економіці.

Відомі різні засоби, які опосередковано діють на інфляційні процеси економічного зростання. Один із них — це монетарна ефективність з точки зору загальної довіри до цінової грошової стабільності. Витрати раціональних економічних розрахунків будуть нижчі при ціновій стабільності, ніж у випадку, коли досить певно очікуються зміни на тому ж рівні. Витрати будуть ще вищі при невизначеності цих очікувань. Проблеми в такому випадку пов'язані з наявністю технологічного прогресу — зниженням цін на вироблену продукцію стосовно оплати праці. Монетарна ефективність істотно впливає на процеси зростання при високих рівнях інфляції (негативний зв'язок). Але навіть у цих випадках негативний зв'язок може визначатися не тільки зниженням монетарної ефективності, а й іншими причинами, які діють на інфляцію і процеси економічного зростання. При середньому рівні інфляції її дія на економічне зростання незначна.

Інфляція може стимулювати зростання, якщо використовується для мобілізації інвестицій у формі заощаджень. Унаслідок недосконалої системи оподаткування та слабкості банківської системи в країнах з перехідною економікою часто звертаються до інфляції для фінансування витрат на розвиток, особливо через бюджет. Для країни, яка ефективно шукає мобілізаційні ресурси для економічного

зростання, середній рівень інфляції є несприятливою політикою розвитку. Політика стимулювання економічного зростання інфляційними засобами насправді більше уповільнює, ніж прискорює його. Найзначніші дослідження в цьому напрямі були зроблені М. Фріманом і Р. Манделом [1].

Якщо починати з низького рівня інфляції, то можна збільшити частку національного доходу шляхом збільшення рівня інфляції за короткий період. З другого боку, якщо виходити з високого рівня інфляції, то необхідно його знизити, щоб збільшити частку національного доходу. Інфляція може допомогти збільшити обсяги ресурсів для інвестицій, однак маніпулювання рівнем інфляції в довгостроковому періоді може призвести до несподіваних результатів. Найповнішу картину можна отримати, якщо розглядати взаємодію між інфляцією та економічним зростанням з позицій факторів попиту.

Згідно з кейнсіанською теорією, при наявності невикористаних ресурсів зростання сукупного попиту зумовлює збільшення випуску продукції за рахунок утилізації цих ресурсів без будь-якого збільшення ціни. Однак на практиці цей процес супроводжується незначним збільшенням ціни, тому в загальному випадку збільшення сукупного попиту веде до деякої інфляції і зростання. Збільшення попиту відбувається у вигляді збільшення попиту на гроші і реального попиту на товари й послуги залежно від збільшення рівня ціни. Якщо інфляція зумовлена очікуванням збільшення цін або чинниками зростаючих витрат, монетарна експансія не відіграє ролі в збільшенні сукупного попиту і тому не чинить ніякого впливу на процеси економічного зростання, а тільки визначає зростання трансакційних витрат економічних операцій на вищому ціновому рівні.

Якщо передбачається екзогенне збільшення цін, то зростання випуску продукції як результат збільшення сукупного попиту залежить від еластичності пропозиції. В

екстремальному випадку, коли еластичність дорівнює нулю, збільшення попиту призводить до інфляції і відсутності будь-якого зростання.

У країнах з перехідною економікою еластичність пропозиції залежить не тільки від наявності невикористаних виробничих ресурсів, а й від множини чинників технологічного та інституційного характеру. У розвинених країнах головним чинником є наявність невикористаних ресурсів і насамперед рівень безробіття, тому тут відзначається зворотний зв'язок між рівнями безробіття й інфляції (крива Філіпса). Однак визначальним чинником, який впливає на позицію і форму кривої Філіпса в різних країнах і різний час, є інституціональна структура ринку праці цього періоду, яка сфокусована на збільшення зайнятості або грошового забезпечення тих, хто працює. Результуюча позиція кривої залежить від вибору економічної політики зростання.

Економічне зростання без інфляції в країні з перехідною економікою можливе тільки у випадку значної частки експортної сировини. Однак найхарактернішим для такої країни є повільне зростання на фоні низької інфляції в результаті послідовної політики ігнорування експансії і неповного використання наявних виробничих ресурсів через побоювання збільшення темпів інфляції. Прикладом цього може служити консервативна монетарна політика України в окремі відрізки гривневого періоду.

Економічне зростання і національне процвітання країни залежить як від факторів пропозиції, так і факторів попиту. Стійке зростання національного доходу можливе за умови збільшення продуктивного потенціалу за допомогою різних чинників пропозиції, але тільки в потенційному випуску економіки. Для реалізації цього потенціалу необхідно також розширення сукупного попиту засобами державної соціально-економічної політики. Зростання виробництва саме собою генерує збільшення доходу і розширення попиту, пов'язане зі збільшенням доходів. Але, як правило, зростання тільки таких

ендогенних джерел попиту може бути недостатнім для збільшення продуктивного потенціалу. Тому деяке збільшення екзогенних джерел попиту, таких, як інвестиції, державні витрати та експорт, є також необхідним. До того ж існує така взаємодія між пропозицією і попитом, за якої збільшення попиту індукує експансію пропозиції. Країна буде мати високий рівень зростання, якщо пропозиція і попит збільшуються швидко й одночасно. Політика стимулювання попиту приведе до прискорення зростання, якщо збільшення попиту відстає від зростання пропозиції. У протилежному випадку для прискорення зростання необхідна політика, яка сконцентрована на розширенні пропозиції.

Розробляючи стратегію економічного зростання, слід виходити з позицій національної безпеки України, що дає можливість враховувати національні інтереси держави, глобальні процеси світового розвитку, класифікувати загрози та передбачати механізми недопущення нестабільної ситуації в країні й переростання її в небезпеку і кагастрофу.

Безпека як економічна категорія передбачає утримання економіки на тому рівні розвитку, який забезпечував би нормальну життєдіяльність населення, зокрема його зайнятість, можливість подальшого економічного зростання, збереження в робочому стані всіх систем, необхідних для успішного розвитку.

Важливою умовою реалізації актуальних завдань економіки є перехід на модель стійкого розвитку з певним рівнем державного регулювання економічних процесів, що гарантує нормальне функціонування багатокладної економіки та забезпечує збалансоване виконання соціально-економічних для з метою задоволення потреб нинішнього і майбутнього поколінь.

Відповідно до принципів ендогенно орієнтованої моделі ефективна національна стратегія визначається забезпеченням:

– оптимального й ефективного використання наявного потенціалу;

- стійких протягом тривалого часу темпів економічного зростання за умови повної зайнятості населення;
- низької інфляції;
- справедливого розподілу доходів.

Потенціал економічного зростання залежить як від проведеної в країні макроекономічної політики, так і від потенційних можливостей національної економіки, що зумовлюється стартовими умовами економічного розвитку. При цьому чим вищий потенціал економічного зростання, тим менше економіка буде піддаватися випадковим зовнішнім і внутрішнім кон'юнктурним сплескам і стійкіший буде економічний розвиток.

Література

1. Бакаєв О.О., Гриценко В.І., Бажан Л.І., Бакаєв Л.О., Бобер К.А. Економіко-математичні моделі економічного зростання. – К.: Наукова думка, 2005. – 189 с.
2. Касьяненко В.О., Старченко Л.В. Моделювання та прогнозування економічних процесів: Навчальний посібник. – Суми: Університетська книга, 2006. – 184 с.
3. Стеченко Д.М., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень: Підручник. – К.: Знання, 2005. – 309 с.
4. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень: Конспект лекцій. – К.: Академвидав, 2004. – 208 с.

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ВИРОБНИЦТВА

Традиційно конкурентоспроможність трактується як зумовлене економічними, соціальними і політичними факторами стійке становище країни на внутрішньому і зовнішньому ринках, іншими словами – здатність економічних агентів країни протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках інших країн.

Теорія конкуренції виходить з того, що конкурують не країни, а окремі виробники чи продавці продукції. Але економічний успіх держави, тобто її конкурентоспроможність, безпосередньо визначається наявністю в неї конкурентоспроможних галузей і виробництв. Тому підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників має стати найважливішим пріоритетом промислової політики України, яка повинна знайти всебічну активну підтримку в діях Верховної Ради та Уряду і вплинути на формування сприятливого нормативно-правового поля конкуренції. Це досить об'ємна і копітка робота, яка потребує постійного моніторингу конкурентного середовища з урахуванням особливостей національної економіки та світового ринку, умов виробництва та чинників, котрі можуть сприяти ефективній конкуренції.

Проте жодна з країн не ставить за мету досягнення ефективної конкуренції з усього спектру продукції, яку вона може потенційно виробляти. Пріоритет надається лише тим секторам економіки, які мають реальні умови для отримання конкурентних переваг на світовому ринку. Для України, щоб запобігти нераціональному використанню національних ресурсів у процесі структурної перебудови, особливо

актуальним є визначення саме таких видів економічної діяльності та створення механізму підтримки пріоритетних виробників і вдосконалення на цій основі структури виробництва.

Проблема оцінки конкурентоспроможності носить комплексний характер і базується насамперед на непрямих методах визначення ефективності окремих галузей вітчизняної економіки порівняно з іншими, а також здатність до конкурування української продукції порівняно з іноземними виробниками. Тобто на першому етапі вимірюються сукупні затрати на вироблення умовної одиниці продукції, прибутковість, рентабельність, фінансова стійкість тощо. На другому етапі отримані індекси корегуються на показники зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином було отримано інтегральний індекс з низки галузей та економіки в цілому, що містить як потенціальну здатність до збільшення конкурентоспроможності, так і віддзеркалення цієї здатності в торговельному балансі України.

Оцінка потенційних можливостей окремих галузей економіки України щодо підвищення конкурентоспроможності дозволяє визначити опорні галузі і виробництва, які повинні взяти на себе провідну роль у розвитку економіки, а згодом й зайняти ключові місця в її структурі. Для України це, насамперед, переробні галузі матеріаловиробляючого комплексу (металургійна, хімічна, будівельних матеріалів), наукоємні й високотехнологічні галузі машинобудування та оборонної техніки, а також легкої і харчової промисловості. Багато підприємств цих галузей уже зарекомендували себе конкурентоспроможними суб'єктами зовнішнього ринку, але їх позиції там поки що не досить стійкі через внутрішні проблеми і коливання кон'юнктури на світовому ринку.

Підсилення конкурентних позицій в опорних галузях переробної промисловості може бути досягнуто тільки за умов істотного збільшення інвестиційних можливостей і

нагромадження інноваційного потенціалу. Інвестиції взагалі мають домінантне значення для галузей з підвищеною капіталоємністю, де економічні показники їх діяльності, власне ефективність, суттєво залежать від масштабів виробництва. Враховуючи, що в Україні переважна більшість галузей відповідає саме цим критеріям, проблема пошуку інвестиційних ресурсів набуває надзвичайного значення.

Одночасно з внутрішніми шляхами мобілізації фінансових ресурсів (розвиток фінансового і фондового ринків, відповідна податкова і кредитка політика) було б доцільно знайти хоча б часткове розв'язання цих проблем, спираючись на економічний потенціал країн СНД і, насамперед, Росії. Ідеться не про прямі фінансові субсидування. На першому етапі досить створити сприятливий режим у міждержавних відносинах щодо розвитку опорних галузей, уникнувши через це форсованого розв'язання інвестиційних проблем на шкоду соціальному.

Ключовими факторами, що впливають на розвиток системи, є наявність та обмін факторами виробництва, знаннями і технологіями, наявність і підготовка кваліфікованих кадрів у відповідних галузях, вигоди агломерації та наявність соціальної інфраструктури тощо. Впливаючи на ці чинники, держава може сприяти розвитку не однієї галузі, а цілої взаємопов'язаної системи.

У цьому випадку необхідно визначити домінуючі ланки (найбільш перспективні з точки зору конкурентоспроможності види економічної діяльності) у цих системах.

Налагодження роботи з оцінки конкурентоспроможності потребує відповідного організаційно-методичного забезпечення, однак ні в Україні, ні в інших пострадянських країнах питання теорії і практики конкуренції на державному рівні раніше майже не розглядалися. Можна, звичайно, скористатися досвідом країн з розвинутою ринковою економікою, але саме він свідчить, що через відмінності між

країнами в їх розвитку, методичні підходи та конкретні пропозиції щодо оцінки рівня конкурентоспроможності виробництва та визначення напрямів її підвищення мають базуватися безпосередньо на умовах тієї країни, у якій функціонує дана галузь, віддаючи перевагу саме національним особливостям функціонування того чи іншого виробництва.

Проведення оцінки конкурентоспроможності з усіх основних видів продукції, побудованої на стандартних методах аналізу, за умов дефіциту ресурсів неможливо. Тому доцільним є визначати рівень конкурентоспроможності за показниками, які характеризують ефективність виробничої діяльності, фінансового становища, ефективності організації збуту і просування товару порівняно з конкурентами.

Такий підхід дозволяє відмовитись від затратних досліджень для проведення стандартних оцінок конкурентоспроможності з окремих товарів, які формують основну частину випуску виду економічної діяльності. Таким чином у запропоновану методику покладено принцип: критерієм конкурентоспроможності є ефективність.

Метод ефективної конкуренції є першим кроком у побудові індексу конкурентоспроможності виду економічної діяльності. Найбільш конкурентоспроможними є ті галузі, де найкраще організована робота всіх господарських одиниць. На ефективність діяльності кожного з підприємств впливає значна кількість факторів – ресурсів підприємства. Тому йдеться про оцінку ефективності використання цих ресурсів, зокрема персоналу та часу.

Таким чином для побудови інтегрального індексу було визначено дев'ять його складових, а саме: коефіцієнт операційного прибутку; коефіцієнт прибутковості продажів; коефіцієнт рентабельності оборотних активів; коефіцієнт рентабельності активів; коефіцієнт рентабельності власного капіталу; коефіцієнт оборотності активів; коефіцієнт оборотності оборотних активів; коефіцієнт оборотності

дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості.

Експертним шляхом було визначено вагу кожного з коефіцієнтів, таким чином вдалось уникнути подвійного об'єкту деяких пов'язаних коефіцієнтів.

Універсальність побудови індексів фінансової конкурентоспроможності дозволяє робити будь-які операції порівняння, а визначення чинників (складових загального індексу) разом з описом кожного з коефіцієнтів, дозволяє досить чітко та прозоро проводити аналіз тенденцій фінансової конкурентоспроможності за видами економічної діяльності.

У минулому році найефективнішими видами економічної діяльності були пошта та зв'язок, чорна металургія, целюлозно-паперова промисловість, а також виробництво коксу й продуктів нафтопереробки. Непогані показники ефективності мав також транспорт та обробна промисловість у цілому. Найбільш вдалу динаміку ефективності в 2002–2005 роках демонстрували видобування залізної руди (+0,54 од.), машинобудування (+0,23 од.) і чорна металургія (+0,61 од.).

Також для оцінки рівня конкурентоспроможності окремих видів діяльності цікавим є співставлення структури виробництва зі структурою експорту товарів. Співставлення показує значний рівень експортної орієнтації у таких видах промислової діяльності, як легка промисловість, нафтопереробка, хімічна та нафтохімічна промисловість, металургія й обробка металів, машинобудування. Участь цих галузей у конкурентних відносинах на зовнішніх ринках сприяє підвищенню їх економічної ефективності. Але політика підтримки таких галузей, яка проводилась у попередні роки, частково призвела до викривлення умов, у яких відбувається конкуренція, що потребує поглибленого аналізу при оцінці "штучності" конкурентних переваг

окремих видів діяльності при формуванні довгострокової конкурентної політики Держави на галузевому рівні.

Динаміку індексу фінансової конкурентоспроможності **сільського господарства** (1,29¹) насамперед визначав коефіцієнт прибутковості продажів (2,01), що характеризує високу ефективність основної діяльності поза зв'язком з фінансовими операціями і нормами фіскального регулювання, тобто насамперед задоволення попиту на продукцію сільського господарства. Другим за значущістю чинником було зростання оборотності кредиторської заборгованості (2,75), що непрямо свідчить про оптимізацію розрахунків і постачання сільського господарства, а відтак, і детінізацію транзакцій у галузі. Також зріс коефіцієнт оборотності оборотних активів, що свідчить про збільшення ефективності використання матеріальних запасів.

Результати могли б бути більш вражаючими, однак стримуючим фактором був низький рівень показників рентабельності активів, оборотних активів і власного капіталу в 2003–2004 роках, що свідчить про значні структурні та організаційні проблеми в галузі. Проте високі показники 2005 року (крім рентабельності оборотних активів) вирівняли середній рівень (1,33, 0,79 та 1,11 відповідно).

Слід зауважити про низький рівень оподаткування сільгоспвиробників, що було потужним зовнішнім чинником зростання індексу ефективності порівняно з промисловістю.

Спад індексу конкурентоспроможності в 2003 році призвів до зростання рівня імпортозалежності українського ринку сільськогосподарської продукції в 2003 році, що пояснюється значним спадом с/г виробництва (на 11%) та відповідним зростанням імпорту товарів (у 2,2 рази) для забезпечення попиту.

Промисловість займала лівову частку в обсязі реалізованої продукції, тому значних відхилень індексу

---

¹ Тут і надалі середнє арифметичне значення за 2002–2005 роки.

фінансової конкурентоспроможності від 1,00 помічено не було (1,05). Головним позитивним фактором було значне зменшення коефіцієнту оборотності кредиторської заборгованості (до 2,06), що, як і в сільському господарстві, є штальною тенденцією в економіці.

Другим фактором, що впливав на зростання індексу фінансової конкурентоспроможності в промисловості, було зростання коефіцієнтів рентабельності та оборотності оборотних активів (до 1,38 та 1,10 відповідно), що свідчить про ефективне управління використанням матеріальних запасів й оборотних коштів.

Натомість показники рентабельності активів і власного капіталу (1,01 та 0,98) були незначними стримуючими факторами. Найбільшим стримуючим компонентом був коефіцієнт прибутковості продажів (0,83), який до того ж відрізнявся від коефіцієнту оперативного прибутку (1,03) через податкове навантаження та умови економічної діяльності.

Помірний рівень індексу фінансової конкурентоспроможності **добувної промисловості** пояснюється досить скромними показниками рентабельності активів і капіталу, а також показниками оборотності активів (0,67, 0,65 та 0,60 відповідно). Натомість із прибутковістю в цьому виді промислової діяльності ситуація складається непогано – коефіцієнти операційного прибутку та прибутковості продажів становлять 1,30 і 1,20 відповідно.

Динаміка індексу конкурентоспроможності має досить високий рівень кореляції з показниками зовнішньоекономічної діяльності, при якому зростанню індексу відповідає ріст галузі в структурі експорту та спад у структурі імпорту.

Обробна промисловість є більш ефективною частиною промисловості, що засвідчив досить високий рівень індексу фінансової конкурентоспроможності – 1,57, насамперед через високий рівень коефіцієнту оборотності кредиторської

заборгованості (4,50) та коефіцієнту рентабельності оборотних активів (2,00), що непрямо свідчить про позитивні зрушення в матеріалоемності виробництва та поліпшення стану поточних платежів.

Натомість **виробництво електроенергії, газу та води** має досить низьке значення індексу фінансової конкурентоспроможності – 0,58. Зважаючи на високий рівень монополізму та регулювання виду економічної діяльності з боку держави, низькі рівні майже всіх коефіцієнтів (менше 0,50) є зрозумілим та об'єктивним. Лише один з коефіцієнтів викликає значне занепокоєння – коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості (0,37), що свідчить про високий рівень затримки поточних платежів і слабкої роботи підприємств у напрямі її зменшення.

Також помірну фінансову конкурентоспроможність демонструє **будівництво** (0,96). Так само, як і в більшості видів економічної діяльності, „рятивним” коефіцієнтом є коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості (2,52), що є відображенням частішого переходу на попередню оплату та вчасне виконання замовниками фінансових зобов'язань. Крім того, ситуацію поліпшив коефіцієнт оборотності активів (1,31), що свідчить про більш динамічне зростання цін на послуги будівництва порівняно зі зростанням цін на основні засоби. Ця тенденція непрямо свідчить про долучення нових технологій у будівництво.

Досить значним був індекс фінансової конкурентоспроможності **транспорту** (1,58). Головним позитивним чинником було зростання коефіцієнту оборотності кредиторської заборгованості (до 2,77), що, як зазначалося, є загальною тенденцією в економіці. Другим значимим фактором був високий рівень коефіцієнту рентабельності оборотних активів (2,14), який показує здатність виробництва отримувати прибуток від здійснення основної діяльності, що є характерним саме для транспорту.

Стабільно високий індекс фінансової конкурентоспроможності зв'язку та пошти (2,40) був обумовлений високими значеннями майже всіх компонентів. Зокрема, коефіцієнти операційного прибутку та прибутковості продажів становили 2,28 і 2,29 відповідно. Коефіцієнти рентабельності оборотних активів, активів і власного капіталу – 2,38, 3,37 та 3,34 відповідно. Для монополізованого виду економічної діяльності зі значною часткою державної власності такі показники є досить зрозумілими. Попри це, порівняно низьке значення коефіцієнту оборотності кредиторської заборгованості (1,49) свідчить про низький рівень платіжної дисципліни стосовно цього виду економічної діяльності.

Отже, метод ефективної конкуренції дає можливість оперативно визначати слабкі і сильні сторони виробництва, тобто його конкурентоспроможність, і, виходячи з цього, розробити заходи для її підвищення. Такий аналіз може бути більш розгалуженим, тобто враховувати такі додаткові показники, як коефіцієнт освоєння ринку, якості, показники оцінки збутової діяльності тощо. Це залежить від специфіки роботи галузі, специфічних чинників конкурентоспроможності, які мають вплив на діяльність галузі. Даний аналіз враховує внутрішні фактори конкурентоспроможності виробництва. Така оцінка конкурентоспроможності охоплює всі найважливіші оцінки господарської діяльності підприємств галузі й унеможливає дублювання окремих показників, дозволяє швидко й об'єктивно отримати картину становища на галузевому ринку. Використання під час оцінки порівняння показників за різні проміжки часу дає можливість застосовувати цей метод як варіант оперативного контролю.

ЄВРОСОЮЗНА ІНТЕГРАЦІЯ: НОВІ ВИМІРИ

Політичний режим, що став надбанням історії української державності, залишив по собі спадщину у вигляді країни, яка все ще блукає у своїй зовнішньоекономічній стратегії між трьома соснами, якими позначені вітчизняними політиками три її "найстратегічніші" вектори. Про реальну зовнішньоекономічну стратегію за таких умов годі говорити. Її, стратегії, як глибоко продуманої та економічно обґрунтованої з позицій національних інтересів і національної безпеки, розрахованої на перспективу, насправді не існувало. Були декларації. Були гучні, претенційні заяви та промови, але вони так і залишилися "паперовими стратегіями" в шухлядах робочих столів високопосадовців: щорічні послання Президента, програми дій урядів, що змінювалися кожні рік-півтора.

У цьому – велика проблема для України як нової незалежної держави з перехідною економічною системою, проблема, що гальмує процес державотворення, процес становлення України як суб'єкта світогосподарських зв'язків, процес входження до цієї системи й утвердження та зміцнення в ній власних позицій для забезпечення й реалізації національних і державних інтересів.

Великою проблемою залишається на фоні збереження багатовекторності досягнення пріоритетно зважених стратегічних відносин із сусідньою Європою, сусідньою Євразією та з географічно відділеною Північною Америкою.

Команда нинішнього Президента ще не встигла пройти інавгурацію, як заявила про те, що не дотримуватиметься багатовекторної політики, багатовекторності (якої, до речі, насправді не було, були нічим не обґрунтовані декларації) та

зосередиться на євроінтеграції. Це не зовсім виправдана позиція, радше не обґрунтована й поспішна. По-перше, зовнішньоекономічна стратегія будь-якої розвинутої держави, будь-якого інтеграційного об'єднання за сутністю є багатовекторною, і Європейський Союз особливо переконливо демонструє багатовекторність власної зовнішньоекономічної політики, не відмовляючись від пріоритетності зв'язків із США та іншими провідними країнами глобалізованого світу.

По-друге, світовий досвід багатий переконливими прикладами поєднання багатовекторності відносин зі світом і пріоритетності партнерських зв'язків із найвпливовішими суб'єктами світової політики та світового господарства. По-третє, зосередження уваги лише на одному з напрямків зовнішньоекономічної стратегії засвідчить нерозуміння глобальності світового господарства й призведе, зрештою, до ущербної моделі зовнішньоекономічної політики та стратегії, до небажаних наслідків і втрат.

Для України проблемність багатовекторної політики полягає не в тому, що її задекларувала попередня президентська команда, а в тому, що Україна не готова до такої політики, не спроможна її проводити й здійснювати ні економічно, ні фінансово, ні дипломатично, ні кадрово, ні політично. Україна поки що не здатна наповнити реальним змістом багатовекторне співробітництво зі світом. Багатовекторність – це спрямованість зовнішньоекономічної стратегії поширення національних інтересів на різні континенти – азійський, американські, африканський, це визначення власних інтересів у співробітництві з інтеграційними об'єднаннями на цих континентах – NAFTA, MERCOSUR, ASEAN, EU, це взаємовигідні економічні зв'язки на двосторонній основі з країнами на цих континентах – США, Канадою, Бразилією, Чилі, Німеччиною, Францією, Японією, Китаєм, Індонезією, Індією, Туреччиною та багатьма іншими. Таким чином, багатовекторність являла

собою не якийсь міфічний фантом, що до смерті лякає вітчизняних політиків і, на жаль, деяких експертів, а цілком реальну модель зв'язків зі світом за багатьма напрямками-векторами.

Між іншим, за роки незалежності створено суттєві договірні-правові основи двостороннього співробітництва з багатьма країнами всіх континентів. Але, на жаль, більшість таких угод не знайшла практичного втілення через зазначені причини і насамперед тому, що парадигма багатовекторності для багатьох українських політиків залишається неприйнятною через небажання чи нездатність осмислити її зміст.

Концентруючи увагу на євросоюзному виборі, команда нинішнього Президента мала намір подолати проблему магічного трикутника, пропонуючи цивілізовані партнерські відносини як з Російською Федерацією, так і з США, а це самостійні й надто важливі для України вектори зовнішньоекономічної політики. Не відмовляється нинішня адміністрація і від японського, китайського, індійського, бразильського та багатьох інших векторів/напрямків співробітництва в межах світового господарства.

Багатовекторність значима і в тому, що вона дає можливість сприймати навколишній світ масштабно, у повному обсязі, бачити за стратегічними партнерами інших суб'єктів міжнародних економічних відносин. Той факт, що Україна має торгівлю з близько 190 країнами є нічим іншим, як багатовекторною зовнішньоекономічною політикою.

Проблемний характер має для України набуття нею статусу "країни з ринковою економікою". Серед українських політиків, експертів, публіцистів поширеною була вимога до ЄС, і не лише до нього, надати Україні статус "країни з ринковою економікою". Але ж ринковий характер національної економічної системи не визначається тим, що хтось із-зовні надасть їй статус ринковості. Ринкова економіка формується, створюється зсередини. Це складна внутрішня проблема країни, це проблема, яка в країнах,

подібних до України, розв'язується або вже розв'язана через глибокі економічні трансформації, завдяки поширенню й утвердженню ринкових відносин у всіх сферах національної економіки. Це передусім визначення оптимальної моделі державного втручання в економічні процеси як усередині країни, так і в зовнішній діяльності, це ринкові механізми ціноутворення, це свобода приватного підприємництва, і насамперед малого та середнього, це узаконена й захищена багатоманітність форм власності на засоби виробництва та інші не менш важливі елементи.

Постсоціалістичні країни Центральної та Східної Європи відповідно до європейських угод шлях таких перетворень пройшли, не вимагаючи визнання світовою спільнотою ринковості їхніх економік. Такий статус Європейським Союзом було визнано лише після того, коли ринкові економіки в цих країнах стали фактом після здійснення кожною з цих країн глибоких економічних реформ. Реальні наслідки реформування національних економік стали передумовою набуття групою центрально- і східноєвропейських країн і країн Балтії спершу асоційованого, а потім і повного членства в ЄС.

Україна також мала шанс співпрацювати з Європейським Союзом на рівні асоційованого членства. Така можливість була закладена в *Угоді про партнерство і співробітництво*, однак українська сторона нею не зуміла скористатися. До України цілком виправдано почали ставитися як до непередбачуваного, необов'язкового суб'єкта в міжнародній політиці, якому важко довіряти й дії якого не можна прогнозувати. Україна сповна це підтвердила своїм ставленням до Угоди про партнерство і співробітництво. І таке ставлення ще тривалий час зберігатиметься. Україна все ще сприймається світом як складова Російської Федерації. І "чинник Москви" висітиме домокловим мечем до тих пір, допоки взаємини з євразійським сусідом не будуть переведені в режим рівноправного взаємовигідного партнерства без

будь-яких посягань Москви на суверенітет, територіальну цілісність, без будь-яких втручань у внутрішні справи України.

Висловлюються думки з приводу того, що після розширення Європейському Союзові не до України. Мовляв, ЄС "переварює" нових членів, зайнятий Конституцією, заклопотаний Туреччиною. Але Європейський Союз являє собою механізм, який функціонує у стратегічному режимі. Тому вважати, що на якомусь етапі відносини України з ЄС загальмували такі події, як розширення, прийняття Конституції, переговори з Туреччиною, означає підходити до оцінки ситуації некоректно. Поступальний розвиток ЄС, який пережив п'ять розширень, пройшов шлях від ЄЕС-6 до ЄС-27, постійно засвідчує, що розв'язуючи одні нагальні проблеми інтегруючого розвитку, якими б складними вони не були, ЄС тримає в полі зору інші нагальні питання, що виникають на кожному новому етапі його розвитку.

Справа зовсім в іншому. Від 1999 р. з часу прийняття в односторонньому порядку Спільної стратегії Європейських Співтовариств щодо України, Європейський Союз не подає сигналів щодо перспективності членства в розширеній євросоюзній спільноті. Чому ситуація склалася саме так?

Головна причина в тому, що євросоюзна й українська сторони по-різному оцінюють ситуацію, яка склалася. З реалістичного погляду політиків ЄС, Україна все ще не являється самодостатньою суверенною державою де-факто. Відсутній один із визначальних чинників державності – гарантовані державні кордони вздовж усього периметру української території. Російсько-український кордон розглядається Москвою як "внутрішній" у межах СНД, що позбавляє Українську державу вільно, незалежно почуватися в європейському й у світовому геополітичному просторі.

По-друге, Україна не є самодостатньою з економічного боку, і паливно-енергетична залежність від Російської Федерації, нездатність численних українських урядів

диверсифікувати джерела енергопостачання, відсутність ініціативи в розв'язанні цієї проблеми залишатиметься довготривалим чинником економічного тиску ззовні. До того ж традиційні коопераційні зв'язки між українськими й російськими виробниками, підприємцями, які ще остаточно не порушені та зберігаються, часто стають заручниками політики Москви.

По-третє, Україна все ще залишається не самодостатньою, не суверенною державою в політичному сенсі. Україна не сприймається в Європі як суверенний де-факто суб'єкт міжнародної політики. Уряд якої з 12 країн – нових членів ЄС працює, відверто чи приховано, в інтересах іншої, сусідньої країни? Парламентарі якої з цих держав налаштовані проти власної країни, проти національної мови, зрештою, проти державності власної країни? Чи допустимо, щоб Москва впливала на Прагу, Варшаву, Будапешт, Софію під час визначення ними кандидатур прем'єра, міністра закордонних справ і в цілому державної кадрової політики?

По-четверте, Україна не прийнятна Європейському Союзові через заблокованість економічних реформ. Ідеологічно заангажовані так звані ліві політичні сили у Верховній Раді, які не здатні зрозуміти і сприйняти незворотність змін, що сталися після розвалу Радянського Союзу в українському суспільстві й у світі в цілому, заохочувані своїми господарями-регіоналами, не допускають радикальних реформ щодо інституту власності, аграрної сфери, ринкової економіки в цілому допоки перебувають при владі. Через це Україні загрожує статус країни не-розвитку. Цього не хочуть зрозуміти демократичні сили в Україні, однак добре розуміють політики Європейського Союзу.

Саме тому зобов'язання, взяті Україною в *Угоді про партнерство і співробітництво* відповідно до Копенгагенських критеріїв, щодо формування ринкової конкурентоспроможної економічної системи – не виконані й

залишатимуться такими, попри оптимістичні заяви Президента, щонайменше в середньостроковій перспективі.

Зрештою до наповнення реальним змістом європейського, євросоюзного, євроатлантичного вибору нині не готові ні політики, ні українські громадяни. У суспільстві відсутня єдність, консолідованість, консенсус між впливовими політичними партіями та лідерами цих партій щодо євросоюзного, євроатлантичного вибору України.

Громадяни України в переважній своїй більшості елементарно не обізнані щодо змісту, економічного й політичного значення та кінцевих результатів євросоюзного, євроатлантичного вибору. Вплив проросійських сил на громадську думку в Україні залишається набагато сильнішим за вплив демократичних, патріотичних сил.

За такої ситуації цілком виправдано виникає зовсім не риторичне питання щодо виваженості й обґрунтованості євросоюзного курсу зовнішньоекономічної політики України. Чи не варто було б зважаючи на всі "за" і "проти", докорінно переглянути зовнішньополітичний курс і зосередити зусилля на розбудові новітньої самодостатньої держави, здатної інтегруватися до глобалізованої системи світогосподарських зв'язків, спираючись на власний авторитет і масштабне визнання ззовні?

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ПРОЦЕСІ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ

За сучасних умов відбуваються глибокі зміни в системі світогосподарських зв'язків, а отже, і міжнародних економічних відносин, які супроводжуються інтернаціоналізацією, міжнародною політичною й економічною інтеграцією та глобалізацією.

Відповідно до цього жодна національна економіка не може існувати та розвиватись ізольовано від решти країн світу. Вона все більше стає залежною від світових тенденцій розвитку. Бурхливий процес інтернаціоналізації виробництва і капіталу супроводжується інтернаціоналізацією ринку праці.

Активізація міжнародної торгівлі, інтернаціоналізація фінансових потоків, поширення новітніх технологій, інтенсифікація виробничих процесів, структурна перебудова національних економік під впливом науково-технічної та інформаційно-комунікаційної революцій породжують принципові зміни в міжнародних трудових переміщеннях. У свою чергу, міграція робочої сили, як багатогранне явище, впливає на всі сторони суспільства: економіку, політику, демографічні процеси, національні відносини, ідеологію, релігію. Породжуючи вагомі економічні, політичні, соціальні, природні проблеми, міжнародна трудова міграція сприяє збалансуванню суспільних відносин, ліквідації соціальної напруженості, реалізуючи права людини на вільне життя і працю в тій країні, де вона може зробити вагомий внесок у світове виробництво і власний благоустрій.

У 90-х роках у світі нараховувалося близько 30 млн. працівників-мігрантів, що становило близько 2% трудових

ресурсів¹. 2000 р. ця кількість зросла до 140 млн. осіб. Нині понад ніж 175 млн. осіб проживають і працюють за межами батьківщини, причому зростання кількості мігрантів триває, підвищуючи гнучкість і мобільність робочої сили, інтенсивність трудових міждержавних потоків, їхній динамізм.

Для України проблеми міграції трудових ресурсів є особливо важливими. З набуттям незалежності, демократизацією суспільного життя, становленням ринкової економіки було усунуто характерні для тоталітарного суспільства обмеження щодо реалізації прав людини на вільне пересування і вибір місця проживання. Вихід України на міжнародну арену як самостійного, повноправного суб'єкта міжнародних відносин природно актуалізував питання її оптимального залучення до міграційних процесів, які виконують у суспільстві насамперед економічну й соціальну функції та є одним із джерел зв'язку між народами різних держав². Масова еміграція українців (щорічні обсяги сягають 5–7 млн. осіб), де особливу тривогу викликає масова “втеча інтелекту” (протягом останніх шести років з України виїхало близько 100 тис. осіб з вищою освітою), масштабна нелегальна міграція, інтенсивне транзитне переміщення іноземних трудових ресурсів через державні кордони (спроби залишитися в Україні роблять лише 3–5% нелегальних мігрантів, затриманих правоохоронними органами) і надлишкова імміграція робочої сили вимагають глибокого вивчення, потребують контролю й ефективного регулювання.

У результаті міграційного обміну як з країнами колишнього Радянського Союзу, так і з країнами далекого зарубіжжя, Україна перетворилася, загалом, на нетто-

---

¹ Міжнародна економіка: Навчальний посібник / За ред. Козака Ю.Г., Новацького В.М. – К.: Артек, 2002. – С. 157.

² Новацький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 159.

експортера робочої сили та територію транзитного переміщення іноземних мігрантів.

Ситуація ускладнюється тим, що регулювання міграції перебуває в компетенції понад десяти відомств, які здебільшого готують законопроекти й управлінські рішення з огляду на власні інтереси і погляди без урахування загальної міграційної ситуації. Тому багато аспектів міграційної сфери все ще залишаються поза правовим регулюванням. Роль держави обмежена ліцензуванням суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються посередництвом у працевлаштуванні за кордоном, певними заходами щодо візової політики та переговорами із зарубіжними країнами щодо спільного використання робочої сили³.

В Україні відсутня стратегія державної міграційної політики, не створені механізми у вигляді національних або спеціальних міграційних програм. Усе очевиднішою стає загроза того, що при продовженні тенденції набагато бурхливішого і стрімкішого розвитку міграційних процесів, ніж органів, які повинні їх передбачати і регулювати, ситуація може вийти з-під контролю.

В умовах сучасних українських і міжнародних реалій загальмувати міграційні процеси можна лише шляхом новітньої “залізної завіси”, що призведе до економічного, технологічного та політичного занепаду. Тому основними шляхами нормалізації міграційних процесів в Україні мають стати:

- дотримання міжнародно-правових норм, які ґрунтуються на Декларації ООН про права людини;
- вивчення нашою державою світового досвіду регулювання міграційних процесів і накопичення власного,

---

³ Оверковський Б. Журавлі, повертайтеся: Проблеми трудової міграції та роль профспілок у їх вирішенні // Профспілки України. – 2004. – № 2. – С. 32; Малиновська О. Розширення ЄС і зони чинності Шенгенської угоди та міграційні процеси в Україні // Вісн. Укр. Акад. держ. управління при Президентові України. – 2003. – № 1. – С. 476–479; Через Польщу без транзитної візи // Голос України. – 2006. – 2 серп. – № 141 (3891). – С. 1.

відповідно до міжнародних стандартів, міграційного законодавства⁴;

– розширення системи міждержавних договорів про взаємне працевлаштування громадян і їхній соціальний захист, застосування при потребі гнучкіших форм домовленостей: угоди про сезонні роботи, певні сільськогосподарські роботи, стажування молодих робітників, а також аналіз ефективності двосторонніх договорів та угод;

– розширення квот для працевлаштування українців у тих країнах, з якими договори вже укладено;

– формування нормативно-правової бази на нормах Конвенцій МОП № 97 “Про трудящих мігрантів” від 1949 р., № 143 “Про зловживання у сфері міграції та забезпечення трудящим-мігрантам рівних можливостей” від 1975 р., № 181 “Про приватні агентства зайнятості”, що підвищить відповідальність посередників за послуги з працевлаштування на роботу за кордоном, і сприятиме дотриманню прав і свобод громадян України;

– кодифікація міграційного законодавства шляхом розроблення і прийняття Міграційного кодексу України, що сприятиме впорядкуванню відповідних юридичних інститутів, усуненню суперечностей у змісті правових норм, вилученню застарілих і створенню нових норм права, які відповідатимуть сучасним потребам життя⁵;

– поширення інформації щодо існуючої системи міждержавних угод про працевлаштування, законодавства України та країн-реципієнтів у сфері трудової міграції та регулювання ринку праці загалом, а також можливості отримання допомоги з боку українських дипломатичних установ під час перебування за кордоном;

---

⁴ Мосьондз С. Роль міграції в розвитку українського суспільства // Підприємство, гос-во та право. – 2003. – № 5. – С. 74.

⁵ Мозоль А. Характеристика і аналіз міграційного законодавства та міграційних процесів в Україні // Право України. – 2001. – № 4. – С. 121.

– чітка концепція державної міграційної політики та стратегії;

– створення єдиного міграційного органу країни (Державної міграційної служби України) з відповідними підрозділами, функціями, повноваженнями та чітким їх розмежуванням між відомствами;

– запровадження викладання основ міграційного права на відповідних факультетах ВУЗів;

– сприяння дослідній діяльності, спрямованій на вдосконалення методів і механізмів локалізації, прогнозування, планування й упередження тих міграційних процесів, які можуть спричинити етнічні напруження і соціальні конфлікти. Для цього потрібно вдосконалити методологічний інструментарій, розробити шкалу міграційних сподівань, потреб і цінностей;

– активізація діяльності та розширення мережі дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном, створення спеціальних приймалень, запровадження доступних і безкоштовних юридичних консультацій, широкої системи інформування;

– завершення реформування прикордонних військ і перетворення їх на прикордонну службу для адаптації до міжнародних норм діяльності, переоснащення прикордонників відповідно до сучасних вимог, введення автоматичних систем перевірки паспортів і реєстраційних систем;

– забезпечення працевлаштування безробітних, створення умов для їхньої перекваліфікації, соціальний захист;

– створення належних умов для повернення висококваліфікованих працівників;

– співробітництво з антитерористичними органами іноземних держав, міжнародними організаціями для припинення функціонування нелегальних каналів проникнення через державний кордон членів міжнародних

терористичних, релігійно-екстремістських і незаконних формувань. (Річний прибуток осіб, які забезпечують функціонування міжнародних каналів нелегальної міграції, становить 10–15 млрд. дол.)⁶.

---

⁶ Макуха С. Міграція: тенденції та засоби регулювання // Підприємництво, гос-во і право. – 2002. – № 4. – С. 71.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Одним з найважливіших завдань економічної політики держави на сучасному етапі є утвердження інноваційної моделі економічного зростання як необхідної умови переходу України до інформаційної економіки, яка характеризується широким використанням інформаційних технологій у всіх видах економічної діяльності, зокрема й на ринку праці. Інноваційний тип розвитку характеризується створенням і використанням інформаційних ресурсів для виробництва нових продуктів, розробки нових і вдосконалення існуючих технологій, методів організації, управління, способу надання соціальних послуг.

Інновації впливають не лише на зміст і характер праці, але й саме на механізм регулювання трудових відносин і зайнятості населення. Необхідність вдосконалення механізмів регулювання зайнятості населення, а також проведення раціональної інноваційної політики в цій галузі, обумовлює потребу в дослідженні інноваційних методів, які використовуються всіма суб'єктами ринку праці на макро- і мікрорівнях.

Дослідження в цьому напрямку проводилися такими вченими, як Бондар І., Грішнова О., Данилишин Б., Долішній М., Заяць Т., Лич В., Лісогор Л., Онікієнко В., Петрова Т., Чижова В.

Інноваційні процеси в системі регулювання зайнятості населення, на думку автора, поділяються на організаційні, економічні й демографічні, які мають місце в соціальній сфері та сфері виробництва. У статті поставлено за мету проаналізувати найбільш значущі в системі регулювання

зайнятості населення групи інновацій – організаційні й економічні.

Найбільш помітно, на думку автора, інновації впроваджуються в організаційну ланку механізму регулювання ринку праці через удосконалення діяльності організаційних структур, які здійснюють регулювання зайнятості населення, системи підготовки й перепідготовки кадрів, форм організації виробництва та праці, структури управління наукою і виробництвом.

Останні чотири роки широко впроваджує інновації в свою роботу Державна служба зайнятості України, яка, як зазначалося вище, є основним провідником державної політики у сфері регулювання зайнятості. Зазначені інновації переважно пов'язані із збільшенням використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та комп'ютеризацією її діяльності.

Одним з перших інноваційних процесів за останні роки був перехід державної служби зайнятості в 2001 році на Єдину технологію обслуговування незайнятого населення (ЄТОНН), яка дала змогу розширити види і форми надання послуг як безробітним, так і роботодавцям. Єдина технологія обслуговування незайнятого населення в центрах зайнятості України функціонує на таких засадах як: активізація власних зусиль клієнтів щодо влаштування свого життя, підвищення відповідальності людини перед собою, своєю сім'єю та суспільством; підвищення відповідальності фахівців центрів зайнятості за ефективність заходів, що використовувались, кінцеві результати роботи з клієнтами; зміцнення взаємодії з роботодавцями – підвалини підвищення ефективності діяльності центрів зайнятості; раціоналізація розподілу персоналу служби зайнятості і використання його робочого часу; розподіл потоків клієнтів залежно від мети відвідування центру зайнятості; розподіл приміщень центрів зайнятості на функціональні сектори, в яких, незалежно від площі приміщень, особливостей будинку центрів зайнятості,

здійснюються визначені процедури й операції щодо обслуговування клієнтів.

Із впровадженням ЄТОНН незайняті громадяни отримали змогу навчитися методам і техніці самостійного пошуку роботи, а також розробити плани самостійного пошуку; отримати доступ до розширеного кола інформації про вакантні місця завдяки створенню єдиної національної інформаційної комп'ютерної системи й забезпечення вільного доступу кожного відвідувача до інформації про вакансії; залучитися до участі в оплачуваних громадських роботах; скористатися послугами функціонального сектору профінформування населення.

Роботодавці мають можливість отримати інформацію у відповідності до профілю підприємств про професійно-кваліфікаційний склад осіб, які зареєстровані в центрах зайнятості; консультування з питань впровадження деяких норм законодавства про працю і зайнятість; здійснення на замовлення роботодавців підбору необхідних працівників з використанням психодіагностичних методик; інформування про стан, основні тенденції та процеси на локальному ринку праці; інформування про витрати центрів зайнятості коштів страхового фонду з розкриттям досягнутого ефекту з кожної статті бюджету.

Важливою засадою побудови ЄТОНН є поділ клієнтів на категорії, який дозволяє запроваджувати цілеспрямовані дії спеціалістів центру зайнятості, насамперед, залежно від потреб клієнтів та ознак ситуації. Це допомагає також чітко визначити зміст операцій, їх послідовність, розподілити функції й обов'язки між співробітниками центрів зайнятості, здійснити нормування часу на операції й процедури, регламентує зміст їхніх дій, що допомагатиме фахівцям надавати більш якісні послуги клієнтам.

Невід'ємним напрямком діяльності державної служби зайнятості є профорієнтаційне обслуговування громадян. Послуги в цьому напрямку надаються, зокрема, у рамках

ЄТОНН. Необхідність аналізу і вдосконалення цього механізму зумовлена тим чинником, що необґрунтований вибір громадянами професій, спеціальностей, які не мають попиту на ринку праці є однією з причин безробіття в Україні. Неефективність системи професійної орієнтації населення призводить до того, що випускники вищих і професійно-технічних навчальних закладів не можуть працевлаштуватися за здобутою спеціальністю, а досить велика група незайнятих громадян, яка працювала за своїм фахом, потребує професійної переорієнтації.

Нині можна виділити такі недоліки системи професійної освіти в Україні:

- відсутність цілеспрямованої державної стратегії та політики в системі професійної підготовки кадрів, яка могла б забезпечити високу конкурентоспроможність робочої сили;

- незабезпеченість підприємств методичними матеріалами щодо організації процесу навчання кадрів на підприємстві;

- незацікавленість роботодавців та їхня фінансова неспроможність забезпечувати професійне навчання й перепідготовку на підприємстві;

- низький рівень стимулювання професійного розвитку працівників;

- відсутність системи кваліфікацій і стандартів з професійної підготовки;

- відсутність інфраструктури щодо професійної підготовки кадрів на підприємстві.

Необхідність розв'язання зазначених проблем зумовила впровадження деяких новітніх механізмів у систему регулювання професійної підготовки й освіти. У сучасних центрах зайнятості профорієнтаційна робота проводиться двома напрямками: інформаційному та напрямку використання активних заходів – професійні консультації, професійний відбір, семінари з техніки пошуку роботи й орієнтації на підприємницьку діяльність та ін. Останнім

часом інформаційний напрямок значно випереджає всі інші. Так, збільшення обсягів профорієнтаційних послуг за останні роки відбувалося, переважно, завдяки зростанню саме профінформаційних послуг. У 2002 році вони досягли майже 80% всього обсягу. На профконсультації припало 19,2%, на профвідбір – 1%¹. Отже, відбувається трансформація профорієнтаційної роботи в інформаційну.

Ефективність профорієнтаційної роботи, залежить від нормативного підґрунтя, яке чітко визначило б її місце й роль. Нині існує низка рекомендуючих документів, методик, які мають загальний характер і викликають безліч запитань під час практичного використання. Зазначені рекомендації не доведені до нормативів і, таким чином, не є обов'язковими для виконання і, як результат, по-різному виконуються в різних галузях. Негативно впливає на профорієнтаційну роботу і той факт, що із запровадженням ЄТОНН значно зросла кількість звітів, документів, оформлення яких забирає до 40% часу працівників, який вони могли б використати на обслуговування громадян. Варто також відзначити, що відсутній уніфікований перелік послуг, які пропонуються в рамках профорієнтаційної роботи, не розроблені стандартні вимоги щодо їх якості, технології автоматизованого обліку, що перешкоджає ефективній роботі служби зайнятості. Складність визначення ефективності профорієнтаційної роботи зумовлена тією обставиною, що повна й достовірна інформація стосовно громадян, які після одержання послуг працевлаштувалися або вступили до професійних навчальних закладів, відсутня. Це не дає змоги коригувати діяльність служби зайнятості в напрямку професійної підготовки.

Значна частина інновацій у діяльності організаційних структур у системі зайнятості пов'язані з впровадженням новітніх інформаційних технологій. Так, упровадження в 2003 році Єдиної інформаційно-аналітичної системи (ЄІАС)

---

¹ За даними Державної служби зайнятості <http://www.dcz.gov.ua>

служби зайнятості дало змогу забезпечити якісно новий рівень соціального захисту населення, значно підвищити ефективність послуг, які надає центр зайнятості. Створення єдиного інформаційного простору дозволяє формувати базу даних про вакансії та пропозиції робочої сили в районах, за ніч передавати ці дані до обласних центрів зайнятості, а з обласних – до державного. Як результат – наступного дня в будь-якому центрі зайнятості України та на WEB-порталі служби будуть наявні дані про вакансії та професійно-кваліфікаційний склад претендентів на роботу не тільки у своєму районі, у своїй області, а й у будь-якому регіоні України. У нічний час здійснюється підбір роботи безробітним в автоматизованому режимі.

У липні 2005 року Державний центр зайнятості впровадив Інформаційно-довідкову інтерактивну багатоканальну телефонну систему, яка надає можливість клієнтам служби зайнятості дізнатися про послуги державної служби зайнятості в автоматизованому режимі.

Для уточнень та індивідуальних консультацій шукачам роботи та роботодавцям з 3 грудня 2005 р. в структурі Інформаційно-довідкової інтерактивної багатоканальної телефонної системи сформовано операторський центр, який в голосовому режимі надає інформацію клієнтам про вакансії та працівників, яка міститься на Веб-порталі ДСЗ.

Оператор центру під час співбесіди з шукачем роботи надає інформацію на безпосередній запит співрозмовника; з'ясовує основні й додаткові вимоги, за якими потрібно здійснювати пошук роботи; за допомогою пошукової системи Веб-порталу ДСЗ підбирає вакансії; інформує про кількість підприємств, що запрошують на роботу фахівців за вказаною професією або спеціальністю; надає код вакансій та адресу центру зайнятості або майбутнього місця роботи (якщо вакансія не закодована).

Під час співбесіди з роботодавцем оператор з'ясовує професії (спеціальності) працівників, у яких є потреба; за

допомогою пошукової системи Веб-порталу ДСЗ підбирає претендентів на роботу; інформує про кількість підібраних претендентів; надає номер персональної справи осіб, які відповідають вимогам вакансії, та адресу центру зайнятості.

Але, на нашу думку, найбільш значущою інновацією у сфері використання потенціалу інформаційних технологій на ринку праці є поява так званого «електронного рекрутингу» – пошуку й підбору спеціалістів за допомогою Інтернет-ресурсів. Така система взаємодії між покупцями і продавцями робочої сили на ринку праці виникла в 1995 році, коли було створено, нині вже всесвітньо відомий, американський сайт www.monster.com. Майже одночасно, у 1996 році із відкриттям служби Human Resources On-Line – першого веб-сервера, який реалізовував технології електронного рекрутингу в російському Інтернеті, бере початок розвиток електронного рекрутингу в Росії. На сучасному етапі вже 100% компаній розвинених країн світу, 40% російських компаній у процесі підбору персоналу відвідують job-сайти. 88% з 500 найбільших компаній Азійсько-Тихоокеанського регіону, Європи і Північної Америки наймають робітників за допомогою Інтернет. Цей показник значно збільшився з 1998 року, коли він складав лише 29%.

В Україні ринок електронного рекрутингу перебуває поки що в початковому стані. Це пояснюється тим, що провідні зарубіжні країни надавали широку підтримку розвитку електронного бізнесу, тоді як в Україні держава взагалі не визнавала електронну комерцію як індустрію. З цим і пов'язана неінформованість населення щодо можливостей онлайн-пошуку роботи. Не так давно в Україні почав функціонувати електронний пошук роботи на сайті Державної служби зайнятості, проте кількість відвідувачів сайту є дуже незначною. Так, статистика відвідування сервісу Робота на сайті Державної служби зайнятості показує, що за липень 2006 року пошуком роботи займалися всього 4932 особи, пошуком працівників – 1418,

тобто всього 6350 чоловік. Для порівняння – американський сайт JobsOnline.com за місяць відвідує близько 8,7 млн. чоловік, Monster.com – 4,4 млн, JobsOnline.com – 1,85 млн.² Це пояснюється низкою причин: по-перше, це недостатність інформаційної підтримки з боку держави щодо інформування населення про можливості використання електронних ресурсів Державної служби зайнятості. Так, більшість випускників ВНЗ взагалі не знають про онлайн-пошук роботи через електронну систему служби зайнятості, або ставляться до нього упереджено й віддають перевагу використанню популярних дощок об'яв. По-друге – це незначна кількість вакансій на сайті, що свідчить про незацікавленість вітчизняних роботодавців розміщувати інформацію про наявні вакансії на сайті державної служби зайнятості. Так, станом на 1 вересня 2006 року кількість зареєстрованих у службі зайнятості вакансій становила 127,6 тис. (зокрема найбільше вакансій надає Донецька – 26,4 тис. і Дніпропетровська області – 12,1 тис. а найменше – Київська – 7 і Волинська – 22), тоді як зарубіжні сайти нараховують до 475 тис. вакансій³. По-третє – низький рівень комп'ютеризації країни, що спричинює неможливість безробітними отримати швидкий і доступний за ціною доступ до мережі Інтернет.

Інноваційні процеси, які пов'язані з регулюванням зайнятості у сфері виробництва, стосуються, переважно, змін у методах і формах організації праці та виробництва. Бурхливий розвиток інформаційних технологій і телекомунікацій спричинили появу нових форм трудових відносин. Одночасно з традиційними формами зайнятості, виникли нові форми гнучкої зайнятості. Найчастіше такі форми зайнятості впроваджуються в конторських і кредитно-фінансових установах, але також поширюються і на промислових підприємствах. За наявними даними, за такою

---

² <http://business.rin.ru>

³ Там само

системою працюють близько 17% робітників і службовців Німеччини, близько 33% у Швейцарії, більше мільйона – у Великобританії та Франції⁴. Згідно з програмами гнучкого робочого часу робочий день поділяється на дві частини: основний час, коли всі робітники повинні бути на своїх робочих місцях, і періоди, коли вони можуть самостійно визначати початок і закінчення роботи за умови відпрацювання необхідної кількості часу. Система гнучкої зайнятості надає робітникам і службовцям можливість більш ефективно планувати робочий день і дозволяє здійснювати необхідні службові контакти. За результатами досліджень, упровадження гнучкої зайнятості на технічному центрі «General Foods» (американської компанії з виробництва харчових продуктів) привело до підвищення ефективності праці $\frac{3}{4}$ службовців. Успішні результати експерименту підтвердилися й тим, що 95% працюючих були ним задоволені, 99% висловилися за подальший розвиток такої системи, 92% управлінців компанії також дали позитивну оцінку експерименту⁵. У багатьох корпораціях США поширений інший варіант інновації в цій галузі – 4-денний робочий тиждень з дев'ятигодинним робочим днем, що дало підприємцям значні вигоди.

Нові форми зайнятості там, де вони дійсно враховують реальні соціальні потреби працівників, помітно підвищують ефективність виробництва. У тих галузях, де технологія допускає реорганізацію трудового процесу, відмічається ефективніше використання обладнання, підвищення якості продукції. Помітно зменшуються витрати виробництва, забезпечується можливість залучити нових працівників і отримати вигоду від підвищення кваліфікації робітників, а також від зменшення штату низового управління (на 30–50%).

---

⁴ Шліхтер А.А. Организация производства и стимулирование труда на предприятии // Труд за рубежом. – 2004. – № 1. – С. 71.

⁵ Там само. – С. 72.

Особливого значення набуває зміна форм організації праці, пов'язана із впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій. Однією з найбільш соціально значущих інновацій в цій сфері є робота на відстані з використанням новітніх технологій. Цей вид роботи відомий під різними назвами – віртуальні офіси, віртуальні мережі. У США поширений термін телеком'ютинг (telecommuting job), в Європі – телеробота (telework).

Нині в світі існує багато трактувань телероботи, але вони пропонуються, переважно, зарубіжними організаціями. Уперше цей термін був введений у 1972 році Джеком Ніллесом, який відіграв ключову роль у популяризації цієї концепції в США. Пізніше, у 1987 році феномен телероботи був досліджений футуристом Френсісом Кінсманом у книзі «Телеком'ютери» (The Telecommuters).

Однією з найбільших організацій у сфері дослідження телероботи є Європейська ініціатива з розвитку телероботи (European Telework Development Initiative), яка відзначає, що телеробота виникає тоді, коли інформаційні й комунікаційні технології (ІКТ) використовуються для виконання роботи на відстані від місця, де необхідні результати цієї роботи або від місця, де вона звичайно виконується⁶. Вона включає:

- телероботу вдома, коли постійні або тимчасові робітники працюють вдома, замість того, щоб їздити до приміщення роботодавця. Тих, хто працює вдома умовно можна віднести до однієї з 4 груп:

- наймані телеробітники (телеком'ютери), коли трудовий контракт визначає дім як місце постійної роботи разом з (або замість) офісом роботодавця;

- самозайняті або фрілансери – ті працівники, які надають перевагу роботі вдома, але якщо виникає необхідність працювати в офісі, вони будуть працювати в офісі;

---

⁶ <http://www.eto.org.uk>

– неформальні, або, навіть, нелегальні телеробітники працюють тоді, коли деякі менеджери, вбачаючи вигоди в телероботі наймають телеробітників без згоди, або навіть не зважаючи на заборону вищого керівництва компанії. Так, наприклад, за дослідженням Європейської ініціативи з розвитку телероботи, у Великобританії неформальна телеробота популярніша ніж формальні програми⁷;

– телезайняті-підприємці – підприємці, що працюють вдома які тільки починають свій бізнес і намагаються уникнути витрат, пов'язаних з утриманням приміщення. На сучасному етапі все більше підприємців відхиляють практику формального офісу й розвивають свій бізнес за допомогою електронних мереж і робітників, які працюють у найбільш зручний для них час;

– мобільну телероботу, коли керівники, експерти або обслуговуючий персонал використовують ІКТ для встановлення тривалого контакту з замовником і надання замовнику негайно («в дорозі») тих послуг, які раніше вимагали обов'язкової присутності виконавців в офісі або відвідування офісу замовником. Як різновид мобільної телероботи, останнім часом набула поширення ідея так званих «гарячих столів». Вона полягає в тому, що робітник, замість того, щоб працювати лише за своїм «власним» столом, займає робоче місце – вільне на той час, коли йому необхідно. Кожне робоче місце обладнане стандартною офісною системою – ПК і телефон. Зважаючи на те, що більшість робочих місць у традиційних офісах зайняті лише на 20% робочого дня, заощадження на офісні витрати можуть бути значними. Так, наприклад, один з офісів ІВМ в Нью-Йорку має лише 200 робочих місць для 800 працівників;

– телецентри, які надають можливість робітникам користуватися офісом, що міститься неподалік їх місця проживання для того, щоб уникнути витрат на проїзд та

---

⁷ Там само.

інших незручностей. Це означає відхід від практики, коли всі бізнес-функції містяться в одному офісі. Сучасні ІКТ дозволяють розміщувати різні функціональні відділи однієї компанії в різних містах або країнах. Робітник працює в тому офісі, до якого найзручніше діставатися. Компанія може мати свої власні телецентри, або орендувати приміщення в великих корпоративних телецентрах;

– телекотеджі, які забезпечують робітників можливостями підвищення кваліфікації, високоефективними ІКТ та електронною мережею, а також різними аспектами спілкування, яких бракує робітнику, що працює вдома. Телекотеджі, є одним з різновидів телецентрів. Телекотеджі виникли в Швеції як засіб упровадження технологій і необхідних навичок для робітників, які працюють у сільській місцевості. Пізніше вони набули поширення в Великобританії, де існувало близько 200 телекотеджів, Франції та Ірландії. Телекотеджі відіграють важливу роль у системі відродження сіл і розв'язання проблем зайнятості, і, зокрема, в Україні, можуть використовуватися для допомоги сільським мешканцям у пошуку телероботи й роботи як у місцевих компаніях, так і в інших регіонах. Ідея телекотеджів набула подальшого поширення в Ісландії, Уельсі, США, де були створені телесела – населені пункти, в яких усі будинки мають електронний зв'язок один з одним через підключення до єдиної локальної телемережі;

– функціональне переміщення, коли бізнес-функції, які були розміщені близько до замовника концентруються й надаються на відстані. Прикладом цього може бути «головний офіс» – перенесення діяльності з обслуговування клієнтів з офісів до будь-якого іншого місця з використанням телефону або комп'ютерних мереж і «допоміжний офіс» – доступ до виконання роботи не лише в офісі, але й будь-де в світі за допомогою систем віддаленого доступу. Також існує і зворотній процес, наприклад, компанія Dell перенесла офіси з

обслуговування клієнтів із різних європейських країн до декількох великих центрів в Ірландії та Великобританії.

Звичайно телеробота не може бути прийнятною для робітників усіх професій. Телевокерськими є як «нові» професії: веб-дизайнери, програмісти, так і «старі»: журналісти, перекладачі, бухгалтери. У системі телероботи працюють компанії, що надають фінансові, страхові, юридичні, консалтингові послуги, транспортні компанії та ін. Робота поза офісом корпорації дає можливість зменшити витрати й отримати додатковий час, витрачений на приїзд до офісу, забезпечує найефективніше використання тих часових інтервалів, коли робітник працює найбільш плідно.

Телеробота набула великого поширення в Європі і США, але стрімко розвивається в Канаді, Новій Зеландії та інших країнах. Оцінити кількість телеробітників у світі досить складно через значну тінізацію телезайнятості. Також однією зі складнощів під час аналізу є те, що у звітах європейських і американських компаній для визначення кількості телепрацівників використовуються декілька підходів: 1) обчислюється чисельність тих, хто працює принаймні один день на тиждень вдома (за визначенням IVC вони називаються телеком'ютери)⁸; 2) ті, хто працює принаймні один день на місяць вдома 3) ті, хто працює не менше 20% робочого часу а ні вдома, а ні в офісі (мобільні працівники); 4) ті, хто працює повний робочий тиждень вдома.

Але, не зважаючи на зазначені проблеми, порівняння численних досліджень в цій сфері дає змогу визначити основні тенденції розвитку ринку телероботи. Gartner Inc. – компанія, що займається дослідженням розвитку технологій, повідомляє, що кількість зайнятих, які працюють принаймні 1 день на місяць вдома склала 82,5 мільйонів на кінець 2005 року, що було вдвічі більше за 2000 рік⁹. За оцінками

---

⁸ <http://www.ivc.ca>

⁹

європейських експертів сьогодні в Західній Європі налічується понад 60 млн. людей, які працюють віддалено, що становить близько 8,2% від усіх працюючих. За прогнозами, до 2010 р. у Євросоюзі буде майже 100 млн. телепрацівників¹⁰. Серед європейських країн, найбільша кількість телезайнятих – у Великобританії, у 1997 році вона становила 921 тис. (4% тих, хто працює), у 2005 – вже 2,4 млн. (8%). З них 62% складають самозайняті¹¹. У США в 2003 році, за підрахунками Бюро перепису, 4,9 млн. працювали вдома. В 2005 році вдома працювало вже 12 млн. американців, що більше на 41% від 2003 року. З них близько 2,5 млн. отримали податкові пільги за роботу вдома. Міжнародна асоціація та рада з телероботи – ІТАС, визначила, що 23,5 млн. зайнятих американців працювали вдома принаймні один день на місяць і прогнозує більше 40 млн. до 2010 року¹². Більше 50% американських компаній мають програми з телероботи, а більше 75% планують їх розширити. У Канаді кількість тих, хто здійснює телероботу хоча б один день на місяць у 2004 році склала 1,39 млн., порівняно з 1998 роком – 0,77 млн.

Як, зазначалося вище, різні підходи до визначення й підрахунку телезайнятих у різних країнах спричинили складнощі під час їхнього порівняння. Однією з наукових установ, що зробила спробу провести такий аналіз є Німецький інститут економіки, який порівняв кількість телеворкерів і їх частку серед зайнятого населення в європейських країнах, США та Канаді.

¹⁰ <http://www.mipmagazine.com.ua/index.php?material=168>

¹¹ <http://www.cgovmonitor.com/node/2987>

¹² <http://www.ivc.ca>

Таблиця 1.

Місце	Країна	Кількість телепрацівників, млн	Частка серед зайнятого населення, %
	Великобританія	4	15
	Фінляндія	0,3	13,6
	Норвегія	0,05	11,4
	Швеція	0,4	10,3
	США	11	8,5
	Канада	1	7,1
	Ірландія	0,04	2,9
	Німеччина	0,8	2,4
	Франція	0,3	1,3

Джерело: www.ivc.ca/studies/European.html

З таблиці видно, що найбільша кількість телепрацівників у тих країнах, які мають найбільш гнучкі ринки праці – Великобританія, а найменша – у Німеччині та Франції – з високим ступенем державного регулювання.

Варто відзначити, що рівень розвитку телекомунікацій, наявність віртуальних офісів і телезайнятих напряду пов'язані з рівнем життя. Так, перелік країн, які мають найвищий рівень життя населення майже повністю співпадає зі списком країн-лідерів у сфері комунікацій. Це Австралія, Бельгія, Великобританія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Скандинавські країни, Франція, Японія, США.

В Україні складно об'єктивно оцінити ситуацію через майже повну тінізацію телероботи. Якщо в США, Канаді, ЄС майже щороку проводяться масштабні дослідження телероботи та її впливу на економіку країн як на державному,

так і на недержавному рівні, то в Україні вони відсутні. Приблизна кількість телеворкерів, яку називають зараз експерти, балансує у межах 0,5–0,8% від усіх українців, що працюють¹³. Для розвитку телероботи в Україні необхідна підтримка як з боку держави, так і з боку роботодавців, проте нині вона залишається незначною. Протягом останнього часу почалися зрушення у забезпеченні працівників соціальним пакетом, до якого входить соціальне та пенсійне страхування, оплата відпустки, лікарняного та декрету і ще низки умов – проте все це лише для штатних працівників. Окрім того, штатні співробітники мають стабільнішу і часто вищу заробітну плату, преміальні, тоді як позаштатні переважно отримують гонорари відповідно до виконаної роботи. Насправді ж ефективність праці віддалених співробітників може бути значно вищою, щоправда, якщо їх забезпечити відповідними їхнім запитами правами й умовами роботи. Вільні працівники є найбільш незахищеними з усіх працевлаштованих, а спеціалісти вважають телероботу «зоною правового вакууму» за майже повної відсутності державного регулювання в цій сфері, адже держава вважає більшість з них безробітними й не забезпечує достойного захисту в разі втрати роботи через звільнення чи хворобу.

Насправді ж, як показує досвід інших країн, уникати визнання телероботи як повноправної частини бізнес-життя не вигідно, і насамперед для самої держави. Адже потенційно телепрацівниками можуть бути люди з областей із високим рівнем безробіття: завдяки Інтернету вони мають можливість отримати доступ до роботи у розвиненіших регіонах країни чи навіть за кордоном. Також таким чином держава може забезпечити роботою найбільш соціально вразливі верстви населення – людей з обмеженими можливостями (інвалідів); самотніх матерів, які не можуть залишити дітей; тих, хто доглядає за літніми чи хворими родичами. Усе це – категорії,

---

¹³ <http://www.mipmagazine.com.ua/index.php?material=168>

яким виплачують низькі пенсії, і їх зайнятість сприяла б розвитку економіки в цілому та підвищенню рівня життя кожного з них.

Для повноцінного використання телезайнятих у роботі необхідним є законодавче забезпечення їх діяльності, соціальні гарантії. Однією з проблем у цій сфері є захист авторства телеробітників. Оскільки вони мають здавати звітність про свою роботу так само, як і штатні працівники, підтвердженням їх авторства, а отже і відповідальності за помилки, має бути особистий підпис. В ЄС вже прийнято закони, що полегшують ці формальності для всіх. Зокрема упоромовано поняття “електронний підпис” – спеціальний закодований файл, який містить всю необхідну й достовірну інформацію про автора. Для того, щоб електронний підпис був цілком достовірним і не викликав сумнівів, він підлягає сертифікації.

В Україні також впроваджуються аналогічні рішення – Закони «Про електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис». Вони не ідентичні європейським модельним законам, хоча й мають багато спільного. Крім цього, до розгляду парламентом підготовлено ще два важливі законопроекти – «Про діяльність у сфері інформатизації» (який вводить такі фундаментальні поняття, як “інформаційний ресурс”, “власник інформаційного ресурсу”, “адміністратор інформаційного ресурсу”) і «Про захист персональних даних».

Отже, можна стверджувати, що у сферу регулювання зайнятості населення помітно впроваджуються інновації, пов’язані, переважно з процесами інформатизації й комп’ютеризації суспільства, але в більшості потребують доопрацювання, зважаючи на недосконалість нормативного підґрунтя, недостатність як фінансової, так і інформаційної підтримки з боку держави.

ПРО "ЕФЕКТ ВЗАЄМОДОПОВНЕННЯ" РОСІЇ УКРАЇНОЮ

Редакція журналу "Економічний часопис – XXI" опублікувала в 3–4 числах за 2006 р. статтю академіка Ю. Пахомова "Украина и Россия: эффект взаимодополнения", "аби спонукати національну еліту України до дискусії стосовно майбутнього формату відносин Україна-Росія", як сказано в редакційній примітці. Примітка щодо "еліти" цікава вже сама собою – чи то всі, хто відгукнеться, мають автоматично самоідентифікуватись як "національна всі, хто еліта", чи редакція братиме до друку лише матеріали тих авторів, кого вона сама визначить як еліту, – бозна.

До справи. Академік Ю. Пахомов вважає, що для України та Росії відносини не вичерпуються міжурядовими, а виражають стосунки народів: стосунки ці "доленосні".

"Помаранчева влада", за Ю.Пахомовим, "нагнітає недружність", використовує "антиросійський піар", це спричиняє розкол України вздовж лінії "захід-центр" і "схід-південь". Розкол посилюється і знаходить "дзеркальний відбиток" в ускладненні російсько-українських відносин на міждержавному рівні. "Традиційно хуторянська свідомість нинішньої недоношеної еліти" (так у Ю.П.) виражається в "тривожно-боязливому" очікуванні російської навали. Це тоді, як, за опитуваннями (?), серед населення переважає позитивне ставлення до Росії. За Ю. Пахомовим, нині так налаштовані приблизно 70% респондентів.

Це бачення ситуації поважним академіком. Аналіз, аргументація – відсутні, логіка – своєрідна настільки, що годі й шукати в ній ознак формальної чи діалектичної. Проте це

лиш приказка, заспів. Головне – "ефект взаємодоповнення", – дали.

Посилаючись на М. Гоголя, М. Костомарова, М. Драгоманова, Ю. Пахомов вважає, що "основною причиною успішної співдружності і взаємодії є взаємодоповнення". Логіка проста і доступна розумінню пересічної людини. Оскільки історичні умови творили різні характери і менталітети в росіян й українців, то взаємодоповнення цих народів неминуче дасть синергетичний ефект і вони взаємодоповнено розквітнуть.

Дивно, правда, що настільки зрозуміла ідея в усій її кришталеві прозорій геніальності не спала на думку якомусь французькому академікові щодо німців, німецькому – щодо шведів, шведському – щодо фінів, фінському – щодо росіян.

Отже, маємо взаємодоповнюватись, а відтак цікаво, що саме будемо доповнювати за Ю. Пахомовим. Цитування вимагає мови оригіналу: "В России за каждым вызовом – внутренним и внешним – следовал мощнейший отклик, а унижение народа, откуда бы оно ни исходило, оборачивалось, в конечном счете, демонстрацией силы и величия страны". Ось так.

Панове українці, бажаєте ціною власного приниження демонструвати "сілу і велічіє країни"? А якої саме "країни"? І що це за "країна" яка демонструє сілу і веліч ціною приниження власного народу"?

Чим же ми зможемо "взаємодоповнити" ці подиви гідні чесноти? За Ю. Пахомовим, ми здатні для створення синергетичного ефекту взаємодоповнення додати конформізм і пристосуванство, взаємну недовіру, хворобливе самолюбство і комплекс неповноцінності, компенсовані, щоправда, культом побутового облаштування, гедонізмом і націоналістичним гонором.

Цей "аналіз" академік завершує висновком: "Ці та багато інших відмінностей наших народів, обтяжені образами і важкими спогадами, приводили до спалахів чвар і

протистояння. Однак усе це – поверховий шар, який багато в чому сформувався через підміну причин і наслідків, а також наростання ідеологічних спекуляцій. А насправді – режим, що калічив українців, водночас калічив і росіян". Втішає, чи не так? Ю. Пахомов забув вказати чий саме національний менталітет породив режим, який калічив усе живе.

Як же має здійснюватися "взаємодоповнення" рис національного характеру, якому, на думку академіка, закладено досі невикористаний потенціал ефективної інтеграції обох країн? Відповідь є: "Украинец, уступая русскому в размахе и способности концентрировать энергию в течение небольшого периода, вместе с тем выигрывает в другом – умении закрепить уже состоявшиеся трансформации, соблюдении хозяйственной дисциплины, тщательности и методичности... казалось бы, Украина, имеющая большую склонность к частной собственности, должна опережать Россию в развитии бизнеса. Однако это не так, поскольку при формировании крупного бизнеса срабатывает не столько частнособственнический инстинкт, сколько феномен корпоративности (т.е. способность "сбиваться в стаи") и склонность доверять друг другу. Как отмечалось, именно этих черт украинцам недостает, тогда как у россиян они, похоже в избытке, что объясняется их общинной генетикой".

Ось і маємо механізм "взаємодоповнення". Збиті в зграї, сповнені взаємної довіри російські бізнесмени з розмахом концентрують енергію протягом нетривалого періоду. А українці вмільо закріплюють здійснені трансформації та, дотримуючись господарської дисципліни, ретельно і методично працюють з недовірою один до одного. Яким чином і на чий користь реалізується економічний результат "взаємодоповнення"? Це питання виявилось не гідним уваги високоповажного академіка НАН України, а слід було б, економіст, як не як.

Отже, взаємодоповнення за споконвіку відомою схемою вола і вовка, коня і вершника. Однак, знаючи яка роль підводиться Україні в цьому "новому" симбіозі, зауважимо, що і вол, і кінь є самодостатні, вони не потребують "взаємодоповнення". А ось "збиті в зграю" вовки і хвацькі вершники просто нездатні без нього існувати. І чи ж не в такому взаємодоповненні століттями жила Україна в Російсько-Радянській імперії?

Європейські прагнення України зображаються Ю. Нахомовим як дезорієнтація суспільства, оскільки "...от украинского народа скрывается, что Россия не только географически, но и ментально – часть Европы". Це твердження просто чудове. Воістину, приховати від народу європейськість російського менталітету – це злочин. Якби не приховали, народ би знав де справжня (за ментальністю) Європа.

На підтвердження європейськості Росії цитується А. Тойнбі, який, характеризуючи стратегію Петра I, пише "...це був перший приклад добровільної західної самоідентифікації незахідної країни"; наводяться неодноразові заяви В. Путіна: "Мы тоже будем в Европе". Цитати громовисті. Так, поза сумнівом "скажений Петро" (за Т.Г. Шевченком) вважав себе європейцем і, на біду, сучасні йому європейці вважали його дикуном.

Доречно згадати таку "дрібничку"¹. Коли Петро I приїхав зі своїм почтом до Англії, король розмістив їх у домі, відповідно устаткованому для високих гостей. Після тримісячного гостювання росіяни від'їхали, лишивши дім у такому стані: підлога і стіни заплъовані, меблі поламані, шпалери поздирані, дорогі картини на стінах кулями подірвані, квіти і газони затовчені, неначе ними пройшов полк у залізних чоботях. Наробили шкоди на 350 фунтів стерлінгів (70 тис. доларів за нинішнім курсом).

---

¹ Див. *Ключевський В.О.* Исторические портреты. – М., 1990, – С. 171.

Самоідентифікація себе не з собою ж, а з кимось іншим є лише ознакою тяжкого психологічного розладу та й годі.

Ще промовистіше оте путінське: "Ми теж будемо в Європі". "Будемо", отже, не є. Окрім того, ця заява може сприйматися вельми двозначно, бо не "станемо Європою", але "будемо в Європі". Були ж бо, і не один десяток років. Та й пам'ять лишили.

Далі більше. "Как видим, к нынешней Европе причастна и Украина. И если в чем-то – одном (невідомо в чому і лише в одному (В.П.) впереди – Украина, то в другом (великая и почитаемая во всем мире культура, наука и т. д.) – Россия". Зворушує до сліз і переконаність у російській науковій, і надто культурній, першості, і особливо оте загадкове "т.д."

Україні не слід боятися поглинання її Росією в підсумку ЄПівської інтеграції, – твердить Ю. Пахомов, – бо, виявляється, навіть "успішну" (?) в межах СРСР Україну дотувала тодішня РСФСР, обтяжуючи себе. Теперішня ж послаблена (порівняно з минулим) Росія Україну просто не подужає. Прочитавши таке, мимоволі замислишся над проривами академічної підсвідомості: нинішня слабка Росія Україну не поглине, але ж буде й завтрашня – сильна, отоді вже...

Виявляється, що ельцинська "безалаберна" політика сполучала в собі фрагменти як імперських, так і "братерських" відносин і саме тому Росія вкрай розбещувала колишні республіки дотаціями. Вони ж того не цінували. Теперішня ж, путінська Росія, позбулась ілюзій щодо реінтеграції колишніх республік на базі СНД: взяла на озброєння модерні моделі регіонального інтегрування. Реакція на нову стратегію з боку розбещених нахлібників спочатку була негативною, але невдовзі вони змирилися. Отже "братерство" було (якщо й було) не зовсім безкорисливим, бо живилося надіями на "реінтеграцію" і було відкинуте разом з ілюзіями.

Окремо про братерство, до якого так часто апелює Ю. Пахомов, мабуть, не дочитавши М.І. Костомарова, на якого посилався на початку статті. "Южнорусс (себто українець (В.П.), – пише Костомаров, – тогда добрый брат, когда с братом живет как сосед, как товарищ не имея ничего общего, нераздельного. Правило: каждому свое – соблюдается в семействах; не только взрослые члены семьи не надевают одежды другого, даже у детей у каждого свое; у Великоруссов, в крестьянском быту, часто две сестры не знают кому принадлежит тот или другой тулуп, а об отдельной принадлежности у детей не бывает и в помине"². Таке "братерство", коли брат (а надто – старший) користується братнім майном як власним є притаманною рисою не лише селянського побуту, а й державної політики, відверто демонструється і супроводжується коментарями про невдячність нерозумних братів (менших).

Творячи ЄП, Росія йде на втрату 5 млрд. дол. на рік від встановлення режиму без вилучень і винятків, твердить Ю. Пахомов, і ці її втрати обернуться доходами для країн-партнерів, надто для України. Ми, вступивши до ЄП, купуватимемо газ та інші енергоносії за внутрішньоросійськими цінами (як і Білорусія). Чи ж не спокусливо після січня 2006 року знову сісти на "газову голку", а потім почути (як і Білорусія), що з наступного року ціни на газ зростуть до рівня світових. Але цього замало. За Ю. Пахомовим, "Перекрывающий все остальные выигрыши (можно сказать – выигрыш судьбы) может быть получен (В.П.) от научно-технического взаимодействия и т. д."

Страшенно кортить дізнатися: що ж воно означає те загадкове "т. д.", але академік мовчить.

Навіщо ж ЄП Росії? Промовисте питання, бо Україні від нього перепадає, на думку Ю. Пахомова, аж задосить:

---

² Костомаров Н.И. Две русские народности. – Киев-Харьков: "Майдин", 1991. – С. 63.

"взаємодоповнюваність", "внутривірськийські ціни на газ", ефект, що "может бути отриманий від науково-технологічного взаємодіяння", і, нарешті, сліпучосійне "и т. д.". Чи ж не прогадала від таких щедрот матушка Росія? Аж ніяк, бо матиме, по-перше, вигоди від ефекту масштабу; по-друге, набуде простору для вирощування гігантських ТНК; по-третє, набере самодостатності; по-четверте, для України і Росії є ефект взаємодоповнення (а відповідно і синергії). Звісно ж, виграють й інші члени об'єднання, бо те, що добре для Росії, "можно сказати – виграти судьбу" для всіх, хто з нею взаємодоповниться.

Знову важко уникнути прямого цитування пана Пахомова: "Необходимо в цілому сказати, що наша залежність від російського ринку по всім напрямкам величезна. Доля ж України в зовнішньоторговельному обороті ЄС мизерна, вона складає всього 0,4%". Неможливо повірити, що таке вийшло з-під пера доктора економічних наук, бо наукова коректність не дозволяє вживати в порівняльному аналізі поняття "величезний" і "мізерний", або ж порівнювати "величезне" з конкретними 0,4%. Внесемо деякі уточнення.

ВВП Росії становить заледве 4% від ВВП ЄС і може бути порівняний з ВВП Голландії, яку вона переважає за територією у 408,6 рази, а за населенням – у 9,3 рази. Попри мізерну частку українського товарообороту в товарообороті ЄС, вона в абсолютному виразі більша за товарооборот з Росією. Що ж до величезної залежності України від Росії – правда і, з огляду на економічну безпеку, її принаймні не слід збільшувати. Диверсифікація (географічна і структурна) економічних зв'язків вже давно вважається необхідною умовою економічної незалежності.

Цілком слушно зауважує Ю. Пахомов про те, що рух навздогін, "доганяюча модель розвитку", безперспективна і згубна для України, бо прирікає її на консервацію економічної відсталості і відводить роль аутсайдера в

сучасному світі. Справедливим є і твердження про те, що найефективнішим мало б стати опрацювання принципово нових наукових ідей і технологій. Дійсно, робота "на випередження" – це забезпечення можливості якісного прориву до постіндустріального суспільства.

Посилання незаперечні, аксіоматичні. А от висновок з них вартий дослівного цитування мовою оригіналу: "Думается, что Украине, с ее пока еще существующей украинско-российской взаимодополняемостью сам Бог дает шанс возродить былую славу и вырваться из болота экономической отсталости и социальной деградации. Понятно, что непременным условием успешного научного технологического симбиоза двух стран является восстановление нарушенного дружелюбия". Умри – краще не скажеш. Воістину, Бог дає шанс, а Москва (чи РФ?, чи Ю.Пахомов?) ставить умови здійснення цього шансу.

Справжнє взаємодоповнення країн і народів існує споконвіку, знаходячи вираз у загальновідомих формах міжнародних економічних відносин. Воно не потребує ні умовлянь, ні погроз, ні братання, ні "дружелюбія". Потрібно, лишень, дотримуватись усталених принципів.

У Законі України "Про зовнішньоекономічну діяльність" серед таких принципів називаються:

– принцип суверенітету народу України, що полягає в його виключному праві на зовнішньоекономічну діяльність на території держави відповідно до її законів; в обов'язку неухильно виконувати всі договори та зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин;

– принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає в праві суб'єктів добровільно вступати в зовнішньоекономічні зв'язки в будь-яких формах, прямо не заборонених чинним законодавством України; в обов'язку дотримуватись при цьому чинного законодавства

України та у праві власності на отримані в процесі такої діяльності результати;

– принцип юридичної рівності та недискримінації, що полягає в рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності незалежно від форм власності, у забороні обмежень дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів такої діяльності;

– принцип верховенства закону, що полягає в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України, у забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що в будь-який спосіб створюють менш сприятливі умови, ніж ті, які встановлені в законах України³;

– принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, який полягає в тому, що українська держава забезпечує рівний захист вітчизняних та іноземних суб'єктів такої діяльності в Україні – відповідно до вітчизняних законів і за кордоном – згідно з нормами міжнародного права; здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за кордоном відповідно до національних і міжнародних правових норм;

– принцип еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні і вивезенні товарів.

Про жоден з цих принципів не згадується у статті поважного академіка, професора, радника того "професора", який нині очолює уряд, жодного з них не дотримується Росія в стосунках з Україною. Якого ж "ефекту взаємодоповнення" нам сподіватися?

---

³ Принцип верховенства закону юридично базується на положеннях Конституції України. Зокрема, Ст. 92 закріплює положення, згідно з яким "виключно законами України визначаються... засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи" (Конституція України. – К., 1996).

РОЗВИТОК ВЕРТИКАЛЬНО-ІНТЕГРОВАНИХ МАРКЕТИНГОВИХ СИСТЕМ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ НА БАЗІ ДОСВІДУ США

Розвиток інтеграційних систем господарюючих суб'єктів у галузях виробництва, переробки та збуту агропромислової продукції є важливим, але не досягнутим у належній мірі компонентом розвитку бізнесу в Україні. Нашій країні потрібні організації, які можуть допомогти людям об'єднатися разом, щоб колективно зробити те, що не може бути зроблено індивідуально. Кафедра економіки та менеджменту Київського міжнародного університету надає допомогу в розвитку дев'яти місцевих асоціацій виробників і переробників продуктів харчування, а деякі з них були засновані за нашої ініціативи. Серед них Кам'янець-Подільська асоціація м'ясопереробників, Закарпатський і Львівський м'ясопереробні кооперативи, Львівська асоціація переробників молока "Галицьке молоко", дві асоціації пекарів у Львові і Хмельницькому, два кооперативи з маркетингу овочів у Вінниці і Львові, кооператив з виробництва комбікормів "Західний" у Рівному. Дві національні асоціації отримали суттєву підтримку від нашого штату при їх заснуванні і в процесі розвитку, серед них Національна асоціація садівників і виноградарів і Національна асоціація пекарів із центральним офісом у м. Хмельницькому. Зараз розпочато роботу зі створення регіональних асоціацій з виробництва і переробки молока.

При підтримці нашого університету ці асоціації надають консультативну допомогу своїм членам з технологічних, економічних і юридичних питань. Через технологічні

семінари із залученням учених нашого ВНЗу члени асоціацій отримують інформацію про сучасну технологію, обладнання та зміни в законодавстві. Наші спеціалісти з маркетингу проводять навчання та організаційну допомогу в ярмарках, що проводяться асоціаціями для самореклами з метою залучення нових членів і, накінець, щоб розширити продажі. Під час таких ярмарок члени асоціації отримують інформацію про постачальників обладнання, сировини, харчових домішок.

Але історія промислових асоціацій в Україні почала свій відлік понад сто років тому. Збори промисловців, власників фабрик та інших громадян, які були зацікавлені в розвитку галузі, почали проводитись у Києві ще від 1880-х. На початку 1990-х після проголошення незалежності України розпочалася справжня підприємницька активність. Початок соціальних і економічних реформ відрізнявся поширенням бізнесової ініціативи, з одного боку, і тягарем застарілих адміністративних методів у поєднанні з браком належної кооперативної законодавчої бази – з другого.

Перший кооперативний закон був затверджений в Англії 1852 р. Він легалізував бізнес організації, які керувалися своїми членами й існували для них. З того часу багато країн, штатів і провінцій прийняли закон, що дозволяє кооперативним інститутам функціонувати як адміністративним одиницям. Після проголошення незалежності створена належна законодавча база і в Україні. Але лише легалізація кооперативів не може розв'язати всіх проблем. Це пов'язано з тим, що, незважаючи на довгу кооперативну історію, кооперативна ідея в колишньому Радянському Союзі була спотворена. Як підкреслює відомий науковець з розвитку кооперативів Віталій Зіновчук у своїй монографії “Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США”, ті кооперативи, що існували в колишньому Радянському Союзі, були сформовані силою і насправді існували як великі державні колективні підприємства.

Кооператив – це бізнес, яким добровільно володіють і контролюють його члени і що керується для них і ними на безприбутковій або вартісній основі. Він є власністю людей, які його використовують. Він організовується і об'єднується, щоб охопити його членів в економічній активності з певними ідеями демократії, соціальної свідомості та людських стосунків включно. Професор Поль Касельман стверджує, що це є “економічна система із соціальним змістом”. Кооператив, надаючи послуги, забезпечує вигоди радше залежно від їхнього використання організацією, ніж заробляння прибутків для своїх акціонерів та інвесторів. Він залежить від виручки, отриманої від наданих послуг, щоб покрити витрати, а не від дотацій, подачок уряду, або підтримки від організацій філантропів. Послуга, оплачена клієнтами-членами є його першочерговою засадою. Головна мета кооперативу – задовольняти потреби його членів економічно ефективним шляхом. Тоді метою корпорації, орієнтованої на інвестора, акціонерного товариства та одноосібного володіння є максимізація прибутків для власників бізнесу.

Кооперативи можуть бути класифіковані багатьма методами, тому що їхні характеристики значно відрізняються. Класифікація за типом членства використовується на нашій кафедрі, тому що вона допомагає нам зрозуміти як зібрати людей разом. Серед усіх типів кооперативів місцева асоціація є найпоширенішою. Тому ми й розпочали надихати сільськогосподарських виробників та переробників в Україні об'єднуватися спочатку на місцевому рівні.

Як М.А. Счаарс підкреслює: “У США є багато місцевих асоціацій серед виробників майже кожного типу сільськогосподарських товарів, які реалізуються кооперативно. Місцеві асоціації стають первинними організаціями для заготівельних кооперативів, кредитних союзів, сільських кооперативів з енергопостачання, місцевих телефонних кооперативів та багатьох інших організаційних об'єднань”. Ці типи кооперативів є дуже цікавими для нас. В

Україні місцеві асоціації загалом надають послуги порівняно малій кількості своїх членів, або всім, хто зацікавлений у даній послугі. Це може бути від 20 до 30 членів кооперативу з виробництва комбікорму до 500 або 1000 членів чи більше кредитного союзу. Ці члени зазвичай живуть на порівняно невеликій території, або, як у випадку кредитного союзу, можуть бути найняті цією ж фірмою. Членський контроль здійснюється від особистого до місцевого рівнів. Члени обирають раду директорів, а директори наймають менеджера, щоб керувати асоціацією.

Ще один тип організації на централізованому ринку США – це федерація. Мета маркетингової федерації – продавати сировину для певних місцевих асоціацій. Вони виконують маркетингові послуги, пов'язані з транспортуванням і продажем товарів вироблених членами місцевих асоціацій для реалізації на центральному або місцевому ринках. Інший тип організації на центральному ринку є централізована асоціація. Централізована асоціація є значно розширеною місцевою асоціацією. Різниця між нею і федерацією переважно полягає в організації і відносинах з її членами. Централізовані асоціації концентрують в одній організації маркетингову діяльність багатьох своїх членів. Централізована асоціація може забезпечити приміщеннями для збирання, сортування, упаковки і транспортування сировини своїх членів, але такі місцеві заводи і складські приміщення контролюються працівниками центрального офісу радше, ніж фермерами з місцевості, де розташований завод (кооператив виробників вовни, Вісконсін, США). Щоб надати послуги, які централізована асоціація може забезпечити, місцеві заготівельні кооперативи організовуються у федерацію з центральними офісами на місцевих ринках. У період від 1929 до 1932 року в США Федеральна асоціація фермерів організувала національні маркетингові асоціації у зв'язку з національним характером ринків для більшості фермерської продукції. Кожна

національна асоціація об'єднала в одну загальнонаціональну асоціацію кооперативи, які мали справу з подібними продуктами, але обслуговували заборонені зони. Отже, техаські виробники тваринницької продукції опинились в одній організації з каліфорнійськими тваринниками – Національній асоціації. Члени національних асоціацій (і федеральних, і централізованих) домовились реалізовувати продукцію своїх членів в обмежених виробничих зонах. Звичайно, контракт підписується між національною асоціацією і її членами. Національна асоціація виконує певні послуги, що стосуються збутової політики, цінової політики, взаємин між членами, торгових відносин, зв'язків з громадськістю, науково-дослідної роботи та загальних проблем. Прикладом цього може бути Національний кооператив з маркетингу вовни, Бостон, Массачусетс. Усі кооперативи, незалежно від розмірів, повинні об'єднуватись для обмеження боргових зобов'язань своїх членів і зобов'язань асоціації.

Одним з напрямків роботи нашої кафедри на сучасному етапі є створення кооперативних об'єднань у молочній промисловості Західної України. Цю роботу розпочато, щоб допомогти малим виробникам молока, які з'явилися на місці реформованих великих колективних господарств, продавати їхнє молоко. Таким чином приватні виробники молока можуть успішно компенсувати недостачу молочних продуктів в Україні. Наша кафедра розпочала маркетинговий проект з асоціацією з виробництва і переробки молока “Поділля Перший” у Хмельницькій області. За нашої підтримки в Західній Україні було створено вертикально-інтегровану маркетингову систему з переробки молока, метою якої став ефективний збір сировини, переробка її і транспортування готової продукції на реалізацію. Для цього налагоджені зв'язки з існуючими молокопереробними підприємствами, які через брак сировини простоюють або працюють не на повну потужність. Основна функція молокопереробних заводів –

переробити молоко і вершки в такі готові до реалізації продукти, як масло, сухе молоко і сир. Але для ефективної співпраці виробників і переробників молока нам потрібна модель створення кластерних структур, потреба в створенні яких у нас не виникала, працюючи в інших галузях. Новостворені місцеві молочні асоціації в Україні не задіяні в широкомасштабні збутові програми, мало займаються рекламою, якщо взагалі займаються, і не зберігають товари своїх членів, щоб отримати вищу ринкову ціну, продавши товар пізніше. Такі види діяльності виконуються дуже ефективно молочними кооперативами в США. Американські кооперативні об'єднання в молочній галузі зазвичай фінансуються самими ж членами та через позики. Володіють ними і контролюють їх винятково на місцевому рівні, але до них можуть приєднатись інші місцеві групи, щоб сформувати таку організацію вищого рівня, як Національна збутова організація, яка є великим перспективним завданням для молочної галузі України. Після розвалу більшості великих колективних господарств з виробництва молока українські виробники молока, які в переважній більшості зараз є малими фермерами, створюють ініціативні групи для розвитку вертикально-інтегрованих маркетингових систем, серед яких договірна форма на засадах кооперування є найбільш прийнятною. Це дозволить їм сформувати єдину систему, яка включала б виробництво молока, його збір, сортування, переробку та реалізацію готової продукції.

Упродовж 9 місяців цього року в Хмельницькій області малі виробники молока не змогли продати більш ніж 120 тисяч тон молока, а це 70 мільйонів вартості молочних продуктів (13 мільйонів USD), а фермери могли б одержати 30 мільйонів гривень (5,5 мільйонів USD) за реалізоване молоко. У разі успішного впровадження маркетингової системи виробники молока Хмельницької області отримають можливість брати участь у новій системі заготівлі молока, яка може стати моделлю для інших областей України. Розвиток

кооперативних об'єднань дозволить виробникам і переробникам молока створювати кластерні організації, де їх члени зможуть отримати технологічну допомогу, сприяння в області сертифікації та стандартизації продукції, що має торговий знак об'єднання, участь у збутовій системі Кооперативи в молочній галузі можуть підвищити доходи своїх членів через можливість продавати товар за вищими цінами, зменшення витрат на виробництво одиниці продукції та інтенсивніше залучення до маркетингових каналів. Останні дослідження показали, що 85% усіх економічних невдач сталися з фірмами, не зв'язаними з маркетинговими асоціаціями. Відповідно до статистичних даних, одна четверта сільськогосподарських товарів у США реалізується через кооперативи, майже четверта частина закупок постачання для фермерських господарств здійснюється таким способом та 1 з 10 громадян належать до кредитних спілок. А управління виробництвом деяких сільськогосподарських товарів на кооперативних засадах сягає 90%. Такі обсяги продукції, що проходить через кооперативи в надзвичайно конкурентній економіці, є чудовим прикладом для України, яка намагається знайти свій власний шлях до ринкової економіки й достатку.

*Александрова М.О., аспірантка Інституту
світової економіки та міжнародних
відносин НАН України, викладач
кафедри міжнародних економічних відносин*

СВІТОВІ ВАЛЮТНІ КРИЗИ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

Теорії валютних криз активно досліджуються впродовж останніх двох десятиліть – десятиліть найбільших сучасних валютно-фінансових криз. Починаючи з середини 80-х років, на думку аналітиків, світова економіка переживає дуже турбулентні часи. Кризові явища останніх років у валютній сфері характеризуються тісним переплетінням з іншими економічними й політичними проблемами. Чинник глобалізації та пов'язані з ним зміни у світовому господарстві призвели до необхідності переглянути класичні теорії валютних криз. Значно активізувалися дослідження після останньої великої кризи – Азійської кризи 1995–1998 рр., – що додала матеріалу для більш поглибленого вивчення цього економічного явища.

У вітчизняній літературі досить часто використовується термін валютно-фінансова криза. Хоча західна наукова думка чітко розрізняє поняття валютна криза та фінансова криза. Однак не можна не зазначити, що ці дві кризи пов'язані одна з одною, і найчастіше валютна криза є частиною кризи фінансової. Також, розглядаючи питання валютних криз, мають місце дослідження банківських криз (системних криз, пов'язаних із системним ризиком) і подвійних, що поєднують в собі риси валютної та системної криз.

Узагалі розвиток валютних криз можна розділити на ті, що відбувалися до другої світової війни, та після неї. Так до краху золотого стандарту, валютні кризи в розвинених країнах відбувалися здебільшого під час війни, коли уряд

призупиняв конвертованість національної валюти. У мирні часи валютні кризи були пов'язані з банківськими кризами. За післявоєнну історію в розвинених країнах валютні кризи відбувалися лише кілька разів. У 1975 році відбулася атака на англійський фунт стерлінгів, у 1982 році – на французький франк, у 1993 році певні труднощі відчували кілька центральних банків Європи (криза Європейської валютної системи).

У країнах, що розвиваються, кризи стали звичним явищем. Можна лише зазначити кризи, що сталися в Мексиці (1994 р.), Бразилії (1995, 1999, 2002 рр.), країнах Південно-Східної Азії (1997 р.), Росії (1998 р.), Туреччині (2001 р.), Аргентині та Еквадорі (2002 р.).

Аналіз цих потрясінь має особливе місце в дослідженні природи валютних криз. Кризи останнього десятиліття з наукової точки зору не просто додали практичного матеріалу для вивчення механізмів кризи, а значно змінили саме уявлення про причини виникнення подібних явищ.

За причинами виникнення кризи можна розділити на такі чотири типи:

1. *Криза платіжного балансу* – власне валютна – має місце, коли за умови фіксації валютного курсу відбувається збільшення грошової маси в окремій країні, як наслідок веде до перевищення внутрішніх цін над світовими, погіршення торгового балансу і згодом – до відмови від фіксованого курсу.

Головною умовою такої кризи є фіксація курсу валюти центральним банком, яка згідно з теорією призводить до того, що збільшення грошової маси в даній країні йде швидше, ніж в інших, попит на валюту буде перевищувати її пропозицію, тому що ціни в даній країні будуть підвищуватися в порівнянні зі світовими, що зробить не вигідним експорт і вигідним імпорт. Підтримка фіксованого курсу в такій ситуації визначається тільки величиною валютних резервів центрального банку.

Здатність підтримувати валютний курс на незмінному рівні залежить від того, наскільки інші орієнтири макроекономічної політики сумісні або несумісні з підтримкою фіксованого обмінного курсу. Саме такий тип валютної кризи був описаний П. Кругманом у 1979 році як криза платіжного балансу й доповнений Блудом і Гарбером у 1984 році; згодом Кругман назвав його “канонічною моделлю валютної кризи, у рамках якої криза відбувається через фундаментальну невідповідність між напрямками економічної політики – у типовому випадку, між монетизацією бюджетного дефіциту та спробою зберегти фіксований курс”.

Основний недолік канонічної моделі полягає в тому, що вона представляє політику уряду як механічний набір дій. У ній передбачається, що уряд емітує гроші для фінансування бюджетного дефіциту, незалежно від зовнішньої ситуації, а центральний банк продовжує продавати іноземну валюту для втримання фіксованого обмінного курсу, аж до повного виснаження валютних резервів. Однак окрім інтервенцій, центральні банки мають й інші інструменти захисту обмінного курсу.

2. Валютна криза другого типу або криза зовнішнього державного боргу.

В основному ця криза відбувається через надмірне нагромадження державного боргу, коли в інвесторів виникають сумніви в здатності або бажанні уряду регулярно обслуговувати свою заборгованість. Несподівана втрата довіри до держави-позичальника кредиторами викликає прагнення останніх повернути свої вклади, що стали більш ризиковими, достроково, що у свою чергу рівнозначно атаці на валюту й може призвести до виснаження резервів і валютної кризи.

Необхідно розрізнити кризи, викликані надмірним ростом зовнішнього й внутрішнього боргу держави. Якщо борг деномінований у валюті, зв'язок з валютною кризою

очевидний: відтік капіталу в очікуванні дефолту призводить до виснаження резервів і дійсної девальвації. Якщо ж зобов'язання уряду представлені в національній валюті, то інвестори, турбуючись про фінансування дефіцитів за рахунок додаткової емісії грошей, переводять свої вклади з національної валюти в іноземну, прискорюючи тим самим девальвацію.

Яскравим прикладом такої кризи може слугувати мексиканська криза 1994 року, коли мексиканський песо і валюти інших латиноамериканських країн протягом 1994–1995 рр. були підірвані в основному через дію цього боргового механізму.

Валютні кризи, викликані нагромадженням державного боргу, описуються, так званими, моделями другого покоління.

Ці моделі засновані на співставленні вигід і витрат відмови від твердого курсу: як тільки інвестори переконуються в тому, що вигоди від девальвації для уряду (у вигляді знецінення боргу, деномінованого в національній валюті) переважають витрати (ріст цін, підвищення вартості обслуговування валютного боргу в іноземній валюті), вони атакують валюту, викликаючи кризу.

Розробка цих моделей в економічній літературі була відповіддю на кризу Європейської валютної системи, а саме механізму валютних курсів (Exchange Rate Mechanism – ERM), що вибухнула в 1992 р. за умов досить добрих макроекономічних показників, але яка однаково змусила Великобританію та Італію вийти з ERM.

3. Криза зовнішньої заборгованості приватних позичальників спричинена надмірним збільшенням зовнішнього боргу приватних фірм і банків, може відбутися навіть коли з державною заборгованістю все в порядку. З такою кризою зіштовхнулися багато азійських країн у 1997–1998 р.; економісти, як це часто буває, виявилися не цілком готові до пояснення що відбулося, тому моделі "другого покоління" також були переглянуті.

На думку того ж П. Кругмана, валютні кризи в Азії “були лише частиною ширшої фінансової кризи, що мала небагато спільного з чисто валютними або навіть із суто монетарними проблемами”, але, радше, була пов'язана із проблемами, “які звичайно ігноруються під час аналізу валютної кризи: роль фінансових посередників і роль цін на такі реальні активи, як капітал і земля”. Азіатські потрясіння, таким чином, викликані не бюджетними дефіцитами, як у моделях “першого покоління”. Вони зумовлені надмірним ростом і наступним колапсом вартості всіх активів, причому власне валютні кризи були, радше, симптомами хвороби, а не її причинами.

Валютна криза, викликана ростом внутрішнього боргу тісно пов'язана з попередньою, по-перше, тому, що при надмірному нагромадженні державної заборгованості в національній валюті, і недостатніх доходах державного бюджету для обслуговування цієї заборгованості найімовірніше борг буде фінансуватися за рахунок емісії грошей, а це зрештою призведе до інфляції й девальвації.

По-друге, нагромадження приватним сектором боргів у національній валюті теж далеко не безпечно з погляду стабільності валюти. Недовіра населення до національної валюти може в якийсь момент спровокувати “набіг” вкладників на банки для вилучення своїх депозитів у національних грошових одиницях. А це може призвести до банківської кризи, при якій тиск на валюту неминуче зростає, і тому, що банки можуть мати зовнішню заборгованість, повернення якої опиниться під сумнівом, і тому, що гарантії депозитів вкладників можуть потребувати додаткових державних витрат, а це знов-таки робить більш відчутною можливість інфляції й девальвації.

Найважливішою умовою перетворення внутрішньо-національної банківської кризи або будь-якої іншої кризи приватної заборгованості у валютну кризу є лібералізація

руху капіталу в країну й особливо із країни, або високий ступінь конвертованості валюти у капітальних операціях.

При слабості національної банківської системи й набігу вкладників на банки, як було зазначено вище, виникає бажання перевести свої заощадження у валютні фінансові інструменти через недовіру до національної валюти, навіть якщо ніяких проблем з обслуговуванням зовнішнього боргу (між національними позичальниками й міжнародними кредиторами) не виникає. При відсутності обмежень на вивіз капіталу фінансові активи в національній валюті, будуть переводитися в іноземні валюти, так що внутрішньодержавна банківська криза неминуче приведе до валютної.

Навпаки, якщо існує контроль за рухом капіталу, національна кредитна/банківська криза не повинна обов'язково привести до валютної.

У Східній Азії Китай являє собою найкращий приклад країни, у якій слабка банківська система поєднується з контролем над рухом капіталу, що, як часто підкреслюється, дозволило Китаю залишитися осторонь від східноазійських валютних потрясінь. Напередодні валютних криз у Східній Азії, за наявними оцінками, від 40 до 50% усіх активів китайських банків були проблемними. Однак ані валютні резерви Китаю, ні обмінний курс юаню не знизилися під час валютних криз в інших країнах регіону в 1997–1998 р., тому що Китай жорстко контролював рух капіталу – юань дотепер не є конвертованою валютою не тільки у капітальних, але й у поточних операціях.

У вище зазначеній класифікації визначено чотири типи валютних криз, однак більшість дослідників дотримуються класичного поділу на три типи, поєднуючи другий і четвертий типи криз, а точніше не виділяючи останній з кризи державного боргу.

ВПЛИВ ЄВРО НА МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ

Уведення в готівковий обіг євро відкрило нову сторінку європейської інтеграції. Проте слід зауважити, що перехід на єдину валюту це не лише політичний, а насамперед, важливий економічний крок, здійснення якого вимагало від країн-учасниць євросони ґрунтовного аналізу всіх переваг та ризиків валютної інтеграції.

Потенційні економічні вигоди й втрати Європейського валютного союзу можна розділити на декілька блоків.

По-перше, це позитивний вплив на ефективність зростання. Дана перевага пов'язується з скороченням трансакційних витрат у платіжному обороті та обігу капіталів, а також ліквідацією витрат на страхування ризиків курсових коливань і в довгостроковому періоді має сприяти приросту інвестицій. Разом з тим варто зауважити, що результати потенційної економії є досить різними для окремих країн ЄВС. Найбільше виграли держави з малою відкритою економікою, чиї валюти не часто використовувалися в міжнародних розрахунках. Виграш цих країн оцінюється від 0,9% до 1% ВВП, тоді як у середньому по ЄС цей показник становить 0,5% ВВП.

По-друге, введення єдиної валюти підвищило стабільність цін у країнах євросони, що дозволяє останнім ефективніше розподіляти й використовувати ресурси та здійснювати раціональну політику в галузі доходів. Значним політичним здобутком у цьому напрямку стало створення та функціонування ЄЦБ, головною метою якого є гарантування стабільності цін у валютному просторі євро

По-третє, валютна інтеграція вплинула на бюджетну політику та доходи й видатки держав-учасниць. Стосовно першого слід зазначити, що за участі у валютному союзі, національна макроекономічна політика втрачає свою автономію в проведенні грошової та валютної політики, а отже не може більше використовувати валютний курс як інструмент амортизації зовнішніх шоків. Оскільки функція пом'якшення специфічних для країн порушень підпорядковується фінансовій політиці, яка здійснюється на національному рівні, існування спільного валютного простору потребує проведення більш гнучкої фінансової політики з боку держав-учасниць. Водночас, національні бюджетні політики мають бути сумісними зі спільною грошовою політикою, тому що неприйнятна бюджетна ситуація в одній країні може поширитися на інші держави-учасниці й завдати шкоди курсу грошової політики Союзу в цілому. Тому дотримання бюджетної дисципліни є важливою складовою валютного союзу й закріплено маастрихтськими критеріями та Пактом про стабільність зростання. Щодо впливу на державні доходи й видатки, то одночасно з втратами частини доходів у вигляді сеньйоражу, уряди одержують доходи у вигляді економії витрат на обслуговування боргу й бюджетного дефіциту, яка виникає внаслідок зменшення номінальних процентів в умовах економічної конвергенції.

Не можна не зазначити вплив валютної інтеграції й на зайнятість у державах-учасницях валютного союзу. У довгостроковій перспективі цей вплив вбачається як позитивний, оскільки зростання мобільності робочої сили в межах валютного об'єднання повинно підвищити ефективність її використання. Однак лише завдяки одному чиннику мобільності навряд чи можна розв'язати проблему безробіття яка в більшості країн ЄВС є достатньо гострою. Її розв'язання потребує, насамперед, координації соціальної політики й діяльності профспілок у країнах еврозони.

І нарешті, не можна не згадати про міжнародні наслідки появи спільної європейської валюти. Виходячи з того, що країни Європейського валютного союзу, у переважній більшості, займають провідні позиції у світовій економіці, і з огляду на спадок, залишений валютами, які замінила єдина європейська валюта, остання недаремно перетворилася на другу після долара валюту в міжнародних розрахунках. Фактично євро створило реальну альтернативу долару та єні, що в свою чергу може суттєво вплинути на нинішній розподіл сил між трьома економічними центрами світу. Безумовно, існування єдиного європейського валютного простору не є абсолютно безхмарним, тут існує досить багато різних підводних каменів, це і відсутність спільної фінансової, податкової та соціальної політики, неоднаковий рівень економічного розвитку держав-учасниць, і поява на деяких адміністративних територіях, так званих «місцевих грошей». Проте на нашу думку, дані перешкоди можна подолати за умови дотримання першочергової мети Євросистеми – підтримання цінової стабільності й подальшого поглиблення інтеграції європейських фінансових ринків.

*Коміренко В.І., доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин*

УНІВЕРСИТЕТ ЯК „ОКО ЄВРОПИ”. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ. МАРКЕТИНГОВИЙ АСПЕКТ

Дуже хотілося б помилитися з приводу того, що крокуючи безтурботно київською вулицею Ромена Роллана натхненне перемогою Помаранчевої революції талановите українське студентство нічогісінько не знає про цього великого француза, правильніше, європейця. Стефан Цвейг назвав Ромена Роллана „оком Європи”. Його можна назвати ще і серцем та мозком Європи: він немов сконденсував у собі її тисячолітню культуру, її багатющі гуманістичні традиції. Як не вистачає нині Європі, світу цього ока, цього серця, мозку, цієї зачарованої душі!

Прес глобалізації вичавлює все неприбуткове, неефективне, зайве і прокладає красивий автобан до світлого, щасливого майбуття... Зачекайте! Щось подібне нам уже пропонували, але замість світлого ми опинялися відкинутими, бідними й зовсім не щасливими.

Стаття є результатом наукових досліджень з теми „Міжнародно-правові, політичні та економічні засади європейської інтеграції України (№ 01040003161).

Центральною ідеєю статті є ідея університету, у контексті якої розглядається український досвід, реалії та перспективи входження України до Європи Знань.

Із приєднанням України до Болонського процесу актуальність досліджень досвіду, стану та перспектив діяльності чи бездіяльності українського університету невпинно зростає, як зростає і маркетингова активність університету на ринку освітніх послуг і ринку праці.

У сучасному світі вища освіта стає однією із сфер, куди активно проникають ідеї маркетингу, маркетингові принципи

та підходи. Цей процес закономірний в умовах становлення глобально-інформаційного технологічного устрою і "нової економіки": виконуючи насамперед соціальну функцію, вища освіта перетворюється із затратної сфери в потужний чинник розвитку економіки, що забезпечує відтворення вирішального – людського капіталу суспільства. За таких умов відбувається глибоке і серйозне переусвідомлення принципів функціонування вищого навчального закладу як самостійного суб'єкта, який надає освітні послуги визначеного профілю, якості, обсягу та потреби, а також конкурентоспроможності порівняно з другими вищими навчальними закладами. Формуються нові підходи до організації та управління діяльності освітніх закладів вищої школи, націлені на підвищення його ефективності, динамічності, здатності до розвитку. При цьому, справа не зводиться до досягнення лише фінансово-комерційного ефекту; він похідний від ефекту соціального, від визнання суспільством значимості конкретного вищого навчального закладу, "працевлаштованості" його випускників.

У розвинених країнах також посилюється конкуренція університетів за адресата їх послуг, прагнення отримати додаткові інвестиції та вийти на фінансові ринки (а для цього потрібна відповідна інвестиційна кваліфікація і рейтинг). Одночасно, наяву небувалий ріст витрат на технічне переоснащення і модернізацію вищої освіти. У США він разом зі старінням викладацького складу (що тягне за собою збільшення пенсійних виплат) привів до того, що вартість у чотирирічних приватних коледжах піднялась за останні 20 років на 115% при рості доходів середньої американської сім'ї на 25%. Природній вихід із такої ситуації – збільшення кількості платних місць і самої плати за навчання, що підтверджують чимало провідних вчених (Г. Балихін, А. Осипова, А. Панкрухіна, О. Сагінова, А. Тихонова, Р. Грін, М. Кіннел, Р. Кантербері, Д. Макдугалл, С. Тернер та ін.).

В Україні розвиток практичного й наукового інтересу до маркетингу вищої освіти пояснюється як загальноосвітовою тенденцією, так і низкою чинників, специфічних для пострадянського стану еволюції нашого суспільства.

Серед головних із них, по-перше, – невідповідність структури вищої освіти реальним потребам народного господарства (і в кінцевому результаті визначеним ними запитами ринку праці), пов'язане з різкою зміною пріоритетів при переході до нової економічної системи (так, якщо радянська вища школа орієнтувалась переважно на випуск кадрів інженерно-технічного профілю, то в останнє десятиріччя з 1990 р. значно зросла зацікавленість до економічних і юридичних спеціальностей) і з відповідними наступними перекосами (досить швидко виявилось порівняне перевиробництво таких фахівців, до того ж, які часто відрізнялись невисокою якістю підготовки).

Результати досліджень свідчать про те, що ринок праці останніми роками прагне виправити цей перекоп, тобто попит на інженерні спеціальності в Україні відновлюється.

По-друге, різке падіння державного фінансування вищих навчальних закладів. У 2000 році держвитрати на сферу освіти склали (у співставних цінах) 48% рівня цін 1991 року, а обсяги держфінансування, безпосередньо вищої школи скоротилися втричі. Матеріальне забезпечення державних вищих навчальних закладів все менше залежить від бюджету (<30%, а все більше від платних форм освітніх послуг (>40%).

По-третє, – загострення конкуренції вузів за "платних" студентів обумовлено різким збільшенням ВНЗ, розгортанням реформаційних експериментів незалежного тестування, погіршенням демографічної ситуації (особливо відчутною вона буде в 2008–2010 рр.).

У даному контексті очевидна гостра необхідність формування як теоретичних основ (філософії) маркетингу вищих навчальних закладів, так і системи конкретних маркетингових технологій, вироблення інструментів активної

маркетингової політики університетів. Деякі питання в межах цієї актуальної тематики і розглянемо далі.

Маркетингові особливості освітніх послуг ВНЗ

Доводиться констатувати, що не тільки в нашій країні, але і в державах із розвиненою ринковою економікою маркетинг ВНЗ робить лише перші кроки. Рівень теоретичної розробки його проблем поки що недостатній, у всякому разі дефіцит відповідних комплексних досліджень безперечно існує. Основна маса наукових публікацій вміщує опис практики маркетингової взаємодії тих чи інших ВНЗ із суб'єктами зовнішнього середовища, їх окремих маркетинг-акцій (піару, роботи з випускниками, налагодження зв'язків з підприємствами-споживачами).

Нерідко справа обмежується спрощеною "екстрополяцією" принципів маркетингу споживчих товарів на сферу вищої освіти із застосуванням модної термінології при опису активності ВНЗ на ринках освітніх послуг і праці.

Відомо, що маркетинг як система наукових принципів і практичних технологій управління реалізує ідею, відповідно до якої кожен соціальний (ринковий) суб'єкт досягає своєї мети внаслідок обміну із зовнішнім середовищем. Маркетинг покликаний виявити основні принципи та умови, які забезпечують ефективність цього обміну, привести внутрішнє середовище організації у відповідність з вимогами зовнішнього середовища. Загальна формула маркетингової ідеології – "зробити так, щоб бути потрібним іншим".

Розглядаючи особливості вищої освіти як об'єкта маркетингового аналізу та управління, варто, напевно, виходити з того, що освітні послуги ВНЗ є специфічним продуктом. У науковій літературі найбільш ґрунтовно висвітлені такі аспекти цієї специфіки.

1. Освітні послуги нематеріальні, їх якість перевіряється лише в процесі їх надання, а в кінцевому результаті – у процесі споживання "готового продукту", у трудовій діяльності випускника, іншими словами, освітня послуга

придбається "повіривши на слово". Щоб зменшити ризики, пов'язані з "неосязністю" вказаних послуг, їх споживачу можуть бути запропоновані матеріалізовані (формалізовані) свідчення – навчальні плани, сертифікати, акредитації, зразки дипломів та ін.

2. Послуги, про які йдеться, невід'ємні від виконавців (професорсько-викладацького складу ВНЗ). Зрозуміло, що навчаючись за однаковими навчальними планами й програмам, можна набути зовсім різні за якістю освітні послуги. Багато тут визначається кваліфікацією професорсько-викладацького складу – чи не головною конкурентною перевагою того чи іншого ВНЗ.

3. Хоча будь-яка нематеріальна послуга досягається "з ризиком", ризик пов'язаний із набуттям фаху, кваліфікації, знань і трудових навичок, особливо великий, адже він носить стратегічний, "доленосний" для споживача послуги характер. Цим пояснюється прагнення ВНЗ оволодіти (придбати) переконливі атрибути рівня і якості своїх послуг – високу репутацію, а зрештою – сильний бренд.

4. Споживач такого роду послуг – майбутній молодий фахівець виявляється під впливом освітньої діяльності університету, при цьому безпосередньо реалізуючи свої особисті здібності, якості та мотивації.

Роль особистісного чинника тут не може бути зменшена. Звісно, що університет здатен ефективно розкрити й розвинути в потрібному напрямку потенціал особистості студента (хоча може і пригнітити його), але цей вплив відносно обмежений. Тим більшою стає актуальність проблеми об'єктивної оцінки рівня та якості освітніх послуг.

5. У зв'язку із згаданим часовим розривом придбання освітніх послуг і отриманням відповідного кінцевого результату значно ускладнюється їх пряма оцінка.

Перераховані особливості університетських освітніх послуг передбачають суттєву специфіку ціноутворення в цій сфері. Йдеться про тривалий і складний процес, у якому

звичайні (застосовувані у виробничій сфері) критерії далеко не завжди відіграють вирішальну роль і велике значення нематеріальних обставин (чинників), зокрема іміджу (авторитету, репутації) та громадської потреби ВНЗ. У ціні освітньої послуги цілком визначений і фіксований характер носить лише складова, яка пов'язана з матеріально-технічним забезпеченням, матеріальною "фондоємкістю" навчального процесу. У вирішальній мірі ця ціна детермінується "соціально-престижними" чинниками, включно вищезгадані. З ними пов'язані: кількість працюючих у даному ВНЗ академіків (навіть якщо вони майже не займаються викладацькою діяльністю); кваліфікація (формальна і фактична) професорів і викладачів; розташування університету й дизайн його приміщень і т. п.

Подібного роду нематеріальні активи ВНЗ формуються внаслідок цілеспрямованих організаційних зусиль керівництва ВНЗ, зокрема піарівських і громадської активності його викладачів. Слід також мати на увазі ефект накопичення позитивних (як і негативних) сигналів ринку праці відносно випускників того чи іншого ВНЗ, їх успіх у професійній кар'єрі. Репутація ВНЗ як синтетичний і нематеріальний актив формується в широких колах громадськості впродовж багатьох років і десятиліть, у процесі зміни поколінь.

6. У складному комплексі сучасних знань і навичок, які передаються ВНЗ студенту, далеко не всі елементи однаково ідентифіковані та "затребувані" реальним ринковим життям. Найбільшим "впізнанням" характеризується блок спеціальних знань, орієнтованих на підготовку кадрів конкретних профілів і кваліфікації.

На відміну від додаткової професійної освіти, курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації (тут предмет послуги – переважно вузькопрофесійні спеціальні знання) академічна (базова) вища освіта пропонує сукупність знань різного ступеня "затребувані". При цьому основою слугує

фундаментальна підготовка, формування базових запитів ринку та елементів змісту освіти в цьому аспекті має суперечливий характер; якщо на ринку праці в дихотомії "сучасне майбутнє" пріоритет віддається першому, то в освіті - другому. Неспівпадіння цих пріоритетів виявляється як при оцінці значимості різних "поверхів" освітніх знань, так і в аналізі співвідношення платоспроможного попиту на фахівців певного профілю й об'єктивним громадським попитом у них.

Зрозуміло, що ринок, зазвичай, найбільш активно реагує на те, що може бути безпосередньо й негайно застосовано, тобто на прикладні спеціалізовані знання. Вища ж школа як така націлюється на формування знань фундаментально-базових, що закладають інтелектуальну культуру, здатність студентів ефективно й різнопланово мислити та перенавчатися. Такий акцент обумовлений, по-перше, внутрішніми закономірностями розвитку самої освіти, покликаної створювати, примножувати й удосконалювати інтелектуальний потенціал суспільства. По-друге, у епоху динамічної зміни технологій і, навіть, технологічних укладів фахівцям конче необхідні знання, що виходять далеко за межі безпосередньо потрібних у конкретному трудовому процесі і забезпечують вертикальну і горизонтальну мобільність працівників. Освіта надається нині з урахуванням безальтернативної в умовах "нової економіки" перспективи багаторазового перенавчання та підвищення кваліфікації кадрів, перманентного удосконалення особистісного чинника виробничих сил. Ось чому імперативом стає опанування студентом базису фундаментальних знань, який має "добудовуватись" спеціальними (фаховими) знаннями.

Виявлена на підставі маркетингового аналізу багатоярусність" освітньої послуги переплітається із суттєвими проблемами і суперечностями, що торкаються насамперед оцінки міри попиту на фундаментальні знання. З одного боку, надзвичайно жорстка й послідовна прагматично-

ринкова орієнтація небезпечна зменшенням рівня фундаментальних знань (скорочення відповідних розділів навчальних планів і падінням авторитету дисциплін, які фігурують у даних розділах, перетворенням їх викладачів у "другорозрядних" і т. п.); зрозуміло, що держава й наукова спільнота зобов'язані (здійючи систему стандартів, інструменти ліцензування, акредитації і т. п., а також можливості громадського контролю) відвести від вищої освіти цю загрозу. З другого боку, низка ВНЗ, котрі надають чудову фундаментальну підготовку, але профіль яких нині не користується належним "платіжним попитом", у принципі в змозі успішно позиціонуватись на ринку, причому з акцентом на реалізацію саме цієї своєї потенційної конкурентної переваги, пов'язаної на самому вагомому елементі освітнього продукту. Стихийно практика так чи інакше "вирулює" в цьому напрямку. У будь-якому разі випускники провідних природничо-наукових, фізико-технічних і технічних державних ВНЗ користуються у серйозних бізнес-структур куди більшим попитом, ніж скороспіла "продукція" комерційних ВНЗ економіко-управлінського і юридичного профілів.

Підсумовуючи, слід зазначити, таке:

1. Процес маркетингової активності університетів набуває помітних масштабів і впливає на загальний ринковий баланс.

2. Приєднання України до Болонського процесу з точки зору маркетингу – це суттєва зміна зовнішнього середовища, яка потребує негайних змін внутрішнього середовища університету.

3. Рівень маркетингових досліджень освітніх послуг в Україні низький і потребує значних фінансових та інтелектуальних інвестицій

4. Освітні послуги мають унікальні маркетингові особливості, які повинні обов'язково враховувати під час дослідження, практики та прогнозування ринку освітніх послуг.

*Коміренко В.І., доктор економічних наук, завідувач
кафедри міжнародних економічних відносин;
Сокрутанов С.Г., студент магістратури спеціальності МЕН*

ЕТИЧНИЙ АУДИТ У МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ

"Якщо ти не розумієш, що відбувається, то не зможеш цим управляти".

Таке висловлювання лежить в основі будь-якої системи контролю, числі аудиту, який можна визначити як процес отримання та оцінки об'єктивних даних.

За минулі роки важливість аудиту була багаторазово усвідомлена, він став невід'ємною частиною підприємницької діяльності. Компанії, чиї акції вільно обертаються на фондовому ринку, щорічно підтверджують свої річні фінансові звіти незалежними аудиторськими висновками. Такі висновки мають засвідчувати, що представлені фінансові звіти компанії складені відповідно до стандартів бухгалтерського обліку і відображають правильну й точну картину фінансового стану компанії на відповідну дату. Набув також поширення внутрішній аудит компанії, що, як правило, здійснюється незалежним підрозділом у структурі організації, створеним для перевірки й оцінки діяльності організації в цілому.

Останнім часом із власне фінансової сфери, де існують достатньо добре розроблені стандарти і нормативи, аудит переходить до інших, менш формалізованих сфер, таких, наприклад, як екологічна, юридична чи організаційна та етична.

1. Етичний аудит: базові підходи.

Зрозуміло, що постійне вдосконалення вимагатиме не тільки визнання динамічності внутрішнього і зовнішнього бізнес-середовища і реалізації дій, що забезпечують необхідну пристосованість, гнучкість, адаптивність стратегії

діяльності підприємства. Нині успішність на ринку неможлива без чіткого усвідомлення своєї місії, стратегічних і тактичних цілей, визначення пріоритетів діяльності. Можна збільшити продуктивність виробництва до економічно обумовленої межі, проте в подальшому зростання капіталізації компанії здебільшого залежить від сприйняття її ринком, тобто від суб'єктивного ставлення до неї. За даними одного зі світових лідерів у сфері управлінського консалтингу компанії "Ернст і Янг", від 30 до 50% успіху підприємства – у його діловій репутації. Вартість репутації складає і середньому 20–25% ринкової вартості компанії, іноді сягаючи і 85% позначки.

Репутація компанії має багато складових. Наприклад, фінансова - суттєво впливає на можливість залучення нових джерел інвестування розвитку бізнесу, сервісна - на визнання споживачами, кадрова – на стосунки з власними чи потенційними співробітниками. І в цьому сенсі етичний аудит діяльності компанії має звести разом всі можливі чинники, що визначають загальну репутацію компанії та, врешті-решт, впливають на успішність її бізнесової діяльності.

Сфера етичних стосунків не є відповідною для кількісних вимірювань, оскільки має справу з людськими стосунками, моральними настановами і цінностями. Цю сферу не можна виразити цифрами, або перевірити за допомогою експерименту, її характеризують за допомогою якісних показників, які можна тільки відчутти й усвідомити. Навряд чи можна очікувати від етичного аудиту чіткого виміру етичних цінностей організації і відповідного висновку, що етичні цінності компанії відповідають прийнятним нормам. Проте знання про етичний орієнтир компанії можуть суттєво вплинути як на реалізацію сьогоденних тактичних цілей, так і на створення довготривалої стратегії розвитку.

Отже, етичний аудит можна визначити як процес перевірки й контролю внутрішньої і зовнішньої бізнесової спроможності підприємств; до успішної діяльності на основі

етичних норм і цінностей, що повинні обумовлюватись інтересами всіх зацікавлених у розвитку бізнесу учасників.

Упровадження етичного аудиту дозволить підтвердити прозорість і відповідність діяльності підприємства вимогам зовнішнього середовища, які мають етичну природу, та проаналізувати вплив внутрішніх етичних цінностей та норм підприємства на досягнення бізнесового успіху.

2. Структура процесу етичного аудиту компанії

Світовий досвід закордонних компаній з реалізації етичного аудиту свідчить, що аналіз внутрішньої і зовнішньої спроможності підприємства до успішної діяльності на основі етичних норм і цінностей передбачає:

- визначення сукупності показників, що можуть свідчити про подальше вдосконалення діяльності компанії;
- аналіз наявних цінностей у діяльності компанії;
- аналіз очікувань споживачів, співробітників, громадської спільноти, акціонерів, постачальників, партнерів від діяльності компанії. Основна увага цього аналізу має бути спрямована на очікування, що поки не справдилися;
- формулювання цінностей і норм, що найбільше очікуються всіма зацікавленими в розвитку бізнесу учасниками від поведінки компанії на ринку;
- аналіз специфічних проблем компанії, що, наприклад, можуть бути пов'язані з галузевою діяльністю (тютюнова індустрія), операційною стратегією (географічна розпорощеність і національна неоднорідність) та ін.;
- аналіз політики управління персоналом (систем прийому на роботу, звільнення, оцінки, мотивації, навчання);
- визначення найпроблемніших сфер діяльності компанії, що містять етичну складову, таких, наприклад, що можуть свідчити про надмірну авторитарність, закритість, не виправдану жорсткість у прийнятті управлінських рішень.

Отже, етичний аудит орієнтований на цінності та норми, що обумовлюють повний спектр заємин між співробітниками всіх рівнів, прийняття рішень громадською спільнотою,

акціонерами, постачальниками партнерами, споживачами, а також визначають пріоритети бізнесового розвитку, з точки зору їхнього впливу на майбутні досягнення й поразки компанії. Треба зауважити, що хоча цінності, внутрішні процедури і зовнішні норми поведінки мають задовольняти всіх зацікавлених у розвитку бізнесу учасників, проте компанія сама визначає базову сукупність організаційних цінностей, що стає основою для її подальшого організаційного розвитку й удосконалення.

Тому, етичний аудит можна умовно подати у вигляді трьох послідовних взаємопов'язаних етапів аналізу цілісності, ефективності, адаптивності цінностей, стандартів і напрямків поведінки компанії.

3. *Схема проведення етичного аудиту*

ПЕРШИЙ ЕТАП – "ЦІЛІСНІСТЬ":

- етичне бачення;
- особливості комунікації;
- лідерство.

ДРУГИЙ ЕТАП – "ЕФЕКТИВНІСТЬ":

- організаційна управлінська структур;
- функціональні системи та процеси;
- управлінські компетенції менеджерів.

ТРЕТІЙ ЕТАП – "АДАПТИВНІСТЬ":

- бізнес-процедури;
- практика управління персоналом;
- розвиток і навчання персоналу.

Джерелами інформації при проведенні етичного аудиту можуть бути результати анкетування, опитування, вибіркових інтерв'ю, фокус-груп, нормативні внутрішні документи підприємства, статистичні звіти, незалежні свідчення про репутацію підприємства, про його сприйняття ринком.

Перший етап аудиту має перевірити цілісність політики, філософії, моральних цінностей та етичних норм компанії. У сучасному бізнес-середовищі значна кількість компаній, особливо в розвинених країнах, має документально

зафіксоване тлумачення політики, що здійснюється компанією, визначену сукупність відповідних норм і стандартів поведінки. Такий документ, називається *корпоративним етичним кодексом*.

Зазвичай, кодекс охоплює весь спектр виробничої політики компанії. Наприклад, у нього можуть бути включені вимоги до кваліфікації співробітників на різних посадах, правила прийому на роботу, заходи щодо адаптації нових співробітників і т. ін. Крім того до кодексу включаються норми, спрямовані на розширення філософських концепцій, визначених в місії компанії. Наприклад, у кодексі лікувального закладу може бути закладена норма про неприпустимість відмови в наданні медичної допомоги через нестачу фінансових ресурсів пацієнта. Підприємство сфери послуг може проголосити норму, що клієнт завжди правий. Таким чином, саме ці норми охоплюють притаманні менеджерам загальні моральні настанови й цінності.

Проте численні українські компанії не мають корпоративного кодексу, чітко визначених місії та стратегічних пріоритетів розвитку. Тоді для визначення критеріїв етичного аудиту слід проаналізувати первісну мету створення підприємства, визначити пріоритети його діяльності.

Розпочатися цей етап етичного аудиту повинен визначенням системи етичних цінностей і нормативів, яке зумовлює спільне усвідомлення вищим керівництвом і співробітниками компанії важливості етичних цінностей і норм. Можна сказати, що етичні цінності та нормативи бізнесу є незмінними вже багато років: чесність, непідкупність, порядність тощо. Але не проголошення, а впровадження в бізнесову практику цих якостей є справою значно складнішою. Головна увага на цьому кроці приділяється чинникам, що мають найбільш значний практичний вплив на бізнесовий успіх.

У процесі варто необхідно звернути увагу на такі чинники:

- усвідомлення вищим керівництвом компанії впливу етичних складових бізнесової стратегії на успішність діяльності підприємства в цілому;
- поширеність, зрозумілість і підтримка проголошених етичних цінностей і норм компанії серед її співробітників;
- активність, ясність та відкритість політики керівництва компанії щодо утвердження високих етичних стандартів та норм;
- обізнаність усіх зацікавлених у розвитку бізнесу учасників з етичними цінностями та нормами компанії.

Виділення сукупності етичних цінностей та нормативів дозволяє розпочати аналіз існуючих у компанії бізнесових процесів і структур, що підтримують і розвивають цю сукупність. Досить важко з'ясувати, як саме теоретичні, навіть проголошені, постулати впливають на реальний бізнес. Проте, якщо етичні зобов'язання визнаються невід'ємною складовою в досягненні цілей бізнесу, то їхнє втілення в бізнесову практику стає таким же необхідним, як і реалізація фінансової стратегії підприємства.

Необхідною складовою в реалізації цього етапу етичного аудиту є виділення комунікаційних каналів, щоб з'ясувати, як поширюється інформація, як саме стає відомо про цілі, стратегію, процедури й норми, прийняті в компанії. Такий аналіз дозволить відрізнити проголошені етичні цінності, що дійсно стали нормою щоденної бізнесової практики, виконуються і приймаються всіма співробітниками, від вищого керівництва до операційних менеджерів. Аналіз комунікаційних каналів дозволить також з'ясувати, чи існує ефективний зворотний зв'язок, що забезпечує еволюцію етичних цінностей і нормативів відповідно до змін зовнішнього середовища і внутрішнього розвитку бізнесу.

Головними критеріями аналізу можуть бути:

- доступність вичерпної та ясної інформації щодо особливостей виробничої політики, впровадження стандартів поведінки, рекомендацій з процедур розв'язання проблем для всіх зацікавлених у розвитку бізнесу учасників;

- наявність організаційних механізмів, що забезпечують можливість відкритого обговорення спільних проблем компанії, заохочують конструктивну критику.

На завершення даного етапу етичного аудиту треба провести аналіз управлінських компетенцій менеджерів компанії. Саме відповідні професійні та лідерські якості дозволяють ефективно реалізовувати як індивідуальні здатності менеджерів, так і їхні владні повноваження щодо усвідомлення всіма співробітниками індивідуальної та корпоративної відповідальності у просуванні й упровадженні етичних цінностей компанії, реалізації високих етичних стандартів діяльності. Можна запропонувати такі показники як критерії для аналізу:

- активне залучення як управлінців вищої ланки, так і всіх співробітників у розробку етичних цінностей і нормативів компанії;

- визнання всіма зацікавленими в розвитку бізнесу учасниками управлінців вищої ланки підприємства як осіб, що поєднують високі професійні й моральні якості та можуть слугувати зразками етичної поведінки;

- розуміння всіма управлінцями необхідності просування й упровадження високих етичних стандартів діяльності через реалізацію всього комплексу владних повноважень та індивідуального авторитету.

Другий етап етичного аудиту має підтвердити ефективність управлінської структури компанії. Завдання аудиту – проаналізувати, наскільки співробітники компанії усвідомлюють і підтримують ролі, що їм визначені, чи дійсно управлінські рішення, що приймаються співробітниками компаній, мають етичну складову. Рекомендації цього етапу аудиту дозволять визначити перелік заходів, які підсилять

систему етичних принципів і моральних настанов для забезпечення основи прийняття ефективних управлінських рішень.

Розпочати другий етап етичного аудиту доцільно аналізом особливостей організаційної управлінської структури підприємства. Необхідно визначити, наскільки чітко усвідомлюється всіма співробітниками зміст їхніх посадових обов'язків, приймаються відведені їм ролі, визнаються зв'язки щодо посадової підпорядкованості та звітності, чи відповідають ці визнання та усвідомлення очікуванням вищого керівництва. Зміст цього процесу визначає й перелік критеріїв, що може використовуватися для аналізу:

- чітке дотримання процедур прозорості в прийнятті управлінських рішень, їхня зрозумілість і обґрунтованість;
- конкретні процедури впровадження управлінських рішень;
- чітко визначена сукупність інформації про посадові обов'язки, права та зобов'язання;
- чітко визначена та прозора політика прийому на роботу та призначення на вищі посади, що прийнятна як для нових членів колективу, так і для співробітників, що отримують службове підвищення;
- чітко визначені положення щодо підпорядкування й делегування повноважень, процедури контролю та звітності;
- свідчення, що вище управлінське керівництво має необхідний авторитет і владу встановлювати й контролювати дотримання етичних норм і стандартів;
- наявність відповідних процедур документації управлінських рішень.

У подальшому слід перевірити відповідність функціональних систем і процесів визначеному раніше етичному кодексу, стратегії розвитку, корпоративній політиці, процедурам, ролям, відповідальностям, і визначити чи існує можливість контролювати, переглядати та

виправляти функціональні системи й процеси при потребі. У цьому випадку сукупність критеріїв може бути такою:

- прозорі, зрозумілі, чітко визначені основні принципи та положення щодо конфлікту інтересів, задоволення скарг, одержання подарунків чи виявлення вдячності й гостинності;
- ефективні процедури зберігання ключової інформації, що може вплинути на етичну складову функціональних систем і процесів;
- ефективні процедури контролю управлінських рішень, особливо, коли рішення приймається одноосібно;
- визначення рівня функціонального ризику, що є прийнятним для ефективної роботи в бізнес-середовищі, проте гарантує дотримання раніше визначених етичних цінностей і нормативів.

Завершити даний етап етичного аудиту доцільно аналізом ситуацій, що можуть трактуватися неоднозначно в етичному сенсі, контролю відповідних управлінських рішень, наявності процедур зі створення й закріплення правильної етичної поведінки співробітників. Критерії оцінки можуть включати:

- чітке визначення проблемних в етичному сенсі ситуацій, усвідомлення співробітниками можливих наслідків прийняття управлінських рішень;
- здатність механізму розв'язання складних етичних ситуацій, готовність їхнього детального аналізу, щоб знайти відповідне найкраще рішення;
- можливість отримання кожним співробітником при потребі відповідної етичної консультації, рекомендації щодо найкращої поведінки в проблемній ситуації;
- регулярні перевірка та контроль і загальних, і специфічних чинників, що обумовлюють корпоративні етичні якості та нормативи;
- можливість навчання співробітників, роз'яснення їм особливостей політики компанії, прийнятих етичних цінностей і стандартів поведінки;

- ефективніше використання зворотного зв'язку: аналіз набутого досвіду, вдосконалення процедур розв'язання проблемних ситуацій, розробка нових стандартів поведінки, які відповідають до швидкозмінним умовам бізнес-середовища.

Останнім, *третім етапом* етичного аудиту є визначення й детальний аналіз механізмів, які, забезпечуючи адаптивність бізнес-системи в цілому, сприяють утвердженню й поширенню високих етичних стандартів ведення бізнесу.

Розпочати третій етап етичного аудиту пропонується визначенням впливу прийнятих стандартів на всі бізнесові операції. Показниками позитивного впливу можуть бути такі чинники:

- усвідомлення, утвердження та розвиток високих етичних стандартів ведення бізнесу є частиною корпоративного бачення, складової стратегії, що підтримується всіма співробітниками компанії;

- етичні стандарти є складовими всіх процесів прийняття та контролю управлінських рішень;

- етичні стандарти є складовими всіх взаємин з усіма зацікавленими в розвитку бізнесу учасниками.

Продовженням заключного етапу аудиту має стати аналіз етичних складових у людських стосунках. Увага має бути спрямована на те, як відбувається утвердження етичних цінностей і норм. Критеріями оцінки може бути така сукупність показників:

- наявність дієвої політики активного поширення й утвердження етичних стандартів у повсякденній практиці;

- свідчення підтримки співробітників з боку вищого керівництва, що сприяють поширенню та утвердженню етичних стандартів;

- спрямованість загальної політики компанії на прозорі та зрозумілі стосунки між співробітниками, громадська нетерплячість до пліток, наговорів;

- навченість менеджерів, особливо менеджерів вищої ланки, надати вичерпне роз'яснення про природу тих чи інших етичних норм, здійснити ефективну консультацію щодо особливостей застосування корпоративних етичних стандартів.

Адаптивність компанії до змін середовища неможлива без постійного навчання та розвитку персоналу. Завершенням етичного аудиту має стати аналіз потреб компанії у навчанні, яке сприяло б розвитку, впровадженню й утвердженню етичних засад ведення бізнесу.

Критерії, що використовуються для такого аналізу:

- включення до програм адаптації для співробітників, що прийняті на роботу в компанії або отримали призначення на нову посаду, спеціальних розділів про етичні цінності, норми, процедури, прийняті в компанії;

- включення до спеціалізованих програм навчання тем, що сприяють розумінню необхідності дотримання етичних засад ведення бізнесу, усвідомленню значного впливу етичних чинників на економічні показники успішності компанії;

- наявність механізмів аналізу результатів програм навчання;

- перегляд і оновлення програм навчання відповідно до нових умов і потреб зовнішнього середовища.

Особливості процесу етичного аудиту

Зазначимо одну з найбільших загроз у запровадженні етичного аудиту. Якщо реалізація визначених етапів не носитиме характер самоаналізу, буде досить поверхнева, то етичний аудит може переродитися з управлінського заходу, спрямованого на розвиток бізнесу, на рекламну акцію. Шкода від проведення такого формального аудиту не обмежиться відсутністю реальних позитивних змін у компанії. Значно більший негативний вплив на всіх зацікавлених у розвитку бізнесу учасників буде мати їхнє усвідомлення формальності проголошених спрямувань на постійне вдосконалення,

наявність у вищого керівництва компанії подвійних стандартів стосовно реалізації етичних принципів.

Діяльність компанії має бути організована так, щоб заохочувати правильну поведінку, а аудит має сконцентруватися на тих чинниках, де впровадження етичних норм затримується, а етичні цінності невизначені через особливості діяльності.

Етичний аудит не передбачає кінця процесу. Визначення, яким чином змінюється, підсилюється бізнесова практика завдяки етичним цінностям і нормативам, насправді стає його початковим етапом. Аудит не спрямовується тільки на констатацію сильних і слабких сторін компанії. Оскільки аудит – інтерактивний процес, то поширення його результатів у компанії має започаткувати процеси самопізнання, обговорення, розробки нових пропозицій для подальшого вдосконалення та, можливо, встановлення нових цілей. Треба підкреслити, що аудит – це діалектичний, а не циклічний процес. Оскільки він завжди спрямований на зміну – поліпшення бізнесової практики, втілення результатів аудиту мають вивести компанію на новий рівень виробництва, сервісу, фінансових здобутків, визнання партнерами. Отже, етичні цінності та норми можуть бути переглянуті, стати ще більш жорсткими, вимогливими.

Необхідно зазначити, що останнім часом запровадження етичного аудиту стає все поширенішим у світі. Наслідком гучних фінансових скандалів у США стало те, що численні американські корпорації вводять нині керівну посаду управителя, чийми посадовими обов'язками є нагляд за дотриманням та сприяння утвердженню етичних норм у повсякденній діяльності співробітників. Хоча для більшості європейських компаній подібна практика є досі незвичною, наявність етичного корпоративного кодексу вважається в Європі невід'ємною складовою успішної діяльності компанії.

4. Висновки

Сергій Клепко, проректор Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського:

Мовою економістів моральні цінності є неформальним інститутом. Проте, з одного боку, такі цінності, як чесність, щирість, порядність, сумлінність, лояльність можуть забезпечити надійність коопераційних зв'язків навіть тоді, коли виявляється неможливість застосування таких заходів, як матеріальні стимули, правовий примус або організаційний контроль.

З другого боку, ідеться про використання продуктивного та інноваційного потенціалу всіх співробітників фірми, чому сприяє підвищення організаційної культури, децентралізація, впровадження "плоских ієрархій" і мережевих структур, а також поліпшення етичного клімату, повніша ідентифікація співробітників зі своєю фірмою.

Коментар

Микола Щербина, начальник управління Секретаріату Кабінету Міністрів України дотримується, думки, що світовий досвід переконливо свідчить про те, що важливим засобом розв'язання проблем і конфліктів, а також досягнення балансу інтересів у корпоративних відносинах є застосування на практиці загальноприйнятих принципів ефективного корпоративного управління, які ґрунтуються на таких категоріях, як чесність і справедливість, прозорість і відкритість, підзвітність і відповідальність. Саме ці всесвітньо визнані показники високого рівня корпоративної культури закладені в основу проекту Принципів корпоративного управління України.

Базуючись на положеннях цього документа та індивідуальних особливостях, товариства повинні творчо і гнучко впроваджувати власні системи корпоративного управління, постійно їх оцінювати й удосконалювати.

Запровадження на практиці Принципів корпоративного управління має здійснюватися товариствами, зокрема, через:

- повсякденне добровільне застосування принципів і рекомендацій щодо ефективного корпоративного управління;
- включення до внутрішніх документів товариств положень Принципів;
- розкриття товариствами на рівні річного звіту інформації щодо дотримання положень Принципів або вмотивування причин відхилення від викладених у них рекомендацій.

Цей документ є еволюційним за характером і буде переглядатися та редагуватися з урахуванням розвитку акціонерного законодавства, вдосконалення практики корпоративного управління та входження України до міжнародних організацій.

Коментар

Христина Батрух, віце-президент з питань корпоративної відповідальності, Lundin Petroleum AB:

В Етичному Кодексі компанії Lundin Petroleum AB визначені цінності компанії, зобов'язання, принципи, якими вона керується у своїй діяльності. Компанія визнала, що має специфічну відповідальність стосовно своїх акціонерів, працівників, країн і місцевого населення, де ведеться її діяльність, а також стосовно навколишнього середовища. З прийняттям Кодексу було здійснено низку таких ініціатив, як оприлюднення політики компанії в галузі охорони здоров'я та безпеки діяльності, екології, стосунків з місцевою спільнотою. Компанія також розробила підручник з прав людини, де пояснила походження й керівні засади захисту прав людини та власне ставлення до бізнесу. Досвід Lundin Petroleum AB, особливо діяльність компанії у Судані під час збройного конфлікту, демонструє не стільки обмеження, яких зазнають компанії через прийняття на себе зобов'язань соціальної корпоративної відповідальності, скільки доводить можливість досягнення комерційних цілей, отримання матеріальних вигод за рахунок визнання й утвердження в

діяльності принципів корпоративної відповідальності, етичних цінностей і норм.

Література:

1. Будзан Б., Тихомирова І. Моральні цінності бізнесу: етичний аудит. – К.: Міжнародний інститут менеджменту, 2007.
2. Козаченко С.В., Новицький В.Є., Довгий О.С. Консалтинг у сучасній ринковій економіці. – К.: Арістей, 2006. – 380 с.
3. Чарлз В.Л. Гіл. Міжнародний бізнес. Конкуренція на глобальному ринку. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001.
4. Web-сайт Державного університету в Сан Хосе (США): www.mhhe.com/hill.

*Коміренко В.І., доктор економічних наук, завідувач
кафедри міжнародних економічних відносин,
Швайка М.А., доктор економічних наук, професор
кафедри міжнародних економічних відносин*

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У процесі сучасної міжнародної економічної інтеграції забезпечення надійних гарантій щодо охорони інтелектуальної власності стало невід'ємним атрибутом державності будь-якої цивілізованої країни.

1. Вступ України до СОТ та інтеграція в ЄС

Вступ України до СОТ є одним із пріоритетів її зовнішньоекономічної політики і розглядається як системний чинник розвитку національної економіки.

Упродовж 2006 р. відбулися важливі події, пов'язані зі вступом України до СОТ, зокрема:

- у березні в м. Женева (Швейцарія) відбулося неформальне засідання Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ, у рамках якого з метою завершення вступу до СОТ проводився раунд двосторонніх переговорів щодо доступу до ринків товарів і послуг з делегаціями Австралії, ЄС, Панами, Тайваню, Киргизії та Вірменії;

- у лютому-березні проходив черговий раунд двосторонніх переговорів і консультацій із США та Канадою в рамках вступу України до СОТ. Держдепартамент, у межах компетенції, сприяв узгодженню проблемних питань переговорного процесу зі США, зокрема, протягом року надавав США інформацію щодо захисту прав інтелектуальної власності в Україні. У березні 2006 р. двосторонні переговори

із США завершилися підписанням двостороннього протоколу щодо доступу до ринків товарів і послуг;

- у червні в м. Женева (Швейцарія) відбулося XVI офіційне засідання Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ, на якому обговорювались оновлений проект звіту Робочої групи разом із роз'яснювальними матеріалами, наданими Україною, стан справ у питаннях двосторонніх переговорів щодо доступу до ринків товарів і послуг, зміни в національному законодавстві та наступні кроки діяльності Робочої групи. За результатами засідання чітко визначено перелік положень проекту Робочої групи, які потребували законодавчого підтвердження з боку України;

- у вересні відбулися сторонні консультації з питань вступу України до СОТ з представниками Європейської Комісії, під час яких було узгоджено окремі параграфи проекту Звіту Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ;

- у жовтні проходили неформальне засідання Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ, двосторонні консультації з Європейською Комісією та двосторонні консультації з Тайванем і Киргизстаном. Основним питанням, яке розглядалося на засіданні Робочої групи, було законодавче забезпечення вступу України до СОТ і формування остаточної редакції проекту Звіту. Нині Україна завершила двосторонні переговори зі всіма країнами-членами Робочої групи.

Здійснюючи заходи, спрямовані на забезпечення належного виконання Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами, їх державами-членами та Плану дій Україна-ЄС, українська і європейська сторони в 2006 р. започаткували Діалог із питань захисту прав інтелектуальної власності між Європейською Комісією та Україною для вирішення питань у сфері інтелектуальної власності, що становлять взаємний інтерес сторін.

У межах Діалогу відбулися два засідання Робочої групи з питань поліпшення захисту прав інтелектуальної власності в Україні, під час яких розглядалися питання щодо розвитку законодавства у сфері інтелектуальної власності в Україні; географічних зазначень; колективного управління у сфері авторського права і суміжних прав; захисту прав інтелектуальної власності та боротьби з правопорушеннями в цій сфері тощо. Європейська сторона визнала прогрес України щодо роботи з приведення національного законодавства до Угоди TRIPS і виконання зобов'язань у рамках Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПТС).

Крім того, протягом 2006 р. відбулася низка засідань підкомітетів комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС. Зокрема, у червні в м. Брюссель відбулися восьме спільне засідання Підкомітету № 1 «Торгівля та інвестиції» й друге спільне засідання підкомітету № 3 «Політика у сфері підприємств, конкуренція, співробітництво в регуляторній сфері» комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, а також консультації щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, на яких з європейською стороною були обговорені питання захисту прав інтелектуальної власності й подальшого двостороннього співробітництва.

2. Співробітництво зі Всесвітньою організацією інтелектуальної власності

Згаданий період був досить ефективним у сфері інтенсифікації співробітництва України зі Всесвітньою організацією інтелектуальної власності.

У рамках реалізації Угоди про співробітництво між Кабінетом Міністрів України та ВОІВ і Рамкової угоди про співробітництво між Міністерством освіти і науки України спільно з ВОІВ здійснено важливі кроки, спрямовані на координацію діяльності Уряду для вдосконалення систем інтелектуальної власності в Україні.

У 2006 р. українські фахівці брали активну участь у засіданнях робочих груп і постійних комітетів ВОІВ: з програми та бюджету, з авторського права та суміжних прав, із торговельних марок, промислових зразків і географічних зазначень, із патентного права тощо.

За цей час здійснено широку реструктуризацію системи програмної та бюджетної діяльності ВОІВ з акцентом на подальше залучення держав-членів до визначення пріоритетів програми та бюджету, їхнє формування й виконання. Україна як член Регіональної групи країн Кавказу, Центральної Азії та Східної Європи подала низку пропозицій стосовно вдосконалення розподілу бюджетних коштів у регіональних групах і наголосила на дотриманні принципу рівності представництва держав-членів у штаті співробітників ВОІВ за географічним критерієм. Зазначені пропозиції отримали підтримку багатьох держав-членів ВОІВ, а їх запровадження дозволить забезпечити ефективніше виконання основних програм розвитку та кращу управлінську гнучкість ВОІВ.

У вересні 2006 р. українська делегація на чолі з головою Державного департаменту інтелектуальної власності М.В. Паладієм брала участь у 42-й серії засідань Асамблей держав — членів ВОІВ, на якій було визначено основні пріоритетні напрями діяльності Організації, спрямовані на зміцнення та багатостороннє вдосконалення глобальної системи правової охорони інтелектуальної власності. Участь делегації України була дуже важливою для виявлення нагальних проблем у сфері інтелектуальної власності, розв'язання питань подальшого співробітництва між Україною, ВОІВ та іншими міжнародними і регіональними організаціями.

Надзвичайно ефективною в плані визначення пріоритетів майбутньої співпраці України та ВОІВ стала серія зустрічей української делегації на чолі з головою підкомітету з питань інтелектуальної власності комітету з питань освіти та науки Верховної Ради України В.І. Полохало з керівним складом

ВОІВ, що проходила в рамках неофіційної сесії Комітету ВОІВ з програми та бюджету, яка відбулася 11–13 грудня 2006 р. У процесі переговорів було прийнято важливі рішення щодо впровадження в Україні проекту «Дослідження внеску індустрій авторського права до національної економіки», проведення експертами ВОІВ комплексної оцінки законодавства України у сфері ІВ і залучення керівництва ВОІВ до обговорення нагальних питань захисту прав ІВ у рамках парламентських слухань, які мають відбутися в березні 2007 р.

Під час серії зустрічей представників України з керівництвом ВОІВ було висловлене взаємне бажання й готовність до подальшого ефективного співробітництва між Україною та ВОІВ щодо реалізації спільних проектів, спрямованих на вдосконалення системи правової охорони інтелектуальної власності, як у національному, так і в глобальному масштабах.

Відбулися візити українських представників Швеції, Сполученого Королівства та Швейцарії. Під час візитів українські фахівці брали участь у спеціалізованих тренінгах і семінарах, організованих ВОІВ і національними патентними відомствами, зокрема, з питань управління й адміністрування в системі охорони прав інтелектуальної власності. Проведено низку робочих зустрічей спеціалістів Держдепартаменту з представниками державних установ і провідних організацій приймаючих країн у сфері охорони та реалізації прав інтелектуальної власності.

Під час здійснення зазначених програм обговорювалися питання щодо розвитку зміцнення співробітництва між відповідними установами, підприємствами й організаціями для подальшого розвитку подібних міжнародних ініціатив, заохочення взаємних візитів науковців, спеціалістів, іншого відповідного персоналу для реалізації проектів у сфері авторського права й суміжних прав, обміну інформацією та публікаціями, котрі представляють взаємний інтерес,

організації наукових семінарів, конференцій, симпозіумів та інформаційно-освітніх курсів у межах взаємних інтересів тощо.

3. Співробітництво з Європейським патентним відомством

У рамках традиційного співробітництва Державного департаменту інтелектуальної власності з Європейським патентним відомством відбулися кілька важливих подій.

Зокрема, за підтримки ЄПВ організовано візит української делегації до Центру ефективного вирішення спорів (CEDR), який міститься у м. Лондоні (Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії).

Метою візиту українських фахівців була участь у навчальній програмі з питань позасудового вирішення спорів (медіації) за допомогою посередника (медіатора).

У рамках навчальної програми з питань альтернативного вирішення спорів учасники ознайомилися з історією розвитку медіації у Сполученому Королівстві, отримали загальну інформацію про медіацію та інші види альтернативного вирішення спорів, дізналися про переваги й недоліки медіації. Програма включала також ознайомлення з особливостями проведення медіації у спорах між сторонами, що представляють різні культури й нації. Велика увага приділялася також психологічним аспектам проведення медіації.

Опрацьовується питання проведення семінару з питань медіації у співпраці з фахівцями Центру ефективного вирішення спорів, які вже надали попередню згоду. Це сприятиме підвищенню рівня знань спеціалістів з питань інтелектуальної власності, юристів, суддів, підприємців, інших зацікавлених у проблемі альтернативних методів вирішення спорів осіб. Актуальною є також організація підготовки професійних українських медіаторів. Це має бути першим кроком на шляху створення Центру медіації, у якому розглядатимуться спори у сфері інтелектуальної власності за

допомогою медіаторів, що сприятиме зменшенню кількості звернень до судів України, значному заощадженню сторонами власних фінансових ресурсів і часу.

Упродовж року українські фахівці традиційно брали участь у навчальних семінарах і програмах, які проводить ЄПВ. Завдяки цьому представники державної системи інтелектуальної власності України мали можливість ознайомитися з останніми європейськими тенденціями у сфері охорони інтелектуальної власності, підвищити свій професійний рівень і перейняти досвід роботи головного Патентного відомства Європейського Союзу.

4. Двостороннє співробітництво

Важливою складовою діяльності в галузі інтелектуальної власності стала ефективна реалізація двостороннього співробітництва України з іноземними державами у сфері правової охорони інтелектуальної власності. Договірною-правовою базою такого співробітництва є міжнародні двосторонні та багатосторонні угоди, укладені між Україною та іноземними державами на міждержавному, міжурядовому та міжвідомчому рівнях.

Для розширення договірної-правової бази двостороннього співробітництва у сфері правової охорони інтелектуальної власності продовжувалась робота з узгодження з усіма зацікавленими державними органами проекту Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про взаємну охорону прав на результати інтелектуальної діяльності, що створені та надані в ході двостороннього військово-технічного співробітництва», яка після завершення відповідної процедури буде подана для затвердження КМУ. У цьому ж контексті було розроблено та підготовлено до підписання проект Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємну охорону прав на результати інтелектуальної діяльності, що використовуються й отримані під час двостороннього військово-технічного

співробітництва. Зазначену Угоду було підписано 22 грудня 2006 р. в рамках візиту до України Президента Російської Федерації В. Путіна.

Тривала робота з узгодження з грузинською стороною та проведення внутрішньодержавної процедури погодження проектів Угоди між Україною й Грузією про взаємну правову охорону географічних зазначень для вин, спиртних напоїв і мінеральних вод і відповідного розпорядження Президента України. Підписання Угоди планується на 2007 р.

Значну увагу було приділено налагодженню тісних партнерських зв'язків із патентними відомствами іноземних країн. Зокрема, у 2006 р. продовжена робота з узгодження проекту Угоди між Міністерством освіти і науки України і Міністерством економіки транспорту Угорської Республіки про співробітництво у сфері інтелектуальної власності.

Крім того, опрацьовано й погоджено проекти угод між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Індія про співробітництво у сфері науки та технологій; між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Перу про взаємне визнання і захист найменувань місць походження товарів, які містять положення про правову охорону об'єктів права інтелектуальної власності; Рамкової угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Алжирської Народної демократичної Республіки про співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях; Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Алжирської Народної Демократичної Республіки про військово-технічне співробітництво; Меморандуму між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісламської Республіки Пакистан про взаєморозуміння щодо співробітництва у військовій та оборонно-промисловій галузях.

Для ознайомлення з передовим європейським досвідом в інноваційній сфері, зокрема, щодо функціонування технопарків, бізнес-інкубаторів, підприємств і вищих

навчальних закладів, які застосовують у своїй діяльності інноваційні принципи, від 13 до 15 червня 2006 р. у м. Києві було здійснено заходи в межах круглого столу за участю представників і Міністерства торгівлі та промисловості Фінляндської Республіки, Національної ради з патентів і реєстрацій Фінляндської Республіки та фінської компанії «ТЕКЕС». Під час цих зустрічей обговорювалися питання, що є важливими для організації подальших практичних заходів, спрямованих на вдосконалення механізмів реалізації чинного законодавства України у сфері інтелектуальної власності.

Відбулися три засідання українсько-американської Групи співпраці з питань забезпечення виконання законодавства у сфері інтелектуальної власності, у яких брали участь представники всіх державних органів України, задіяних у сфері охорони й захисту прав інтелектуальної власності, громадських організацій і Посольства США в Україні. Група співпраці відіграє роль ефективного засобу досягнення актуальних цілей і виконання завдань, які постають перед правовласниками й державними організаціями, задіяними у сфері правової охорони інтелектуальної власності.

Крім того, українські фахівці брали участь у навчальних програмах Всесвітньої Академії інтелектуальної власності при Патентному відомстві США, присвячених питанням патентів, торговельних марок, авторського права та суміжних прав.

За підтримки Програми розвитку комерційного права при Міністерстві торгівлі США у вересні 2006 р. було проведено «круглий стіл», тема якого – вдосконалення законодавства України з питань правової охорони інтелектуальної власності. Під час його проведення українські експерти разом із досвідченими іноземними фахівцями опрацювали проекти законів України у сфері інтелектуальної власності для забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам.

5. Співробітництво з країнами СНД

У рамках реалізації багатостороннього співробітництва у сфері захисту прав інтелектуальної власності в роботі 12-го (1–2 березня 2006 р., м. Мінськ, Республіка Білорусь) і 13-го (25–26 жовтня 2006 р., м. Москва, Російська Федерація) засідань Спільної робочої комісії держав-учасниць Угоди про співробітництво з припинення правопорушень у сфері інтелектуальної власності брав участь Повноважний представник Уряду України в Комісії, заступник голови Держдепартаменту В.Р. Чеботарьов. Під час 13-го засідання Комісії сторони вирішили провести 14-те засідання в м. Києві (Україна) у травні 2007 р.

Представники державної системи правової охорони інтелектуальної власності України брали участь у черговому 15-му засіданні Міждержавної ради з питань охорони промислової власності країн Співдружності Незалежних Держав і Міжнародному семінарі з актуальних питань захисту прав інтелектуальної власності й проблем участі у Світовій Організації Торгівлі, який відбувся від 11 до 15 червня 2006 р. в м. Чолпон-Ата (Киргизька Республіка). Семінар було організовано Державним агентством з науки та інтелектуальної власності при Уряді Киргизької Республіки (Киргизпатент) спільно із Всесвітньою організацією інтелектуальної власності та Євразійською патентною організацією.

6. Співробітництво у сфері авторського права і суміжних прав

У березні 2006 р. Українське агентство з авторських та суміжних прав відвідали генеральний секретар Міжнародного бюро товариств з механічних прав (ВІЕМ) Рональд Муй і директор з європейських зв'язків Міжнародної конфедерації товариств авторів і композиторів (CISAC/ВІЕМ) Мітко Чатальбашев. Під час візиту були обговорені питання розвитку колективного управління в Україні, зокрема в галузі механічних прав. Р. Муй і М. Чатальбашев також

ознайомилися з результатами діяльності УААСП за кілька останніх років.

26 та 27 квітня 2006 р. в м. Бухаресті (Румунія) відбулося засідання Європейського комітету CISAC, на якому з доповіддю про авторське право в Україні виступив директор УААСП С.В. Бондаренко. За результатами доповіді було прийнято резолюцію «Ситуація у сфері авторського права в Україні», де наголошувалося на необхідності виконання чинного законодавства України стосовно виплати авторської винагороди телерадіокомпаніями, операторами кабельного телебачення та іншими користувачами. Європейський комітет CISAC підтримав намагання УААСП використовувати всі правові засоби з тим, щоб забезпечити захист прав українських іноземних авторів.

1–2 червня 2006 р. у м. Парижі (Франція) проходило засідання Генеральної Асамблеї Міжнародної конфедерації авторських та композиторських товариств (CISAC). На ньому було прийнято зміни та доповнення до статуту CISAC, розглянуто фінансові питання річний звіт діяльності CISAC, здійснено прийом нових членів. Відбулося кілька зустрічей представників УААСП із представниками авторсько-правових товариств — партнерами УААСП, під час яких обговорювалися питання подальшого співробітництва.

10–11 жовтня 2006 р. УААСП із робочим візитом перебував віце-президент американського товариства композиторів, авторів і видавців ASCAP Девід Сафір (David Safir). Товариство ASCAP представляє інтереси понад 250 000 американських авторів і забезпечує в США збирання понад 50% авторської винагороди за публічне виконання творів. Д. Сафір зустрівся з керівниками структурних підрозділів УААСП. Під час зустрічі обговорювалися питання зборів і розподілу авторської винагороди, а також судова практика агентств. Зарубіжний гість поділився досвідом роботи у сфері публічного виконання творів США. Візит

Девіда Сафіра сприяв налагодженню взаємовигідних зв'язків між УААСП та ASCAP.

23–24 жовтня 2006 р. УААСП відвідав Гельмут Кожужек, директор з юридичних і комерційних питань АОІСОА — Асоціації міжнародного колективного управління аудіовізуальними творами (Швейцарія), яка захищає права виробників аудіовізуальних творів у галузі кабельної ретрансляції телевізійних програм у всьому світі.

16–17 листопада 2006 р. в м. Будапешті (Угорщина) проходив семінар з механічних прав, організований Міжнародним бюро товариств з механічних прав (BIEM). У ньому брали участь представники понад 30 авторських товариств Східної і Західної Європи. Висококваліфіковані експерти висвітлили питання ліцензування off-line використання, включаючи нові формати (DVD, DualDisc, Bundles&CD-Extra), центральні ліцензійні угоди, ліцензування певного on-line використання, звітності та розподілу зборів за механічні права, аудиту, антипіратства.

7. Висновки.

Проаналізувавши результати міжнародних економічних інтеграційних процесів зі сторони України, слід відмітити, що акцент на захист прав інтелектуальної власності в цьому процесі підсилюється, а подекуди стає основним аргументом щодо прийняття рішень щодо України.

На жаль, інтенсивна робота із забезпечення захисту прав інтелектуальної власності в Україні не принесла суттєвих зрушень, адже реальний стан справ, хоч і поліпшився, але рівень виконання прийнятих законів щодо захисту прав інтелектуальної власності катастрофічно низький, тому слід давати звіт стосовно того, що провали в міжнародних економічних інтеграційних процесах у майбутньому саме з цієї причини гарантовані.

Література

Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань "Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування". – К.: Державний департамент інтелектуальної власності, 2007.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Потреба прискореного розвитку економіки та необхідність швидкого отримання результатів висуває розвиток сфери туризму в Україні на перші позиції.

Туризм є важливим напрямком міжнародного співробітництва, що ґрунтується на почуттях поваги до національної культури та історії народу та основних інтересах кожної держави, а також є сферою розвитку взаєморозуміння між народами й ознайомлення з досягненнями інших країн у різних галузях: економічній, соціальній, культурній, науково-технічній тощо.

Засади ринкової економіки забезпечують переорієнтацію туризму на максимальне задоволення потреб споживача, унаслідок чого, туризм розглядається як із позицій споживача, так і з позицій виробника турпослуг. У туризмі, зокрема міжнародному, виокремлюються дві суб'єктні сторони – ті, хто надає туристичні послуги, і ті, хто цими послугами користується. Відповідно до цього має бути подвійний погляд на міжнародний туризм.

З точки зору споживачів туристичних послуг – туристів – міжнародний туризм є засобом задоволення таких індивідуальних потреб, які пов'язані з прагненням залучитися до духовно-історичної спадщини, культурного життя певної країни, ознайомитися з її природними краєвидами, ландшафтами, здійснити відпочинок і оздоровлення за умов відповідної грошової компенсації.

Міжнародний туризм є важливим джерелом інформації про країну перебування, він є засобом пом'якшення

напруженості в міжнародних відносинах і спілкування між народами.

Міжнародний туризм передбачає реалізацію комплексу туристичних послуг на території країни, у якій їх споживач є іноземним громадянином, причому отримання зазначених послуг є основним цільовим призначенням.

Статистично міжнародний туризм складається з в'їзного і виїзного туризму, які різняться напрямками туристського потоку.

З позицій виробників турпослуг, міжнародний туризм являє собою вид діяльності, спрямований на надання різного роду туристських послуг і товарів туристського попиту з метою задоволення широкого кола культурних і духовних потреб іноземного туриста.

Узагальнюючим може бути таке визначення міжнародного туризму. **Міжнародний туризм** – це вид діяльності, спрямований на надання сукупності туристських послуг і товарів туристського попиту, що купуються відвідувачами (мандрівниками-резидентами за кордоном і нерезидентами всередині даної країни) за кордоном, якщо вони перебувають там менше року.

Міжнародна статистика виділяє такі основні класифікаційні цілі відвідання іноземними мандрівниками інших країн як туристів:

- службова, ділова, бізнес-тур, навчання;
- дозвілля, відпочинок, спортивно-оздоровчий туризм;
- лікування;
- інші.

Цілями іноземних туристів у країні тимчасового перебування можуть бути:

- культурна програма або неорганізоване тимчасове проживання в певній країні для ознайомлення з історичною спадщиною, духовним, повсякденним життям людей;
- активний відпочинок і розваги;

оздоровлення й отримання комплексу медичних послуг;

відпочинок, який засновується на природних особливостях місцевості, зокрема курортний відпочинок;

етнічний туризм, залучення до національних умов життя народу або етнічної групи країни перебування й налагодження контактів між спорідненими спільнотами людей;

– проведення ділових зустрічей і налагодження бізнесових контактів;

– участь у наукових заходах, налагодження контактів з метою обміну інформацією та проведення спільних досліджень, а також спілкування відповідно до широкого спектру завдань і проблем.

Для ефективного функціонування туристичної індустрії необхідна низка умов і передумов.

Серед об'єктивних передумов розвитку міжнародного туризму можна виділити такі:

– інтернаціоналізація не тільки господарського, а й суспільного життя та міжнародний поділ праці;

– політична стабільність країни та її прогнозованість;

– підвищення рівня життя населення, збільшення вільного часу, підвищення доходів;

– реалізація прав людини та вільне переміщення, доступ до культурних та історичних цінностей, інші конституційні права і свободи громадян;

– сприятливе міграційне законодавство;

– перерозподіл споживчих витрат населення в бік соціальних і духовних, культурно-рекреаційних потреб;

– випереджаюче зростання міжнародної торгівлі послугами в структурі світового ВВП;

– загальновизнані сучасні світові стандарти "якості життя";

– підвищення темпів урбанізації;

- порівняно швидка окупність і економічна вигода від міжнародного туризму, насамперед, в'їзного;
- розвиток систем комунікації, зв'язку та інформації, їх технічне удосконалення;
- розвиток індустрії сервісу, високі світові стандарти обслуговування, визначені міжнародними документами та угодами;
- підвищення рівня культури й освіти населення;
- розширення соціальної бази туризму через залучення різних верств населення (підприємців, пенсіонерів, сімейний туризм тощо);
- наявність туристських ресурсів як сукупності природно-кліматичних і культурно-історичних ресурсів даної території (країни);
- розвиток матеріально-технічної бази сфери туризму;
- екологічна чистота й безпека;
- наявність професійно-орієнтованих кваліфікованих кадрів для сфери туризму;
- релігійна, расова та національна коректність;
- формування позитивного образу країни; поширення серед іноземців інформації про країну, народні традиції, історію та культуру;
- діяльність міжнародних організацій у сфері розвитку туризму.

Серед суб'єктивних передумов розвитку міжнародного туризму можна зазначити такі:

- політика державних органів, що регулюють порядок виїзду-в'їзду з країни і перебування на її території іноземних громадян;
- діяльність місцевих адміністрацій у сфері сприяння розвитку туристських ресурсів регіонів;
- потреби та прагнення людини до культурного розвитку, пізнання та самопізнання; духовного, культурного та інтелектуального збагачення, самоповаги та самовираження (філософія туризму);

потреби ділової та наукової сфер діяльності;

потреби людини у відпочинку та рекреації, лікуванні, релігійні потреби, потреби у спілкуванні з природою, прагнення до виявлення екстремальних можливостей людини.

Нині існує низка чинників, які гальмують розвиток туризму в Україні.

Стримуючим чинником розвитку індустрії туризму в Україні є процес реформування відносин власності, насамперед у сфері прав власності на землю. Невизначеність юридичного статусу того чи іншого об'єкта перешкоджає або унеможлиблює ефективне використання туристичних ресурсів.

Проблемою розвитку вітчизняної індустрії туризму є відносна обмеженість доступу до інвестиційних ресурсів вітчизняних виробників турпослуг.

Неподоланою проблемою розвитку туризму в Україні, яка походить ще з радянських часів, є недостатня розвиненість вітчизняної туристичної інфраструктури.

Загальною проблемою розвитку внутрішнього туристичного ринку України є недостатня платоспроможність громадян України, що значним чином звужує коло потенційних туристів.

Значення туризму в світі постійно зростає, що пов'язане зі зростаючим впливом туризму, особливо міжнародного напрямку, на економіку окремої країни. За оцінками Всесвітньої туристської організації (ВТО), обсяг доходів від міжнародного туризму залежить від його типу, а також від способу і рівня національного контролю. У розвинених туристичних країнах від третини до двох третин вартості тура залишається на місці залежно від типу використання транспорту і фінансового контролю над готелями. У країнах, що розвиваються, із розвиненими туристськими послугами залишається дві третини загальних витрат на організацію туризму (вартість тура плюс витрати туристів). У країнах, що розвиваються, розміщених на значній відстані від країн

помешкання туристів, залишається 40–50% загальних витрат і тільки 20%, якщо транспортні засоби та готелі контролюються іноземними компаніями.

Міжнародний туризм є одним із видів зовнішньоекономічної діяльності країни, який не супроводжується вивезенням матеріальних ресурсів і праці.

Розвиток туризму та його окремих напрямків потребує існування умов і передумов.

Передумовами розвитку туризму є наявність туристських ресурсів та їх ефективне використання. Туристичні ресурси, зазвичай, поділяються на природні й антропогенні.

Поширеною тезою щодо розвитку туризму як сфери бізнесу для країни надання послуг є його ресурсна маловитратність. На наш погляд, її можна трактувати як незначні витрати тих благ, які вважаються загальними. Насамперед, це стосується природних ресурсів, до яких належать повітря, клімат, сонячне тепло, вода в річках і морях тощо. Вони є доступними для всіх і, отже, не мають цінності. Залучення природних туристичних ресурсів, незважаючи на їх "маловитратність", призводить до експлуатації їх на користь інтересів окремих груп осіб. Тим самим природні блага вилучаються з суспільного обороту і пов'язуються з правами власності на земельні ресурси чи об'єкти. Необхідно, щоб використання загальних природних туристичних ресурсів не залежало від волі розпорядників цих ресурсів.

Важливими чинниками розвитку туризму є нарощування матеріальної бази, розбудова інфраструктури, ефективна діяльність туристичних підприємств, а також сприятлива політична, економічна й екологічна ситуація в державі, високий професіоналізм і відданість справі.

Основою для розвитку туризму є сучасна матеріальна база – заклади гостинності, харчування тощо, а також елементи туристичної інфраструктури – транспорт, зв'язок, туристичні підприємства (туроператори, турагенти екскурсійні бюро) тощо. Створення і розвиток цих об'єктів на

рівні сучасних вимог є достатньо затратними проектами. Тобто, навряд чи може йтися про "маловитратність". Туристична сфера характеризується не стільки помірними витратами, а насамперед, порівняно швидкою окупністю витрат і достатньо високою прибутковістю.

Світова статистика свідчить, що значна частина вартісного обсягу експорту послуг припадає на міжнародні поїздки з особистих питань (безпосередньо туризм) і ділові поїздки (відрядження).

За даними Державної служби туризму і курортів, структура в'їзного потоку в Україну з країн походження туристів виглядає так: країни СНД – 11,9 млн. чоловік (63% загального в'їзного потоку), країни ЄС – 6,3 млн. чоловік (33%), інші країни – 0,6 млн. чоловік (4%). Кількість відвідувань громадян із країн СНД збільшилося на 9%. Найбільший приріст туристичних потоків був зафіксований із сусідніх країн: з Росії – на 380 тис. осіб, із Білорусі – на 285,1 тис., із Молдови – на 275 тис. Громадяни Росії становлять 34% в'їзного потоку, Польщі – 21%, Молдови – 16%, Білорусі – 11%, Угорщини – 6 %, Словаччини – 3 %, Румунії – 2 %.

Упродовж 2006 року виїзний туристичний потік становив 16,9 млн. чоловік. Структура виїзного туристичного потоку по країнах походження: країни СНД – 8,3 млн. чоловік (49% потоку), країни ЄС – 7,4 млн. чоловік (44%), інші країни – 1,1 млн. чоловік (7%). Зокрема, турпотік до Росії становить 35% від загальної кількості туристів, до Польщі – 27%, в Угорщину – 11%, Білорусь – 8%, Молдову – 7%, Туреччину, Словаччину, Румунію – по 2%, Єгипет і Німеччину – по 1%.

У 2006 р. порівняно з 2002 р. (часовий проміжок у чотири-п'ять років відповідає середньостроковому періоду окупності інвестиційних проектів) кількість іноземних туристів, які відвідали Україну збільшилась на 80% з 10,5 до 18,8 млн. осіб. За цей же період число громадян України, що виїжджали за межі України для туризму

збільшилась на 15% – з 14,7 до 16,9 млн. осіб. У 2002 р. співвідношення в'їзних до виїзних туристів складало 0,7: 1, а в 2006 р. – відповідно 1,1: 1. Тобто, у 2006 р. чисельність в'їзних туристів перевищила число виїзних туристів, що є позитивною ознакою розвитку міжнародного туризму в Україні.

Це означає, що спостерігається ситуація збільшення надходжень від надання туристичних послуг іноземним туристам і збільшення чистого експорту України (перевищення експорту на імпортом туристичних послуг) від міжнародного туризму.

Поліпшення статистичних показників міжнародного туризму України не виключає, а радше, підштовхує до розвитку туризму в Україні та пошуку невикористаних можливостей збільшення як в'їзних, так і виїзних потоків туристів.

За офіційними даними, більшість українців зимового сезону 2005–2006 рр. віддавали перевагу внутрішньому туризму, тобто відпочинку в Україні. Число вітчизняних «зимових» внутрішніх туристів у 1,6 раза перевищувало число виїзних туристів з числа українських громадян. Українські туристи, які в цей період відпочивали в межах України, обирали, насамперед гірськолижні курорти.

Протягом попереднього зимового сезону в Івано-Франківській області побували майже 30 тис. українських туристів, у Криму – понад 14 тис. Іноземці в зимовий період віддають перевагу відпочинку в АРК (близько 8 тис. туристів), Івано-Франківській (майже 6 тис.) та Львівській (3 тис.) областях. У 2005 році туристичний потік розподілявся таким чином: діловий, службовий туризм, бізнес-поїздки та навчання – 19%, дозвілля, відпочинок – 66%, лікування – 7%, спортивно-оздоровчий туризм – 3%, інші – 5%. Число внутрішніх туристів узимку 2005-го становило понад 200 тис. осіб.

Ті туристи, які виїжджали за кордон, передусім віддавали перевагу країнам з теплим кліматом. Другу позицію за популярністю серед місць відпочинку, які обирали українські туристи за кордоном, були зарубіжні гірськолижні курорти.

Враження від відпочинку не в останню чергу залежать від готелю, санаторію, бази відпочинку тощо, де зупиняється людина. Нагадаємо потенційним «внутрішнім» туристам, що нині в Україні є лише п'ять п'ятизіркових готелів (два в Дніпропетровську, по одному – в Києві, Донецьку й Одесі), 29 – чотиризіркових (дев'ять у Одеській області, шість – у Києві, по чотири – у Дніпропетровській і Львівській областях, три – у Криму, по одному – у Донецькій, Закарпатській і Полтавській областях), 74 – тризіркових, 43 – двозіркових, 41 – однозірковий, без категорії – 872 готелі. Усього в Україні мають обов'язковий сертифікат безпеки 1064 готелі та інші засоби розміщення. Загалом у державі нині функціонують 1232 готелі та 3245 закладів оздоровлення та відпочинку.

Проте, незважаючи на позитивну тенденцію до збільшення темпів зростання кількості подорожей, їх обсяг ще недостатній для розвитку в'їзного туризму й туризму в цілому як однієї з пріоритетних сфер економіки України.

Туризм безпосередньо або через товари туристського споживання, здійснює стимулюючий вплив на розвиток таких видів економічної діяльності, як транспорт, готелі та ресторани, роздрібна торгівля, харчова промисловість, будівництво, зв'язок, страхування, фінансове посередництво, діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту тощо; стимулює поживлення місцевої економіки та створення додаткових постійних і сезонних робочих місць.

Важливість розвитку міжнародного туризму для розвитку національної економіки узагальнено дозволяє стверджувати, що міжнародний туризм:

– є активним елементом міжнародних відносин, однією із форм економічного та культурного міжнародного обміну;

– утворює ринок туристичних послуг на основі специфічної форми попиту, що має комплексний (стосується комплексу товарів і послуг), масовий (охоплює широке коло населення) характер;

– змінює напрям руху в відносинах між виробником і споживачем на основі мобільності туристичного попиту, впливає на географічну структуру попиту;

– впливає на видову структуру виробництва та попиту на користь сфери послуг і предметів споживання;

– зменшує середній рівень накопичень, змінює видову та географічну структуру споживчих витрат;

– на основі тісного зв'язку впливає на інші сектори світового господарства (транспортні ринки, ринки праці, капіталів, сільськогосподарських і споживчих товарів), активізує зовнішню торгівлю.

Таким чином, як безпосереднє джерело високих прибутків, міжнародний туризм приносить значно більші посередні приховані доходи. Туристична індустрія сприяє розвитку багатьох галузей промисловості і сільського господарства, шляхів пасажирського сполучення, готелів, підприємств суспільного харчування та видовищних підприємств. Зв'язок туризму з іншими секторами економіки є основою для удосконалення національної інфраструктури, підвищує значення туризму для загальної стратегії розвитку.

Пріоритетним напрямком розвитку туризму в Україні повинна стати реконструкція об'єктів курортно-рекреаційної індустрії та реставрація пам'яток архітектури, які можуть викликати інтерес у туристів.

Підсумовуючи, можна дійти певних висновків і узагальнень:

1. Розвиток сфери туризму в Україні є реальним і надійним джерелом валютних надходжень до Державного і місцевих бюджетів.

2. Туризм є в достатній мірі високоприбутковим, швидкоокупним і помірковано витратним видом бізнесу.

3. В Україні може успішно розвиватись переважна більшість видів туризму, для чого існують чи можуть бути забезпечені відповідні умови.

4. Розвиток індустрії туризму істотно залежить від загального стану економіки України і навпаки.

5. В Україні є необхідні передумови розвитку туризму, природні та рукотворні туристські ресурси, розвивається мережа турпосередників – туроператорів і турагентів тощо.

6. Відмічається недостатньо швидкий розвиток інфраструктурних елементів турбізнесу, такі як дороги, транспорт і комунікації.

7. Розвиток туризму в Україні стримується через недостатній рівень платоспроможного попиту українських громадян як потенційних туристів.

8. Спостерігається інерційність розвитку матеріальної бази туризму – сучасних засобів розміщення, курортної індустрії, виробництва супутніх товарів, обслуговуючих і суміжних видів діяльності.

9. Негативним чинником розвитку туризму є перерозподіл прав власності на туристичні об'єкти.

10. Констатується недостатня мотивація розвитку сфери туризму, для чого необхідно стимулювати впровадження в життя прийняту Державну програму розвитку туризму на найближчу перспективу.

*Князева Л.М., кандидат економічних наук, доцент
кафедри економіки та менеджменту;
Богацька Л.М., доцент Міжнародного
Соломонового університету*

ДІАГНОСТИКА КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА РИНКУ ПИВА УКРАЇНИ

Необхідність створення нової продукції спричиняється багатьма чинниками, з яких найсуттєвішими є:

- зміни ринкових умов;
- зменшення конкурентоспроможності товару та підприємства;
- зменшення основних показників господарської діяльності (об'єму продажу і прибутку на етапах життєвого циклу товару).

Для своєчасного формування ефективної стратегії, яка найбільше відповідає тенденціям розвитку ринкової ситуації й основана на сильних сторонах діяльності підприємства, будь-яка фірма повинна постійно здійснювати поточний контроль і аналіз конкурентної переваги на ринку, на якому вона і фірми-конкуренти пропонують аналогічні за споживацьким попитом товари й послуги.

Розпізнання, визначення характеру, ознак, виявлення причин відхилень у стані конкурентного середовища здійснюються за допомогою діагностики, яка є засобом, методом та інструментарієм всебічного дослідження маркетингових і, зокрема, конкурентних відношень. Як галузь знань діагностика включає теорію і методи організації процесів діагнозу, а також принципи побудови засобів діагнозу, класифікацію можливих відхилень характеристик конкурентного середовища.

Діагностику конкурентного середовища, діяльності конкурентів слід вважати найважливішою ланкою всього

процесу маркетингових досліджень, адже вона є умовою, гарантією успіху товару, технологій, послуг, які пропонуються фірмою на ринку.

Діагностика конкурентного середовища галузей харчової промисловості України нині є досить актуальною у зв'язку з високою конкуренцією підприємств на ринку, а також вступу країни до СОТ.

Для аналізу конкуренції компаній пивної галузі була використана методика, яка подана в праці при певній модифікації останньої авторами даного дослідження.

Конкурентна перевага, якою володіють на конкретних ринках різноманітні суперники (конкуренти), є суттєвим чинником клімату чи конкурентної ситуації на ринку нового товару.

Методологічною основою аналізу конкурентної ситуації є ідея ринкової частки, яка розглядається як частина ресурсів, що обертаються на ринку. Розмір частки визначає можливість впливу компанії на ринок і на конкурентів. Чим вища частка, тим ширший доступ до ресурсів, тим вигідніше їхнє розміщення і вищий ступінь в діяльності фірми. Залежно від величини ринкової частки фірма може бути на ринку лідером чи аутсайдером, мати сильну чи слабку конкурентну позицію. Для аналізу стану конкуренції можуть використовуватись і інші показники (наприклад: динаміка ринку, динаміка ринкової частки фірми). Динаміка частки достатньо об'єктивно характеризує:

– коло конкурентів, чиї інтереси зачіпає діяльність фірми;

– цілі, які реально можуть бути поставлені і досягнуті фірмою на ринку, який розглядається.

Додаткові відомості про міру привабливості ринків можуть бути отримані за допомогою агрегованих коефіцієнтів, які відображають динаміку і конкуренцію за динамікою ринку, інтенсивність конкуренції по рентабельності і конкурентну активність ринку (табл. 1).

На основі даної методики аналізу була піддана інформація, яка подана на сайтах Інтернету на січень-липень 2005 – 2006 рр.

Для діагностики конкурентного середовища пивної галузі з використанням цих даних була підготовлена таблиця 2, де подані об'єми виробництва пива і частка ринку основних операторів України.

Таблиця 1.

Характеристика показників, які використовуються в аналізі конкуренції на ринку товарів (послуг) фірм

Показник	Позна-чка	Зміст
Об'єм ринку	V_m	Визначається сукупними ресурсами всіх фірм, які є на ринку, який аналізується
Динаміка ринку	T_m	Характеризує річний темп росту ринку, який розглядається у цінах, зіставляються
Інтенсивність конкуренції за динамікою ринку	U_t	Характеризує можливості росту фірми без зіткнення з інтересами конкурентів
Інтенсивність конкуренції за рентабельністю ринку	U_r	Характеризує співвідношення попиту і пропозиції на ринку. Чим вища рентабельність ринку, тим більше попит перевищує пропозицію і вплив конкурентів слабший
Рентабельність ринку	R_m	Визначається як відношення сукупного прибутку до його сукупного потенціалу
Ринкова частка фірми	S	Визначається як відношення об'єму ресурсів даної фірми на ринку, який аналізується до об'єму ринку

Кількість фірм	N	Кількість фірм, які розташовані на ринку, який аналізується
Коефіцієнт варіації ринкової частки	K_v	Визначається співвідношенням квадрата різниці ринкових часток конкуренту в базисний і період, який аналізується, до кількості фірм до середньоарифметичної частки ринку на одну фірму
Інтенсивність конкуренції за ринковими частками	U_s	Характеризує силу впливу зі сторони конкурентів, які володіють рівною ринковою часткою і вірогідно аналогічною стратегією
Узагальнений показник інтенсивності конкуренції	U	Характеризує загальну міру привабливості ринку, який аналізується
Темп приросту ринкової частки фірми	T	Визначається зміною ринкової частки фірми в періоді, який аналізується стосовно ринкової частки в базовому періоді. Негативні значення свідчать про зменшення ринкової частки, позитивні – про її зростання
Показник динамічності ринкової частки фірми	ΔS (K)	Характеризує зміну ринкової частки фірми в періоді, який аналізується порівняно з базовим

**Об'єм виробництва пива основними операторами ринку
України, млн. дол.**

№ п/п	Виробники	I півріччя 2006 (V'_m)	S' , (%)	I півріччя 2005 (V_m)	S , (%)	$S' - S$	$(S' - S)^2$
1	Оболонь	80,8	28,0	78,5	25,2	2,8	7,8
2	Сан Інтербрю Україна	106,2	36,8	113,1	36,3	0,5	0,25
3	ВВН Україна	51,1	17,7	59,5	19,1	-1,4	1,96
4	Сармат	35,5	12,3	41,1	13,2	-0,9	0,81
5	Інші	15,0	5,2	19,3	6,2	-1,0	1,0
	Всього	288,6	100	311,5	100	0,0	11,82

Аналіз діагностики конкурентного середовища операторів пива був проведений такими етапами:

Крок 1. Узагальнена характеристика конкуренції.

1.1. Показник динаміки ринку (T_m).

Для визначення динаміки ринку розраховується показник динаміки ринку (T_m) за об'ємами ринку в кінці періоду, що аналізується, і базисного періодів (V'_m та V_m), за формулою:

$$T_m = \frac{V'_m - V_m}{V_m} + 1 \quad (1)$$

У нашому випадку динаміка ринку становить:

$$T_m = \frac{288,6 - 311,5}{311,5} + 1 = 0,92$$

Вважають, що темп росту, його максимальний і мінімальний кордон лежать у межах 140 і 70% у рік. Тому, якщо $T_m > 1,4$, то ринок перебуває в стані прискореного зростання, при зміні T_m від 1,4 до 0,7, ринок проходить стан

позитивного зростання, стагнації і згорання, якщо $T_m < 0,7$, то очікується криза ринку.

У нашому випадку за період, який досліджується, на ринку пива спостерігається тенденція скорочення об'ємів виробництва ($0,7 < 0,92 < 1,4$). На відміну від результатів дослідження 2002 року, коли проходив переділ ринку основних виробників пива, слід констатувати факт насичення попиту на даний товар.

1.2. Інтенсивність конкуренції за динамікою.

За динамікою ринку розраховуються показники інтенсивності конкуренції (U_i). Можна прийняти, якщо $T_m > 1,4$, то $U_i = 0$; при $0,7 < T_m < 1,4$, $U_i = (1,4 - T_m)/0,7$; якщо $T_m = 0,7$, то $U_i = 1$. Показник інтенсивності конкуренції за динамікою в даному випадку характеризує гостроту конкуренції. Так, при $U_i = 1$ конкуренція максимальна.

Якщо прийняти, що:

а) $T_m > 1,4$, тоді $U_i = 0$ – ринок перебуває у стані прискореного росту; якщо темпи росту ринку більші 140, то інтенсивність конкуренції за динамікою дорівнює $U_i = 0$;

б) якщо $T_m < 0,7$, то $U_i = 1$, тобто за умови скорочення ринку на 30% і більше, конкуренти намагаються вижити, а інтенсивність конкуренції максимальна;

в) якщо існує стан ринку $0,7 < T_m < 1,4$, тоді

$$U_i = \frac{1,4 - T_m}{0,7} \quad (2)$$

У нашому випадку:

$$U_i = \frac{1,4 - 0,92}{0,7} = 0,68$$

Цей показник свідчить про досить гостру конкуренцію й олігопольний стан ринку.

Крок 2. Інтенсивність конкуренції за рентабельністю ринку (U_r).

2.1. Оцінка рентабельності ринку (R_m) можлива, якщо є дані про прибутки, які мали чи мають конкуренти на даному ринку. Володіти такими даними не завжди можливо, але,

маючи ретроспективні звітні дані фірми, а також відомості бенчмаркетингу, можна оцінити активи і прибуток фірм-конкурентів. У цьому випадку рентабельність може бути визначена:

$$R_m = \frac{P_r}{V'_m}, \quad (3)$$

де P_r – прибуток сумарний у галузі;

V'_m – об'єм ринку в грошовому виразі.

2.2. Інтенсивність конкуренції за рентабельністю U_r .

Маючи дані за рентабельністю можливо визначити коефіцієнт інтенсивності конкуренції за рентабельністю (U_r). Якщо є нерівність $0 < R_m < 1$, то маємо формулу:

$$U_r = 1 - R_m. \quad (4)$$

У нашому випадку надана рентабельність галузі (R_m) з довідника Держкомстату України. Рентабельність підприємств пиво-безалкогольної промисловості України становить 43% (0,43 відносної одиниці).

Інтенсивність конкуренції за рентабельністю в нашому дослідженні:

$U_r = 1 - 0,43 = 0,57$. Цей результат свідчить, що в основних конкурентів є ще можливості з вдосконалення співвідношення попиту і пропозиції, які можна реалізувати через товарну і комунікативну політики.

Крок 3. Інтенсивність конкуренції за ринковими частками.

3.1. Розрахунок ринкової частки фірми, яка міститься на ринку, здійснюється за даними про об'єми ринку фірми за формулою (базисний період):

$$S_i = \frac{V_i}{V_m}, \quad (5)$$

де S_i – ринкова частка конкурентів у базисний період;

V_i – об'єм ринку товару конкурента;

V_m – об'єм ринку товару.

Розрахунок ринкової частки фірми в період, який аналізується, визначається за формулою:

$$S'_i = \frac{V'_i}{V'_m}, \quad (6)$$

де S'_i – ринкова частка конкурентів у період, який аналізується.

V'_i – об'єм ринку товару конкурента;

V'_m – об'єм ринку товару.

За отриманими даними будується таблиця поділу ринкових часток. Аналіз таблиці дає можливість виявити зміни в системі конкурентів за період, який аналізується, і визначити фірми, які на даному ринку керують основними тенденціями. До них належать конкуренти при ринковій частці більше 0,3 – 0,5 (30 – 50%).

Ринкові частки конкурентів були розраховані за наведеними вище формулами і подані в таблиці 3.

3.2. Коефіцієнт варіації ринкової частки конкурентів.

Подальший аналіз конкурентоспроможності середовища проводиться при визначенні коефіцієнта варіації ринкової частки впродовж періоду, який розглядається (K_v), за формулою:

$$K_v = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (S'_i - S_A)^2}{S_A}}, \quad (7)$$

де S_A – середня частка ринку на одну фірму;

N – кількість фірм-конкурентів.

У нашому випадку $S_A = 100/5 = 20$ (середня частка ринку на одну фірму).

Чим більша зміна ринкових часток, тим менша конкуренція.

$$K_v = \sqrt{\frac{(28,0 - 25,2)^2 + (36,8 - 36,3)^2 + (17,7 - 19,1)^2 + (12,3 - 13,2)^2 + (5,2 - 6,2)^2}{5}} = 0,08$$

Тобто коливання ринкових часток становить 8 %, що є незначним. Кожний конкурент чітко тримається за свою частку на ринку.

3.3. Інтенсивність конкуренції за ринковими частками (U_s).

Інтенсивність конкуренції тим вища, чим нижчий коефіцієнт варіації ринкових часток, коли кожний конкурент чітко тримається за свою частку на ринку. Наступний етап аналізу конкурентоспроможності оснований на визначенні інтенсивності конкуренції за ринковими частками (U_s).

$$U_s = 1 - K_v. \quad (8)$$

У нашому випадку інтенсивність конкуренції за ринковими частками становить $U_s = 1 - 0,08 = 0,92$.

Цей показник свідчить про силу впливу зі сторони конкурентів, які володіють рівною ринковою часткою і вірогідно аналогічною стратегією.

Крок 4. Визначення узагальненої характеристики конкуренції (U).

Визначення узагальненої характеристики конкуренції (U) проводиться як середньгеометрична певних показників (U_t – інтенсивність конкуренції за динамікою; U_r – інтенсивність конкуренції за рентабельністю; U_s – інтенсивність конкуренції за ринковими частками):

$$U = \sqrt[3]{U_t * U_r * U_s}. \quad (9)$$

Для спрощення розрахунку можна використовувати середньоарифметичне значення узагальненої характеристики конкуренції:

$$U = \frac{U_t + U_r + U_s}{3}. \quad (10)$$

$U_t = 0,68$ – інтенсивність конкуренції за динамікою;

$U_r = 0,43$ – інтенсивність конкуренції за рентабельністю;

$U_s = 0,92$ – інтенсивність конкуренції за ринковими частками.

Розрахуємо коефіцієнт узагальненої характеристики конкуренції в нашому дослідженні за 2 формулами:

$$U = \sqrt[3]{0,68 * 0,43 * 0,92} = 0,66$$

$$U = \frac{0,68 + 0,43 + 0,69}{3} = 0,67$$

Ці два результати близькі між собою.

Оцінка монополізації ринку здійснюється з урахуванням того, що ступінь монополізації обернено пропорційний інтенсивності конкуренції. Чим ближче значення U до одиниці, тим гостріша конкурентна боротьба на ринку.

У нашому випадку конкуренція на ринку пива носить здоровий характер і вихід на ринок нових виробників ще можливий. Але в період, який аналізується, відбувається переділ ринку, що супроводжується збільшенням часток ринку деяких крупних компаній-виробників, і монополізація ринку основними конкурентами. Це підтверджують розрахунки наведені вище.

Крок 5. Розрахунок відносних змін ринкових часток.

5.1. Побудова конкурентної карти ринку (варіант 1).

На п'ятому кроці переходимо до розрахунку відносної зміни ринкових часток (T). Для цього побудуємо таблицю 3.

Таблиця 3.

Ринкові частки (ΔS чи K) і темпи приросту ринкової частки фірм (T)

№ п/п	Виробники	$S',(\%)$	$S_1(\%)$	$T = \frac{S' - S_1}{S_1} \cdot 100, \%$
1	Оболонь	28,0	25,2	11,1
2	Сан Інтербрю Україна	36,8	36,3	1,38
3	ВВН Україна	17,7	19,1	-7,33
4	Сармат	12,3	13,2	-6,88
5	Інші	5,2	6,2	-16,1
Всього		100	100	

На підставі отриманих результатів далі здійснюється побудова конкурентної карти ринку в матричній формі (варіант 1) (табл. 4).

Таблиця 4.

Конкурентна карта ринку

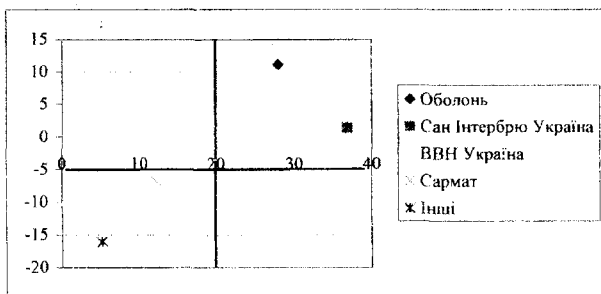
Класифікація за темпом росту ринкової частки (Т)	Класифікація за ринковою часткою (S')			
	Лідер	Сильна конкурент на позиція	Слабка конкурент на позиція	Аутсайдер
1. Швидке поліпшення		Оболонь (S'=28,0%, T=11,1%)		
2. Поліпшення	Сан Інтербрю Україна (S'=36,8%, T=1,38%)			
3. Погіршення		ВВН Україна (S'=17,7%, T=-7,33%)	Сармат (S'=12,3%, T=-6,88%)	
4. Швидке погіршення				Інші (S'=5,2%, T=-16,1%)

5.2. Побудова конкурентної карти ринку на основі матриці БКГ (варіант 2).

Конкурентна карта ринку пива (варіант 2) будується на основі Бостонської матриці. Поле Бостонської матриці будується на основі двох векторів: вісь абсцис – це частка ринку (S'), вісь ординат – це частина приросту ринку (Т).

Бостонську матрицю будуємо для 5 виробничо-господарських одиниць, тому вертикальну лінію проведемо на рівні 20% (100%/5). При такій побудові компанії Оболонь і Сан Інтербрю Україна містяться в сегменті «Зірки»; компанії ВВН Україна, Сармат та інші виробники потрапили в сегмент «Собаки», що ще раз підтверджує результати матриці варіанта 1.

Конкурентна карта ринку пива основних виробників України (варіант 2)

З огляду на вищезазначене можна дійти висновку:

1. Аналіз конкурентної карти товару і підприємства пивобезалкогольної промисловості України свідчить, що ринок за рік зменшився на 8% і перебуває в стадії невеликого спаду ($0,7 < 0,92 < 1,4$).

2. Аналіз загальної характеристики конкуренції (U) свідчить про те, що конкуренція на ринку пива носить здоровий характер, але в періоді, який аналізується, переділ ринку завершений, однак він характеризується збільшенням часток ринку деяких крупних компаній-виробників (Сан Інтербрю Україна та Оболонь).

3. Побудова конкурентної карти ринку виробників пива (варіант 1) свідчить, що в період, який аналізується, у лідерах є компанія Сан Інтербрю Україна (частка ринку $S = 36,8\%$), у

якого спостерігається поліпшення його ринкової позиції (темп росту ринку $T = 1,38\%$). Національний виробник Оболонь займає сильну конкурентну позицію, при значеннях $S = 28,0\%$, при поліпшенні ринкової долі на $11,1\%$. Сильну конкурентну позицію займає компанія ВВН Україна ($S = 17,7\%$) при суттєвому зниженні ринкової долі ($-7,33\%$). Слабку конкурентну позицію займає компанія Сармат ($S = 12,3\%$) при погіршенні ринкової частки ($T = -6,88\%$). Інші виробники – це сукупність безлічі дрібних підприємств, загальна частка яких становить $5,2\%$ (S). Але окрема частка кожного з них коливається від $0,2$ до 2% загального ринку, а темпи приросту ринку значно погіршилися ($T = -16,1\%$).

4. Побудова конкурентних карт дозволяє виробити найбільш вірогідні методи боротьби залежно від ступеня домінування виробника на ринку:

– для лідера – компанії Сан Інтербрю Україна можливо продовження наступу: аналізується достатність ресурсів для продовження інновацій і підсилення тиску на конкурентів, стабілізація позицій (підтримання досягнутого рівня рентабельності, поліпшення сервісу і збалансованість цін, збереження частки ринку, боротьба з конкурентами: розгортання безкомпромісними компаніями тиску на конкурентів, залучення споживачів і постачальників, дискредитація конкурентів, переманювання персоналу);

– для національного виробника Оболонь, який займає сильну конкурентну позицію, треба і надалі підтримувати найвищий темп росту ринкової частки. Імітація дій лідера, поглинання дрібних конкурентів, створення відмінного іміджу. Для компанії ВВН Україна, яка також займає сильну конкурентну позицію, незважаючи на погіршення темпів росту ринкової частки, можна рекомендувати такі методи конкурентної боротьби: пошук незайнятої ніші зі слабкою конкуренцією, пристосування до обраного цільового ринку, створення ідеальної послуги;

– для компанії Сармат, яка займає слабкі конкурентні позиції, слід піти шляхом здешевлення або диференціації товару, при цьому забезпечити частку ринку, на якій вона існує. Слід забезпечити збереження рентабельності;

– аутсайдерам, до яких віднесено інших виробників, слід провести радикальну реорганізацію фірми: перепозиціонування бізнесу, шукання внутрішніх резервів, злиття з конкурентом, скорочення неприбуткового асортименту, підвищення цін, якщо попит нееластичний за ціною, всебічне скорочення витрат, розпродаж активів, скорочення персоналу, скорочення частки послуг, вихід із бізнесу.

*Коміренко В.І., доктор економічних наук, завідувач
кафедри міжнародних економічних відносин;
Линюк О.Є., кандидат економічних наук, доцент
кафедри міжнародних економічних відносин*

ФІЛОСОФІЯ БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

За образним висловом І. Дзюби: "Україна стоїть перед сфінксом майбутнього" [1] відбувається переоцінка суспільних вартостей, що передбачає ревізію духовного шляху, аналіз історії здобутків і втрат.

Підтвердженням цих слів є політична криза початку 2007 року в Україні, сутність якої? на нашу думку була схарактеризована ще Ф. Ніцше: "Каламутять вони свою воду, щоб глибокою здавалась вона". Пошук прагматичного шляху побудови "стійких мостів між різними суспільствами" виходить із взаємодії трьох складників будь-якого суспільного ладу: системи цінностей, системи політичного управління й економічної системи [2].

Істинною глибиною цих пошуків, на нашу думку, має стати їхня відповідність національній ідеї.

У цьому контексті актуальним залишається запитання: "Що вважати національною ідеєю?" Чи це певна угода, своєрідний консенсус, який існує у будь-якому суспільстві (точніше – у будь-якій культурі)? Чи всяка національна ідея завше стремить до перетікання в практично-політичну сферу: споконвічно людське "Хто я?", чи стосовно до спільноти "Хто ми?", необхідно породжує із себе і "Що я повинен робити?" [3].

Не виключено, що "національна ідея – стимул, який і сам потребує стимулювання, і нериторично, а в цілеспрямованому будівництві національного життя – економічного, політичного, освітнього, культурного" [1].

М. Бубер писав: "Ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю й призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням, своєї волі" [9].

Словосполучення "(українська) національна ідея"?, на думку А. Свідзинського?, вживається часто, але без ясного розуміння, про що власне йдеться. Як наприклад:

1. Ніхто не визначив, що таке національна ідея.
2. Нам бракує національної ідеї.
3. Національна ідея не спрацювала (Л. Кучма).
4. Українська національна ідея – це державна незалежність України.
5. Українська національна ідея – це достаток і добробут.
6. Українська національна ідея – це борщ, вареники... (Л. Кравчук).
7. Українська національна ідея – це успішний український бізнес.

Якщо й погодитися з наведеними твердженнями попри їхню очевидну вузькість, то виникає питання: чи збережуть вони силу, коли замінити слова "українська" та "Україна" на інші, скажімо, на "французька" та відповідно "Франція". Відповідь очевидно позитивна, але тоді незрозуміло, який національно специфічний сенс містять ці твердження. Бо національні ідеї різних націй мали б бути дещо різними. Дійсно, якщо б усі нації мали однакові національні ідеї, то нащо було б при словах "національна ідея" вживати прикметник, який вказує конкретну націю? Зауважимо також, що з державної незалежності не завжди випливає добробут та успішний бізнес, як свідчить хоча б досвід п'ятнадцяти років української незалежності. Так само достаток і добробут можливий іноді і в залежній державі [9].

В. Лісовий доходить висновку про безглуздість, навіть шкідливість словосполучення "національна (українська) ідея" [6].

І. Дзюба вважає, що національна ідея – поняття незрівнянно ширше, ніж націоналізм [1].

Д. Павличко в лекції "Українська національна ідея" виділяє деякі найважливіші аспекти цього поняття [4].

Л. Костенко в лекції "Гуманітарна аура нації" наголошує на аспекті національної специфічності кожної національної ідеї [5].

Метою даної статті є дослідження проблеми філософського осмислення бізнесу в контексті національної ідеї.

Момент філософування є невід'ємним є будь-якій спеціальній науці, зокрема й економічній. Але свідоме "на всю широту" поєднання понять філософії та економіки – явище незвичайне в економічній думці.

Варіант філософії господарства, запропонований С.М. Булгаковим, можна назвати радикальним. Критика "економічного матеріалізму" не просто філософськи переосмислює факт господарювання, відводячи йому відповідне місце у світотворенні. Це явище універсалізується, пронизує весь простір світотворення, проникаючи в його глибини, як би останні не розумілись при цьому: космос, життя взагалі, громадське життя, історична епоха і т.п.

Локальне явище за своїм значенням зрівнялось тут з усім світом. Йому приписують атрибути цілого. Світ, за С. Булгаковим, розглядається як господарство (економіка). Життя є процес передусім господарський – така аксіома.

<u>Довідково:</u>	<u>Довідково:</u>
Булгаков Сергій Миколайович (1871-1944) – рос. філософ, богослов, економіст, діяч екуменічного руху. Закінчив Московський університет (1894), працював у Києві (1901-1906), Москві	Філософія (від гр.) – любов до мудрості, особливий різновид духовної культури, призначення якого полягає в осмисленні основ природного і соціального світу, формоутворень

(1906-1918), Парижі. У духовній еволюції Булгакова наявні три періоди:

– марксистський (1896–1900);

– релігійно-філософський (1901–1918);

– богословський (від 1919 р.).

Творчий доробок:

Розробив цілісну релігійно-філософську систему шляхом синтезу християнських принципів і філософії та науки.

Основні твори: "Два гради дослідження про природу суспільних ідеалів" (1911), "Купина неопалима" (1927), "Про боголюбство" (1933).

Для багатьох представників філософії, зауважує С.М. Булгаков, уже саме це поєднання понять: філософія господарювання (економіки) є неприступним, шокуючим, і не лише поза незвичністю цього словосполучення, а передусім тому, що філософії тут відверто надається частковий предикат, а за їх переконаннями "філософії

культури і пізнання людини та її сутності.

Предмет філософського дослідження окреслює коло загальнозначущих проблем, що хвилюють людство. Стрижневими серед них є проблеми істини, краси, добра і свободи та шляхів їхнього досягнення. У їхньому контексті Ф. розмірковує над питаннями про минуле, теперішнє і майбутнє, про людську долю, життя і смерть, про вічність і швидкоплинність, про людський розум, його можливості і межі, про людську діяльність і цілеспрямованість, правду і справедливість, моральність і добродійність, людяність (гуманність) і толерантність, волю і страждання, приниження і самоствердження, про мету і сенс людського життя, про щастя і шляхи його досягнення.

Ці проблеми є наскрізними і отримали назву "вічних проблем".

чогось бути не може, а можлива лише філософія взагалі, самодостатня, незалежна, чиста".	
--	--

Підхід автора до обґрунтування принципової можливості побудови філософської системи як філософії економіки (господарювання) можна проілюструвати, спираючись на використаний ним образ "розумового віконця", введений В.С. Соловйовим. Останній називає "розумовим віконцем" будь-яку ідею, яка дозволяє оглянути як з окремого пункту загальний зв'язок явищ у світовому цілому – Універсумі, Абсолютному. Ніхто немає безпосереднього доступу до цього цілого і не в силах охопити його одним поглядом божественного ока. "Доля" людини дивитися на безкінечний світ з різних, багатьох віконць. Світ єдиний, але оскільки до нього приходять різними шляхами, то він уявляється багатоликим.

Довідково: Соловйов Володимир Сергійович (1853–1900) – рос. філософ, поет, публіцист. Син історика С. Соловйова. Учень Юркевича. Доктор філософії (1880). Головною метою його пошуків є практичне перетворення світу на основі принципу всеєдності, органічного синтезу цільного знання, цільного життя і цільної творчості. Періоди творчості: перший – підготовчий, суто умоглядний (70-ті – поч. 80-х рр. XIX ст.) – відзначений побудовою С. Соловйовим метафізичної системи, теоретичним обґрунтуванням вихідних засад його релігійно-філософського світогляду. Другий – церковно-публіцистичний (поч. 80-х – серед. 90-х рр. XIX ст.) – надиханий ідеалом всесвітньої теократії, підпорядкований пошукам засобів справжнього здійснення християнського ідеалу цілісного життя. Третій період – позитивний синтетичний (серед. 90-х – 1900 рр.) – позначений занепадом утопічних ілюзій, заглибленням і розвитком релігійно-філософського світогляду, історико-філософськими студіями,

переглядом ранньої метафізичної системи. Основні твори: "Читання про Боголюдство" (1881), "Історія і майбутнє теократії" (1887), "Сенс любові" (1894).

Тому, підсумовує С.М. Булгаков, філософські системи можуть правомірно різнитися між собою залежно від орієнтиру, іншими словами, залежно від точок орієнтиру можна побудувати різні системи: наукові та філософські.

Сучасна вітчизняна філософська думка також прийшла до розуміння некоректності, довгий час панувалої однобокості суто "шкільних" уявлень, "про найбільш загальні закони природи, суспільства та людського мислення" перед об'єктивними законами, справедливими для всіх сфер навколишнього світу.

"Неможливо бути взагалі філософом, "філософії взагалі" не існує, існують певні течії, напрямки, концепції", – так виразив особливості сучасної ситуації у філософській теорії В.М. Межуєв.

Філософія поєднує свої симпатії до абстрактного мислення з інтересом до деталей і фактів. І є надія, що з цього поєднання виникне "рівновага розуму", яка є ідеалом науки.

Роль філософа заключається в тому, що він прояснює "розлите в свідомості мас глухе, хоча і всеосяжне почуття економічної (господарської) обґрунтованості життя", "деяке зміщення центра свідомості" ("економізм", за Булгаковим) додумує його до кінця, до останніх джерел, світових глибин – космічного потоку життя.

У цьому, на нашу думку, і є сутність філософії економіки.

Структурно-логічну схему філософії економіки пропонуємо розглянути через призму взаємозв'язку між економічною теорією, політичною економією та філософією економіки.

Упродовж сотень років економічна теорія, і навіть економічна наука в цілому, носили назву політичної економії. У нинішньому столітті теоретична економічна наука все

більше виступає під назвою "економіка". Завдяки зусиллям панівної неокласичної школи ця назва стала майже синонімом всієї економічної теорії ХХ століття. Історична та логічна закономірність існування терміна *політична економія* в сучасних умовах не викликає сумнівів, але він частіше всього використовується стосовно економічної політики держави. Тим самим, закріплюється положення цієї гілки економічної науки як видової на відміну від родової – загальної економічної теорії.

Сутність наукових дискусій у визначенні того, якою бути сучасній загальній економічній теорії (її предмету і функціям) і якій методологічній традиції домінувати при її побудові: "чистої" чи "соціальної". На наш погляд, загальна економічна теорія є соціально-економічним, соціологічним знанням.

1. Глобальна економіка.
2. Мегаекономіка.
3. Макроекономіка.
4. Мезаекономіка.
5. Мікроекономіка.
6. Наноекономіка.

Філософія глобальних проблем (далі ФГП) – сучасна галузь філософської рефлексії, яка породжена тенденцією глобалізації життєдіяльності цивілізації доби постмодерна. Проблемне поле ФГП породжене суперечливим розвитком планетарної цивілізації. Головне призначення ФГП полягає у виробленні нового планетарного мислення, здатного вчасно виявити та осмислювати закономірності взаємодії різних соціальних складників цілісного світу, для якого найнагальнішою нині є проблема виживання.

Предметом аналізу постають передумови розв'язання глобальних проблем постмодерністського стану цивілізації; філософські аспекти соціального, демографічного, екологічного прогнозування, здійснюється пошук шляхів перебудови світового економічного порядку.

Філософія екології – галузь філософських досліджень, яка акцентує увагу на аналізі впливу екологічних проблем їхнього розв'язання на методологію сучасного наукового пізнання та формування основних світоглядних орієнтацій сучасної людини. Досягнення НТП спровокували хибні уявлення (сподівання) про безмежну владу людини над природою.

Розчленована дисциплінарним поділом і спеціалізацією наука виявилася безпорадною перед складністю глобальних біосферних проблем. Життя вимагає (висуває настійну вимогу) взаємної корекції науковості та мудрості (софійності). Нагальним стає перехід людини зі статусу "царя природи" до статусу "громадянина природи".

Філософія життя (далі ФЖ):

1. Поняття вперше з'являється у філософському обігу в кінці XVIII – на початку XIX ст. як протиположність до "теоретичної філософії" і асоціюється із філософією практичного життя (Гаман, Якобі).

2. Філософія життя як напрям сучасної філософії формується наприкінці XIX – на початку XX ст. життя було проголошено основним принципом філософування. Світ, соціум, культура постають як цілісні організми. Один із фундаторів ФЖ – Бергсон вважав мозок механічним знаряддям, завдяки якому розум здатний пізнавати лише закостенілі, мертві форми, саме ж життя не досягається за допомогою понять. Ніцше розглядає сенс філософії життя як вічний кругообіг.

Філософія історії – галузь філософського знання, що вивчає історичний процес та його складові як своєрідні внутрішньо розгалужені і водночас цілісні утворення в їхньому зв'язку і змінах; природу, способи і форми історичного пізнання, основні особливості, ланки і способи використання історичних знань.

Філософія комунікативна (далі ФК) – напрям у сучасній західній філософії, представлений Апелем, Габермасом,

Кульманом, Бюлером, Ульріхом та ін., у якому основним предметом і методом дослідження постає повсякденне мовленнєве спілкування між людьми. Комунікація перетворюється на парадигму філософування, яка змінює філософію буття та філософію свідомості. ФК безпосередньо пов'язана з комунікативною, або дискурсивною етикою.

Філософія культури – філософська дисципліна, що вивчає культуру в усій багатоманітності її історичних форм і багатогранності структурних специфікацій.

Філософія науки – галузь філософії, яка досліджує феномен науки в історичному розгортанні всіх його соціокультурних вимірів.

Філософія релігії – філософська дисципліна, у якій осмислюється сутність та особливості феномену релігії.

Філософія серця – філософське вчення, що спирається на біблійну традицію ототожнювати духовну реальність із серцем. Така випадкова оцінка серця з'являється внаслідок уявлень про серце як ніби безпосереднє місце перебування душі в людському тілі.

Філософія техніки – галузь філософії, яка досліджує феномен техніки в його виникненні, історичному становленні та повноті всіх його соціокультурних вимірів.

Замість висновку:

"Друже мій, хай боронить Вас Бог від односторонності, з нею людина скрізь чинить зло: у літературі, на службі, у сім'ї, у світі, одне слово – скрізь. Односторонній чоловік самовпевнений; односторонній чоловік – зухвалий; односторонній чоловік всіх узброює проти себе. Односторонній чоловік ні в чому не може знайти середину. Односторонній чоловік не може бути справжнім християнином: він може бути тільки фанатиком" (М. Гоголь) [9].

Література:

1. Дзюба І. Україна перед сфінксом майбутнього // Науковий світ. – 2004. – № 1, 2. – С. 1–6.
2. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. – К.: Наукова думка, 1990.
3. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. – Київ: Вид. "Основи", 1993. – 125 с.
4. Павличко Дмитро. Українська національна ідея. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2002.
5. Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. – К.: Вид. дім "КМ Academia", 1999.
6. Лісовий Василь. Що таке національна (українська) ідея? // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 593–626.
7. Базилевич В., Ільїн В. Метезфізика економіки. – К.: Знання, 2007.
8. Философия экономики: Учебное пособие под редакцией А.А. Мазараки. – К.: Альтерпрес, 2002.
9. Фундаментальні орієнтири науки (ФОН). – К.: Видавничий Дім "Академперіодика", 2005. – 355 с.

*Швайка М.А., директор Науково-дослідного
інституту економічних та гуманітарних наук КиМУ,
заслужений діяч науки і техніки України,
академік, доктор економічних наук, професор*

УКРАЇНСЬКІ КОРЕНІ КРЕДИТНОЇ ТЕОРІЇ ГРОШЕЙ (УКРАЇНСЬКИЙ УЧЕНИЙ М.І. ТУГАН- БАРАНОВСЬКИЙ – ОСНОВОПОЛОЖНИК СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ГРОШЕЙ, ЯКА ПАНУЄ В УСЬОМУ СВІТІ)

На шляху становлення і розвитку української економіки є багато перешкод, які живлять і поглиблюють кризові процеси. Чимало з них пов'язані з незадовільним, нечітким функціонуванням грошово-кредитної і банківської системи. Для підвищення ефективності її функціонування важливе значення має усунення перешкод, які існують у розумінні наявних тут проблем.

Актуальність цих питань навіть на 15-му році незалежності України зумовлюється їх складністю і великою важливістю. Провідні західні науковці засвідчують, що тривале економічне зростання на майбутні 10–30 років зумовлюватиметься глибиною розвитку банківської системи¹. Розв'язання цього завдання належить до числа найскладніших завдань державного будівництва.

Для того, щоб успішно управляти грошовим обігом, треба глибоко дослідити суть і функції грошей, з'ясувати, що вони собою являють і яку роль відіграють. На жаль, у розумінні цих питань немає належної ясності і через це в грошовій політиці допускаються серйозні прорахунки і помилки, через які країна несе великі втрати.

¹ King R., Levin R. Finance and Growth: Schumpeter. Might Be Right // Quarterly Journal of Economics, 1993. – С. VIII.

Досі переважає грубе матеріалістичне, відірване від життя догматичне трактування грошей як товару, що виконує роль загального еквівалента. Це положення запозичене в теоретиків XIX ст. (в першу чергу в Маркса), не відображає сучасного, високого рівня розвитку грошових відносин і банківництва, і непридатне для практичного використання. Гроші давно вирвались зі своєї матеріальної шкаралупи і порвали з нею безпосередній зв'язок.

Як суспільне відношення вони регулюються властивим їм суспільним способом. Свою суспільну роль вони виявляють безпосередньо, як усвідомлений феномен людських відносин, як їх ефективний регулятор.

Тепер у світі панують кредитні гроші, які виступають у вигляді боргових вимог і зобов'язань і набувають форми векселів, чеків чи електронних сигналів, рухаються по рахунках у банку у вигляді відповідних записів або кристалізуються у вигляді готівки.

Кредитні гроші, які звільнилися від золотої, металеві оболонки і виступають як боргові зобов'язання, що вимагають високого рівня розвитку довірливих відносин, не перевозяться возами і не переносяться скринями, а рухаються банківськими рахунками (на одні рахунки зараховуються, з інших знімаються). Сучасна організація кредитного грошового обігу базується на високому рівні розвитку банківської справи, формуванні численних інститутів, в першу чергу центральних банків країн, які регулюють їх грошову політику.

Таким чином, розвиток кредитних грошей передбачає насамперед виникнення і поступове поширення банків. Майже 95% розрахунків у країнах з розвиненою ринковою економікою здійснюються через банки. З одного рахунку гроші знімаються, на другий перераховуються. У більшості випадків банки перебувають між собою в кореспондентських відносинах і задіяні в єдину мережу партнерських відносин.

Нові явища і процеси, що наступили в організації грошового обігу в XX–XXI століттях, істотно змінили суть грошей і їх природу, розкрити які з допомогою закостенілих догматичних теорій XIX ст. неможливо.

Американський економіст Дж. Кікс про особливості сучасних грошей пише: “У світі банків і страхових компаній, грошових ринків і фондових бірж сучасні гроші є дещо зовсім відмінним від того, чим вони були до того часу, як з’явилися ці інститути, тому, щоб грошово-кредитна система могла функціонувати стабільно, потрібні інституційні умови, які б її регулювали...”²

Сьогодні гроші стали, по суті, електронними спалахами, які пролітають через електронні проводи і посиляються зі супутників: жодна валюта у світі не підкріплюється більше нічим, крім чистої довіри³.

Суть сучасних грошей, отже, провідні економісти, як видно, не зводять до металевого золотого змісту, за який досі чіпляються автори деяких праць.

Наш вік – це вік нових банківських послуг, фінансових новинок і експериментів.

Багато мук і страждань зазнають економісти при намаганні пояснити внутрішню вартість сучасних кредитних грошей, які виступають як паперові знаки і символи, чи як електронні сигнали і позбавлені матеріальної золотієї плоти, а отже, й внутрішньої вартості.

Ці зусилля є марними, тому що ці гроші внутрішньої вартості не мають. Вони є штучною мірою для вираження вартостей інших товарів. А для цього їм внутрішня вартість не потрібна. Тут застосовується старий гегелівський принцип для аналізу сукупності незнайомих, непізнаних речей. Одна з них сприймається як визначена і з її допомогою пояснюються інші.

---

² Див.: Педагогіка XXI століття: орієнтири, цінності, перспективи // Матеріали науково-практичної педагогічної конференції. – К., 2003. – С. 65.

³ Митз Г. Деньги и власть. – М.: “ИК Аналитика”, 2002. – С. 226.

Цей наш підхід до визначення суті кредитних грошей базується на методології Тугана-Барановського, який домагався створення грошей, які “були б просто умовними знаками... і полягає ідея паперових грошей... – символічних зображень грошей, які повинні замінити металеві гроші в обігу і виконувати всі їх функції”⁴.

Гроші – неоднозначне поняття. Їх змісту неможливо виразити одним словом. “Гроші – засіб оплати товарів і послуг, засіб вимірювання вартості та засіб збереження (нагромадження) вартості”⁵.

Ця штучна грошова міра довго була прив’язана до золота і тепер її помилково ототожнюють із золотом, хоч золото з обігу зникло.

Так само як вартість товарів можна виразити в гривнях, доларах, євро, її можна виразити в гарбузах, огірках, буряках, капусті. І ці капустяні й огіркові гроші сміливо можна було б виразити й оцінити в гарбузових і за відповідними принципами обмінювати між собою. Найбільш поширені капустяні чи огіркові гроші, що найчастіше застосовуються, могли б стати світовими. Теперішні назви національних грошей (долари, фунти стерлінги, франки, гривни, марки) вартують не більше, ніж згадані вище огіркові чи гарбузові гроші. Немає сумніву, що якби національні назви грошей замінити на “гаманеси”, “веселеси”, “купонеси”, то у світовій практиці грошового обігу абсолютно нічого б не змінилося. І хіба Україна вже не мала цих купонесів, чи купонів? Хіба вони мали золотий зміст? А хіба гривня виражає щось більше? Період часу, коли фунт стерлінгів виражав фунт срібла давно минув і ніколи більше не повернеться.

Реальні вартості цих грошей визначаються за допомогою їх оцінки в інших грошах або валютного курсу.

⁴ Туган-Барановський М.И. Основы политической экономии. – Пг., 1918. – С. 169.

⁵ Долан Эвин Дж., Кэмпбелл Колин Д., Кэмпбелл Розмари Дж. Денги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.–Санкт-Петербург, 1993. – С. 12.

Наскільки поширена плутанина в розумінні цього питання говорить наведене положення: “При сучасних кредитних грошах, нерозмінних на золото, ціна товару знаходить своє вираження не в одному специфічному грошовому товарі, а в усіх інших товарах, нагадуючи розгорнуту форму вартості”⁶.

Вартість національних грошей визначається за допомогою встановлення Центральним банком валютного курсу, причому не в одній, а в декількох валютах, з якими найчастіше доводиться мати справу підприємцям і банкірам. За допомогою встановлення валютного курсу визначається вартість (цінність) національної валюти: вона вартує стільки, скільки за неї дають інших грошей.

У тому випадку, коли економістам доводиться натрапляти на слід грошей без внутрішньої вартості, чи грошей з урізаною внутрішньою вартістю, вони це сприймають як відхилення від правила, оскільки не можуть звільнитись від догматичних поглядів на необхідність внутрішньої вартості грошей. Запитуючи, як формується вартість кредитних грошей, що не мають внутрішньої субстанціональної вартості, вони відповідають: “Її формування і функціонування відбувається під впливом тих самих факторів, котрі в умовах золотомонетного стандарту спричинювали відхилення номінальної вартості золотих грошей від реальної”⁷.

Це відбувалося тоді, коли золоті монети зношувались і продовжували по-старому функціонувати як повноцінні гроші, і у випадку фальшування монет царями і королями (при збереженні їх потрібної кількості).

Внести повну ясність у так зване надумане питання про внутрішню вартість кредитних грошей може допомогти дослідження генези їх виникнення.

---

⁶ Финансы, денежное обращение, кредит // Под ред. Л.А. Дробозиной. – М.: “Финансы”, Издательское объединение “ЮНИТИ”, 1999. – С. 20.

⁷ Гроші та кредит // Під ред. Б.С. Івасіва. – Тернопіль, 2000. – Карт бланш. – С. 15.

Пам'ятаючи про генезу виникнення золотомонетної системи з товарного обміну, що базувався на грошах з внутрішньою вартістю, економісти намагаються перенести цей принцип на кредитні гроші, принципи функціонування яких базуються на іншій релігії.

У першому випадку брак довіри продавця до покупця компенсувався передачею в руки першого еквівалента (рівноцінної речі). При розвинених довірливих кредитних відносинах потреби в цьому немає.

З виникненням кредитних відносин і здійсненням реалізації товарів з відстрочкою платежу, наприклад, на 100 тис. грн., зустрічного переміщення матеріальних цінностей між продавцем і покупцем не відбувається, оскільки покупець матеріальними цінностями взагалі не володіє і купує товар у кредит.

У першого зменшилися матеріальні блага на 100 тис. грн., у другого – збільшилися на 100 тис. Покупець не заплатив грошей, але виписав вексель, боргове зобов'язання на 100 тис. грн. Це боргове зобов'язання набуває властивостей грошей. Таким чином метаморфозою товару створюється еквівалент товару, гроші. Економісти даремно ламають собі голову над питанням, що стоїть за цими кредитними грошми, яка їх внутрішня вартість. Ці кредитні гроші виражають у грошовій формі борг і не більше. Усе тут базується на довірливих відносинах, які при нерозвиненому обміні відсутні.

Ця властивість кредитної системи створювати гроші є великим суспільним дивом. Появу векселя економісти прирівнюють до відкриття вогню і колеса⁸. На окреслених вище принципах базується весь механізм створення кредитних грошей незалежно від того, чи торгова угода оформлена векселем чи ні. На суму угоди банк може сам створювати гроші і надавати позику покупцю. Цей процес

---

⁸ *Беляков М.М.* Вексель как важнейшее средство платежа. – М.: Трансферт. 1992. – С. 3.

створення грошей, отже, може відбуватися з другого кінця товарної метаморфози, але кредитна природа його від цього не змінюється. Заміна приватних векселів підприємців векселями банку привела до появи банкноти, яка являє собою зафіксоване на папері зобов'язання банку перед пред'явником банкноти, а не перед конкретним одержувачем платежу.

Здійснення операцій з борговими зобов'язаннями забезпечується сьогодні за допомогою високорозвиненої банківської системи, яка своєю мережею покрила всі країни, втягнуті в систему розрахунків, а також високопродуктивної електронної техніки.

Вексель розглядається сьогодні як конкретний спосіб витягнення економіки з кризи (Компаньйон, 1996. – № 7). На векселі базується об'єктивний процес створення грошей. Цей кредитний механізм монетизації, або наповнення сфери обігу живими грошми є досить ефективним, але у нас він не працює⁹. Нам повинно бути за це соромно, бо найбільш глибокий і обґрунтований аналіз цих кредитних механізмів створення грошей і їх ефективного функціонування дав український учений М.І. Туган-Барановський. Цей його вклад у науку визнано в усьому світі.

Туган-Барановський виходив з того, що гроші (грошові зобов'язання) створюються об'єктивним процесом обміну, який здійснюється за допомогою продажу товарів у кредит. Усі ж труднощі, пов'язані з обміном між собою цих зобов'язань, зводяться до виконання державою своїх регуляторських функцій. Регулювання відносин між двома суб'єктами не може тут бути достатнім. Цей процес повинно взяти в руки суспільство (державна).

---

⁹ Див. Швайка М.А. Удосконалення банківської системи як передумова подолання платіжної кризи // Економіка України на шляху її подальшого реформування // Матеріали Всеукраїнської наради економістів 14–15 вересня 1995 р. – К.: Генеза, 1995; Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України (лихварські банківські пута – гальмо на шляху ринкових реформ, підприємництва і відродження України). – К.: Вид-во Київського міжнародного університету, 2004; Швайка М.А. Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. – К.: Парламентське вид-во, 2000.

“Найкращим слов’янським економістом” назвав австрійський історик економічної думки Й. Шумпетер нашого співвітчизника Михайла Івановича Туган-Барановського (1865 1919). Він був першим українським економістом світової слави, наукові теорії якого визнали зарубіжні вчені різних шкіл і напрямків. За свідченням західних економістів, теорії М.І. Туган-Барановського знайшли помітне віддзеркалення в працях А. Шпітгофа і Й. Шумпетера (Австрія), Ж. Лексюра і А. Афтaliona (Франція), Г. Капселя і К. Векселя (Швеція), а через них – і в працях теоретиків різних країн: Р. Хутрі, А. Пігу, Дж. М. Кейнса, Д.Р. Хікса, Р. Харрода, А. Мецлера, Б. Хансена та інших. Безпосереднім учнем М.І. Туган-Барановського був відомий російський економіст М.Д. Кондратьєв, який, до речі, високо оцінив також і лекторську майстерність свого вчителя.

Можна було б навести чимало захоплюючих оцінок відомих зарубіжних учених щодо передбачення на 50 років наперед неминучості демонетизації золота і вкладу М.І. Тугана-Барановського в розробку концепції криз і капіталістичної кон’юнктури, її практичного значення. Варто нагадати, що економічні кризи початку ХХ ст. М.І. Туган-Барановський передбачив, а його концепція, взята на озброєння Дж. М. Кейнсом, прислужилася капіталізму в прогнозуванні ринкової кон’юнктури, проведенні ефективної економічної політики. За кордоном цей факт загальновідомий. На жаль, мало хто знає про це на батьківщині М.І. Тугана-Барановського, де його спадщина донедавна була схована в спецзапасниках, а ім’я згадувалося хіба що під час чергових ідологічно-лайливих кампаній.

Водночас не лише для простих громадян, а й для багатьох спеціалістів новиною є інформація про те, що творцем сучасної кредитної теорії грошей, яка сьогодні панує в усьому світі, і багатьох інших відкриттів є видатний український учений-економіст і державний діяч (Міністр

фінансів Центральної Ради) Михайло Іванович Туган-Барановський.

Причиною цього є не лише наша тривала бездержавність, перебування на становищі колонії у складі російської імперії (спершу царської, а потім більшовицької), а й намагання росіян, які звикли поводитись не тільки як старший брат, а й як завойовник, грабіжник, присвоїти собі це славне ім'я, хоч Туган-Барановський не має ніяких російських коренів. Його мати українка, а батько татарин. У нас привласнили не лише золотий і діамантовий фонди, інші цінності, а й нашу історію, наукові, літературні і культурні здобутки. Для того, щоб відродити історичну пам'ять, треба відновити імена славних синів і доньок України, які загублені і вкрадені чужинцями.

Навіть тепер, після розсоюзнення, у передмові до виданої в Москві збірки праць М.І. Тугана-Барановського¹⁰ автори передмови пишуть, що в книжці опубліковані праці російського економіста зі світовим іменем. Звичайно, що про українське коріння Тугана-Барановського тут немає і натяку.

Ця оцінка М.І. Тугана-Барановського як російського вченого є не тільки несправедливою, а й образливою. Він не був блудним сином чи національно збайдужілим, а великим патріотом України, за яку віддав своє життя (помер у державному службовому відрядженні в потязі дорогою до Парижу, куди їхав у складі української дипломатичної місії). Працював Міністром фінансів, торгу і промисловості Української Центральної Ради, в УНР, віддав багато сил створенню Української академії наук, організації Українського державного університету, кооперативному руху. Він брав активну участь в українському громадському і культурному житті, відстоював створення власної української валюти. Навіть радянські автори, цитуючи полемічні питання Леніна проти теорії Тугана-Барановського, називали його активним діячем контрреволюції на Україні, а не в Росії.

---

¹⁰ *Михаил Иванович Туган-Барановский. Экономические очерки.* – М.: РОССПЭН, 1998. – С. 2–3.

Стосовно цього показовою є оцінка діяльності Тугана-Барановського в Україні, що дана в некролозі, уміщеному в журналі “Українська кооперація”: “Один з найвидатніших економістів Європи, ім’я якого користувалось заслуженим визнанням у цілому науковому світі, М.І. Туган-Барановський під час теперішньої революції рішуче і впевнено вернувся до свого народу, приєднався до українського національного руху й йому отдав свої багаті здібності, свій великий науковий досвід, свою енергійну силу...” (Українська кооперація. – 1919. – Кн. 1. – С. 1).

Про все це мали б знати дослідники творчості Тугана-Барановського, якщо б вони не бажали свідомо перекручувати його біографію.

Слідом за російськими економістами ці небиліці повторюють економісти Заходу. Так, згідно з бібліографічним словником провідних економістів 1700–1986 рр., виданому в 1987 році в США, М.І. Туган-Барановський вважається видатним російським економістом зі світовим іменем¹¹.

І це робиться не лише через необізнаність, а є недругорядним елементом угодівської американської політики, зорієнтованої на Москву. У час Другої світової війни і в повоєнні роки, коли Західна Україна вела жорстоку боротьбу зі сталінським більшовизмом, стікаючи кров’ю, а молодь катували в енкаведистських катівнях за службу американському імперіалізму, у “Директиві Ради Національної Безпеки США” NSC № 20/1 від 18 серпня 1948 р. Україну включали до Російської Федерації, оскільки відокремлення України від решти Росії викличе образу й опір, чого добиватися не можна¹².

У цьому документі сформульовано багато інших образливих для нас, українців, положень. Ось деякі з них:

---

¹¹ Who’s who in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economists 1700–1986. 2-nd ed. – Brighton, 1987. – P. 843.

¹² Див. *Шевякин А.М.* Загадка гибели СССР. История заговоров и предательств. – М.: Вече, 2004. – С. 384–387.

“Українці не є чітко окресленим етнічним чи географічним поняттям. Між Росією і Україною немає чіткої розмежувальної лінії і її неможливо буде встановити. Справжня основа “українськості” – це почуття “відмінності”, викликане специфічним селянським діалектом і незначними відмінностями у фольклорі та звичаях у сільських районах. Спроба вирвати економіку України з російської економіки і зробити її чимось самостійним була б штучною і руйнівною... Ми не можемо бути байдужими до самих почуттів великоросів. Вони були найсильнішим елементом і залишаються ним на цій території, за будь-яким статусом. Будь-яка тривала політика США повинна базуватися на їх визнанні і на співпраці з ними... Українцям доведеться визначати свою долю в особливих відносинах з великоруським народом... В оптимальному варіанті ці відносини повинні бути федеральними, коли Україна матиме в значній мірі культурну і політичну автономію, але не буде економічно чи військово незалежною... Американська політика визнає історичну, географічну і економічну реальність і відводить українцям гідне місце в родині традиційної Російської імперії...”¹³

І коли я, будучи обраним народним депутатом України, сидів у сесійній залі Верховної Ради України і в 1990 р. напередодні розвалу Радянського Союзу слухав Президента США Буша (старшого), який радив Україні не виходити зі складу СРСР, я твердо переконався, що в політиці США стосовно України нічого не змінилося, і найвище американське керівництво, яке проголосило себе самозваним керманічем Світової Свободи, безнадійно втратило відчуття реальності. Американське керівництво до кінця продовжувало співпрацювати з найбільш жорстоким, деспотичним і злочинним колоніальним режимом, за злочини

¹³ Там само. – С. 385–386.

якого воно також несе відповідальність. Воно надавало йому безповоротну допомогу на десятки мільярдів доларів.

Як видно, американські спеціалісти показали себе повними профанами не лише в українських справах...

Слід відзначити, що українські вчені не зайняли в цьому питанні принципової позиції. Зросійщений, національно-збайдужілий Інститут економіки Національної академії наук України пішов на безпринципний компроміс і назвав М.І. Тугана-Барановського одночасно і російським, і українським економістом¹⁴. Ця оцінка Тугана-Барановського перенесена з літературних джерел періоду тоталітаризму¹⁵. Науковці академічного інституту ніяк не можуть позбутися старої проімперської традиції і не враховують такої важливої обставини як те, що тепер Україна стала незалежною державою і немає потреби віддавати їй вірних синів чужинцям. Виходить, що національне і духовне відродження, відродження історичної пам'яті їх не стосується.

У радянський період часу ім'я Тугана-Барановського на Україні замовчувалось і його погляди не підлягали розгляду. Як виняток, слід згадати працю з теорії грошей В.С. Власенка, який хоч і в негативному плані дав аналіз монетарних поглядів Тугана-Барановського, що відкривало можливість читачам самостійно ознайомитися з доробком нашого земляка.

Проте українська діаспора не забувала славного сина України, видатного вченого світового рівня. У цьому зв'язку слід назвати праці І.-С. Коропецького, В.П. Тимошенка, А. Качора, Н. Балабкінса, а також Д. Дорошенка, М.І. Коваля, О.К. Мицюка, О. Лотоцького. Велика заслуга в популяризації творчості Тугана-Барановського належить італійському вченому А. Граціані, який у 1987 році вперше на Заході опублікував його працю "Паперові гроші і золото".

---

¹⁴ Горкіна М.П. Туган-Барановський в економічній теорії та історії. – К.: Інститут економіки Національної академії наук України, 2001.

¹⁵ Українська радянська енциклопедія. – Т. 14. – С. 582–583.

Здійснений Туганом-Барановським глибокий аналіз тогочасного активного втручання держави в економічне життя і, насамперед, у регулювання грошового обігу, гігантське розширення обсягів кредиту і подальше зростання його ролі, облаштування могутньої мережі різноманітних банківських установ для обслуговування грошового і кредитного обігу, дозволили йому зробити істотний внесок у розвиток новітньої кредитної теорії грошей, на 50 років наперед передбачити неминучість демонетизації золота.

Світова монетарна теорія і практика протягом цілого ХХ століття розвивалася за Туганом-Барановським, застосовуючи його підхід, метод аналізу. Під впливом учення нашого вченого рідшали лави захисників товарної природи грошей і золотого металізму, а їхні теоретичні висновки все важче було підтвердити фактами реального життя, тому вони перетворювалися в мертві догми. Практика і життя все більше витісняли золото з грошового ладу все більшої кількості країн, які змушені були переходити від золотомонетного до золотозливкового стандарту, від золотозливкового до золотодевізного, поки нарешті в 70-ті роки золото повністю було витіснене з грошових систем.

На принципах, сформульованих майже 100 років тому назад нашим земляком, видатним ученим і державним діячем, вірним сином України, побудовані грошові системи всіх країн світу.

Як справедливо відзначає український економіст з діаспори І.-С. Коропецький, посилаючись на Шумпетера, “ті, хто висував такі радикальні для тих часів міркування (щодо запровадження регульованих паперово-грошових систем), були здебільшого на периферії наукового та політичного життя (або навіть вважалися шарлатанами). Практично всі відомі економісти дотримувалися золотої чи срібної системи аж до Першої світової війни... а чимало їх залишилося

вірними ідеям металізму навіть під час Другої світової війни”¹⁶.

І навіть Кейнс відійшов від металізму і визнав реальність ідеї паперових грошей лише в кінці 20-х років, тобто майже на 20 років пізніше Туган-Барановського.

Туган-Барановський довів, що передумовою успішного функціонування цієї паперової (кредитної) грошової системи є можливість підтримання вартості грошей (лажу) на стабільному рівні через механізм державного регулювання кількості грошей в обороті і підтримання їх належного валютного курсу щодо інших валют. Тепер усі бачать, що це забезпечується за допомогою активної державної політики і чітко функціонуючої розгорнутої мережі банківських установ з різноманітними формами обслуговування.

Поширене економістами твердження про те, що Туган-Барановський є автором теорії паперових грошей є неточним. Готівка в обігові країн з розвиненою економікою посідає не більше 3–5% загального обігу. Зрозуміло, що ця мізерна частка грошового обігу не може визначати природи всієї грошової системи, яка за своїм характером є кредитною. Те, що свої гроші Туган-Барановський виводив з кредиту, зі зміненої метаморфози товару, видно з багатьох його міркувань. Так, розглядаючи паперові гроші Австрії – крони, що були введені в обіг під час реформи 1892 р., Туган-Барановський писав: “...з часу новітнього австрійського законодавства паперові гроші вступили в нову фазу свого розвитку. Ця нова фаза характерна тим, що формування вексельного курсу (а, отже, й лажу) перестало бути стихійним наслідком вільної гри економічних сил, а потрапило під планомірний контроль суспільства. Держава з пасивного спостерігача формування лажу на грошовому ринку стає активним керівником цього господарського процесу і таким

¹⁶ *Коропецький І.-С.* Внесок Михайла Тугана-Барановського в монетарну економіку. В кн.: *Горкіна Л.П.* М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії. – К., 2001. – С. 219.

чином компенсує слабкість паперових грошей, яка полягає в тому, що паперові гроші не мають своєї “внутрішньої цінності” подібно металевим”¹⁷.

Посилання Тугана-Барановського на австрійську грошову систему є не випадковим. Австрія першою побудувала грошову кредитну систему повністю відірвану від золотого забезпечення. І цього не міг не помітити такий тонкий аналітик, як Туган-Барановський, який у цьому новому паростку зумів розглядіти зовсім нове явище.

Монетарна теорія Тугана-Барановського справляла і досі справляє істотний вплив на економістів Заходу. Глибоко аргументовано писав про прямий вплив монетарних ідей Тугана-Барановського на розвиток теорії грошей Кейнса В.Є. Власенко: “Є підстави думати, що погляди Кейнса на гроші і грошовий обіг формувалися в певній мірі під впливом теорії грошей Тугана-Барановського. Туган-Барановський був економістом зі світовим ім'ям, а Кейнс, як і інші буржуазні економісти Заходу, уважно слідкували за грошовим обігом і економічною думкою Росії...” На підтвердження значної зацікавленості Кейнса станом справ у грошовій системі Росії Власенко наводить два факти: зауваження С.А. Фалькнера в його передмові до книжки Кейнса “Трактат про грошову реформу”, виданої в Москві в 1925 р., та власне визнання Кейнса, наведене в цій же книжці. Доповнити Власенка можна навівши ще й третій факт: у тогочасній періодиці Росії були повідомлення про те, що Кейнс у період НЕПу приїздив до Москви для безпосереднього знайомства з розбудовою нової грошової системи Росії.

На підставі цих фактів В. Власенко робить висновок, що “...безперечно одне: основні ідеї теорії грошей були висловлені Туганом-Барановським майже на десятиліття раніше (за Кейнса) в праці “Паперові гроші та метал”. Подібність Кейнсової теорії грошей з туганівською не

---

¹⁷ Туган-Барановський М. І. Паперові гроші і метал. – К.: Київський національний економічний університет, 2004. – С. 81–82.

обмежується їхньою сутністю, а часом сягають формулювань і термінології¹⁸.

Теоретичними викладками Тугана-Барановського користувалося радянське керівництво при проведенні першої, до речі, успішної грошової реформи. В.С. Власенко вважає, що Туган-Барановський вплинув на Преображенського та інших радянських економістів і що структура радянської монетарної системи того часу справді була заснована на його ідеях.

Переконавшись у безперспективності намагань знищити гроші й обмін і запровадження прямого комуністичного розподілу, радянське керівництво вирішило відродити товарно-грошові відносини. Щодо шляхів проведення грошової реформи висловлювалися два підходи. Будучи озброєними теорією Маркса, догматики домагалися відродження золотомонетного обігу, який був надто дорогим і непосильним.

Базовий законодавчий документ, який започаткував проведення грошової реформи 1922–1924 рр. був явно зорієнтований на відновлення в Росії золотомонетного стандарту¹⁹. Ним передбачалися:

- фіксація офіційного золотого вмісту нової грошової одиниці – червінця;
- забезпечення випуску червінців дорогоцінними металами не менш, ніж на 1/4 їх номінальної суми;
- проголошення про розмін червінців на золото, тільки термін початку розміну повинен установлюватись особливим урядовим актом;
- червінці підлягали прийому в погашення всіх державних зборів і платежів, якщо вони за законом встановлені в золоті;

¹⁸ Власенко В.С. Теория денег в России. Конец XIX – дооктябрьский период XX ст. – К., 1963. – С. 213.

¹⁹ Декрет Ради Народних Комісарів від 25 липня 1922 р. “Про надання Державному банку права випуску в обіг банківських білетів” (История Государственного банка СССР в документах. – М., 1971. – С. 161–162).

– банківські білети допускалися до котировки на всіх біржах Росії.

Згодом (26 жовтня 1922 р.) РНК прийняла ще один декрет – “Про карбування золотих червінців”²⁰, яким доручила Народному Комісаріату Фінансів розпочати карбування золотої монети (червінців). Але і цим декретом термін випуску золотих червінців не був визначений, тобто проголошений розмін банківських білетів на золото знову був відкладений. Утім певна кількість золотих монет справді була викарбувана, що мало свідчити про серйозність намірів уряду щодо запровадження розміну банкнот.

Демагогічне твердження про золоте забезпечення рубля завжди було на озброєнні радянського керівництва, хоч воно і не мало ніякого підтвердження на практиці. У березні 1950 р. було оголошено, що рубль містить 0,222169 г золота. У зв’язку зі зміненням масштабу цін у 1961 р. золотий вміст рубля становив 0,987412 г золота.

У 1900 р. долар США прирівнювався до 1,50463 г, у 1934 р. – 0,888671 г, у 1973 р. (лютий) – 0,736 г золота.

У Росії згідно з реформою міністра фінансів С.Ю. Вітте (1895–1897 рр.) золотий зміст рубля встановлено в 0,774234 г.

Прагматики, які взяли гору, бачили можливість дешевшого, менш болісного шляху проведення грошової реформи у використанні ідей Тугана-Барановського щодо створення кредитної грошової системи. Здійснені заходи нагадували австрійську грошову реформу 1892 р. Наголос робився на забезпеченні стабільності грошей за допомогою регулювання державою їх кількості і на стабілізацію обмінного курсу рубля. Усе це було копіюванням австрійської грошової системи 1892 р., у якій провідну роль відігравав Центральний банк. З цього приводу Туган-Барановський писав:

---

²⁰ Декрет Ради Народних Комісарів від 25 липня 1922 р. “Про надання Державному банку права випуску в обіг банківських білетів” (История Государственного банка СССР в документах. – М., 1971. – С. 171.

“Таким чином, новим статутом Австро-Угорського банку на нього покладене надзвичайно важливе завдання – таке регулювання вексельного курсу, щоб курс австрійської валюти завжди тримався якомога ближче до паритету. Це регулювання вексельних курсів повинно було замінити собою, за задумом керівників австрійських фінансів, обмін білетів Австро-Угорського банку на метал, через що держава й звільнила банк від зобов’язання обмінювати його білети на метал.

Замість обміну банкнот на золото держава поставила в Австрії центральному банку зовсім нове завдання – регулювання курсу паперових грошей на рівні, якомога ближчому до паритету. Як відомо, основним недоліком паперових грошей, звичайно, є нестабільність їх цінності: саме в цьому відношенні паперові гроші й поступалися в попередні часи металевим. Міра цінності, якою є гроші, повинна передусім сама не коливатися у своїй цінності. Це цілком очевидно й не потребує пояснень.

Економічна наука визнавала паперові гроші поганими грошима саме тому, що вони коливалися в своїй цінності. Якби можливі були паперові гроші, цінність яких була б такою ж стабільною, як і цінність металевих грошей, то такі гроші нічим не поступалися б металевим.

І ось Австрія показала нам приклад, що такі паперові гроші можливі. Обмін білетів Австро-Угорського банку на золото так і не був запроваджений – не тому, що для цього золоті запаси Австро-Угорського банку були недостатніми, а тому, що й громадська думка країни, й державна влада переконалися в недоцільності такого обміну та в можливості досягнути цієї самої мети – паритету білетів Австро-Угорського банку із золотом – без будь-якого зобов’язання обміну їх на метал, а лише через активну валютну політику. Австро-Угорський банк, як і інші банки, купує та продає іноземні векселі. Цими операціями банк може впливати на вексельний курс і, отже, може в певних межах тримати

вексельний курс на тому рівні, який визнається доцільним. Звичайно, влада Австро-Угорського банку над вексельними курсами має певні межі, але в цих межах вона, безумовно, є, як про це свідчить багатолітній досвід.

Відхилення вексельного курсу від паритету за період 1896–1911 рр. були не більшими, ніж у країнах з металевою валютою, навіть, імовірно, ще меншими. Пояснюється це надзвичайно вмілою та енергійною діяльністю Австро-Угорського банку, який монополізував у своїх руках майже всі операції в країні з продажу іноземних векселів. У той час, як в інших державах вексельний курс формується на основі незалежних одна від одної угод багатьох осіб, в Австрії вексельним курсом управляла одна центральна установа, що має у своєму розпорядженні величезні кошти і керується у своїй діяльності аж ніяк не прагненням отримання найбільшого зиску, а міркуваннями загальнодержавного інтересу. Коливання вексельного курсу, з погляду інтересів приватних осіб та установ, зайнятих угодами з іноземними векселями, не є чимось небажаним чи збитковим, оскільки ці особи та установи можуть вигравати від подібних коливань, своєчасно передбачаючи їх чи навіть штучно викликаючи. Тому за повної лібералізації біржових угод з векселями не помічається тенденції до зменшення коливань вексельного курсу.

Навпаки, Австро-Угорський банк, монополізувавши у своїх руках усю справу продажу та купівлі іноземних векселів у країні, планомірно намагається підтримувати стабільність вексельного курсу, не зупиняючись при цьому перед вельми значними витратами та збитками для себе. Якщо вексельний курс ставав для Австрії несприятливим, то банк викидав на ринок значну кількість іноземних векселів за зниженою ціною і, таким чином, підвищував ціну австрійської валюти на шкоду своїм власним інтересам. І це зовсім не дивно, тому що банк є не тільки комерційною, а й державною установою, на

яку державою покладена надзвичайно важлива функція – підтримання стабільності національних грошей.

Золота валюта, заради якої була розпочата в Австрії реформа 1892 р., так і не була запроваджена: золота валюта передбачає обмін паперових грошей на золото, а білети Австро-Угорського банку залишилися нерозмінними. Австрія і після реформи 1892 р. залишилася країною паперової валюти; проте австрійські паперові гроші з половини дев'яностих років минулого століття набувають істотно іншого характеру, ніж раніше, – до цього паперові гроші були грошима з нестабільною цінністю, що постійно змінювалася, а тепер вони стають грошима з такою ж стабільною цінністю, як і металеві гроші.

У цьому й полягає те істотно нове, що дав нам досвід Австрії. Ось чому можна стверджувати, що з часу новітнього австрійського грошового законодавства паперові гроші вступили в нову фазу свого розвитку. Ця нова фаза характерна тим, що формування вексельного курсу (а отже, й лажу) перестало бути стихійним наслідком вільної гри економічних сил, а потрапило під планомірний контроль суспільства.

Держава з пасивного спостерігача формування лажу на грошовому ринку стає активним керівником цього господарського процесу і в такий спосіб компенсує слабкість паперових грошей, яка полягає в тому, що паперові гроші не мають своєї “внутрішньої цінності” подібно металевим”²¹.

Наведене положення Тугана-Барановського є новим кроком у розвитку економічної теорії, класичним, насправді першим у світі обґрунтуванням кредитної теорії грошей, що тепер повсюдно поширена. На це не спромоглися творці Австро-Угорського експерименту.

Ми, українці, пишаємося тим, що визначний внесок у новітню економічну теорію, що тепер визнається в усьому

---

²¹ Туган-Барановський М. І. Паперові гроші і метал. – К.: Київський національний економічний університет, 2004. – С. 80–81.

світі, вніс славний син українського народу, видатний український учений, державний і політичний діяч Михайло Іванович Туган-Барановський.

У підсумку ставлячи запитання, якими ж є характерні риси цієї нової грошової системи, Туган-Барановський відповідає: “Як зазначалося вище, сутність її в тому, що замість пасивного ставлення до формування вексельного курсу держава чи якась спеціально для цього створена господарська організація, що перебуває під контролем держави, бере на себе регулювання вексельного курсу для досягнення найбільшої стабільності тубільної валюти”²².

Про вклад М.І. Тугана-Барановського в розвиток кредитної теорії грошей я підготував статтю для українського календаря-альманаху, що видавався в Польщі, яку відправив до Варшави. Ця стаття була вилучена органами КДБ і я був суворо покараний. У рішенні партійної комісії Львівського обкому партії (партійного суду), а також бюро обкому партії з приводу притягнення мене до партійної відповідальності цей факт рахується в числі головних моїх злочинів²³.

З позицій нової монетарної системи я підготував присвячену грошам монографію, на яку М.І. Савлук за завданням В. Маланчука написав негативну рецензію з висновками про її шкідливість. На підставі цієї рецензії, яка була передана парторганам для оргвисновків, монографія була знята з видавничого плану Львівського державного університету ім. Івана Франка, а я був виключений з партії, звільнений з роботи і протягом 3 років був безробітним. На рецензію М.І. Савлука я написав на 25 аркушах спростування, у якому довів його елементарну безграмотність (навіть не розібрався у функціях грошей і переплутав їх) і повну необізнаність із світовою економічною думкою і новітніми монетарними концепціями. Ці наклепницькі звинувачення

²² Там само. – С. 173–174.

²³ Партійний архів Львівського обкому партії. – Ф. 3. – Оп. 22. – Спр. 37, а також Ф. 1. – Оп. 6. – Од. збер. 89. – Оп. 22. – Спр. 19, 20, 30.

М.І. Савлука були спростовані в позитивних рецензіях професорів І.С. Ястремського і М. Богачевського. Однак керований Маланчуком ректорат Київського інституту народного господарства відмовився розглянути моє спростування і згадані вище рецензії авторитетних учених.

І сьогодні савлуки та інші працівники інституту, який тепер іменується Київським національним економічним університетом, не черпають ідей з праць М.І. Тугана-Барановського, а із збанкрутілих правових, догматичних теорій КІРС, побудованих на вченні Кнаппа. У праці М.І. Савлука “Вступ до банківської справи” (К.: Лібра, 1998 р.) виділяється розділ “Роль держави в створенні грошей” (с. 36), в якому акцентується увага на тому, що держава визначає вартість грошей. “Завдяки зусиллям держави в особі її центрального банку звичайні клаптики паперу чи прості записи в бухгалтерських книжках набули здатності виконувати функції і роль грошей... Гроші – виключно продукт, створений державою...”

Деякі з положень конфіскованої монографії в завуальованому вигляді я використав при підготовці книжки, присвяченої теорії грошей²⁴.

Будучи твердо переконаним у своїх поглядах на необхідності поліпшення радянської економіки, я звертався до вищого партійного і державного керівництва з багатьма доповідними записками, обсягом 50–100 аркушів, які виявилися не лише надто ринковими, а й критичними²⁵.

Деякі з питань, порушених у доповідних записках, вдалось опублікувати в Препринті наукової доповіді Інституту економіки АН УРСР. Цей Препринт мав статус передруку, репродукції, копії раніше друкованого видання, якого в дійсності не було.

²⁴ Швайка М.А. *Фінанси і кредит СРСР*. – Дубляни-Львів, 1970.

²⁵ Швайка М.А. *Українська гривня (історія грошей через призму боротьби за незалежність)*. – К.: Київський міжнародний університет, 2004. – С. 4–12.

Мої погляди на кредитну природу грошей формувалися в роки сталінської тоталітарної системи в час навчання в торгово-економічному інституті і в аспірантурі при кафедрі політекономії Львівського державного університету ім. Івана Франка під впливом літературних джерел, знайдених у колишній бібліотеці НТШ, а також у спецфондах. Того часу одна згадка про Тугана-Барановського вважалася злочином. Я захоплювався дискусіями з економічних питань, які велись на сторінках радянських журналів у 1917–1930 роках. Я ніяк не міг збагнути марксистських тверджень про золоту природу грошей і про те, що гроші при соціалізмі створюють планові органи. Життя не підтверджувало цих догматичних постулатів²⁶.

Великий вплив на мене справили праці І.М. Тугана-Барановського. Його творчість також активно пропагував серед студентської молоді, якій намагався привити любов до його вчення. З виконаними під моїм керівництвом працями, присвяченими Тугану-Барановському, вони перемагали на авторитетних міжнародних конкурсах. Результати їхніх досліджень опубліковані в авторитетних загальноукраїнських виданнях²⁷.

Свої погляди на кредитну природу грошей, які суперечили офіційним теоретичним канонам, я досить відверто виклав при критиці шкідливих коренів сталінської кредитної реформи 1930–1932 рр., що вважалась одним з найбільших завоювань радянської планової системи²⁸.

Це тривале збереження в недоторканому вигляді сталінської спадщини (теоретичної і практичної), скероване на скасування комерційного кредиту, вексельного обігу, торгівлі грішми та інших ринкових інструментів, ось уже 15 років трусить економіку незалежної України. Без

²⁶ Там само. – С. 3.

²⁷ Див. *Фінанси України*. – 1988. – № 11. – С. 84–95; *Молода нація* (альманах). – 1999. – № 10. – С. 72–120.

²⁸ Швайка М.А. *Нариси з історії економічних поглядів*. – К.: в-во Київського міжнародного університету, 2006.

звільнення економічної теорії і господарської практики від цих закостенілих мертвих поглядів, що суперечать реальним фактам життя, українській економіці рухатися вперед буде майже неможливо протягом тривалого часу.

Ці основоположні, порочні засади сталінської грошово-кредитної політики, якими досі керуються високі державні інституції та їхні посадовці і які є важливим чинником глибокого кризового стану української економіки 2006 року, піддані мною ґрунтовній критиці у виданому 1979 р. Препринті наукової доповіді Інституту економіки АН УРСР “Економічні методи прискорення відтворювальних процесів” (відповідальний за випуск – М.І. Карбовник. – С. 27–49)²⁹.

Оскільки Україна досі не може позбутися цих сталінських спотворень і вони в умовах відсутності властивого радянській системі жорсткого адміністративного управління, для якого вони й були придумані, діють з потрошеною негативною силою, ця критика актуальна і для української економіки 2006 року. Як би парадоксально не звучала теза про те, що у виданій 1979 р. праці дається критика неефективної грошово-кредитної політики незалежної України 2006 р., істина саме тут прихована. Так що корені невдач з українськими ринковими реформами треба шукати також у збереженні сталінського теоретичного і практичного багажу.

Наскільки глибоко і міцно вкоренилися сталінські методи господарювання, говорить виданий 1999 р. в незалежній Україні навчальний посібник “Банківське право” (упорядник М.П. Кучерявенко, в-во “Торсінг”. – Харків, 1999. – С. 296), у якому наводиться 382 стаття Цивільного кодексу, що регламентує кредитування організацій. У ній, зокрема, говориться: “Кредитування державних організацій, колгоспів та інших кооперативних та інших громадських організацій

---

²⁹ Див. статтю доктора філософських наук Оксани Швайки (Білефельдський університет, ФРН) “Сталінські корені економічної кризи України” // Проблеми державного будівництва в Україні. – Вип. 6. – К., 2001. – С. 101.

проводиться згідно з затвердженими планами шляхом видачі цільових строкових позичок банками...

Кредитування однієї організації іншою в натуральній або грошовій формі, в тому числі видача авансів допускається лише у випадках, встановлених законодавством..."

Якщо оцінювати теперішню ситуацію в Україні за тим, що написано в препринтній доповіді, то в нас від часу проголошення незалежності і започаткування роботи над переходом до ринкової економіки в таких важливих сферах застосування і використання товарно-грошових відносин, як платежі, розрахунки, створення грошей, управління кредитом та інше, майже нічого не змінилось. Триває заборона на комерційний кредит, його ігнорування, здійснюється лише цільове кредитування підприємств банками, не на ринкових, комерційних засадах, а на підставі особистих домовленостей, тобто від чисто суб'єктивних факторів.

Щодо теперішньої практики ненадання банками позик підприємствам, слід сказати, що вона може мати хіба те виправдання, що оскільки підприємства не розробляють планів, під які в радянський період часу виділялись кредити, то й не одержують кредитів. Нема планів – нема й позик.

Коротше, усі основні принципи, які застосовувалися для регулювання господарських відносин сталінської адміністративної системи, особливо в ділянці грошово-кредитної політики, залишаються чинними в умовах п'ятнадцятирічних марних пошуків переходу до ринкової економіки в незалежній демократичній Україні. Такими головними болячками, які дошкулювали радянській економіці, були всеосяжні неплатежі, відсутність реальних механізмів стягнення боргів, платіжна криза, неефективний кредитний механізм тощо. Усе це збереглось у нас.

Свого часу О. Косигін намагався знайти розв'язку проблеми неплатежів, домігшись запровадження показника реалізованої продукції. Вироблена підприємствами продукція вважалась реалізованою, якщо гроші за неї надійшли на

рахунок до банку. Необхідність запровадження цього штучного заходу була зумовлена заборонаю на торгівлю грішми (векселями та іншими борговими зобов'язаннями). Це породило інститут штовхачів паперів. Сотні тисяч висококваліфікованих спеціалістів рушили в дорогу за збиранням виручки. Характерно, що це робилося тоді, коли в країнах з ринковою економікою запроваджувався факторинг і підприємства отримували можливість продавати банкам борги покупців їхньої продукції і безперешкодно розв'язувати проблему неплатежів. Подані мною пропозиції Держбанку СРСР щодо запровадження продажу банкам боргових зобов'язань підприємств були розцінені як крамольні і такі, що суперечать плановій економіці³⁰.

Читач, що уважно перегорне опублікований 26 років тому Препринт наукової доповіді знайде багато аналогій тодішнього стану радянської економіки з оцінкою сучасної кризової ситуації в Україні, оцінкою економічних процесів з погляду світової економічної думки.

Так що уваги заслуговують не лише критичні аспекти згадуваної праці, а й конструктивні, пов'язані з обґрунтуванням створення ефективної ринкової грошової банківської системи пропозиції і рекомендації.

Наведемо деякі сформульовані в Препринті наукової доповіді висновки і теоретичні положення, застосування яких допомогло б нам позбутись багатьох проблем:

1. Автор вважає, що “сучасна банківська безготівкова емісія в тій самій мірі, що й попередня банкотна, є лише іншою формою попередньої комерційної емісії” (с. 33). Оскільки комерційна емісія є неінфляційною, то виживання її, створення для неї перешкод веде до виникнення грошового голоду і руйнування виробництва. Усе це ми успішно робимо і маємо відповідні результати.

---

³⁰ Швайка М.А. Українська гривня (історія грошей через призму боротьби за незалежність). – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2004. – С. 4–6.

2. “Сучасна система ведення банківської справи за допомогою чеків, а тепер і електронних грошей, у принципі, у точності та ж сама, що й попередня, що базувалась на випуску банківських білетів і лише дещо різниться своєю формою. У першому і другому випадку банківська справа полягає у створенні зобов'язань платежу, у перетворенні зобов'язань підприємства перед підприємством у зобов'язання банку щодо підприємства” (с. 34).

3. Правильне трактування питання про шляхи трансформації платіжних зобов'язань в інші має принципове значення для розуміння природи і джерел виникнення грошових сум, що рухаються по рахунках підприємств у банку (с. 34).

4. Платіжні зобов'язання бувають різні. Є примітивні платіжні зобов'язання, які відбивають взаємовідносини двох учасників комерційної угоди. У більш розвинених формах платіжних зобов'язань фігура платника не збігається з особою, що виписала платіжне зобов'язання (с. 34).

5. “Гроші створюються процесом товарного обігу, метаморфозою товару” (с. 35).

6. У Препринті сформульовано цікаві натяки на необхідність створення національних грошей. Звичайно, це зроблено в добре завуальованій формі. Автор розмірковує так: “Велике теоретичне і практичне значення має питання про те, де найдоцільніше створювати гроші з тим, щоб до мінімуму скоротити шлях їхнього руху, а заодно зменшити затрати праці, пов'язані з їхнім перерахуванням, не допускати створення грошей там, де не відбувається утворення грошових комерційних зобов'язань як основи випуску грошей. І тут же рекомендує це робити на місцях, а не в стінах Держбанку СРСР, і не всі гроші повинні виходити з його клеймом, печаткою” (с. 40).

Важливо підкреслити, що цю думку про “місцеві, а в Україні це українські гроші”, сформульовано не в час, коли вже тріщали підвалини імперії зла і пахло її розвалом, а в час

суслівського застою і теоретичного маразму. Причому це зроблено автором після виключення з партії за антирадянську діяльність, декількох арештів, звільнення з посади доцента політекономії і перебування протягом трьох років на становищі безробітного.

7. Перебуваючи під впливом світової практики продажу боргів і захоплюючись факторингом, автор Препринту пропонує підприємствам передоручати банкам право стягнення з покупців продукції грошей за реалізовану продукцію (с. 45). Це фактично є рекомендацією запровадження факторингу, про який забороняли говорити.

Заслугує уваги також чітке розмежування автором Препринту торгівлі на торгівлю товарами і торгівлю грішми (с. 46), яка в нас досі не розвивається.

Реалізація запропонованих у Препринті наукової доповіді пропозицій і рекомендацій могла б позбавити економіку України багатьох труднощів і нерозв'язаних проблем.

Запровадження в усій повноті комерційних засад у відносини між підприємствами, кредитно-банківськими та іншими установами передбачає подолання старих догматичних, обмежених поглядів на ринкові відносини, істотне їхнє поглиблення і розширення сфери функціонування, зняття "табу", заборони на розв'язання багатьох питань комерційними методами.

Запропоновані мною заходи щодо створення грошей і розблокування платіжної кризи є безінфляційними. На створення грошей на базі векселя, а отже, й на рефінансування НБУ комерційних банків під заставу векселів інфляція не поширюється, бо кожній грошовій сумі відповідає товарна маса. Оскільки кредитні грошові зобов'язання доводиться гасити, гроші вилучаються з обігу і не справляють тиску на грошову масу. Штучне звуження за цих умов грошової маси душить виробництво, підриває його ринок. Нами не використовуються чудові властивості кредитних

грошей, зокрема та, що векселі оплачуються чи взаємопоганяються, борги гасяться і проблема зайвих грошей взагалі зникає.

Якщо виробляються і продаються товари – з'являються гроші, векселі почергово пред'являються до сплати і гасяться. На цьому їхнє життя закінчується, і жодних проблем суспільство з ними не має³¹.

Реальний факт комерційного кредиту, тобто поставка товару до його оплати враховується в різниці валюти векселя і вартості товарів чи в процентній ставці. При потребі грошей вексель можна продати чи заставити в банку, і тоді комерційний кредит, оформлений векселем, перетворюється в банківський у вигляді так званого вексельного кредиту або використовується як засіб платежу в розрахунках з іншими підприємствами. Залежно від потреби банку частину вексельного портфеля він може переоблікувати чи заставити в НБУ під невисокий процент, бо для нього торгово-промисловий вексель є показником потреби господарського обороту в ліквідності, про яку він і повинен турбуватися. За умов відсутності тут штучного придушення інфляції разом з виробництвом, життя починає бити джерелом. І цьому сприяє організація кредиту, який більше не душить виробництва, не гальмує його розвитку, а, навпаки, стимулює.

“З того часу, як поглибився поділ праці і торгівля грішми відокремилась від торгівлі товарами й перетворилась на окремий, самостійний вид діяльності та підприємництва, виробники, що реалізували товари, більше не залежать від того, чи покупці їхньої продукції своєчасно перерахували їм гроші, бо мають змогу безперешкодно перетворювати грошові вимоги на гроші, під заклад грошових вимог (векселів) отримувати кредит, здійснювати їх дисконт,

---

³¹ Див. Швайка М.А. Перспективи розвитку законотворення щодо вдосконалення грошово-кредитної і банківської системи України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Парламентаризм в Україні: теорія і практика” 26 червня 2001 р. – К.: Верховна Рада України, 2001.

шляхом проведення факторингових операцій відразу після відвантаження товарів покупцям продати комерційним банкам чи спеціальним конторам борги покупців, передоручивши їм заодно й ведення своїх рахунків, звільнивши руки для виробничої й комерційної діяльності. За цих умов стягнення з покупця платежу стає, отже, справою банку, а не підприємства. Для таких посередницьких функцій і виникли спеціальні установи – комерційні банки, які в нас ухиляються від цієї роботи і зосередили свою увагу на чистій грошовій спекуляції”.

Це створення кредитних грошей опосередковується банками, які утворюють багато депозитів і позик. Здатність банків створювати гроші – одна з причин, через яку держава суворо повинна контролювати їх діяльність. Однак в Україні цей державний контроль за діяльністю банків повністю відсутній...

Свої наукові здобутки щодо кредитних механізмів створення грошей, на яких базується нова монетарна теорія, намагався використати в період національного відродження, боротьби за незалежність і розбудову самостійної держави, в ім'я якої я трудився все життя, і боровся за неї, незважаючи на партійно-кадебістський терор. Досить повно питання про необхідність використання комерційних механізмів створення грошей, які пропонувалося запровадити, виклав в доповіді на Установчому з'їзді Народного руху України 8 серпня 1989 р., в якій сказав: “Суверенітет неможливий без створення власної фінансової, грошової, кредитної системи, власної банківської системи... Треба випустити власні гроші... В програмі Руху слід відобразити особливий пункт про те, щоб управління позичковим фондом і справою створення кредитних ресурсів і позичкового капіталу перебувало в повній компетенції народу України, щоб створений був Український банк”³².

³² Три дні вересня вісімдесят дев'ятого // Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебування. – К., 2000. – С. 30–31.

Більш повно ці ідеї викладені в програмних документах з'їзду, над якими я працював спершу у складі оргкомітету щодо підготовки з'їзду, а на з'їзді – у складі редакційної комісії. У цих документах, зокрема говориться: “Необхідно відродити торгівлю грішми (векселями та іншими цінними паперами), комерційний кредит, здійснити випуск власних грошей, організувати незалежну від центральних органів грошову систему, забезпечити згодом обмін власної валюти на гроші інших держав, тобто встановити контроль за такими ділянками фінансової діяльності, від яких залежить здоров'я економіки, передати в компетенцію республіки управління кредитними ресурсами і позичковим фондом”³³. Усі ці висунуті мною на з'їзді пропозиції були близькими до концептуальних засад визнаної в усьому світі теорії грошей М.І. Тугана-Барановського, в якій акцентується увага на регулюванні цін на векселі Центральним банком і комерційних принципах створення грошей.

В озвучених на з'їзді документах, як видно, прозвучали ідеї видатного сина України, на адресу якого протягом усіх 70 років радянської влади в країні не було сказано жодного доброго слова.

З приводу висунутих мною на з'їзді пропозицій історик Руху В. Ковтун відзначає, що “в галузі економіки вже тоді професор М. А. Швайка пішов далі невиразного гасла “економічної самостійності в складі СРСР”, а за ключові визначив завдання створення в Україні власної фінансово-кредитної системи, Українського національного банку, власної грошової одиниці, що на той час сприймалося як сенсація”³⁴.

Разом з народними депутатами, працівниками Ради Міністрів України (заступниками голови), науковцями України (академіками НАН України М.Г. Чумаченком,

³³ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого // Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. – К., 2000. – С. 218–219.

³⁴ Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К.: Факт, 1999. – С. 128–129.

В.М. Гесцем та ін.), а також ученими гарвардського університету (США) Віл'ямом Хоганом, Джозефом Беллом, Крісом Кеназі, Джоном Хьюком на урядовій дачі в Пущі-Водиці в 1990 р. опрацьовував програму реформування економіки України і переходу до ринкової, схвалену Верховною Радою України³⁵.

На сесії Верховної Ради 04.01.92 р. від Народної Ради я виступив з альтернативною програмою переходу України до ринкової економіки, в якій ставив питання про державне регулювання економіки, застосування протекціоністської політики, ліквідацію сталінської кредитно-банківської системи, негайне запровадження національної валюти, розбудову митниці та інших атрибутів державності³⁶. Наша програма була повністю самостійницькою, без заходів шокової терапії, не допускала жорсткої монетарної політики, що її нам нав'язували ззовні, базувалася на чітких ринкових принципах й ефективних методах господарювання. Вона розроблялася на протигагу урядовій програмі, яка дублювала авантюристичні гайдарівські експерименти в Росії.

Моя законотворча робота в галузі грошово-кредитної і банківської політики не завершилась із закінченням депутатських повноважень у 1994 р. Я її продовжував, працюючи консультантом Верховної Ради України, членом Наглядової Ради НБУ, економічним радником голови НБУ.

Разом з народним депутатом України Р. Безсмертним (представником Президента України у Верховній Раді) мною підготовлено Концепцію перебудови банківської системи, під якою поставили свої підписи 79 депутатів Верховної Ради XIII скликання й одноставно висловились за розгляд концепції на сесії. Верховна Рада видала мою працю "Яка банківська система потрібна Україні"³⁷, яка була вручена всім

³⁵ Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки // Відомості Верховної Ради Української РСР, 1990. — № 48. — 27 листопада. — С. 884–898).

³⁶ Див.: "Пробудження". — 1992. — № 2; "Голос України". — 1992. — 22 січня.

³⁷ Яка банківська система потрібна Україні (до Концепції становлення і розвитку банківської системи України). — К.: В-во Верховної Ради України, 1995. — 80 с.

народним депутатам. Згідно з розпорядженням заступника Голови Верховної Ради О. Дьоміна від 18.01.96 р. Концепцію було надруковано й розіслано в усі комітети і фракції із завданням обговорити і підготувати до розгляду на сесії. У скороченому варіанті на 10 аркушах Концепцію було вручено всім народним депутатам.

Хоч багато комітетів і фракцій розглянули концепцію, схвалили її і вимагали її розгляду на сесії, банківське лоббі недопустило цього.

20 жовтня 1999 р. (№ 4122) Верховна Рада видала мою Концепцію вдосконалення грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків (40 с.) і вручила всім народним депутатам.

2000 р. Парламентське видавництво видало присвячену банківському будівництву України мою книжку³⁸, яку Секретаріат Верховної Ради вручив усім народним депутатам, які не змогли розібратися в запропонованих мною рекомендаціях і не виявили до них жодного інтересу.

* * *

У цьому зв'язку постає правомірне питання: як Україна використовує в державному будівництві і особливо при створенні грошово-кредитної і банківської системи молодій державі фундаментальні положення з багатого наукового арсеналу Тугана-Барановського і передусім його поради щодо потреби ефективного регулювання вексельного обігу як основи кредитної грошової системи? Не лише про невміле використання вексельного обігу, а про його повне і тривале ігнорування, через що грошова система будується на піску, я настирливо пишу 15 років у численних працях (монографіях, брошурах, статтях, опублікованих у провідних журналах, у доповідних записках, адресованих державному керівництву

³⁸ Швайка М.А. Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – 196 с.

України). Для прикладу наведу положення статті “Інефективність грошово-кредитних механізмів”³⁹, у якій говориться: “В Україні, за даними НБУ, частка векселів у розрахунках не перевищує 1%. Для порівняння: у Росії аналогічний показник дорівнює близько 9%. У Росії векселі є ліквідними цінними паперами і ринок боргових зобов’язань забезпечується ними на 75%. Через цей канал в основному здійснюється розширення обігових коштів. У нас цього не робиться і тому вони дефіцитні. З розширенням вексельного обігу підприємства отримали б додаткові дешеві обігові кошти для задоволення поточних господарських потреб і на модернізацію виробництва. Банки, обслуговуючи вексельні звернення клієнтів, матимуть чималий прибуток, а держава за рахунок прискорення руху капіталу та збільшення податкових надходжень, зможе оживити економіку. Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДК ЦПФР) № 103 від 18 березня 2002 р. векселі вилучені з торгів на організованому фінансовому ринку. Рентабельність операцій з векселями 2002 р. становила 1,58%, тоді як у 2000 р. – 3,05%.

Нині суб’єкти господарювання уникають використання векселів через те, що в усіх операціях, зокрема розрахункових, вексель визнається лише цінним папером (а не платіжним документом), унаслідок чого операція стає бартерною (відбувається обмін товару на товар-вексель) і, відповідно, обкладається податком на додану вартість.

Видача фінансових векселів (зобов’язань, під які комерційні банки залучають грошові кошти підприємств) була заборонена 2001 р. із запровадженням у дію Закону України “Про обіг векселів в Україні”.

Операції з видачі фінансових векселів вважалися найбільш поширеними пасивними операціями банків із залучення вільних грошових коштів юридичних осіб. На

---

³⁹ Економічний часопис ХХІ століття. – 2004. – № 2.

відміну від емісії депозитних сертифікатів, видача фінансових векселів мала деякі переваги: відпадає потреба друкувати одноразово велику кількість бланків, спрощується система зміни права власності на вексель, полегшується використання фінансових векселів у грошових розрахунках між підприємствами та підприємствами з банком.

Таким чином, нехтування комерційного кредиту і вексельного обігу, що тягнеться ще з часу сталінської кредитної реформи 1930–1932 рр., є серйозною прогалиною в грошово-кредитній політиці України. На цьому акцентують увагу багато дослідників, які, зокрема, підкреслюють: “Насильницьке приниження вексельних операцій у Радянському Союзі в ході так званої кредитної реформи ще й нині виявляє свої негативні наслідки в Україні. Відсутність знань, умінь і навичок демократичного функціонування економіки на основі вексельного кредиту й досі не дає змоги забезпечити надійність та своєчасність розрахункових операцій. Становище постачальника погіршує не лише інфляція, а й фактична недієвість документа, що належно підтверджував би відвантаження продукції в борг, свідчив про беззастережність зобов'язання покупця та виключав суперечки щодо наявності чи величини боргу”⁴⁰.

Існуючий балаган в грошово-кредитній системі детально висвітлюється в моїй праці “Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України (паразитична, лихварська банківська система – гальмо на шляху ринкових реформ, підприємництва і відродження України)” (К.: Київський міжнародний університет, 2004), у якій говориться: **Існуюча в Україні банківська система, яка сформувалася в період так званого первісного нагромадження, так і не змінила своєї природи, не перетворилась у важливе знаряддя державного будівництва, досі націлена на обслуговування тіньового бізнесу, висмоктування з**

---

⁴⁰ Демківський А. Вексельна справа. – К.: Либідь, 2003. – С. 5–6.

економіки всіх життєвих соків і пограбування народу. Народ має свої банки, у яких зберігає свої заощадження. Це – консервні, скляні банки, матраци, у яких у бездіяльному стані тримає близько 30 млрд. гривень і 10 млрд. доларів.

Скеровуючи кредитні ресурси на обслуговування спекулятивних, тіньових операцій, банківська система водночас позбавляє кредитів життєвоважливі для України виробництва, які з цієї причини хиріють і занепадають. У значній мірі через брак кредитних ресурсів і їх дорожнечу не може розвинутися фермерство, розквітнути малий і середній бізнес, як база забезпечення добробуту більшості населення країни. Мільйони теперішніх безробітних в Україні, а також не менша кількість тих, хто в пошуках праці і кращої долі виїхали за кордон, при позитивному розв'язанні цього питання могли б працювати в Україні, збагачувати її і створювати для себе людські умови життя.

Банківська система сковує розвиток продуктивних сил і запровадження нових форм ринкового господарювання, стоїть на перешкоді раціонального використання народногосподарських ресурсів і ошадливого, високоефективного і раціонального господарювання.

Україна не має своєї грошової системи і на українському ринку владарює чужинець і зайда – долар. Гривнева готівка в п'ять разів менша від доларової. В українській валюті здійснюється мізерна частка платежів і розрахунків. У результаті безрозсудної доларизації Україна подарувала США близько 20 млрд. доларів емісійного доходу.

Доларизація підриває національні інтереси України, сприяє незаконному відпливу капіталу за кордон, збіднює суспільство і державу, штучно знецінює і деформує структуру обігу національних грошей. Долар

перетворився в стимулюючий засіб корупції, хабарництва, підкупу іноземцями потрібних посадових осіб, суддів, засобів масової інформації.

Для полегшення тіньових незаконних злочинських операцій і для уникнення оподаткування в 10 разів розширено готівковий обіг, який сягає 41% загального обігу. Він проходить повз банки, не відображається на рахунках, а тому і не оподатковується. Готівковий обіг різко зменшує грошовий мультиплікатор.

Грошова система України своєю суттю нагадує надто дорогу, характерну для XIX ст. золотомонетну систему з деякими змінами, внесеними Й. Сталіним і арабськими шейхами. Грошово-кредитна і банківська система України не тільки неефективна, а й надто дорога, марнотратна. Живучи в епоху високих технологій, в інформаційному віці, ми не намагаємося знайти нові способи зниження непродуктивних витрат обігу і часу, що затрачується на здійснення грошово-кредитних і платіжно-розрахункових операцій.

В Україні немає спецбанків і тому величезні кредитні ресурси нерационально використовуються. Усі банківські установи є лихварськими шарагами з висмоктування з економіки ресурсів. Грабіжницькі банківські відсотки, які в 5 разів є вищими, ніж у цивілізованих країнах, обезкровлюють економіку.

Основні кредитні ресурси скеровуються на обслуговування посередницьких платіжно-розрахункових операцій, тоді як в інвестиції скеровується лише 6% кредитних ресурсів.

Банківська система виявилась нездатною організувати швидкодієву й ефективну систему платежів і розрахунків, через що в країні протягом 14 років бушує руйнівна платіжна криза. Кредиторська і дебіторська заборгованість у всіх суб'єктів господарювання становила 356,1 і 284 млрд. гривень.

Найбільшою прогалиною в діяльності НБУ є те, що він не організував системи рефінансування і штучно створив кредитний голод.

Частка кредитних ресурсів центрального банку в кредитних портфелях банків з року в рік зменшується. У 1997 р. вона становила 11,3%; 1998 р. – 5,7%; 1999 р. – 4,2%; 2000 р. – 2,3%; 2001 р. – 2%; 2002 р. – 1,8%”. Причому частка короткотривалих кредитів (на один день) становила в 2003 році 85–90% від загального обсягу рефінансування. Останнім часом рефінансування Нацбанком комерційних банків зовсім не відбувалося”.

На Київській фондовій біржі обертались цінні папери, які сміливо можна назвати прообразом опціонів, торгівля якими сформувалася на півстоліття пізніше (Бізнес. – № 38 (245). – 22 січня. – 1997). За належної організації торгівлі грішми Україна могла б перетворитись у східноєвропейську Швейцарію.

Банківська мережа покриває незначну територію країни, на якій зосереджений основний виробничий потенціал і крутиться тіньовий бізнес. Є навіть обласні центри, у яких немає банків.

Населення не бере участі в інвестиціях. Багатства розкрадаються, промотуються і вивозяться за кордон.

Україна має величезний досвід організації кредитівок, які відіграли величезну позитивну роль у становленні УНР. Через корупцію і злочинство кредитний рух в Україні не може відродитися.

Увесь світ буде свої грошові системи на концепціях видатного українського економіста зі світовим іменем М.І. Тугана-Барановського. Ми ж на світових смітниках підбираємо віджилі монетарні системи і намагаємося ними відродити Україну...

Кабінет Міністрів повністю усунутий від регулювання грошово-кредитної політики і здійснення контролю за банками. Це ж стосується місцевих органів

влади, які зовсім не втручаються у функціонування банківської системи. У США, наприклад, використовується банківська система подвійного підпорядкування, відповідності до якої федеральні і місцеві органи влади наділені значними повноваженнями у сфері регулювання і нагляду за банківською діяльністю. На рівні штатів створюються банківські ради чи банківські комісії штатів з банківської діяльності, про що наші органи влади на місцях і мріяти не можуть⁴¹. Період у США після 1933 р. називали періодом регульованої державою банківської діяльності. До складу Федеральної резервної ради входить міністр фінансів, контролер грошового обігу (у нас взагалі такої посади немає), а також представники регіонів, груп підприємців і галузей. Два члени повинні мати великий досвід роботи в банках.

* * *

Розвиток світових грошово-кредитних і валютних відносин після смерті Тугана-Барановського з кожним днем підтверджує правильність його наукових висновків. Спершу зникла облудлива видимість, що випуск паперових грошей центральними банками був тісно пов'язаний з кількістю золота, що перебувало в їх розпорядженні. Війна 1914–1918 рр. повністю скасувала це становище: внутрішня конвертованість золота була скасована і, незважаючи на вжиті згодом зусилля, так і не була відновлена, а всезагальна інфляція ставила під загрозу ціну золота.

Уперше міжнародна валютна угода була укладена на Генуезькій конференції 1922 р. Відповідно до неї долар США та англійський фунт стерлінгів були оголошені еквівалентами золота і запроваджені в міжнародний оборот як світові гроші. Наступна міжнародна угода була оформлена на Бреттон-

---

⁴¹ *Путер С. Роуз. Банковский менеджмент. – М.: Дело ЛТД, 1995. – С. 63.*

Вудській конференції 1944 р., яка встановила, що функція світових грошей зберігається за золотом як засобом кінцевих розрахунків між країнами, хоч масштаби його використання скорочувались. Разом з золотом як міжнародний платіжний засіб і резервна валюта в міжнародному обороті визнаний долар США, який прирівнювався до золота за офіційним співвідношенням 35 доларів за троїсту унцію (31,1 г), і в меншій мірі – фунт стерлінгів Великобританії.

Крім міжнародних валютних угод, підписувались регіональні валютні угоди (валютні блоки, валютні зони), які забезпечували панівне становище однієї грошової одиниці найбільш розвиненої держави в зовнішньоекономічних відносинах країн, що їх підписали. Так були створені Стерлінговий блок (1931 р.), Доларовий блок (1933 р.), Золотий блок (на чолі із Францією, 1933 р.). Під час Другої світової війни і після її закінчення на базі валютних блоків сформувались зони – стерлінгова, доларова, французького франка, а також з'явилися зони голландського гульдена, італійської ліри, іспанського песо, південноафриканського ринда.

Важливу роль у міжнародних розрахунках відігравали валютні кліринги, які являли собою систему розрахунків між країнами на основі заліку взаємних вимог відповідно до міжнародних платіжних угод, які передбачали клірингові рахунки, валюту, порядок вирівнювання платежів⁴².

Світ ще не встиг відновити стабільності, як Друга світова війна знову перервала нормальне функціонування економіки. Після війни, згідно з домовленостями, досягнутими Бреттон-Вуді, були засновані Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжвалютний фонд і створені механізми міжнародних платежів. Золото, виключене з внутрішнього

---

⁴² Див. Швайка М.А. Про використання європейського досвіду у зовнішньоекономічній діяльності // Економіка України, 1999. – № 7; Швайка М.А. Дорога України: в Європі через використання європейського досвіду // Матеріали четвертої міжнародної наукової конференції "Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: інвестиційні аспекти", 13–15 вересня 1999 р. – Ялта-Ферос.

грошового обігу, було поставлено в центр міжнародної валютної системи. Функціонування золотовалютного стандарту, запровадженого того часу, зіштовхнулось згодом з багатьма труднощами, що значно зменшило значення золота і сприяло перегляду його ролі.

Уже відразу після Другої світової війни золото звільнило місце долару як головному міжнародному платіжному засобу, що в дійсності був борговим зобов'язанням США. Запаси металу, створені Сполученими Штатами, забезпечували конвертованість долара за курсом, встановленим у 1933 р., а економічна могутність США (особливо коли Європа стала жертвою воєнної розрухи) підтримувала попит на американські товари і, отже, на долари. Відновлення європейської і японської економіки привело, починаючи з 1958 р., до відновлення конвертованості основних західних валют і значно змінило загальну ситуацію. Золоті запаси партнерів Сполучених Штатів відновлювались завдяки дефіциту американського платіжного балансу, що супроводжувалось і скороченням запасу коштовного металу в США, на якому базувалась довіра до долара. Одночасне використання доларових авуарів зростало. Приватні угоди із золотом для потреб промисловості та ювелірного промислу, а головне – для тезаврації (особливо на Лондонській валютній біржі, де вони були знову дозволені з 1954 р.), з кінця 50-х років з великими труднощами вдалося здійснювати за офіційним курсом. Була поставлена під сумнів здатність західних країн, і особливо Сполучених штатів, довгочасно підтримувати ціну золота в умовах, коли інфляція всюди вела до відчутного піднесення загального рівня цін. Однак утворення золотого пулу центральними банками провідних країн підтвердило намір урядів підтримувати цю ціну. Таке співробітництво дозволяло ефективно контролювати ринок, але не знищувало глибинні тенденції, що ним рухали. Попит на золото зростав залежно від збільшення нетривалих зовнішніх боргів Сполучених Штатів, і це тоді, коли

американські золоті запаси зменшувались. Сполучені Штати втратили величезну кількість золота внаслідок застосування архаїчних, шкідливих монетарних підходів.

Нестійка вже від 1960 р. (колишнє у федеральній резервній системі золото ледве покривало загальну масу доларів, що ходили поза межами США) конвертованість американської валюти в 1965 р. перетворилась у фікцію, тому що золоте покриття доларових авуарів більше не забезпечувалось. Дилема, що стала особливо помітною в результаті теоретичних суперечок, багато яких велось із початку 60-х років, здавалась нерозрешимою. Це була дилема між поверненням до системи, що справді базувалась на золоті, що значно вимагало б підвищення його ціни для того, щоб обсяг міжнародних ліквідних засобів відповідав потребам розвитку зовнішніх операцій, і відмовою від золота і його заміною інструментом, створеним міжнародною чи навіть наднаціональною установою. Економісти ніяк не могли зробити вибору, що якимось виправдовувало поведінку урядів, які на конференціях і засіданнях робочих груп намагались знайти середній розв'язок.

Часті кризові явища міжнародної валютної системи, що все частіше збільшуються, викликані судомними пересуваннями капіталу, відображали недовіру біржовиків до золота, що поступово привело до становища, коли воно втратило основну частину своїх грошових функцій. Розпуск золотого пулу 1968 р. після виходу з нього Франції в 1967 р. викликав дуже істотне підвищення ціни золота на вільному ринку, підкресливши таким чином ітучний характер його офіційного курсу. У серпні 1971 р. США офіційно відмовились від конвертованості долара в золото, підтвердивши тим самим усунення золота як інструмента обміну. Крім того, численні зміни обмінного курсу, характерні для 1967–1973 рр., і особливо зміна паритетів, погоджені в кінці 1971 р., показали, що для вирівнювання платіжних балансів політичні діячі вибрали розробку нової

структури обмінних курсів і, зокрема, нового паритету долара до європейських і японської валют, незалежно до встановленої ціни золота. Ці події, що наступили за створенням спеціальних прав запозичення (СПЗ), дозволили тим, хто вже давно вимагав відміни валютної функції долара, передбачити скромну відмову від цього “варварського пережитку”, як після війни говорив про золото Кейнс.

Після багатьох років переговорів і тиску з боку США відповідно до Ямайських домовленостей (січень 1976 р.) було ухвалене рішення про офіційне скасування використання золота як стандарту. Усякі посилення на золото зникли зі статуту МВФ, який, починаючи з часу вступу в дію другої поправки (в 1978 р.), використовує як рахункову одиницю СПЗ і скоротив свій золотий запас. І все ж фінансове і політичне керівництво західного світу не переставало доводити своєю поведінкою і навіть своїми заявами, що воно як і раніше розраховує на грошову функцію золота. Коливання країн-боржників, що супроводжували їхню згоду на погашення зовнішньої заборгованості золотом, показують, що доля цього металу не є для них безнадійною. Навіть важко сказати, чи роблять вони це з обережності, чи інтуїтивно? Центральні банки зовсім не намагались слідувати прикладу американського казначейства, яке хотіло створити прецедент публічного розпродажу частини свого значного золотого запасу. Вони по-старому вважають, що золото надзвичайно цінний резервний засіб і навіть купують його прямо або через посередників БМР – коли золото є в продажу на аукціонах МВФ.

Оскільки золото втратило монетарні властивості, то й побудовані на золоті теорії грошей втратили значення і виявились непридатними для аналізу сучасної грошової системи, яка за своєю природою є кредитною.

Проте золото досі залишається ознакою багатства. Попит на золото перевищує потреби промисловості і ювелірної справи. Приватна тезаврація традиційно поширена в таких

країнах, як Франція та Індія, поступово охопила весь світ, а контрольні заходи, скеровані на її обмеження, часто приводили лише до зловживань. Повна лібералізація торгівлі золотом у США в 1975 р. через деякий час викликала значне придбання золота американськими резидентами, яким ці купівлі були заборонені протягом 40 років. Недовіра до долара в поєднанні з таким ростом попиту, до якого додався ще й попит з боку власників нафтодоларів, призвело до приголомшливого стрибка ціни на золото в 1978–1979 роках. Уряди не змогли протидіяти цій хвилі спекуляції, одним з посередніх наслідків якої стало підвищення вартості офіційних авуарів у золоті. Від 1979 р., незважаючи на зниження ціни золота, яке розпочалось у 1980–1981 роках і тривало до середини 1982 року, золото, що зберігалось у центральних банках (його обсяг залишався стабільним і становив близько 30 тис. тон), становила у вартісному виразі і за ринковими цінами більше половини офіційних резервів країн-членів МВФ.

Чиста заборгованість Сполучених Штатів Америки перед зовнішнім світом становить приблизно 3 трлн. доларів, а готівкових грошей за межами США тепер перебуває в обігу близько 400 млрд. доларів. Мабуть, не лише золотих запасів США, а й цілого світу не вистачило б для того, щоб погасити ці борги.

Марні спроби використати золото як резервний актив зробили країни Європейського Союзу при формуванні європейської валютної системи, яка через свій Фонд спершу створила екю, а згодом євро під забезпечення частиною золотих і доларових авуарів центральних банків, що беруть у ньому участь. Тут очевидне марне намагання повернути жовтий метал на трон. У свою чергу уряд США доручив спеціальній комісії проаналізувати роль, яку можна було б довірити золоту у валютній системі. Після дев'яти місяців роботи в березні 1982 р. комісія подала доповідь. Суперечності виявились надто великими для того, щоб

виробити загальні рекомендації. Меншість висловились за повномасштабне повернення до золотого стандарту, який мовляв би є єдиним засобом відновити стабільність цін. Більшість експертів дійшли висновку, що в даний момент не було причин змінювати роль золота, однак вони не виключали можливості, що згодом роль золота як грошей знову посиляться і розшириться.

Для країн-учасниць Європейської валютної системи (ЄВС), які з березня 1979 р. запровадили регіональну міжнародну розрахункову одиницю – екю, валютна політика характеризувалась двоїстістю. На відміну від СПЗ нова одиниця забезпечена на половину золотом і доларами США (за рахунок об'єднання 20% офіційних резервів країн-учасниць ЄВС), а на половину – їхніми національними валютами. Екю була не паперовою грошовою одиницею і виступала у вигляді записів на рахунках у центральних банках країн-членів. Вартість екю визначалась так само, як і СПЗ, середньозваженим курсом валют країн-членів. Їх використовували в розрахунках 12 країн ЄВС.

Із запровадженням євро в січні 1999 р., що створило серйозну конкуренцію долару і значно звузило сферу його функціонування, фінансова ситуація в європейських країнах значно стабілізувалася.

У Європі вже досягнутий рівень грошово-кредитної і банківської інтеграції, який ще не снівся 20 років тому.

До 140-річчя з дня народження М.С. Грушевського

Швайка М.А., директор Науково-дослідного інституту економічних та гуманітарних наук КиМУ, заслужений діяч науки і техніки України, академік, доктор економічних наук, професор

М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА ГРИВНЯ

Творчість і політична діяльність М.С. Грушевського – це ціла епоха в українській історії. Він – представник найвидатнішого українського інтелігента знаного у світі. Завдяки М.С. Грушевському, його “Історії України-Руси” світ довідався про Україну, її народ, його історію. У світі немає жодного поважного історика, який не був би ознайомлений з творчістю М.С. Грушевського і не посилався б на його праці.

Праці М.С. Грушевського допомагали формувати самосвідомість українців.

Критеріями національної свідомості в дисидентських гуртках було знайомство з працями М.С. Грушевського, які були фундаментальним обґрунтуванням української державності.

Нас, дисидентів, М.С. Грушевський вчив не тільки історичній правді, а й методам боротьби за незалежну Україну.

На творчості М.С. Грушевського виховувались цілі покоління українських патріотів, які готувалися підняти прапор боротьби за незалежність України і довести цю боротьбу до кінця. З творів М.С. Грушевського молодь черпала ідеї української державності, соборності, незалежності.

Саме тому НКВД, КДБ, КПРС, КПУ, усякі Маланчуки так рішуче витрушували з душ українців ім'я М.С. Грушевського, а з тайників вилучали його твори. Вони

надихали не тільки бійців УПА, а й молодь у дисидентських гуртках. Були носіями державницьких ідей, учили любити Україну і боротися за побудову української держави. Читати М.С. Грушевського означало бути свідомим українцем.

З упівських криївок кадебісти вилучали разом з убитими тілами повстанців також твори М.С. Грушевського, які вони вважали страшнішими за динаміт. Кадебістська агентура гасала студентськими гуртожитками в пошуках творів М.С. Грушевського, за які катували юнаків і дівчат та ув'язнювали.

Коли в час хрущовської відлиги я зайшов у Києві в аспірантський гуртожиток, був здивований появою великої кількості праць М.С. Грушевського, які передавались із рук у руки. Багато знайомих киян звертались до мене особисто з проханням дістати у Львові праці М.С. Грушевського, за які вони платили чималі суми.

Мій батько вчив мене черпати з книжок знання і водночас я бачив, як він у 1939 р. з приходом радянської влади в Західну Україну закопував у землю твори М.С. Грушевського. Для мене юнака не було зрозумілим, для чого закопувати знання...

Завдяки геніальності і прозорливості М.С. Грушевського навколо нього згуртувалась ціла кагорта видатних учених і державних діячів. Серед них особливе місце посідає видатний економіст зі світовим ім'ям М.І. Туган-Барановський, творець кредитної теорії грошей, яка панує в усьому світі¹.

Ідеї, досвід революційної боротьби, наукова спадщина М.С. Грушевського відіграли важливу роль у боротьбі за українську державу в наш час, час національного відродження, прийняття Декларації про державний суверенітет України і проголошення Акта Незалежності України. Вони пронизували всю діяльність, нас рухівців,

---

¹ Швайка М.А. Нариси з історії економічних поглядів. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006. – С. 92–119.

наших документів, у яких вперше була обґрунтована незалежність України.

Від М.С. Грушевського ми запозичили ідею національних грошей і їх історичну назву – гривня.

М.С. Грушевський привив нам почуття гордості за те, що українська гривня – одна з найстаріших на планеті грошових одиниць.

Ми рухівці, члени Народної Ради у Верховній Раді не домагалися федералізму, тому що ми були спадкоємцями збройної боротьби ОУН–УПА за незалежність України.

І як тільки за вияв національних почуттів перестали кидати за ґрати і можна було говорити про економічний суверенітет і незалежність України, доля СРСР була вирішена.

Знаний американський дослідник Збігнев Бжезинський у класичній роботі “Великий провал. Народження і смерть комунізму у двадцятому столітті”, написаній наприкінці 1980-х років, зазначив: “Горбачов, сам того не бажаючи, поставив на порядок денний історії питання про можливий практичний демонтаж Радянського Союзу”. Далі Бжезинський проникливо підкреслив, що саме Україна з її численним населенням і багатими ресурсами становить найбільшу потенційну загрозу подальшому існуванню СРСР. Так воно і вийшло. І навіть дещо швидше, ніж думав сам Бжезинський, який потім неодноразово говорив, що ствердження незалежної України – одна з найголовніших подій ХХ століття.

Теоретичний доробок М.С. Грушевського щодо перетворення українського народу в господаря на власній землі справив істотний вплив на сучасне державне будівництво, зокрема на створення таких важливих елементів незалежної держави, як грошово-кредитна і банківська система та ін.

При створенні грошової системи України використовували досвід Центральної Ради і науковий доробок М.С. Грушевського.

Це я стверджую не як сторонній спостерігач, а як свідок і безпосередній учасник цих важливих процесів державотворення і боротьби за незалежність України: спершу як науковець, що відмовився сліпо сприймати догматичні теоретичні положення і намагався з'ясувати істину, на яку монопольне право привласнила собі партія, і в результаті перетворився в дисидента-реформатора, що став активістом, одним з організаторів НРУ, співавтором рухівських програмних документів, що стали поворотною точкою в розвитку соціальних та політичних подій в Україні, і були першими програмними документами побудови незалежної держави, які згодом отримали визнання як загальнонаціональні, і, нарешті, як законодавець, депутат Верховної Ради України першого скликання, заступник голови комісії з питань економічної реформи і управління народним господарством, голова підкомісії з питань грошово-кредитної політики і банківської справи, що доклав чимало зусиль до практичного вирішення питань, пов'язаних зі створенням української грошово-кредитної і банківської системи, з виготовленням взірців грошей, з налагодженням їх серійного виробництва.

До цієї практичної діяльності я готувався довго і протягом тривалого часу нагромадив чималий багаж.

Ще в студентські роки я дійшов твердого висновку, що гроші можна випускати не лише під заховане в банківських сейфах золото, як цьому вчили мене марксистсько-ленінські праці, а й на кредитній основі. Я бачив, що штучна прив'язка грошей до золота зумовлювалась намаганням догматиків обґрунтувати товарну природу грошей, які вважались особливим товаром. Усвідомлення цієї речі дозволило мені обґрунтувати кредитну теорію грошей. Саме тут корениться моя любов до боргових зобов'язань як неінфляційної бази

створення грошей. Проявлений того часу інтерес до грошових проблем не покидає мене й досі.

Питання теорії грошей висвітлюються в моїх багатолітніх працях, підготовкою яких я часто займався підпільно. Секретар ЦК КПУ В. Маланчук, що був україножером і організатором найбільш масових і жорстоких антиукраїнських акцій, вніс моє прізвище в список неблагонадійних науковців, тому видавництва мене остерігалися.

Позбавивши мене спочатку посади декана економічного факультету Львівського сільськогосподарського інституту, доцента кафедри політекономії, а потім роботи (протягом трьох років я був безробітним), заборонивши працювати у ВНЗ і друкувати праці, партноменклатура змушувала мене досліджувати соціалістичну власність, планову економіку, вихваляти її переваги. Мої інтереси були протилежними і мене тягнуло в бік вивчення принципів функціонування самоорганізованої ринкової економіки, її грошово-кредитних механізмів. В окремі періоди часу планово, згідно із завданнями партії, я мав право проводити дослідження лише на рівні колгоспної бригади і ланки, займатися запровадженням у цих первинних підрозділах внутрішньогосподарського розрахунку і колективного підряду і опрацьовувати проблеми, пов'язані з перетворенням колгоспів, що були середньовічними поміщицькими господарствами, а їх працівники – кріпаками, у високопродуктивні й ефективні підприємства, у яких працівники були б зацікавлені результатами виробництва.

Працював не тільки на шухляду. Душу відводив підготовкою численних доповідних записок.

Цей мій підхід сформувався у львівських дисидентських гуртках², які мали характер державницьких і ставили за мету розгортання боротьби за побудову незалежної самостійної

---

² Поступ, 2000. – № 59 (503). – 30 березня; № 65 (509). – 7 квітня; № 85 (529). – 16 травня.

української держави. Саме з цього боку під впливом праць М.С. Грушевського я пропонував підкопуватися під радянську економічну систему з тим, щоб розхитати її і зірвати, знищити із середини. Хоч не всі члени цих гуртків поділяли мій підхід і розглядали його як утопічний, він мав багато прибічників серед наукової молоді.

У гуртках ми дійшли висновку, що марксистська теорія єдиного інтернаціоналістського котла не тільки не сприяє створенню української незалежної держави, а перешкоджає цьому. Нам імпонували ідеї М.С. Грушевського, який вважав, що власником багатств України і результатів праці народу має бути не абстрактне суспільство в особі імперської держави, яка узурпувала владу, гнобить людей, а сам народ.

Нас дратувало монопольне панування застарілої марксистської теорії ХІХ ст., яка суперечила реальному життю ХХ ст. Анахронізмом було зведення суті грошей до певної кількості золота, яка десь лежить у банківських сейфах. У світі банків і страхових компаній сучасні гроші є дещо зовсім відмінне від того, про що писав Маркс в ХІХ ст. Насаджуваний партією мертвий догматизм душив здорову думку.

Непотрібність своєї праці я добре розумів, але я не міг утримати у своїй душі бунту, незгоди і тому замість монографій, які мені заборонили видавати, писав доповідні записки в ЦК КПРС, Радянському уряду, Держплану СРСР, Держбанку СРСР, теоретичним органам ЦК КПРС журналу “Комуніст”, газеті “Правда”, Академії суспільних наук при ЦК КПРС, Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та іншим установам, у яких намагався переконати обмежених вузьким світоглядом комуністичних догм кремлівських догматиків і їхніх численних слуг у тому, що природа господарського механізму сучасного суспільства визначається не мертвими догматичними постулатами про побудову раю на землі, а характером індустріального суспільства, якому властива ринкова економіка з вільним

продажем усіх товарів, зокрема й засобів виробництва, без радянської карткової системи і цілої штучної галузі матеріально-технічного постачання з характерними для неї хабарами, штовхачами товарів і паперів. Не “труд’еди” (не трудові одиниці), не трудовні, навіть не робочі години, чи інші штучні одиниці стали у світі суспільним вимірником людської праці, а гроші в їх найрозвиненішій формі, у формі кредитних грошей, які тепер панують у всьому світі. Те, що видавалося за специфіку соціалізму було нічим іншим, як спробою пристосувати елементи віджилого суспільства до потреб адміністративної системи.

Про убогість і примітивізм цієї науки добре знали самі радянські лідери, що вважалися теоретиками найвищого гатунку, які використовували цю науку для обґрунтування свого владарювання.

На червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС Ю.В. Андропов проголосив загадкову фразу: “...Якщо говорити відверто, ми ще досі не вищчили до певної міри суспільство, у якому живемо і трудимося, не повністю розкрили властиві йому закономірності, особливо економічні. Тому іноді змушені діяти емпірично, дуже нераціональним способом проб і помилок”. Кожний дослідник трактує цю фразу по-різному. Багато шукають прихований підтекст. Але в принципі не можна не погодитися з А.А. Зінов’євим, який дав таку оцінку: “...комуністичний < ... > соціалістичний лад проіснував в Радянському Союзі понад 70 років, а в країні про нього не було надруковано рядка, що заслуговує звання науки. Це можна пояснити тим, що радянське керівництво та ідеологи перешкоджали правді про реальний соціальний лад країни”³.

У час застою економічна теорія зайшла в глухий кут. Вийшла одна праця колективу авторів “Недорозвинений соціалізм”. І це все, на що спромоглася теоретична думка

³ *Шевякин А.П.* Загадка гибели СССР. История заговоров и предательства: 1945–1991. – М.: Веч, 2004. – С. 79–80.

брежнєвської епохи, епохи декларованої побудови комунізму і застою. Жодної прогресивної концепції. Навпаки, з метою збереження “імперії зла”, яка вже розхитувалася, переслідуванню та покаранню піддавались кожна жива думка, кожна прогресивна пропозиція, що могла зашкодити імперському централізму.

Про те, як адміністративна машина душила ініціативу вчених, які творчо працювали, говорить рецензія М.С. Атлас на мою доповідну записку. Догматик М. Атлас з приводу критичної оцінки економічної науки, зокрема, пише: “На думку М.А. Швайки, який охаює наукову діяльність радянських економістів, радянські економісти не зробили нічого значного в політекономії соціалізму. Він відкидає з рахунку те, що теоретична модель соціалізму сформульована в Програмі КПРС, у рішеннях з’їздів партії. І, звичайно, не можна заперечувати, що великий колектив наших політекономів зробив істотний внесок у розвиток політекономії соціалізму. Ці досягнення визнані комуністичними партіями соціалістичних і капіталістичних країн. Охаювання плідотворної праці радянських економістів на руку лише буржуазним економістам”.

Шеф КДБ Андропов Ю.В. лукавив, бо добре знав, що серед заарештованих і тероризованих кадебітською машиною інтелектуалів є багато людей, які добре, об’єктивно вивчили злочинну, антилюдську природу радянської системи, але їх наукові висновки його не цікавили. Йому потрібно було інше – вихваляння і виправдовування злочинної системи.

Про те, що партноменклатуру зовсім не цікавили об’єктивні теоретичні дослідження науковців, говорить відповідь № 56255/57 сн від 03.06.1986 р. завідувача відділом пропаганди теоретичного органу ЦК КПРС газети “Правда” А. Колесніченка на мою доповідну записку, у якій говориться: “Шановний тов. Швайка! Про невідкладні завдання економічної науки сказав XXVII з’їзд КПРС. Він же

показав і шляхи перетворення її в активний важіль розвитку економіки.

Використати Ваші матеріали з цього приводу, на жаль, немає можливості”...

Відвертіше й неможливо сказати...

Першою взялась “розглядати” результати моїх досліджень львівська партноменклатура разом з В. Маланчуком. Мої покарання залежали від просування останнього по партійних сходах. Коли В. Маланчук працював завідувачем відділу науки Львівського обкому партії, він добився звільнення мене з посади старшого викладача політекономії Інституту фізичної культури, а згодом намагався вчинити розправу наді мною на партійних зборах Інституту суспільних наук, але науковці, в тому числі директор інституту Іван Крип’якевич, проф. Матвійчук не допустили цього самочинства. Ставши заступником Міністра вищої і середньої освіти України, він зняв з видавничого плану Львівського університету мою, присвячену теорії грошей, працю і організував на неї, підписану М. Савлуком, негативну рецензію з висновками про її шкідливість, відправив її керівництву сільськогосподарського інституту для суворого мого покарання.

Про багатолітнє переслідування мене В. Маланчуком і тероризування згадує колишній працівник ЦК КПУ Володимир Дусановський, який неодноразово заступався за мене і рятував від багатьох розправ. У своїй книжці він пише: “Почалося гоніння на доцента Львівського сільськогосподарського інституту Михайла Швайку. Маланчук (Мільман) усе зробив, щоб його звільнили з роботи, не дати можливості захистити докторську дисертацію...”⁴

Як тільки запахло свободою, я 1990 р. звернувся до Української республіканської контори Держбанку СРСР з

---

⁴ Дусановський В.Л. Вулицями Соснова. – Тернопіль-Київ, 2003. – С. 58.

пропозицією впровадити мої рекомендації в Україні, створити власну грошову систему, побудовану на комерційних процесах. Заст. голови правління цієї контори М.Ф. Захарченко на це відповів: “У доповідній записці на адресу В.С. Алхімова більше 10 років тому М.А Швайкою підняті проблеми перебудови банківської системи, які зараз впроваджуються в ході господарської реформи в країні: створюється мережа комерційних банків, впроваджується комерційний кредит, вносяться відповідні зміни в систему розрахунків, гроші створюються на комерційній основі”. Минули роки, а комерційного кредиту досі не впроваджено, гроші далі створюються адміністративним шляхом.

У складі СРСР Україна не мала своєї банківської системи і жодних прав у сфері грошово-кредитної політики. У 1980 р в Україні функціонувало 663 установи централізованого союзного Держбанку СРСР, які покривали всю територію України і вимітали до загального казана всі можливі фінансові ресурси. Серед них не було жодної української кредитної установи. Вони зникли разом з ліквідацією більшовицькою владою 09.12.1920 р. Українбанку⁵.

У союзних республіках функціонували філії, контори, відділення, агентства Держбанку СРСР, які підпорядковувалися тільки Правлінню Державного банку в Москві. На місцях, як і органи держбезпеки, нікому не підпорядковувались.

Банківська система як і органи держбезпеки була одним з найважливіших елементів тоталітарної зацентралізованої адміністративної системи.

З прийняттям акта Незалежності України і розгортанням фронту державного будівництва виникла гостра потреба в прийнятті науково-обґрунтованої програми державного і насамперед економічного будівництва, якою передбачалося б створення не лише атрибутів власної держави (власної

⁵ Швайка М.А. Український кооперативний банк – фінансовий центр кооперації // Фінанси України. – 1998. – № 11. – С. 84–93.

національної грошово-кредитної і банківської системи, митниці, армії), а й подолання здійснюваної сталінщиною впродовж трьох поколінь деформації суспільної свідомості, очищення не тільки економічних, а й усіх суспільних відносин від спотворень і викривлень тоталітарного режиму, що суперечили світовому цивілізаційному розвитку і надавали радянській економіці рис феодально-кріпацької і рабовласницької систем. Ідеться передусім про марну більшовицьку спробу ліквідувати вексельний обіг, торгівлю грішми, розрив у часі руху товарів і грошей, тобто про комерційний кредит. При оптовій реалізації величезних товарних мас у сучасних умовах неможливо добитися одночасного переходу грошей з переходом товару з рук продавця в руки покупця.

Завдання підготовки програми державного будівництва було успішно розв'язане нами, націонал-демократами, рухівцями, що стали предтечами відродження української держави. Створення спершу товариства української мови, яке ставило своєю метою надання українській мові державного статусу, а згодом Народного Руху України, стало початком національно-визвольної революції, яка закінчилася проголошенням у 1991 р. незалежної Української держави. Заповіт запорізьких козаків здійснили їхні нащадки: у 1918 р. – Михайло Грушевський, у 1941 р. – Степан Бандера і Ярослав Стецько, у 1991 р. – Народний Рух України. Навіки вічно. Я щасливий, що був у лавах тих суспільних сил, які, пройшовши через ОУН, УПА, дисидентські гуртки, ГУЛАГ, просіювались через енкаведистське сито “трійок”, партійних судів (комісій), у пам'ятні 80–90-ті роки ХХ ст. стали провідними ідейними натхненниками відновлення самостійної Української держави та її атрибутів: грошей, армії, митниці.

У всій цій своїй діяльності я ніколи не забував про свій обов'язок і відповідальність перед “скопєними” попередниками, у тому числі і перед знищеним більшовиками

М.С. Грушевським, для яких українська самостійна демократична держава була над усе...

Спочатку в наших економічних програмах було акцентовано увагу на запровадженні республіканського госпрозрахунку, через призму якого розглядали проблеми банківництва, фінансів і навіть грошей, які оцінювали як активний засіб запровадження республіканського госпрозрахунку. Під це госпрозрахункове господарювання маскувались наші самостійницькі устремління.

Підготована мною Концепція республіканського госпрозрахунку була опублікована в пресі⁶, її жваво обговорювали фахівці й політики, використовуючи в боротьбі демократичних сил із тоталітарною системою. У всенародному русі за національне відродження й незалежність України широко використовувались вимоги запровадження республіканського госпрозрахунку. Правильність цього підходу до вдосконалення суспільних відносин було підтверджено під час перебудови, скерованої на демонтаж зацентралізованої, неефективної системи господарювання. Не руйнівний, а поступовий, тобто більш м'який розпад СРСР розпочався з госпрозрахунку республік, що передбачав спочатку розширення їхніх прав, а потім повну самостійність.

Учені Інституту соціології Національної академії наук України Е. Головаха і Н. Паніна справедливо відзначили: "Особливу роль в ліквідації СРСР відіграла Україна, власна еліта якої в останні два роки перебудови встигла відчутти переваги незалежності від диктату Москви, а населення вірило у виняткову економічну міць країни, якій не дають реалізовуватися в повній мірі тільки союзні пута... Саме Україна відіграла вирішальну роль в кінцевому банкрутстві ідеї оновлення Союзу..."⁷

⁶ Ленінська молодь. – 1989. – 23 листопада.

⁷ Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – К.: Издание Інститута соціології НАН України, 2006. – № 3. – С. 36.

Агітування нами, рухівцями, за запровадження республіканського госпрозрахунку пробуджувало у жителів України бажання бути повноправним господарем на власній землі, розпоряджатися її багатствами і результатами праці.

Головний ідеолог комуністів Георгій Крючков корені розвалу СРСР бачить в іншому. Він пише: “Тон у здійсненні антисоціалістичного перевороту задавали агресивні, оскаженілі націонал-екстремістські сили, які створили ще до серпневого “путчу” 1991 р. в “українському П’ємонті” – Львівській та інших західних областях плацдарм для знищення Радянської влади. Вони буквально паралізували волю депутатів Верховної Ради УРСР, серед яких більшість становили володарі партійних квитків члена КПРС”⁸.

Роль “західняків” у боротьбі за незалежність України дійсно була не другорядною. Цей регіон не тільки був центром збройної боротьби, а й дисидентського руху. “Західна Україна перетворилася на ключовий центр опору комуністичному режиму”⁹.

З госпрозрахунком нерозривно пов’язана економічна самостійність. Вона виявилася тим черв’яком, що підточував із середини радянську адміністративну зацентралізовану командну систему і сприяв зародженню сепаратизму. Хоч економічна самостійність повільно підкрадалася до радянської адміністративної системи, але вона рішуче руйнувала її підвалини. Перші серйозні зародки економічної самостійності з’явилися в створених М.С. Хрущовим раднаргоспах, тоді республікам підпорядковувались усі підприємства, розміщені на їх території. Імперський центр швидко це збагнув і ліквідував раднаргоспи. Певні елементи економічної самостійності були закладені в спробах О. Косигіна реформувати радянську економіку наприкінці 70-х років. Але тоді про самостійність говорили лише

⁸ Георгій Крючков. Украинское общество: бремя проблем. – К.: Оріони, 2007. – С. 52–53.

⁹ Политическое руководство Украины 1938–1989 гг. – М.: РОССПЭН, 2006. – С. 21.

стосовно підприємств. У час же керівництва М. Горбачова, у другій половині 80-х років, це поняття було значно розширене і перенесене на регіони. Стали серйозно говорити про економічну самостійність союзних республік. Саме в цьому ключі Верховна Рада прийняла Декларацію про економічний суверенітет України.

Тоді, коли госпрозрахунок підприємств зводиться до того, що підприємства повинні продавати вироблену продукцію, а не віддавати безплатно, одержувати достатні кошти для покриття затрат і створення прибутку, тобто здійснювати господарювання на ринкових засадах самоокупності, госпрозрахунок республік означав значне розширення їх самостійності і прав у використанні результатів виробництва. Республіканський госпрозрахунок розглядався як важливий інструмент, конкретний важіль захисту національних інтересів українського народу, що надавав йому можливість самому розпоряджатися землею, природними багатствами, виробленою продукцією, усіма фінансовими ресурсами.

Після того, як до кінця 30-х років обмежене самоврядування України було знищено (Сталін навіть хотів скасувати республіканську структуру СРСР), відійшли у забуття сповнені надії 20-ті роки у зв'язку з індустріалізацією і поверненням до традиційних аспектів політики російського централізму, хрущовська відлига вселяла надії на краще життя.

М. Хрущов симпатизував Україні, демонстративно одягав вишивану українську сорочку, не дозволяв зневажливого ставлення до українських кадрів, тягнув їх до Москви, обставляв ними важливі державні органи.

Проте саме його ставленики, на яких спирався М.С. Хрущов, перервали цей прогресивний шлях розвитку, активно сприяючи усуненню М.С. Хрущова від влади. Ідучи у відпустку М.С. Хрущов залишив замість себе М.В. Підгорного. Другим активним учасником змови проти М.С. Хрущова був голова КДБ В.Ю. Семичастний, також з

України. Третій землячок Р.Я. Маліновський очолював міністерство оборони, яке також зайняло позицію змовників на чолі з Л.І. Брежневим. На жаль, активну участь у цій змові взяв також П.Ю. Шелест.

Сам М. Хрущов у своїх спогадах згадує, що П. Шелест був рушійною пружиною змови.

Згодом П. Шелест визнав, що його підтримка змовників була помилковою, що він був дезорієнтований, піддався енергетичному заряду більшості змовників і він був ошуканим. Сподівався, що недолугого випивошкуну і бабника Брежнєва вдасться приборкати і відвоювати для України більше прав.

“Диявольський задум більшовизму, – пише один з російських економістів А. Велєдницький, – у тому і полягав, щоб розмити національну економіку республік по одній шостій частині землі, по Імперії, тобто, по суті справи, позбавити можливості створення самостійної державності”¹⁰.

Український народ завжди боровся за своє законне природне право на використання результатів своєї праці, природних багатств, власних ресурсів.

Яскравим представником цих національних вимог можна назвати Першого секретаря ЦК КПУ П.Ю. Шелеста, який вважав, що найефективнішим засобом забезпечення успіху радянської політики на Україні є задоволення, а не придушення її економічних і культурних потреб. П. Шелест домагався, щоб Україна діставала від СРСР фонди, товари і послуги, що дорівнювалися б вартості її внеску в СРСР. При встановленні відносин з Москвою П. Шелест виходив з самостійності України в межах реальної радянської федерації. Москву драгувало трактування П. Шелестом України як автономної держави в складі СРСР.

Імперське московське керівництво допускало до керівної партійної роботи на Україні тільки тих, з кого повністю були

---

¹⁰ Іванченко Р.П. Українська державницька ідея. – К., 2005. – С. 17.

витрушені національні почуття, хто піддався повній денационалізації. Такими покидьками, відщепенцями і зрадниками свого народу зокрема були В. Щербицький, І. Лутак, І. Грушецький, В. Федорчук і їм подібні, ладні діяти за вказівкою, як хорти. Їх життєве кредо відображають слова В. Федорчука, який твердив: “Ми працюємо на Союз, ми інтернаціоналісти і ніякої України в нашій роботі немає” (с. 329). Відданим брежневським халуєм був В. Щербицький. Він ніколи не заперечував ні на одну найдурнішу пропозицію Брежнєва. Усе, що Москва вимагала з України, він їй віддавав. За Щербицького всі міністри, заступники міністрів, завідувачі відділами ЦК КПУ були з Дніпропетровська. Тепер, як відомо, це саме роблять донеччани.

Рідким винятком був П.Ю. Шелест, який обурювався, що “все за централізовано гранично, до глупоти”. Залишені П. Шелестом спогади (“Справжній суд історії ще попереду”, спогади, щоденники, документи, матеріали. – К.: Генеза, 2003. – 808 с.) говорять про те, що він уболівав за долю України і багато зробив для захисту українського народу.

Надмірна централізація стала згубною не тільки для Радянського Союзу. Вона зруйнувала не тільки новітні, а й стародавні імперії.

“Понад 15 століть тому назад армія Римської імперії втратила свою минулу ефективність. Втратила через те, що:

- її начальники підбирались на основі політичного фаворитизму, а не бойового досвіду;
- процес прийняття рішень у ній став усе більш стандартизованим і централізованим;
- стиль керівництва революціонізував від принципу “іди за мною, роби як я” до жорсткого контролю, при якому воїна, що приносив погані новини, вбивали на місці.

Така армія виявилася нездатною протистояти менш навченій військовій науці, але такій, що постійно намагається

оволодіти нею, сприйнятливим до знань, до нововведень військам варварів”¹¹.

П. Шелест – людина хрущовської відлиги, прийшов до влади після смерті Сталіна. Саме ці люди зуміли витіснити з політичної арени сталінську гвардію безпосередніх чи пасивних учасників масових репресій проти власного народу, власної інтелігенції, працівників науки і культури.

Це покоління зуміло зламати опір сталінської опозиції, зуміло підтримати Хрущова на XX з’їзді партії, зруйнувати імперію ГУЛАГу, припинити криваву вакханалію. Воно прагнуло ввести в життя країни, в її економіку нові елементи, досягти демократичних змін, урятувати селянство від зубожіння і голоду, країну – від нічного страху очікування арешту, культуру – від ждановщини.

Ось тло, на якому з’явився Шелест. П. Шелест належав до тих людей яким були близькі і зрозумілі сміливі хрущовські новації, кому довелося піти у відставку у перші роки інтенсивного будівництва застою.

У період суспільської політики і прискореного, добровільного злиття націй і народностей навіть із шкільних підручників з економічної географії зникли цифри про внесок кожної республіки, їх засекречували.

Доходило до абсурду – забороняли народні свята, танці, обряди, символіку, вірші та пісні – їх розцінювали не як любов до народу, до прадідівського коріння, традицій, а як прояви націоналізму.

Нехтуючи тим, що він Москвою поставлений над Україною наглядачем, П. Шелест сміливо і ґрунтовно критикував центральні управлінські господарські структури.

Шелестівська лінія базувалася на своєрідній подвійній лояльності – загальносоюзній і республіканській, постійному маневруванні між двома політичними дискурсами – централізаторським і антицентралізаторським. П. Шелест

---

¹¹ Хейс Р., Уайрайт С., Кларк К. Динамічне виробництво. – Нью-Йорк, 1988.

наполегливо розсилав у центральні московські інстанції листи, в яких вимагав у принципі дуже простих речей: дотримання конституційних прав України як суверенної республіки. Він послідовно відстоював економічні і культурні права України.

П. Шелест звертався до ЦК КПРС з пропозицією Україні самій займатися своїми зовнішньоторговими справами, тобто вийти з-під контролю Зовнішторгу і всіх зовнішніх відомств Москви (с. 727).

Він захищав українські кадри від терору московських чиновників, боровся з надмірними планами данини з України, добивався зменшення поставок у союзний фонд м'яса, яєць та іншої продукції.

Навіть самий факт обговорення Д. Павличка з П. Шелестом питання про те, що вихідцям з Західної України не дають ходу (с. 715), яких не допускають до керівної роботи, принижують, їм не довіряють, до них презирливо ставляться, з підозрою, з ними не рахуються імпортовані керівні кадри, які спеціально з метою їх компрометування заводять на них справи, говорить про велику небайдужість П. Шелеста до серйозних питань національної політики.

Як про це згадує В. Коротич, вихідцям з Західної України був закритий шлях на керівні посади не тільки на так званій Великій Україні.

П. Шелест активно відстоював інтереси України у вищих ешелонах КПРС. Він вступав з московськими "боярами" з ЦК КПРС і уряду в гострі сутички з присутніми йому твердістю і жорстокістю.

Він не приховував від членів ЦК КПУ своєї позиції про те, що центр (Держплан, Держпостач, Держбанк та інші союзні міністерства і відомства) не враховували наболілих потреб України, зокрема незадовільний стан основних фондів (обладнання, агрегатів) металургійної, гірничо-рудної, машинобудівельної галузей промисловості. Кошти на їхню модернізацію виділялися недостатні, мізерні.

Становище П. Шелеста було складним. Йому доводилось хитрити, лавірувати, намагачись хоч трохи розширити економічні і культурні права України.

Щодо міжнародної торгівлі України П. Шелест звернувся з цілою низкою листів до ЦК КПРС. Так в одному з них 2 серпня 1965 р. він писав, що за останні роки істотно зріс міжнародний авторитет Радянської України як суверенної держави, що є членом-засновником ООН і учасником багаточисельних міжнародних організацій. І тому Україні треба надати відповідні права у зовнішньоекономічній діяльності, взагалі у зносинах з іншими країнами. Ці листи викликали роздратування московського керівництва.

У 1965 р. на засіданні політбюро ЦК КПРС П. Шелест пішов на відкритий конфлікт з Сусловим та іншими тодішніми партійними керівниками. Причина: свавільні дії міністерства зовнішньої торгівлі СРСР, яке вирішило продати Швейцарії 450 тис. т соняшникової макухи, навіть не запитавши формально згоди українського керівництва. П. Шелест не просто протестував, а написав записку з пропозицією, щоб УРСР вийшла з-під опіки Зовнішторгу СРСР і всіх зовнішньоторгових відомств Москви.

П. Шелеста обурювало, що московські чиновники продають українське добро за копійки. Адже це найцінніший, найпоживніший корм для молочної худоби. Якщо його вводили в раціон хоча б по кілограму щодня – корова додає за місяць десятки літрів молока.

П. Шелест домагався відрахування Україні валюти від продажу її продукції за кордоном.

Ці домагання П. Шелеста різко засудив на засіданні політбюро ЦК КПРС М.А. Сулов, розцінивши їх як такі, що вторгаються в межі ленінської зовнішньої торгівлі, підривають її, роз'єднують народи. При цьому М.А. Сулов особливо наголосив на тому, що на Україні не все гаразд, бо вся Україна говорить українською мовою (с.654). До проявів націоналізму в Україні М.А. Сулов відніс

також вивіски українською мовою, а П.Н. Демичев й інші члени політбюро до проявів націоналізму віднесли не тільки те, що в Україні багато говорять українською мовою, а ще й те, що Т. Шевченка надмірно шанують.

Чому захисники єдиної і неподільної, спочатку царедворці, а потім цековці так боялися Шевченка? Не через життєписи нещасних найминок. Боялися його козацьких характерів і гайдамацьких ножів, що освячувалися перед ударом, його палких закликів до відродження Самостійної, Незалежної, Соборної української держави. Головним звинуваченням мене в націоналізмі при виключенні з партії саме в той час, коли викорінювалися в Україні результати шелестівської національної політики, було те, що на вечері, присвяченому Т.Г. Шевченку, я попросив виконати вірш Шевченка “І мертвим, і живим...”, що “викликало особливу реакцію з боку націоналістично настроєної молоді...”

Звинувачували П. Шелеста також у місництві і порушенні державної дисципліни у зв'язку з використанням зкономленого і виробленого надплан металу на ремонт металургійних заводів, на ремонтування ковшів, що лопнули, секцій батарей, які прогоріли.

Коли на цьому засіданні політбюро виступив Л.І. Брежнев з брудними звинуваченнями на адресу української мови, назвавши її суржигом російської, а також політики українізації, різко заперечив йому М.В. Підгорний, сказавши: “Ось це так! Це новина. Договорився Леоніде Іллічу! Тоді й культура українська – суржикова, штучна. Як же це так: український народ, українська мова, українська культура існують століттями і їх суржигом назвати”.

П. Шелест домагався, щоб місцева влада мала свої кошти, починаючи від району, свої фонди, або інакше це не влада, а так, тільки назва. Він боронив як міг і вмів українську культуру, мову, школу.

П. Шелест часто підкреслював, що він виступав і виступає за те, щоб дати республікам більше свободи в своїх

діях. Дати їм самостійність. Зняти пробки центру, які глушать питання і дуже заважають. Згодом П.Шелест згадував, що в раднаргоспах було своє зерно. Усі великі заводи, підприємства підпорядковувалися республікам, а не центру. Це був фундамент для переходу республік на регіональний госпрозрахунок (с. 698). Це створення раднаргоспів догматик О. Косигін кваліфікував як прояви націоналізму.

Приклад з перевихованням П. Шелеста на політбюро говорить про те, як сатрапівська московська влада боролась з українством, витрушуючи з партноменклатури українську душу. Кого не вдалося переварити в імперському казані, того знищували.

З метою слідкування за П. Шелестом і збиранням на нього матеріалів Московію в Київ був скерований В.В. Федорчук, який до цього працював керівником особливого відділу військ у НДР.

З метою збирання матеріалів зі звинуваченням П. Шелеста в націоналізмі до Львова з ЦК КПРС приїздила споряджена М.А. Сусловим, очолювана Морозовим комісія. У доповіді першого секретаря Львівського обкому партії В.С. Куцевола, в якій підводилися підсумки роботи комісії, згадувалося також моє прізвище, як націоналіста, який засланий і не роззброївся. На підставі підсумків роботи комісії ЦК КПРС прийняв постанову “Про політичну роботу серед населення Львівської області (1971. – 7 грудня), яка поруч з іншими матеріалами використовувалася для обґрунтування критики П. Шелеста за відсутність політичної пильності.

У жовтні 1972 р. В. Федорчук разом з В. Маланчуком розробив і вніс на розгляд політбюро ЦК КПРС пропозиції “щодо поліпшення роботи ідеологічних установ, подальшого посилення боротьби з проявами ворожої антирадянської націоналістичної діяльності”, що зокрема означало “чистку” наукових установ, ВНЗів, редакцій періодичних видань, видавництв (див. *Курносів Ю.О.* Інакомислення в Україні

(60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.). – К., 1994; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. – К., 1995; Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (Друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). – К., 2000.).

У час організації розправи над П. Шелестом активізувались українські яничари. До ЦК КПУ з наклепницьким листом на П. Шелеста звернулися М. Шамота, В. Бабій, А. Шевельов, в якому обгрунтували серйозні методологічні, ідейні помилки книжки П. Шелеста “Україна наша радянська”. У “Комуністі України” була надрукована наклепницька редакційна стаття. “Під маскою критики Шелеста у згаданій статті анонімні автори нападали на все, що за останні роки встиг відвоювати український народ, вони виносили акт обвинувачення не так першому секретареві ЦК КП України, як усьому народові, усім, хто за останнє десятиріччя будь-чим спричинився до рятування духовності нації перед заливом уніформованої радянщини і обрусіння, хто зберіг національну і людську гідність чи звичайну пристойність” (*Прокон Мирослав. Україна після Шелеста і самвидаву // Сучасність. – 1973. – № 7–8. – С. 179.*)

Розправа Москви над П. Шелестом жваво обговорювалася в політичних колах усього світу.

П. Шелест є єдиною постаттю з радянської номенклатури, про яку позитивно висловлювалися історики Заходу.

Серед істориків і політологів утвердилася думка, що Шелест сприяв деяким господарським реформам з метою більшої автономізації України чи “контрольованого українського автономізму”, підтримував обмежену “українізацію”. (*Pelenski Jaroslav. Shelest and His Period in Soviet Ukraine (1963–1972); A Revival of Controlled Ukrainian Autonomism // Peter J. Potichnyj (ed.). Ukraine in the Seventies. – Oakville, Ontario, 1975.*)

Ще один дослідник стверджує: “Несприйняття Шелестом повернення Москви до економічної централізації, підтримка українських культурних інтересів і начебто толерантне ставлення до українських дисидентів привели його до зростаючого конфлікту з Брежневим та його прибічниками”. (Magocsi Paul Robert. *A History of Ukraine*. – Seattle, 1996. – P. 662).

Зі звільненням Шелеста в Україні посилювався русифікаторський курс, переслідування українського руху опору, десятки, сотні і тисячі людей були репресовані, у тому числі і я.

П. Шелест був звільнений з посади першого секретаря ЦК КПУ і його місце зайняв вірний слуга Москви В.В. Щербицький. Він готовий був жертвувати економічними та іншими інтересами України, потуранням русифікації, посиленням боротьби з так званим українським буржуазним націоналізмом. Унаслідок партійних чисток з партії було виключено 37 тисяч членів, серед них і я.

Спираючись на Федорчука і Маланчука, Щербицький у 1972 р. розгорнув масивний погром опозиційної інтелігенції, що привів до арешту сотень людей, вигнання з роботи науковців, яких підозрювали в неблагонадійних поглядах.

30 лютого 1972 р. В. Щербицький виступив на засіданні політбюро ЦК КПРС з заявою, в якій говорив про недостатню боротьбу з проявами націоналізму, вихвалянні старовини, необережному висуненні кадрів, як правило, українців. Цей його виступ був фактично доносом на Україну, на її керівництво.

В.В. Щербицький погодився передавати Москві 30% результатів праці українського народу. Забравши зерно, Москва залишила тварин без кормів, а людей без хліба. Це відразу призвело до різкого зменшення поголів'я великої рогатої худоби.

Серед активістів РУХу, членів Народної Ради у Верховній Раді України часто переважали погляди колишніх

дисидентів, літераторів, письменників, які акцентували увагу на засудженні режиму, забезпеченні прав людини, демократичних перетвореннях, дотриманні законів, запровадженні української мови, духовному і національному відродженні. Ці проблеми, які вони порушували, не були проблемами щоденного життя, що хвилюють мільйони населення, робітників і колгоспників. Тому ми мали вузьку соціальну базу, що складалася винятково з інтелігенції.

Мої спроби зробити переорієнтацію наших програмних вимог на господарські питання, на запровадження республіканського госпрозрахунку, на створення власної грошово-кредитної і банківської системи, сприймалися без ентузіазму.

Подані мною ЦК КП України і Раді Міністрів УРСР пропозиції щодо розширення прав України, які ще вчора кваліфікувалися як рецидиви, прояви українського буржуазного націоналізму і за які суворо карали і знімали голови, у період горбачовської перебудови виявилися актуальними, своєчасними і навіть дуже потрібними.

Коротше, про економічну самостійність стали говорити не лише в дисидентських колах, які традиційно вважалися поборниками незалежності України, а й у службових коридорах і навіть у високих кабінетах.

Що стосується нижніх ланок, то тут продовжували свято берегти чистоту старих ідеологічних принципів. Коли я ідею українських грошей і економічної самостійності України намагався проштовхнути на Львівському обласному партактиві у велотреку, куди звели з усіх районів області понад 10 тисяч партактивістів, на якому обговорювались підсумки XIX партконференції, мене насильно зігнали з трибуни, а потім тягали по обкомах і управліннях КГБ і вправляли мізки за спробу зриву важливого ідеологічного заходу¹².

---

¹² Львовская правда. – 1988. – 8 липня.

Заступник Голови Держплану УРСР О.С. Ємельянов 20 березня 1990 р. в листі № 20–31/22 повідомив, що Держплан отримав мої пропозиції щодо республіканського госпрозрахунку, економічної самостійності і самоуправління України, які використані й знайшли своє відображення в проекті Закону УРСР про економічну самостійність УРСР, який підготовлений на альтернативній основі, і що надалі до мене звертатимуться за допомогою.

Позитивно висловився з приводу цих моїх пропозицій також Голова Ради міністрів Української РСР В.А. Масол у своїй доповіді на сесії Верховної Ради УРСР 19 травня 1990 р., наголосивши, що це питання про самостійність республіки і виробничих підрозділів “було і в пропозиціях депутата Швайки” (Перша сесія Верховної Ради Української РСР 12 скликання. Стенографічний звіт. – Т. 2. – В-во Верховної Ради України, 1992. – С. 313).

23 березня 1990 р. одержав листа № 122–/326 заступника директора Інституту економіки УРСР Н.С. Герасимчука, у якому говориться: “У відповідності з дорученням ЦК КП України спеціалістами Інституту економіки АН УРСР розглянуті Ваші концептуальні положення з питань економічної самостійності Української РСР. Направляємо висновки В. Ланового за результатами цього розгляду”. У цих висновках дана висока оцінка висунутих мною пропозицій і, зокрема, ідея національних грошей.

Інтерес до цієї тематики виявили й редакції газет, які опублікували цілу низку моїх матеріалів. Так, газета “Львовская правда” 7 квітня 1990 р. опублікувала мою статтю “Яким бути економічному суверенітету України?”, а “Вільна Україна” – дві статті: а) Економічний суверенітет України (8 червня 1990 р.); б) Шляхи справжнього госпрозрахунку (4 листопада 1990 р.). Це були найсміливіші публікації того часу з явними натяками на незалежність України і створення власної грошової системи.

На республіканському госпрозрахунку було акцентовано значну увагу в перших програмних документах Народного Руху України, що так і називався – НРУ за перебудову. Одночасно йшлося про запровадження національних грошей, що було неможливим без перетворення України в самостійну державу.

Я першим висунув ідею запровадження національних грошей – гривні і відриву грошово-кредитної, фінансової і банківської системи України від загальносоюзного казана.

Щодо назви національної грошової одиниці, то тут не було єдності в поглядах. Висловлювалися найрізноманітніші пропозиції. Найбільше прибічників у середовищі старої партноменклатури мала стара радянська назва “карбованець”. Голова Комісії з питань культури Л. Танюк запропонував українські гроші називати “українським доларом”. Цієї ж точки зору дотримувався Президент Конгресу вільних українців п. Шимко, посилаючись на погане звучання назви “гривня” англійською мовою¹³.

Висловлювалися також пропозиції при створенні української грошової системи використати проекти грошей Закарпатської України, досвід ОУН і УПА з випуску бофонів, які були запроваджені для створення бойового фонду УПА (звідси й походить сама назва – бофони). Назву “гривня” я запропонував для того, щоб встановити спадкоємність української грошової системи з грошовою системою Центральної Ради й Київської Русі, істинними спадкоємцями якої є лише ми, українці.

Коли народний депутат України П. Осадчук називав мене батьком гривні, він виражав не лише свою точку зору¹⁴.

Цей знаний і шанований поет і політик писав:

“Дорогому М.А. Швайці:

---

¹³ Курган С. Історія запровадження українських грошей // Факты, 2000. – 2 вересня. – С. 5; Горобець А. Карбованець, гривня, український долар? // Правда України, 1991. – 21 вересня.

¹⁴ Жайвір. Літературно-мистецький альманах. – Бережани, 2002. – № 2 (78), квітень.

Для мене не нагайка
Оце зібрання дивне,
Коли всі знають: Швайка
То рідний батько гривні”.

Будучи обраним народними депутатами Верховної Ради України І скликання, працюючи заступником Голови постійної комісії з питань економічної реформи і управління народним господарством, я відразу взявся за реалізацію програми створення національної грошової системи. Для обговорення питання про конкретні шляхи запровадження національної валюти в січні 1991 р. я скликав спеціальне засідання Комісії з питань економічної реформи і управління народним господарством (голова комісії в той час хворів) за участю керівників Української республіканської контори Держбанку СРСР, Укрбанку Агробанку СРСР, Укрбанку Житлобанку СРСР, Міністерства фінансів і Ради Міністрів республіки, які одноставно висловилися проти запровадження національної валюти.

Комісія прийняла рішення: рекомендувати Раді Міністрів протягом місяця створити урядову комісію з вирішення всіх необхідних питань щодо запровадження в республіці власної валюти¹⁵. Це наше рішення Радою Міністрів УРСР було проігнороване і комісії з питань запровадження національних грошей так і ніколи не було створено, оскільки цей уряд не тільки сам не збирався запроваджувати національних грошей, а й заважав нам, народним депутатам, членам Народної Ради займатися цією справою. Урядовці, особливо В.П. Фокін, на засіданнях Президії Верховної Ради України, а також на сесійних засіданнях домагалися мого невтручання в розв'язання практичних питань, пов'язаних із створенням української грошової системи на тій підставі, що завданням Верховної Ради є лише прийняття законів, а уряд займається

---

¹⁵ Даси Л. Коли ж будуть українські гроші? Суб'єктивні нотатки із засідання Комісії Верховної Ради України з питань економічної реформи і управління народним господарством // Радянська Україна. – 1991. – 1 лютого.

їх практичним втіленням. Те, що уряд не мав серйозного наміру займатися створенням власної грошової системи, видно з того, що в його штаті, як і в штаті НБУ, не було жодного працівника, на якого були б покладені ці завдання.

Я взяв на себе весь тягар організаційної роботи стосовно запровадження гривні. Того часу в Нацбанку і Кабінеті Міністрів не було не тільки окремих підрозділів, а й жодного працівника, який займався б питаннями виготовлення грошових знаків, карбуванням монет і створенням національної грошової системи. Знайшов художників, які виготовили взірці банкнот. Працював паралельно з декількома групами художників. У мене ще досі зберігаються прекрасні взірці українських грошей, виготовлені львівськими митцями, зокрема Мироном Яцівим. Перевага була віддана Б.М. Максимову, який виявився активним керівником групи і блискучим організатором, а також В.І. Лопаті лише тому, що вони жителі Києва і з ними було легше контактувати. Насправді я один визначив, чиї портрети повинні бути зображені на грошах, самочинно розпорядився помістити на них тризуба, хоч Верховна Рада тоді ще не затвердила його національним гербом. Зв'язався із закордонними фірмами, які виявили бажання виконати замовлення України на друкування банкнот і карбування монет. Ознайомився з можливостями цих фірм у Канаді, Швейцарії, Німеччині, Англії. Оскільки в бюджеті держави не було валюти для оплати замовлення, я домовився з керівником Чорноморського пароплавства Пилипенком Віктором Васильовичем про отримання позики. Тоді то була одна з найбільших світових морських компаній, що оперувала десятками мільярдів доларів. У "Бласко" пароплавство ще не було перетворене.

Коли я разом з художниками 11 травня 1991 р. зайшов до кабінету Л.М. Кравчука і ознайомив його з взірцями грошових знаків, він був здивований. Адже рішення з цього

приводу жодних не приймалось¹⁶. Л.М. Кравчук витягнув з сейфу папку зі справою М.С. Грушевського, яку йому передала служба безпеки України, і сказав, що в нього немає жодних заперечень щодо портрета першого Президента України М.С. Грушевського на взірцях українських грошей.

За українські гроші, які є національним символом, гарантом єдності, спільності економічного простору, стабільності, національної економічної ідентичності, предметом гордості і поваги, засобом національної консолідації, точилася тривала і жорстока боротьба. Активно діяли різного роду сили, які заважали запровадженню гривні і створенню національної грошової системи. В.П. Фокін, наприклад, спершу нав'язав Україні замість національних грошей відривні купони, а пізніше – купоно-карбованці, які випускалися в п'яти країнах, на перших порах навіть не мали номерних знаків і не було забезпечено належного контролю за їх кількістю. Лише з отриманням незалежності Україна долучилась до світових процесів друкування банкнот і поштових марок, а також карбування монет, що у складі СРСР було неможливим і недопустимим.

Що стосується організаційних заходів, пов'язаних із карбуванням монет, то вони блокувались урядом (В.П. Фокіним, В.І. Антоновим) з тих міркувань, що в Україні є багато незавантажених підприємств ВПК, які здатні виготовити потрібну кількість монет. Коли ми стали домагатися від уряду доведення завдань щодо карбування монет до конкретних підприємств, то з'ясувалося, що вони не володіють потрібними для цього технічними засобами.

Мені довелося побувати на багатьох підприємствах ВПК й ознайомитися з їхніми технічними можливостями. Уряд республіки слабо орієнтувався в технічних можливостях цих підприємств, оскільки вони належали до всесоюзних і

---

¹⁶ Факты. – 2000. – 2 сентября. – С. 5.

українській владі не підпорядковувались (таких було 90% підприємств).

Найбільш придатним для карбування монет виявився Луганський верстатобудівельний завод, на якому зупинився мій вибір. У виданій музеєм історії і культури м. Луганська праці А.С. Люльки¹⁷ наводиться підписаний мною, заступником Голови Комісії з питань економічної реформи і управління народним господарством Верховної Ради України, адресований генеральному директору Луганського виробничого об'єднання “Верстатобудівельний завод” Є.І. Новохатку лист № 06-3 / 14-971 від 1 жовтня 1991 р., у якому говориться: “Просимо доручити своїм спеціалістам терміново опрацювати питання, пов'язані з випуском металевих монет.

Пропозиції щодо розміщення зазначеного виробництва необхідно надіслати до 15 жовтня ц. р.

Звертаємо Вашу увагу на особливу вагу цього питання”.

Цей мій лист від 1 жовтня 1991 р. працівники музею історії і культури м. Луганська та історик першого в Україні монетного двору і верстатобудівного заводу А.С. Люлько вважають початком зародження карбування монет в Україні¹⁸. Директор згаданого музею О.В. Приколота 18.10.2004 р. прислала мені листа, у якому говориться: “Саме Ви були біля джерел цих подій, а тому маєте що сказати нащадкам. Просимо надіслати до музею свої спомини і документи про створення українських грошей – банкнот та розмінної монети”.

Більш детально і більш повно висвітлюється питання пов'язані з карбуванням монет в Україні в іншій, новій книжці А.С. Люльки «Луганський верстатобудівний завод – перший монетний двір України». Дослідження і матеріали з історії м. Луганська. Випуск III. – Луганськ: Янтар, 2005 р.

---

¹⁷ Люлько А.С. Луганський станкостроительный завод – первый монетный двор Украины. – Часть 1. Первые шаги. – Луганск. – Шлях, 2000. – С. 29.

¹⁸ Там само. – С. 19.

У книжці висловлюється мені подяка автора і наукових колективів музею історії і культури м. Луганська і Державного архіву Луганської області за консультації в створенні книжки (с. 2).

Директор згаданого архіву М.М. Старовойтов і директор згаданого музею О.В. Приколота пишуть: “Батькові сучасної грошової системи України шановному М.А. Швайці...”

Це підприємство я обрав не випадково. Мені стало відомо, що Луганський патронний завод (так тоді називалося це підприємство) 18 червня 1918 р. звертався до Міністра фінансів Української держави А. Ржепецького і керівника Державного банку України з пропозицією організувати карбування монет. У листі заводу говорилося: “Луганський патронний завод має велику кількість верстатів штампувального типу і на заводі є великий запас стрічкової латуні, яка використовувалася для виробництва патронних гільз... На заводі є гравери по сталі, здатні виготовити за кресленнями відповідні штампи”.

На 38 сторінці книжки вміщена фотографія, на якій я зображений разом з Б. Мацьківим на фоні центру матеріалознавства Канадського монетного двору імені того ж Б. Мацьківа, куди я їздив знайомитися з канадським досвідом карбування монет.

На 43 сторінці книжки говориться про поїздку до Швейцарії мене і Голови Нацбанку України В.П. Матвієнка за вивченням досвіду друкування банкнот.

Знайомився також з технологією карбування монет в Англії на королівському монетному дворі в Бірмінгемі, а також у Канаді. У Калгарі (Альберта) мене вразив Центр карбування монет імені Мацьківа (Maskiw materials centre), українця за походженням. Серце боліло, що Україна свої сили розпорошує чужими світами, а в Україні нікому займатися створенням важливих елементів побудови незалежної держави.

Ще за В. Щербицького під псевдонімом М. Андріїв (від Михайла Андрійовича), я опублікував першу в Україні працю про українські гроші в неконтрольованій партією газеті¹⁹. З доповіддю про необхідність запровадження українських грошей, створення власної кредитної і банківської системи виступав на першій установчій, насправді ще підпільній, Львівській крайовій конференції РУХу 7 травня 1989 р.²⁰

Я організував групу науковців, які були об'єднані в науковому семінарі при Львівській Крайовій Раді НРУ. Протягом п'яти місяців 1989 р. ми в деталях опрацювали не лише програму запровадження національних грошей, а й державного будівництва в цілому. На останньому етапі до нас долучився І.Р. Юхновський, який безуспішно намагався дати вартісну оцінку землі та іншим природним ресурсам. Опрацьовані на семінарі 45 невідкладних заходів (принципів) державного будівництва повністю реалізувала "Народна Рада" у Верховній Раді.

У платформі Львівської обласної організації Народного Руху України за перебудову до виборів народних депутатів Української РСР говориться:

- забезпечити перехід України на господарський розрахунок та перебудувати економічні взаємини України з іншими суверенними державами на договірних засадах;
- ...запровадити республіканські валютні знаки та відкрити Державний банк України;
- перевести всі підрозділи народного господарства й адміністративно-територіальні одиниці на повний господарський розрахунок;
- орієнтувати розвиток економіки на децентралізацію і деконцентрацію з урахуванням конкретних умов²¹.

¹⁹ Поступ. – 1989. – № 5.

²⁰ Камінський А. На перехідному етапі "гласність", "перебудова" і "демократія" на Україні. – Мюнхен: Український Вільний університет. – Серія: Монографії. – Ч. 51. – С. 220).

²¹ Гринів Олег. Плебісцит на Майдані Незалежності. Непретензійні нотатки. – Львів: Тріада плюс, 2006. – С. 395–396.

Свій багатолітній теоретичний доробок досить повно реалізував у складі Оргкомітету з підготовки Установчого з'їзду РУХу і при розробці його програмних документів²². Входив також до оргкомітету з підведення підсумків діяльності РУХу і підготовки Урочистих зборів з нагоди 10-ї річниці заснування Народного Руху України (Народна газета. – 1999. – 4 вересня).

Чітку позицію щодо запровадження національних грошей і переходу до ринкової економіки я виклав на Всеукраїнському установчому з'їзді РУХу 8 вересня 1989 р.²³, на якому я виступав з доповіддю після Олеса Гончара.

Великою новиною для делегатів з'їзду були такі мої слова, яких вони досі не чули і які не вписувалися в радянські штампи “Єдиного і неподільного Союзу”: “...Суверенітет неможливий без створення власної фінансової, грошової, кредитної системи, власної банківської системи. (Оплески).

Що потрібно нам у першу чергу для цього зробити? Треба випускати власні гроші – створити грошову систему. (Оплески). Друге, треба створити власну кредитну систему. Доти, поки Держбанк Союзу РСР розподілятиме, а не мобілізуватиме, розподілятиме, підкреслюю, ресурси без взаємозв'язку з тим, наскільки ці ресурси паявні, ми ніколи не збалансуємо економіки. Досі в нас, у республіці, ніхто не веде обліку таких кредитних ресурсів.

Банківські установи мають властивість не лише створювати гроші, а й капітали. Сума наших втрат від того, що ми не маємо такої власної банківської системи, перевищує десятки мільярдів карбованців. Отже, я хотів би, щоб ми в програмі РУХу відобразили особливий пункт про те, щоб управління позичковим фондом і справою створення і ресурсів кредитних, і капіталу перебували в повній

²² Віталій Дончик. Спільний знаменник – тринадцять. – К.: Ліга-Інформ, 2004. – С. 82.

²³ Сучасність за грудень 1989 р. – Ч. 12 (344). – Мюнхен; Літературна Україна на 26 жовтня 1989 р.; Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебування. – К., 2000. – С. 217.

компетенції народу України, щоб створений був Український банк. (Опшески)...”²⁴

Ідея національних грошей, яка вийшла з Народного Руху, сприяла виробленню почуття національної солідарності і територіальної єдності, відродженню національної самосвідомості і мала антицентралістське спрямування.

Підняті в моїй доповіді питання я, як член редакційної колегії з’їзду, переніс у рішення з’їзду, у яких, зокрема, говориться: “Єдиною альтернативою бюрократичній сваволі центру є переведення України на господарський розрахунок, змістом якого є надання українському народу законного права самому привласнювати результати своєї праці, бути господарем на своїй землі.

Для досягнення цієї мети треба звільнити республіку від диктату центру, панування і володарювання в ній союзних органів, численних міністерств і відомств, зняти з її економіки всі пута, якими сковується ініціатива трудових колективів і окремих працівників, а також районів, областей і регіонів, підривається їх зацікавленість трудитись продуктивніше, результативніше, ефективніше, раціонально використовувати ресурси.

Повинна істотно розширюватися сфера госпрозрахункового господарювання, охоплення ним ділянок, що тепер зовсім випали з поля зору (регулювання банківської ліквідності, торгівля грішми, комерційний кредит тощо), випуск власних грошей, організація незалежної від центру грошової системи, повне привласнення республікою свого прибутку, а також регулювання торгівлі грішми, обміну власної валюти на гроші інших республік, тобто встановлення контролю за тими ділянками фінансової діяльності, від яких залежить здоров'я економіки, передача в компетенцію республіки права на мобілізацію всіх кредитних ресурсів,

---

²⁴ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого // Матеріали Установчого з’їзду Народного руху України за перебудову. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 2000. – С. 30–31.

забезпечення їх ефективного використання і управління позичковим фондом, який є надбанням народу України і лише йому повинен належати²⁵.

Навіть в офіційній партійній пресі, у головній тогочасній партійній газеті, що була органом ЦК КП України, Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР і друкувалася величезним тиражем (понад півмільйонним), у газеті першої категорії, у “Радянській Україні” за 28 червня 1990 р. вдалось опублікувати статтю про українські гроші²⁶. Поряд з моєю статтею в номері опубліковані рядки з листів читачів, у яких, зокрема, говориться: “Економічний суверенітет України без власної грошової одиниці неможливий” (М. Петренко), “...Треба, щоб Україна мала свою професійну армію і свої гроші...” (В. Погорелова). Таким чином, не без допомоги партійної преси ідея національних грошей, а заодно ідея незалежності України, понеслась по всіх просторах України... У численних відгуках на цю статтю, опублікування якої в партійній пресі стало сенсацією, читачі висловлювали свої великі надії на майбутнє незалежної України...

Згодом з'явилася ціла низка моїх публікацій присвячених грошам. Назвемо деякі з них:

Українські гроші: міфи чи реальність. – Шлях перемоги, 1991, 15 вересня.

Програма кандидата на посаду Голови Верховної Ради України. – Радянська Україна, 1990, 22 липня.

Гроші, яких нема. – Голос України, 1991, 28 червня.

Українські гроші: міфи і реальність, або про батіг, віжки і чужий пряник. – Літературна Україна, 1991, 8 серпня.

Дядьку Іване, як я можу управляти, якщо віжки (гроші) у ваших руках? – Вечірній Київ, 1991, 28 червня.

Про українські гроші. – Радянська Україна, 1990, 28 червня.

Чи будуть українські гроші? – Дзвін, 1991. – № 6.

²⁵ Там само. – С. 217–218.

²⁶ Радянська Україна. – 28 червня. – 1990.

Розчищаючи дорогу Москві? Дещо про інфляцію, зuboжіння народних мас, українські гроші та старі імперські витівки. – Пробудження, 1992.

Порятунок – національні гроші. – Молодь України, 1991, 27 червня.

Чого варті гривні? – Західна Україна, 1991, № 14, грудень.

Власна валюта: дочекаємося нарешті. – Голос України, 1991, 25 вересня.

Українські гроші. – Вечірній Київ, 1991, 17 вересня.

Купон замість гривень. – Молодь України, 1991, 25 вересня.

Як гривні в Канаді “друкували”. – Правда України, 1992, 15 лютого.

Україна поки що без гривні. – Правда України, 1992, 18 червня.

Чи плакали наші гроші? – Київська правда, 1991, 21 грудня.

Про “французькі” купони і “канадські” гривні. – Вечірній Київ, 1991, 23 вересня.

Гей дана, дана як нам відірватись від того Івана? (Тобто від московської грошової системи) – За вільну Україну, 1992, 1 грудня.

Гривні української ще рік бачити не будемо. – Вечірній Київ, 1992, 28 вересня.

На гривні – Тарас, Володимир, Леся... – Київська правда, 1991, 19 вересня.

Гривня проситься на світ, але хтось вперто гальмує її друкування. – За вільну Україну, 1992, 29 лютого.

Чого варті гривні. – Західна Україна, 1991, № 14.

Чи не “плакали” наші гроші. – Київська правда, 1991, 21 грудня.

Прощавай рубель. – Шлях перемоги, 1991, 27 жовтня.

А ви шукаєте гроші? – Закон і бізнес, 1992, № 39 (46).

У магазин з українською валютою. – Літературна Україна, 1991, 12 вересня.

Українські гроші – наш захист, порятунок і запорука успішного господарювання. – Високий замок, 1991, 1 жовтня.

Відрублений карбованець. – Комсомольское знамя, 1991, 7 червня.

Нас врятують наші гроші. – Голос України, 1992, 1 вересня.

На той час то були єдині найповніші публікації на цю тему. Ці мої статті розмножували й широко використовували демократичні сили в пропагандистській діяльності, особливо напередодні референдуму 1 грудня 1991 р.

На ці статті надійшли десятки відгуків. Так, п. Азошкіна з Києва (Полярна, 7, кв. 10 “д”) писала: “Газета з Вашою статтею зачитана до дірок, переходила з рук у руки і зробила дуже багато для того, щоб українці, які забули свою віру, врешті-решт прокинулись та стали захищати свою націю та Батьківщину”²⁷.

Історик РУХу В. Ковтун відзначає, що “в галузі економіки вже тоді професор М.А. Швайка пішов далі невиразного гасла “економічної самостійності в складі СРСР”, а за ключові визначив завдання створення в Україні власної фінансово-кредитної системи, Українського національного банку, власної грошової одиниці, що на той час сприймалося як сенсація”²⁸.

Дещо по-іншому, ніж В. Ковтун, висвітлює це питання доктор філософських наук О. Швайка (Бєєфельдський університет, ФРН), яка, заглибившись у мою більш ранню й насамперед епістолярну творчість, вивчивши адресовані мною вищому партійному керівництву (Л.І. Брежнєву, М.С. Горбачову, В.В. Щербиському та ін.) численні, величезні за обсягом доповідні записки з рекомендаціями

²⁷ Див.: “Народне слово”, “Селянин” за 19 березня 1994 р.

²⁸ Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К.: Факт, 1999. – С. 128–129.

реформування економіки²⁹, дійшла висновку, що ця пропозиція автора формулювалася значно раніше в згадуваних доповідних записках та в працях, які на свою відповідальність видавав М.І. Долішній, який всупереч забороні парторганів на працевлаштування М.А. Швайки в наукових установах, прийняв його на роботу до Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР, надав можливість піднятися з колін... На думку О. Швайки, оскільки М.А. Швайка був виключений з партії, протягом 3 років був безробітним і позбавленим можливості публікувати праці, він вдався до хитрощів і цю свою ідею опублікував у препринті наукової доповіді Інституту економіки АН УРСР, де він досить відверто ставив питання про необхідність запровадження українських національних грошей³⁰. У доповіді було акцентовано, що не всі гроші повинні створювати в Москві, у стінах Держбанку СРСР, це слід робити на місцях, що значно підвищить ефективність функціонування грошової системи (с. 40). Цей препринт мав статус передруку, репродукції, копії раніше друкованого видання, якого в дійсності не було.

Я ніколи не фетишизував грошей і визнавав право на існування їх різних форм. Гроші внутрішньогосподарського вжитку запровадив у трьох колгоспах Львівської області в середині 80-х років під час переведення господарств на внутрішньогосподарський розрахунок³¹.

Мої численні виступи на сесії Верховної Ради України трансливались по радію і телебаченню і доходили до мільйонів людей, переконуючи їх в самостійницьких

---

²⁹ Див. Вступ О. Швайки до праці М.А. Швайки "Яка банківська система потрібна Україні? (До концепції становлення і розвитку банківської системи України)". – Видання Верховної Ради України. – К., 1995. – С. 3–7.

³⁰ Швайка О.М. Сталінські корені економічної кризи України. – Проблеми державного будівництва в Україні. – Випуск № 6: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці Незалежності України "Проблеми державного будівництва в умовах європейського шляху розвитку" 25 квітня 2001 року. К.: Київський міжнародний університет. 2001. – С. 103.

³¹ Дзвін, 1991. – № 6. – С. 101.

позиціях. Отже, боротьба за українські гроші була боротьбою за Україну.

Будучи народним депутатом, я першим із трибуни Верховної Ради на сесіях, засіданнях комісій і підкомісій, на урядових нарадах домагався запровадження національних грошей, а також відродження комерційного кредиту, комерційних банків, вексельного обігу, торгівлі грішми, створення ефективної банківської системи, яка служила б народу, а не мафії, та інших атрибутів ринкової економіки, скасованих Сталіним за час кредитної реформи 1930–1932 рр.

З кредитної реформи 1930–1932 років, яка вважалась найбільшим завоюванням радянської економічної системи, Сталін розпочав широке формування найжорстокішої унітарної системи розподільчо-розпорядних відносин, що передбачала знищення залишків ринкової економіки. Людина була позбавлена волі, власності, права висловлення своєї думки. У Німеччині того часу Адольф Гітлер подолав економічну кризу через мілітаризацію економіки і посилення диктатури влади. Тільки президент США Рузвельт у час світової кризи 1929–1933 років знайшов найвірніший шлях відродження економіки через поглиблення її демократизації. Його “Новий курс” є класичним реформаторським взірцем для багатьох країн і донині.

З наведених у книжці³² численних моїх виступів на сесії Верховної Ради видно, якою важкою була боротьба за українські гроші. Проти створення власної української грошової системи були як прокомуністичні сили, які активно виступали проти перетворення України в самостійну державу, надіючись на збереження СРСР, так і новонароджувані “нові українці”, мафіозі і корупціонери, які були зацікавлені в роздмухуванні інфляції, яка дозволяла їм збагачуватись. Узяв кредит, купив товари, потримав пару місяців, продав

---

³² Швайка М.А. З історії українських грошей. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006.

утридорого, частину грошей витратив на повернення кредиту, а решту – привласнив.

Уперше на сесії Верховної Ради України проблема запровадження національних грошей була піднята в моєму виступі 11 червня 1990 р. Тоді я сказав: “Є цілий ряд важливих сфер економічних відносин, відібраних у нас центром, на які влада республіки не поширюється. Це в першу чергу банківська справа, управління кредитними ресурсами, грошовим обігом. Від цього ми маємо величезні втрати. Центр без нашої згоди користується нашими ресурсами. Через це ми не є господарями кредитних ресурсів, несемо величезні збитки. Через привласнення Центром наших кредитних ресурсів на суму майже 50 млрд. крб. і використання їх безплатно без нашої згоди і дозволу ми втрачаємо мільярди карбованців, не можемо збалансувати вартісної і натуральної сторін відтворення. Підтверджу ці свої положення цифрами. На початку року залишки вкладів населення в ощадбанках становили 74 млрд. крб., кошти господарств на рахунках в банку – 19,5 млрд. крб. (на розрахункових рахунках 15,8 млрд. крб., кошти на рахунках по капітальних вкладеннях – 0,757 млрд.), кошти бюджету (залишки) – 1,8 млрд. (у т. ч. республіканських – 0,602 млрд., місцевих – 1,273 млрд.), кошти профспілкових, партійних, інших громадських організацій, органів держстраху – 2,4 млрд. крб., прибуток банків – 1,2 млрд., фонди банків – 0,362 млрд., інші джерела – 0,370 млрд. Разом, 99,9 млрд. крб. З цих величезних сум Центром дозволено нам використовувати на потреби республіки лише 59 млрд. крб. Розпис цієї суми виглядає так: заборгованість по короткотермінових позиках – 35,8 млрд. крб.; заборгованість по довготермінових позиках – 13,8 млрд. крб.; розрахунки на різницю в цінах на сільськогосподарську продукцію – 8,3 млрд. крб., інші активи – 1,5 млрд. Разом – 58,4 млрд. крб. Привласнення Центром наших величезних кредитних ресурсів порушує суверенітет республіки, не дозволяє нам

створити власний грошовий ринок. За використання наших кредитних ресурсів Центр повинен платити мільярди карбованців.

Республіка зовсім не здійснює контролю за діяльністю так званого українського республіканського банку Держбанку СРСР. Голови цього банку не затверджуємо, жодного звіту від нього не отримуємо. Банківськими установами не керують також ради на місцях, як і управліннями КДБ, а тепер – і міліцією та фінансовими інспекціями. Про який вплив обласних рад на збалансованість економіки і на зміцнення самоуправління може бути мова? Економіка розвалюється, старі зв'язки, побудовані на силових, адміністративних методах, лопаються, зростають ціни, прискорюються інфляційні процеси, на яких наживається центр. Тому ми повинні захистити економіку України, наших громадян з допомогою економічних фільтрів...

Про який економічний суверенітет республіки може бути мова за умови, коли ми, відрегулювавши економіку, зіткнемося з таким явищем, коли в республіку увіллється, наприклад, 10–20 млрд. обезцінених грошей? В енергетиці є таке правило, коли система вийшла з ладу, треба її децентралізувати, спершу навести порядок по частинах. Тому я пропоную створити комісію, яка займеться такими питаннями, як створення українського, незалежного від центру банку і випуском власної національної валюти”³³.

Згодом я конкретизував порушені питання, сказавши: “Ми не хочемо, щоб хтось вирішував нашу долю, управляв нами і командував нами. Ми не хочемо працювати на когось, ми не хочемо працювати даремно, ми не хочемо, щоб результатами нашої праці, нашими багатствами, нашою долею розпоряджались інші.

---

³³ Перша сесія Верховної Ради України дванадцятого скликання // Бюлетень № 24: Видання Верховної Ради України, 1990. – С. 47–50; Перша сесія Верховної Ради Української РСР 12 скликання: Стенографічний звіт. – Т. 4. – К.: В-во Верховної Ради України, 1992. – С. 61.

Для цього нам треба проголосити лише одне магічне слово, щоб зробити нас вільними, радісними і щасливими. Це – свобода. Політична, економічна і духовна. Отже, хай живе свобода, хай живе вільна незалежна Україна! Слава її працелюбному народу, слава Україні! (Оплески)”³⁴.

Усе це сказане було дуже не до вподоби представникам партноменклатури у Верховній Раді. Зокрема, В.П. Гетьман сказав: “Що стосується пропозиції депутата М.А. Швайки, то я вже відповідав йому у своєму попередньому виступі і хотів би тільки відзначити, що банками ніхто не керує і не має права керувати в ринковій економіці. Це саморегулююча система”³⁵.

Саме таку саморегулюючу, безконтрольну, антинародну банківську систему вони створили, яка душить виробництво і висмоктує з економіки життєві соки³⁶, не дозволяє Україні піднятися з колін і стати на власні ноги.

Гостру негативну реакцію партноменклатури викликав мій виступ на сесії Верховної Ради України 1 серпня 1990 р. під час обговорення проекту Закону про економічну самостійність України. Зокрема, я сказав: “І так, ми з вами зробили ще один серйозний крок на шляху побудови вільної, суверенної України. Україна більше не буде колонією імперії (шум у залі). Я не розумію чому мої слова викликають таку жваву реакцію?.. Що проголошує Закон?

Перше, що наша земля – це наша. Наші фабрики – наші, продукти праці нашого народу будуть йому належати.

Діяльність банківсько-кредитних установ повинна базуватися на засадах госпрозрахунку, повинна бути відновлена банківська ліквідність, торгівля грішми і багато інших тонких механізмів, про які ми ще, на жаль, тут не

---

³⁴ Там само. – С. 334.

³⁵ Там само. – С. 64.

³⁶ *Швайка М.А.* Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України (лихварська банківська система – гальмо на шляху ринкових реформ, підприємництва і відродження України). – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2004.

говорили, але без відновлення яких ми не зможемо мати своєї банківсько-кредитної і грошової системи”³⁷.

Проблема запровадження національних грошей була значно конкретизована в моїй доповіді як претендента на посаду Голови Верховної Ради України 19.07.1990 р. і особливо дискусія, яка розгорнулася навколо її обговорення³⁸.

Виступаючи в сесійній залі з трибуни Верховної Ради України, я відмітив: “Важливим елементом госпрозрахункової системи господарювання повинна стати власна незалежна банківська і кредитна система, свій національний банк, функціонування цілої мережі кредитно-банківських установ у суворій відповідності з принципами госпрозрахунку, відновлення банківської ліквідності, комерційного кредиту, комерційних банків, торгівлі грішми.

Ми повинні також створити свою власну грошову систему. Йдеться тут зовсім не про амбіції, а йдеться про те, щоб захистити людину, громадянина, кожного з нас від свавілля центру. Ті шановні депутати, які так настирливо виступали проти власної національної грошової системи, на жаль, не висловили якихось серйозних аргументів. Ми не зможемо без власної грошової системи захистити нашого трудівника, робітника, селянина і ринок від того, щоб не розкрадали нашої країни” (Перша сесія Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання // Бюлетень № 71: Видання Верховної Ради УРСР, 1990. – С. 57).

На сесії Верховної Ради 04.01.92 р. від Народної Ради я виступив з альтернативною програмою переходу України до ринкової економіки, у якій ставив питання про державне регулювання економіки, застосування протекціоністської політики, ліквідацію сталінської кредитно-банківської системи, негайне запровадження національної валюти – гривні, розбудову митниці та інших атрибутів державності³⁹.

³⁷ Там само. – Т. 8. – С. 442.

³⁸ Радянська Україна. – 1990. – 22 липня.

³⁹ Див.: “Пробудження”. – 1992. – № 2; “Голос України”. – 1992. – 22 січня.

Разом з народними депутатами, працівниками Ради Міністрів України (заступниками голови), науковцями України (академіками НАН України М.Г. Чумаченком, В.М. Геєцем та ін.), а також ученими гарвардського університету (США) Віл'ямом Хоганом, Джозефом Беллом, Крісом Кеназі, Джоном Хьюком на урядовій дачі в Пущі-Водиці опрацював програму реформування економіки України і переходу до ринкової, схвалену Верховною Радою України⁴⁰, якою передбачалось запровадження гривні.

Для прискорення процесу створення в Україні грошової системи я організував у 1992 р. робочу групу в складі академіка Лукінова І.І. (директора Інституту економіки АН України), академіка Геєця В.М., проф. Мороза А.М., д.е.н. Пасховева Б.Й. та інших провідних науковців, з якою опрацював програму проведення в Україні грошової реформи. Нацбанком був оголошений конкурс і ми перемогли. Після схвалення Нацбанком програми нам була виплачена премія.

Наскільки серйозним і поважним був цей документ говорить наведений нижче зміст програми:

“Розділ I. Основні завдання і напрямки проведення грошової реформи в Україні

Розділ II. Економічна і організаційна підготовка проведення реформи

2.1. Створення економічних передумов грошової реформи.

2.2. Створення фінансових передумов реформи.

2.3. Соціальні та політичні передумови реформи.

2.4. Організаційно-технічне та правове забезпечення реформи.

2.5. Про регулювання рубльової валюти в Україні на першому етапі реформи.

2.6. Характер емісійної політики на підготовчому етапі.

2.7. Цінова політика на підготовчому етапі.

---

⁴⁰ Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки // Відомості Верховної Ради Української РСР, 1990. – № 48. – 27 листопада. – С. 884–898.

Розділ III. Механізм запровадження в обіг національної валюти (гривні)

3.1. Визначення строків випуску гривні.

3.2. Методи і порядок випуску в обіг нових грошових знаків і вилучення старих.

3.3. Насичення обігу розмінною монетою.

3.4. Про долю старих грошових знаків, вилучених з обігу у зв'язку з випуском гривні.

3.5. Порядок запровадження нової валюти в безготівковий обіг.

3.6. Встановлення курсу національної валюти.

Розділ IV. Методи регулювання обігу національної валюти

4.1. Методи емісії національної валюти. Порядок регулювання відносин Національного банку з державним бюджетом.

4.2. Посилення ролі Національного банку в грошово-кредитному регулюванні.

4.3. Процентна політика.

4.4. Посилення ролі механізму обов'язкових резервів.

4.5. Операції на відкритому ринку.

4.6. Цінова політика на стадії розвитку обігу національної валюти.

4.7. Курсова політика.

Розділ V. Запровадження конвертованості гривні

5.1. Загальні підстави забезпечення конвертованості національної валюти.

5.2. Послідовність і організація запровадження конвертованості гривні.

5.3. Загальні риси методики визначення запровадження конвертованості гривні.

5.4. Шляхи забезпечення збалансованості та платіжного балансу.

5.5. Забезпечення розрахунків по зовнішньоекономічних відносинах.

5.6. Створення фонду стабілізації валюти.

5.7. Шляхи захисту національної валюти.

Розділ VI. Позитивні і негативні наслідки грошової реформи

6.1. Основні позитивні наслідки реформи.

6.7. Основні негативні наслідки реформи”.

У деталях було розписано наведений нижче графік виконання намічених заходів.

Графік
проведення грошової реформи в Україні

№	Зміст заходу	Строк виконання
1	Запровадити купоно-карбованець у безготівковий грошовий обіг	До 1 січня 1993 р.
2	Організувати систему міжнародних розрахунків в країнах рубльової зони.	До 1 січня 1993 р.
3	Провести оцінку в гривнях всіх основних фондів, що підлягають приватизації, виходячи з курсу 3 гривні = 1 долар США.	До 1 березня 1993 р.
4	Визначити розмір приватизаційної долі в гривнях і виготовити достатню кількість ваучерів у новій валюті ^х .	До 1 липня 1993 р.
5	Надрукувати і завезти в установи банків, які будуть обслуговувати приватизацію, достатню кількість банкнот у гривнях (до 10 млрд. гривень).	До 1 липня 1993 р.
6	Організувати вільний і доступний продаж банкнот у гривнях за	Після закінчення строку продажу

^х Якщо роздача долі в приватизаційному майні буде здійснюватися в безготівковій формі, то до 1 липня 1993 р. необхідно відкрити всім громадянам приватизаційні розрахунки в установах банків.

	купоно-карбованці і ВКВ по встановленому курсу для іноземців і громадян України.	власності за ваучери
7	Організувати котировку гривні до купоно-карбованця і ВКВ.	Від початку вільного продажу гривень за ці налоги.
8	Розробити звітний платіжний баланс України за 1992 рік і звітний розрахунковий баланс станом на 1 січня 1993 р.	До 1 квітня 1993 р.
9	Розробити прогностичний платіжний баланс України на 1993 р.	До 1 липня 1993 р.
10	Ввести жорстку фінансову і кредитну політику, направлену на оздоровлення державних фінансів та отримання кредитного насичення грошима сфери обігу; заборонити продаж товарів за інвалюту на організованому ринку.	З 1 січня 1993 р.
11	Заклучити угоди з іноземними державами, банками та міжнародними фінансово-кредитними структурами про надання Україні валютних позичок для цілей стабілізації економіки і створення фонду стабілізації гривні.	Протягом 1993 р.
12	Створити державний золото-валютний запас у розмірі 1,0 млрд. дол. та фонд стабілізації гривні в розмірі 0,5 млрд. дол.	До 1 січня 1994 р.
13	Надати право фізичним та юридичним особам відкриття валютних рахунків в українських	З 1 січня 1993 р.

	банках на загально-прийнятих у світовій практиці умовах.	
14	Створити централізований цільовий фонд довгострокового кредитування структурної перебудови економіки.	До 1 квітня 1993 р.
15	Підпорядкувати всі заходи економічної політики цілям стабілізації грошового обігу і забезпечити сталість курсу купоно-карбованця до гривні, а гривні – до ВКВ.	До кінця 1993 р.
16	Запровадити гривневі банкноти в загальний обіг, обмінявши їх на купоно-карбованці по курсу, який складеться на кінець 1993 р.	Січень 1994 р.
17	Запровадити гривні в безготівковий грошовий обіг, обмінявши їх на купоно-карбованці, що знаходяться на банківських рахунках.	Січень 1994 р.
18	Відкарбувати і випустити в обіг національну розмінну монету одночасно з випуском в загальний обіг гривні.	Січень 1994 р.
19	Провести деномінацію цін, доходів, балансових оцінок тощо в пропорції, рівнозначній ринковому курсу купоно-карбованця до гривні.	Січень 1994 р.
20	Форсувати розвиток ринкової інфраструктури, в першу чергу – національної валютної біржі і фондової біржі, розбудувати інституціональну структуру та методи діяльності Національного	Протягом 1993 р.

	банку України.	
21	Запровадити часткову конвертованість гривні на ВКВ для резидентів по їх поточних операціях і розширити зовнішню конвертованість гривні.	Січень 1994 р.

Зважаючи на мої наполягання, створити в Україні кредитну грошову систему, у програмі грошової реформи було записано: “Центральний банк кредитує інші банки під забезпечення комерційними векселями. У цьому випадку емісія грошей безпосередньо пов’язується з потребами товарного обігу в грошах і тому це не приводить до надмірної емісії” (с. 31).

Трактування мною цього питання було конкретизоване на сесії Верховної Ради 25 червня 1993 р. Я пропонував включити в розрахунки між підприємствами банки, яким слід надавати можливість купувати борги, платіжні документи (векселі) (Сьома сесія Верховної Ради України дванадцятого скликання // Бюлетень № 65: Видання Верховної Ради України. – 1993. – С. 40).

Опрацьовані нами заходи щодо здійснення грошової реформи були реалізовані 1 вересня 1996 року в час запровадження гривні.

У зв’язку з перспективами входження України до Єдиного Економічного Простору (ЄЕП) виникла серйозна загроза для української гривні.

Росія вже неодноразово заявляла, що не збирається утворювати зону вільної торгівлі з Україною, якщо наша держава не погодиться на “глибший” рівень “співпраці”. Що вона має на увазі?

Російський політик, депутат Думи і мільярдер Олександр Лебедєв, який збирається будувати хмародер на Хрещатику, трохи відкрив російські плани. Він сказав, що не було і не буде вільної торгівлі між Росією і Україною без митного і

валютного союзу, себто єдиної митної території і спільної валюти (нею явно не буде українська гривня). А представники Євросоюзу вже багато разів заявляли, що в разі створення Україною такого митно-валютного об'єднання з Росією, шлях нашій державі до Європи буде закрито, бо такий рівень інтеграції з Москвою є несумісним з європейською інтеграцією.

Від самого початку для Росії ЄЄП був насамперед геополітичним, а вже потім економічним проектом. Його реалізація означала б цілковите керування українською економікою з Москви, а за словами прикрозвісного В. Ульянова-Леніна – “політика є концентрованим проявом економіки”, це означає, що невдовзі після встановлення над Україною московського економічного протекторату другим кроком став би протекторат політичний. За кілька років такого ЄЄПу від суверенітету нашої держави не залишилося б майже нічого, крім суто формальних ознак. Про це я говорив з трибуни Верховної Ради 19.12.1991 р., піддавши серйозній критиці поданий урядом проект економічної стабілізації, “побудований на чужій нам ідеї єдиного економічного простору, єдиної валюти, єдиної фінансово-кредитної і податкової системи, єдиної зовнішньоекономічної діяльності”⁴¹.

Деякі шовіністично налаштовані російські політики ніяк не можуть змиритися з тим, що коріння російської держави, те, з чого почалась Росія, тепер перебуває за межами Росії. Вони навіть Сталіна звинувачують у розвалі Союзу РСР. Мовляв, він мав необережність приєднати до Радянської Західну Україну, яка внесла національний дух⁴².

З вершин часу можна по-новому глянути на минулі події і зробити їх переоцінку. Ми давно повинні були завоювати незалежність та із-за втрати аристократії й перемоги анархії,

⁴¹ Верховна Рада України XII скликання 1990–1994 роки. – К.: В-во “Кий”, 1998. – С. 588.

⁴² Шлях перемоги. – 2006. – 15 березня. – С. 6.

будь-які державницькі пориви народу настільки притупилися, що навіть у Першу світову війну, коли свобода лежала на тарілочці, – ми не досягли її.

Макіавелі писав, що “народ, який довго і покірливо ніс ярмо гніту, втрачає дар Божий, патріотизм, любов і почуття власної гідності і навпаки. Замість цих понять з’являється холуйство, покірливість, слухняність. Такий народ не може скористатися плодами свободи, коли вона навіть випадково з’явилася...”

У серпні 1917 року на фронті було 27 українських дивізій, а всіх українізованих воїнів – аж 4 мільйони! Та з такою армією не тільки Україну звільнювати, а й Сибір... Усе це військо було готове боротися за Україну, але “значна частина Центральної Ради не розуміла значення організації української армії... В. Винниченко... виступав з різкими статтями проти формування української армії: “не своя армія нам, соціал-демократам і всім широким демократам потрібна, а знищення усіляких постійних армій”. За такі переконання своїх “ватажків” Україна заплатила своєю державою...” (Тут і далі цитати з праці Н. Полонської-Василенко). (У грудні 18 року Центральна Рада розформувала 4-мільйонне військо, яке присягнуло жовто-блакитним знаменам не за пільги та квартири – як нині, а за переконанням. А вже в січні 19-го, банди Муравйова під Крутами стримувала невеличка група студентів-добровольців із університету св. Володимира. Від потужного війська двомісячної давності залишилась мильна бульбашка...

На фронті більшовики успішно розколювали царську армію. Солдати, яких надихали ідеї Ілліча, кидали фронт та тікали додому. Українці добились українізації військових частин. “Влітку 1917 р. біля 300 тисяч українських солдат стихійно реорганізувалися у всеукраїнські формування, присягнувши на вірність Центральній Раді” (Субтельний О. – С. 303). А Рада що ж? Вона це проігнорувала. Українські старшини слали петиції до Києва, вимагаючи закликати щодо

повернення всіх українців з фронтів. Та Рада була проти. Адже вона всіма трьома універсалами проголосила свою вірність єдиній і неподільній Росії.

Дійшло до того, що коли лунала команда йти в атаку, із окопів піднімалися тільки українці, а збільшевізовані росіяни стріляли їм у спину та браталися з німцями.

Тільки своїм четвертим універсалом Центральна Рада нарешті перерізала прокляту пуповину, та це була вже надто запізнiла акція. Змучені кількарічною війною, українські солдати розбрелися по рідних селах і хуторах, а в подальшому виявляли бажання поповнювати лише ряди повстанців, але не регулярних військ. Знов розцвіли козаччина та гайдамаччина. Яскравий приклад такого новітнього Івана Сірка – Нестір Махно. Як і його геніальний попередник, Махно кидався з однієї крайності в іншу, витрачаючи сили далеко не на користь майбутній державі.

Подальші спроби створити українську армію, зокрема й генерала П. Скоропадського, зійшли нанівець через опір Центральної Ради. Тому й не дивно, що коли до Києва наблизилися чисельно невеликі банди Муравйова, шлях їм перекрили 300 безвусих юнаків.

Розгулу анархії сприяло зловживання демократією. Це й повторюється сьогодні. Саме через це в Україні з'явилися не Рокфеллери, які організували масове виробництво товарів і збагачення Америки, а Ахметови (див. книжку “Донецкая мафия” также элемент демократии” (Факты. – 2006. – 24 октябрия. – С. 4).

Немає сумніву, що не була б успішною національно-визвольна боротьба 1648–1654 років, якщо б не повстало військо, яке вже потім стало державою. Успіх боротьби, створеної Е. Коновальцем ОУН, яка була орденською структурою, забезпечила УПА, яка була не армією без держави, а своерідною державою – військом.

Якщо б в Україні в 1918 р. була створена 4-мільйонна армія, могла б змінитися політична карта Європи.

Більшовицький переворот без української пшениці і вугілля провалився б. Київ надав би допомогу Західній Україні і Кубані і вони злились би в єдину могутню державу. Не було б голодоморів, репресій, винищення української інтелігенції, виселення людей до Сибіру, розстрілів, катувань і принижень... Населення України могло б уже сягати 100 млн. чоловік і Україна могла б перебувати в числі найрозвиненіших країн світу, входити до складу 8 країн, які визначають світову політику.

ДО 75-РІЧЧЯ МИХАЙЛА ШВАЙКИ

Учений-економіст, політичний, громадський і державний діяч. Дисидент, активіст національного відродження; відноситься до батьків державності, творців української грошово-кредитної і банківської системи; ініціатор запровадження гривні, автор багатьох законотворчих і нормативних актів, які відродили Незалежність України, а також наукових праць, що збагатили українську науку. Належить до числа фундаторів і засновників самостійної України, борців за її побудову.

Проректор з наукової роботи Київського міжнародного університету (з 01.1996), директор Науково-дослідного інституту економічних і гуманітарних наук (з 09.2006), канд. екон. наук (1960), д.ек.н. (2001), проф. (1996), чл. ОУН (з 1949), чл. РУХу (УНП) (з 1989); ВР України, наук. консультант Ком-ту з питань ек. політики, управління нар. госп., власності та інвестицій (з 09.1994); Н. 23.11.1931 с. Августівка, Козівський р-н, Тернопільської обл.; укр. Осв. Львів. торговельно-ек. ін-т, торговельно-ек. ф-т (1949-53), економіст; Курси підготовки викладачів політекономії Мін-ва вищої освіти СРСР при Київ. ун-ті ім. Т. Шевченка (1953-54), викладач політекономії вузів; аспір. при кафедрі політ. економії, Львів, держ. ун-т ім. І.Франка (1957-59); канд. дис. "Ціноутворення в промисловості України" (1960); док. дис. "Шляхи становлення і зміцнення грошово-кредитної і банківської системи України" (2001).

Нар. деп. України 12(1) склик. з 03.1990 (1-й тур) до 04.1994, Золочівський виб. окр. №273, Львів обл. Заст. гол. Комісії з питань ек. реформи, гол. підкомісії з питань грошово-кредитної політики і банк. справи. Входив до Нар. ради, фракції НРУ. 09.1954-09.57 - ст. викладач політекономії, Львів, ін-т приклад, і декор, мистецтва. 09.1957-09.59 - аспір. кафедри політекономії, Львів, держ. ун-т. 09.1959-09.61 - н.п. відділу економіки, Ін-т суспільних наук АНУ, м. Львів. 09.1961-09.73 - декан ек. ф-ту, доц. кафедри політекономії, Львів, с.-г. ін-т. 09.1973-03.76 - безробітний. 03.1976-03.90 - с.н.п., Львів, відд. Ін-ту економіки АНУ. З 03.1990 - нар. деп. Львів, облради, член Президії і голова ек. комісії. Згідно з Постановою Верховної Ради України з 06.04.1992 – член наглядової ради НБУ. 05.1994-01.96 - ек. радник Гол. правл. НБУ. 1946 – перший арешт, 1949 – другий. Згодом це повторювалося десятикратно зі звільненням з роботи (тричі) за відстоювання нац. і культ. прав укр. народу, а також за наук.-теор. і політ. діяльність.

Входив до складу орг. ком-ту з підготовки Установчого з'їзду НРУ, з 09.1989 - чл. Великої ради Руху, заст. гол. Львів, край. ради Руху. Брав участь у створенні ДемПУ. 1990-94 - член Нац. ради ДемПУ, 12.1990-12.92 - заст. гол. ДемПУ. Чл. ДемПУ (1990-95). Член Всеукр. т-ва політ. в'язнів і репресованих. Член Асоціації народних депутатів України, голова ревіз. комісії. Акад. АЕНУ (1995). Держ. службовець І-го рангу (05.2002). Націон. премія за підготовку програми грошової реформи, відзнака Президента України орден "За заслуги" III ст. за особисті заслуги у розвитку української державності, активну законотворчу роботу та з нагоди шостої річниці незалежності України (08.1997), медаль Президента України "Захисник Вітчизни" (10.1999), медаль ВР України "10 років Незалежності України" за вагомий особистий внесок у розв. парламентаризму в Україні, активну участь у законотворчій д-сті ВРУ і в держ. будівництві (12.2001), золота медаль ім. М.І. Тугана-Барановського за значні

досягнення в галузі ек. науки (05.2002). У червні 1996 р. Президент України присвоїв М.А. Швайці звання Заслуженого діяча науки і техніки України. У 2003 р. М.А. Швайці присвоєно звання “Учасник війни”.

Атестаційна комісія МОН України на своєму засіданні 17 квітня 2003 р. присвоїла М.А. Швайці звання професора. У політичних і наукових колах його відносять до батьків державності, оскільки брав участь у підготовці й прийнятті Декларації про державний суверенітет України, Закону України “Про економічну самостійність України”, Акту незалежності України, а також називають батьком гривні, оскільки першим ставив питання про необхідність запровадження українських грошей з трибуни Верховної Ради України, на засіданнях комітетів і фракцій, в підготовлених проектах законів, першим в період національного відродження опублікував праці про необхідність запровадження українських грошей, налагодив організаційну роботу з виготовлення взірців грошей і друкування банкнот. Працівники першого в Україні Луганського монетного двору вважають також М.А. Швайку батьком українських монет¹. Співавтор першої програми реформування економіки України, схваленої Верховною Радою України (1991).

Автор близько 500 праць (проблеми ринкової економіки, фін.-кредитні інструменти та регулятори), зокрема книг: “Фінанси і кредит в СРСР”. Львівський сільськогосподарський інститут, Дубляни, 1970; “Економічні методи прискорення відтворювальних процесів”. Ін-тут економіки АН УРСР, К., 1979; “Яка банківська система потрібна Україні (до концепції становлення та розвитку банківської системи в Україні)”. Секретаріат Верховної Ради України, 1995; “Чому в Україні повсюдно бракує грошей? (Нові підходи до грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків)”. Міжн. ін-тут лінгвістики і

---

¹ *Льюлько А.С.* Луганський станкостроительный завод – первый монетный двор Украины. – Часть I: Первые шаги. – Луганск: Шлях. – С. 19, 29.

права, К., 1998; “Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності”. Парламентське в-во, 2000; “Суть та функції грошей при соціалізмі”, 1968; “Господарський розрахунок і його роль в управлінні економікою”, 1980; “Верховна Рада України XII скликання 1990-1994 роки”. К.: в-во “Київ”, 1998, (співав.); “Концепція перебудови банківської системи України”. Секретаріат Верховної Ради України, 1996; “Концепція удосконалення грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків”. Секретаріат Верховної Ради України, 1999; Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України (лихварська банківська система – гальмо на шляху ринкових реформ і відродження України). – К.: в-во Київського міжнародного університету, 2004; “Українська гривня (історія грошей через призму боротьби за незалежність України)”. – К.: в-во Київського міжнародного університету, 2004; “Гроші України: труднощі з їх запровадженням і функціонуванням”. – К.: в-во Київського міжнародного університету, 2005; “З історії українських грошей”. – К.: в-во Київського міжнародного університету, 2006; “Нариси з історії економічних поглядів”. – К.: в-во Київського міжнародного університету, 2006. Володіє польсь., нім. мовами. Захопл.: епістолярна творчість.

* * *

Будучи обраним депутатом Верховної Ради України I скликання, яка проголосила Україну незалежною країною, М.А. Швайка успішно займався законотворчою роботою на посаді заступника голови постійної комісії Верховної Ради України з питань економічної реформи, голови підкомісії з питань грошово-кредитної політики і банківської справи.

М.А. Швайка видатний учений-економіст, знаний не тільки в наукових колах, а й в урядових, а також серед широкої громадськості.

Він вніс вагомий внесок в економічну науку, в обґрунтування складних питань теорії грошей, в практичне вирішення конкретних завдань боротьби за незалежність України, у створення підвалин державності, зокрема в організацію національної грошово-кредитної і банківської системи України.

М.А. Швайка, який знаний в Україні не лише як провідний науковець, а й авторитетний державний діяч, що закладав підвалини незалежності України, сформулював новий науковий напрямок, яким збагатив українську науку, є новатором, яскравою, творчою особистістю з чітко визначеною громадською позицією.

Ще в далекі застійні часи в молодому віці в умовах повсюдного панування волюнтаризму, суб'єктивізму і догматизму, коли вченим дозволялося лише жонглювати цитатами класиків марксизму-ленінізму і рішеннями КПРС, М.А. Швайка сформулював новий науковий напрямок, що базувався на досягненнях західноєвропейської і світової економічної науки, а також враховував доробок видатних українських економістів і, насамперед, академіка М.І. Тугана-Барановського, який обґрунтував кредитну теорію грошей, яка тепер панує в усьому світі. М.А. Швайка – єдиний в Україні послідовний наслідувач і продовжувач методології М.І. Тугана-Барановського, яку він значно розвинув, збагатив і пристосував до потреб побудови української незалежної держави.

Цей опрацьований М.А. Швайкою новий науковий напрямок базується на об'єктивних механізмах створення грошей і управління всіма процесами грошово-кредитних відносин. Намагання М.А. Швайки довести, що не держава, якій партноменклатура приписувала вирішальну творчу роль у створенні грошей, а об'єктивний економічний процес, що вище над нею стоїть – обмін є справжнім творцем грошей, було викликом системі, посяганням на її непорушні, священні ідеологічні принципи.

Задовго до розвалу Союзу М.А. Швайка домагався, щоб народ України був господарем на своїй землі, розпоряджався природними багатствами і результатами своєї праці. А це можна забезпечити лише за допомогою створення ефективної ринкової економіки і побудови демократичної незалежної України. Саме тому він присвятив себе боротьбі за незалежність України, підпорядкував цьому завданню свою громадську і наукову діяльність, був активістом дисидентського руху, за що був виключений з партії, звільнений з роботи і страждав не лише від злиднів безробітного, а й жорстокого маланчуківського морального терору.

М.А. Швайка – автор Концепції республіканського госпрозрахунку, яка була надрукована в пресі і використовувалася демократичними силами в боротьбі з тоталітарною системою. Правильність цього підходу до вдосконалення суспільних відносин було підтверджено під час перебудови. Не руйнівний, а поступовий, тобто більш м'який розпад СРСР розпочався з госпрозрахунку республік, що передбачав спочатку розширення їх прав, а потім повну самостійність.

З госпрозрахунком нерозривно пов'язана економічна самостійність. Вона виявилася тим черв'яком, що підточував із середини радянську адміністративну командну систему і сприяв зародженню сепаратизму. Хоч економічна самостійність повільно підкрадалася до радянської адміністративної системи, але вона рішуче руйнувала її підвалини.

Учені Інституту соціології Національної академії наук України Е. Головаха і Н. Паніна справедливо відзначили: “Особливу роль в ліквідації СРСР відіграла Україна, власна еліта якої в останні два роки перебудови встигла відчутти переваги незалежності від диктату Москви, а населення вірило у виняткову економічну міць країни, якій не дають реалізуватися в повній мірі тільки союзні пута... Саме

Україна відіграла вирішальну роль в кінцевому банкрутстві ідеї оновлення Союзу...”²

Агітування рухівцями за запровадження республіканського госпрозрахунку пробуджувало у жителів України бажання бути повноправним господарем на власній землі, розпоряджатися її багатствами і результатами праці.

Головний ідеолог комуністів Георгій Крючков корені розвалу СРСР бачить в іншому. Він пише: “Тон у здійсненні антисоціалістичного перевороту задавали агресивні, оскаженілі націонал-екстремістські сили, які створили ще до серпневого “путчу” 1991 р. в “українському П’ємонті” – Львівській та інших західних областях плацдарм для знищення Радянської влади. Вони буквально паралізували волю депутатів Верховної Ради УРСР, серед яких більшість становили володарі партійних квитків члена КПРС”³.

Роль “західняків” у боротьбі за незалежність України дійсно була не другорядною. Цей регіон не тільки був центром збройної боротьби, а й дисидентського руху. “Західна Україна перетворилася на ключовий центр опору комуністичному режиму”⁴.

Рухівці, об’єднані в Народній Раді, дійсно не зівали. Їх у Верховній Раді України була абсолютна меншість, але своїми активними діями вони паралізували діяльність комуністів, об’єднаних у групі 239 на чолі з О.О. Морозом.

Не тільки на М.А. Швайку справляв вирішальний вплив Львів, у якому він жив, працював, боровся, формувався як особистість, а й на Львові є відбиток його активної діяльності.

Проф. М.А. Швайка у своїх працях обґрунтував необхідність підпорядкування економічного розвитку України інтересам українського народу, потребу розгортання боротьби за самостійність України. Брав активну участь у

² Социология: теория, методы, маркетинг. – К.: Издание Института социологии НАН Украины, 2006. – № 3. – С. 36.

³ Георгий Крючков. Украинское общество: бремя проблем. – К.: Сріони, 2007. – С. 52–53.

⁴ Политическое руководство Украины 1938–1989 гг. – М.: РОССПЭН, 2006. – С. 21.

львівських мітингах, був одним з організаторів Народного Руху України, виступав з доповіддю на першій в Україні Львівській крайовій конференції НРУ, був обраний заступником голови крайової ради НРУ, входив до складу організаційного Комітету з підготовки Установчого з'їзду НРУ, брав участь у підготовці програмних документів, що стали загальнонаціональною програмою побудови української держави, виступав на з'їзді з доповіддю.

М.А. Швайка насмілився поставити під сумнів і піддати ґрунтовній науковій критиці не тільки економічну політику, а й усю більшовицьку економічну теорію, пронизану мертвим догматизмом і маразмом. У той час, як у ХХ столітті в усьому світі була створена вільна, ефективна, гнучка, саморегульована ринкова економіка, СРСР продовжував визискувати народ за допомогою рабовласницьких і кріпацьких методів господарювання.

М.А. Швайка намагався реалізувати свої наукові розробки в умовах старої адміністративної системи, але це виявилось марною справою.

Для реформування радянської системи М.А. Швайка звертався до ЦК КПРС з цілою низкою доповідних записок. На одну з них Голова правління Держбанку СРСР В.В. Деменцев 13.03.1986 р. дав таку відповідь: “За дорученням економічного відділу ЦК КПРС правління Держбанку СРСР розглянуло Вашого листа, адресованого генеральному секретарю ЦК КПРС М.С. Горбачову, але відкидає Ваші пропозиції з ідеологічних міркувань...”

До цього “розгляду” були залучені провідні наукові інститути і науковці. Але всі вони виявилися безсилими справитися з доводами і логікою М.А. Швайки.

Розглядаючи адресовану ЦК КПРС доповідну записку М.А. Швайки з теоретичних питань, догматик М.С. Атлас інформувала ЦК КПРС: “На думку М.А. Швайки, який охаює наукову діяльність радянських економістів, радянські економісти не зробили нічого значного в політекономії

соціалізму. Він відкидає з рахунку те, що теоретична модель соціалізму сформульована в Програмі КПРС, у рішеннях з'їздів партії. І, звичайно, не можна заперечувати, що великий колектив наших політекономів вніс істотний вклад у розвиток політекономії соціалізму. Ці досягнення визнані комуністичними партіями соціалістичних і капіталістичних країн. Охаювання плідотворної праці радянських економістів на руку лише буржуазним економістам”.

Підвалини радянської адміністративної системи господарювання були закладені в сталінській кредитній реформі 1930–1932 рр., яка ознаменувала не тільки перехід до неринкових механізмів регулювання кредитних відносин, а й до повного згортання ринкових відносин. Ґрунтовна наукова критика М.А. Швайкою кредитної реформи 1930–1932 рр. була одночасно критикою адміністративної системи господарювання і економічної політики партії.

За свою новаторську наукову діяльність М.А. Швайка зазнав багаточисельних гонінь, знущань і переслідувань, якими безпосередньо керував відомий україножер В. Маланчук. З підписаного начальником відділу нагляду за розглядом судами кримінальних справ Львівського обласного суду старшим радником юстиції Б. Буровим листа № 4-911-71 від 26. 09. 1973 р. видно з якою настирливістю трудилися Маланчуки над тим, щоб помістити М.А. Швайку до психушки, звинуватити в хворобі реформаторства і ревізії економічної політики партії.

Нові підходи М.А. Швайки до теоретичних і політичних питань, які кваліфікувалися як ідеологічні вивихи, стали причиною заборони йому видавати праці і працювати у ВНЗах.

Будучи загальноновизнаним батьком гривні, М.А. Швайка доклав максимум зусиль до запровадження гривні і створення української грошово-кредитної і банківської системи⁵.

⁵ Див. *Швайка М.А.* Українська гривня (історія грошей через призму боротьби за незалежність України). – К.: в-во Київського міжнародного університету, 2004;

Ще за В. Щербицького під псевдонімом М. Андріїв (від Михайла Андрійовича), Швайка М.А. опублікував першу в Україні працю про українські гроші в неконтрольованій партією газеті⁶. З доповіддю про необхідність запровадження українських грошей, створення власної кредитної і банківської системи виступав на першій установчій, насправді ще підпільній, Львівській крайовій конференції РУХу 7 травня 1989 р.⁷

Також він організував групу науковців, які були об'єднані в науковому семінарі при Львівській Крайовій Раді НРУ. Протягом п'яти місяців 1989 р. рухівці в деталях опрацювали не лише програму запровадження національних грошей, а й державного будівництва в цілому⁸.

Свій багатолітній теоретичний доробок М.А. Швайка досить повно реалізував у складі Оргкомітету з підготовки Установчого з'їзду РУХу і при розробці його програмних документів⁹. Входив також до оргкомітету з числа засновників РУХу з підведення підсумків діяльності РУХу і підготовки Урочистих зборів з нагоди 10-ї річниці заснування Народного Руху України (Народна газета. – 1989. – 4 вересня).

Чітку позицію щодо запровадження національних грошей і переходу до ринкової економіки М.А. Швайка виклав на Всеукраїнському установчому з'їзді РУХу 8 вересня 1989 р.¹⁰, на якому виступав з доповіддю після Олеса Гончара.

Швайка М.А. З історії українських грошей. – К.: в-во Київського міжнародного університету, 2006.

⁶ Поступ. – 1989. – № 5.

⁷ *Каміньський А.* На перехідному етапі "гласність", "перебудова" і "демократія" на Україні. – Мюнхен: Український Вільний університет. – Серія: Монографії. – Ч. 51. – С. 220).

⁸ *Гринів Олег.* Плебісцит на Майдані Незалежності. Непретензійні нотатки. – Львів: Тріада плюс, 2006. – С. 395–396.

⁹ *Віталій Дончик.* Спільний знаменник – тринадцять. – К.: Ліга-Інформ, 2004. – С. 82.

¹⁰ Сучасність за грудень 1989 р. – Ч. 12 (344). – Мюнхен: Літературна Україна за 26 жовтня 1989 р.; Три дні вересня вісімдесят дев'ятого / Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. – К., 2000. – С. 217.

Підняті в його доповіді питання він, як член редакційної колегії з'їзду, переніс в рішення з'їзду, в яких зокрема говориться: “Єдиною альтернативою бюрократичній сваволі центру є запровадження національних грошей (гривні) і переведення України на господарський розрахунок, змістом якого є надання українському народу законного права самому привласнювати результати своєї праці, бути господарем на своїй землі”.

Його численні виступи на сесії Верховної Ради України транслиувались по радію і телебаченню і доходили до мільйонів людей, переконуючи їх в самостійницьких позиціях. Так що боротьба за українські гроші була боротьбою за Україну.

Історик Руху В. Ковтун відзначає, що “в галузі економіки вже тоді професор М. А. Швайка пішов далі невиразного гасла “економічної самостійності в складі СРСР”, а за ключові визначив завдання створення в Україні власної фінансово-кредитної системи, Українського національного банку, власної грошової одиниці, що на той час сприймалося як сенсація”¹¹.

Після завершення депутатських повноважень М.А. Швайка активно працював науковим консультантом Верховної Ради II, III, IV і V скликань.

Бере участь у підготовці законодавчих актів, тісно співпрацює з комісіями і фракціями. Працюючи за дорученням Верховної Ради над удосконаленням банківського законодавства, підготував праці, які Секретаріат опублікував і вручив народним депутатам: “Яка банківська система потрібна Україні? (До Концепції становлення і розвитку банківської системи України)”, 1995 р.; “Концепція перебудови банківської системи України”, 1996 р.; “Концепція удосконалення грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків”, 1999 р.; “Банківська

¹¹ Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К.: Факт, 1999. – С. 128–129.

система України: шляхи реформування”, 2000 р. Те, що наукові розробки М.А. Швайки виливаються в проекти законів і нормативних актів, говорить про актуальність досліджень науковця, їх зв’язок з життям.

Підготовлені ним нормативні документи отримували позитивну оцінку державного керівництва. Так, Перший заступник Державного секретаря України О. Моцик 31.05.2005 р. писав М.А. Швайці: **“За дорученням Глави держави** в Секретаріаті Президента України розглянуто Вашого листа з пропозиціями щодо реформування банківської системи України.

Щиро дякуємо за активну громадянську позицію, турботу про майбутнє Української держави та її банківської системи...”

В університеті працює з дня його заснування: спершу професором і завідувачем кафедри міжнародних економічних відносин, а згодом – проректором з наукової роботи, заступником голови вченої ради університету, директором Науково-дослідного інституту економічних і гуманітарних наук.

Велику увагу М.А. Швайка приділяє роботі з молоддю, залученню її до наукової і громадської роботи. Він виховав цілу плеяду здібних активістів. Надавав студентам допомогу у створенні Студентського братства, з якого виникла “Пора”.

М.А. Швайка редагує два серійні видання: 1. Молодий будівничий України (вийшло 22 томи); 2. Проблеми державного будівництва в Україні (вийшло 12 томів).

Президент України, Верховна Рада, а також Київська міська державна адміністрація неодноразово відзначали велику законотворчу діяльність М.А. Швайки, його активну участь у державному будівництві, у розвитку науки й у вихованні молоді.

Голова Київської міської державної адміністрації О. Омельченко 21 грудня 1999 р. оголосив М.А. Швайці подяку за вагомий особистий внесок у створення духовних

цінностей і досягнення високої майстерності у професійній діяльності, а 19 травня 2005 р. нагородив М.А. Швайку почесною грамотою за вагомий особистий внесок у розвиток вітчизняної науки, зміцнення науково-технічного потенціалу столиці. Міністр освіти і науки України в 2004 р. нагородив М.А. Швайку почесною грамотою за багаторічну сумлінну працю, особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів, плідну науково-педагогічну діяльність. Подяку йому оголосили також Науково-методичний центр вищої освіти МОНУ і Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності та ін.

М.А. Швайка брав активну участь у підготовці і проведенні I, II, III, IV Всесвітніх форумів українців, на форумах очолював економічну секцію. Товариство “Україна–Світ” нагородило його грамотою за вагомий особистий внесок у розвиток співпраці України із закордонним українством, за з’єднання українських сил у світі.

Багатогранна, плідна і результативна, державотворча, політична і науково-педагогічна та громадська діяльність М.А. Швайки широко висвітлювалась у засобах масової інформації: 1. Верховна Рада України дванадцятого скликання 1990–1994 роки. – К.: В-во “Кий”, 1998. – С. 372–373. 2. Економіка України, 2002. – № 1. 3. Економіст, 2001. – № 11. – С. 35. 4. Шлях перемоги, 2001. – № 48 (2483), 22–28 листопада. 5. Хто є хто в Україні. – К.: “К.І.С.”, 2007. 6. Хто є хто в українських суспільних науках. – К.: “К.І.С.”, 1998. 7. Швайка Оксана. Довідка про автора. Вступ до книги М.А.Швайки “Яка банківська система потрібна Україні?” – К.: Секретаріат Верховної Ради України, 1995. 8. Голос громадянина, 1996. – № 7–1 (187–188). – С. 60–61. 9. Хачатурян Х.В. Післяслово до праці М.А. Швайки “Чому в Україні повсюдно бракує грошей”. – К., 1998. 10. Жайвір. Літературно-мистецький альманах. – Бережани. – № 2 (78), 2002. 11. Хто є хто в українській політиці. – Вип. 4. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 1998. 12. “Селянин” за 19 березня 1994 р.

13. “Народне слово” за 19 березня 1994 р.; 14. Хто є хто на Тернопільщині. Видатні земляки: Довідково-біографічне видання. – Випуск перший / Українська академія геральдики, товарного знака та логотипу. – К., 2004; 15. *Овсянников С.* Вступ до книжки М.А. Швайки “З історії українських грошей”. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006. 16. *Горобець О.* “Чи буде портрет академіка Михайла Швайки на українських грошах // P.S.+ Постскрипtum плюс, лютий 2007. – № 1.

Комісією Кабінету міністрів України з встановлення пенсій за особливі заслуги за клопотанням Верховної Ради України М.А. Швайці з 23 січня 2003 р. встановлена пенсія за особливі заслуги перед Україною.

Трудову діяльність розпочав у ранньому віці. Ветеран праці. За роботу під час війни (1944–1945 рр.) М.А. Швайці присвоєно звання “Учасник війни”. У 1948 р. працював рахівником на Козівському заготзерні. У 1950 р. був зарахований лаборантом кафедри економіки і працював секретарем приймальної комісії Львівського торгово-економічного інституту.

М.А. Швайка є провідним ученим у галузі теорії грошей і кредитно-валютних відносин, визнаним висококваліфікованим спеціалістом, знаним не лише в широких наукових колах, а й в урядових, як в Україні так і за кордоном.

М.А. Швайка брав участь у міждержавних і міжпарламентських переговорах, відстоював інтереси України на світових форумах. Виступав на наукових конференціях у Гарварді (США), Торонто (Канада), Кракові і Варшаві (Польща), Берліні (Німеччина), Ризі (Латвія), Вільнюсі (Литва), Мінську (Білорусь).

Активну участь бере в організації всеукраїнських і міжнародних конференцій, круглих столів, симпозіумів.

Життєпис Михайла Швайки в Радянському Союзі є типовим для пересічного галицького інтелігента: арешти,

ув'язнення, терор, репресії, переслідування, “перевиховання”, чинення перешкод в професійному і фаховому рості...

Професор Михайло Швайка став одним із будівничих України, брав участь у підготовці важливих політичних і законодавчих документів, у проголошенні незалежності України, займав відповідальні посади у Верховній Раді України.

Свій 75-річний ювілей доктор економічних наук, професор Михайло Швайка зустрічає сповнений творчих сил, нових задумів і як палкий прихильник ринкових реформ продовжує плідну наукову і громадську діяльність для розбудови державності України.

Щиро бажаємо ювіляру козацького здоров'я, довгих років життя, натхненної і результативної праці, великого особистого щастя, нових творчих здобутків на науковій ниві і в державному будівництві.

*Овсянникова О.М.,
доктор філософських наук*

Наукове видання

Михайло Андрійович Швайка

Василь Іванович Коміренко

**ЗБІРНИК ПРАЦЬ НАУКОВЦІВ У ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ
До 75-річчя М.А. Швайки**

Упорядник – *Овсянникова О.М.*
Відповідальний за випуск – *Шинкаренко Л.І.*
Головний редактор – *Піскова Р.В.*
Комп'ютерна верстка – *Шинкаренко Л.І.*

Друкується за рішенням Вченої Ради університету
від 26 травня 2007 р., протокол № 10.

НБ ПНУС

754893

Підписано до друку 23.11.2006 р.
Формат 60x90. Папір друк. № 1
Умовно-друк. арк. 17,05. Тираж 500.

03179, Київ-179, вул. Львівська, 49
Київський міжнародний університет